

HARMADIK KÖNYV.

A jobbágyintézmény a három részre osztás
korában.

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET.

A három részre oszlás gazdasági következményei.

Mikor 1541-ben a magyar birodalom fővárosát, Budát a török szultán véglegesen birtokába vette. Magyarország elvesztette önállóságát s épen úgy feldaraboltatott, mint 1772-ben Lengyelország. A déli és nyugati vármegyék tetemes része török pasalik lett, Erdély és a szomszéd magyar vármegyék török főuralom alatti külön fejedelemséggé alakultak, az ország nyugati, északi, keleti vármegyéi meg nagyrészt I. Ferdinándnak, az immár egyetlen magyar koronás királynak jutottak. Az ekkép alakult országrészek, melyek területi kiterjedése örökösen változott, mert a török a királyi és erdélyi földrovására szakadatlanul terjeszkedett, nem éltek békés szomszédságban egymással. Ellenkezőleg szünes-szüntelen dult köztük a harc s hasztalan igyekeztek határaikat a kisebb-nagyobb erődítmények láncolatával, a véghelyekkel, várakkal, melyeket gyalog- és lovashadaik őriztek, megoltalmazni. Magok az egyes kormányok is gyakran hadat viseltek s ilyenkor hatalmas sereggel törtek egymásra és szilaj kiméletlenséggel dulták, pusztították, ölték, rabszijen elhajtották egymás alattvalóit. E tekintetben török, német, magyar zsoldos közt nem volt különbség, mert a XVI. és XVII. században a legbarbárabb módon folyt Európaszerte a hadakozás. Kiméletet, személy- és vagyonbiztonságot hadvezér és a katona egyformán nem ismert, bárhonnan származott, bármily hitet vallott. Ők a háborút nem csupán az ellenséges hadsereg, hanem ama lakosság ellen is viselték, melynek területét megszállották s a divó hadi jog szerint elrabolhattak egyházi és világi ingó vagyont, sőt elvihették magát az embert is. Különösen olyan

kor öltött a pusztítás óriási arányokat, mikor a hadsereg a megszállott ellenséges területről távozott. Ekkor a katona elhordott, megsemmisített, felgyújtott mindent, a mihez hozzáfért, hogy a kiüritett területet hasznavehetetlenné tegye az ellenségre. Ez volt a hadijog, a katonaság általános gyakorlata Európaszerte¹⁾ s e felfogással jöttek az idegen segélyhadak Magyarországra, melyet egyszerűen ellenséges földnek tekintettek s ennek megfelelően dúltak-fosztogattak.

De még ha a kormányok hivatalosan békében éltek egymással s az úgynevezett nagy háboru szünetelt, az apró csatározás, betörés, pusztítás, falvak felgyújtása, ember és marha elhajtása nem szünetelt soha. Az ország egy része állandó csatatérre vált, kiteve az apró háboru minden borzalmának. A török-erdélyi határtól távolabb eső föld viszont igazi kaszánya lett, hol a török vagy német zsoldos uralkodott s a katonai szempont és önkény háttérbe szorította a nép érdekeit. Különösen a német zsoldos, ki a királyi terület különböző pontjain állandóan meghonosodott, volt a kor emlékei szerint igazi istenostora annak a lakosságnak, melynek megoltalmazására ide küldetett. Nemesak a nyugaton általánosan elterjedt katonai erkölcsök vezették, hanem a háborut üzletnek, meggazdagodására kínálkozó alkalomnak tekintette. Különben sem ismerte a nép nyelvét s a magyar és a török közt nem is igen tett különbséget. Sőt a bécsi kormány egyenesen rá kényszerítette, hogy ellenség módjára élösködjék a magyarságon. A legrendetlenebbül adta ki fizetését; hónapokon, néha éveken át adása maradt zsoldjával, nem gondoskodott ellátásról s így az elégedetlen, gyakran éhező idegen népet valósággal ráutalta, hogy oly módon és ott szerezze szükségleteit, a hogyan és a hol épen alkalma nyílt. A királyi várakban és a hozzájuk tartozó mindenfelé addig ismeretlen közteherrel, díjjal, fizetéssel való zsarolása s olyan katonai kényuralom honosodott meg, mely a polgári munka üzésének lehetőségét egyre szűkebb gátak közé szorította. Csupán azon vármegyék, melyek a töröktől távol esvén, földrajzi fekvésöknél fogva védettebb helyzetben voltak s ez okból német zsoldosokat is csak ritkábban láttak, éltek

¹⁾ A francia-német katonaság e felfogásáról *Erdmannsdörfer*, Deutsche Gesch. II. 11.

valamivel kedvezőbb viszonyok közt s folytathatták a termelő munkát. Csakhogy az örök háboruk hatását, ha másban nem, az állami adó és a többi közterhek örökös fokozódásában ők is megéreztek. De különösen fájdalmasan sujtotta mindnyájukat a magyar állam önállóságának megszűnte, mely világtörténelmi esemény következményei ezer meg ezer kis és nagy dologban nyilvánultak. Nem volt többé a magyar nemzeti politikának központja, nem volt az országban királyi udvar, a koronás király külföldön székelt, idegen befolyás alá jutott s egyre idegenebb szemmel nézte folyton apadó, szegényedő magyar területét. A török szultán a távoli Konstantinápolyban ugyanazon elvek szerint kormányozta magyar tartományait, mint bármely nem-mohamedán vilajetjét. Erdélyben volt ugyan fejedelmi udvar, de nagyon sokáig eltartott, míg tekintélye és hatalma annyira megszilárdult, hogy a magyarság sorsára nyomatékosabb befolyást gyakorolhatott. Általában a kormányzat mindenütt megszűnt a haladás tényezője, a gazdasági élet oltalmazója, a munkásnép gondviselője lenni, sőt ha valamely üdvös eszmét fel is karolt, legföllebb a törvénykönyvbe, de nem a való életbe bírta átplántálni. A mint a központi hatalom háttérbe lépett, akképen hatalmasodtak el az osztályérdek képviselői, a rendek s minél nagyobb befolyásra vergődtek, annál kiméletlenebbül aknázták ki a munkástömegeket. Az országgyűlésen s a vármegyében olyan mértékben uralkodtak, mint azelőtt soha, másrészt meg a vármegye a háborus viszonyok következtében az élet annyi töméntelen viszonyára kiterjeszté szabályozó tevékenységét, mint annak előtte soha. E változásoknak megfelelően a három részre osztás korában a politikai romlással karöltve haladt a gazdasági romlás, melyet szegény és dus, ur és katona, pap és polgár egyaránt megérezett ugyan, de senki sem oly mértékben, mint a nagy tömeg, a jobbágyság, melynek vállain az egész társadalom eltartása, anyagi létele nyugodott. Növelték helyzetének nyomorúságát azok a nagy változások, melyek a XVI. században Európa általános gazdasági és erkölcsi viszonyaiban beállottak.

Abban az időben, mikor az önálló nemzeti királyság fél évezrednél tovább tartó dicsőséges lételét befejezte, Európa szellemi és politikai élete óriási vajudásokba jutott, melyek

közvetve és közvetlenül kihatottak a magyar népre is. Amerika fölfedezésének következményei lassankint érvényesülni kezdtek a gazdasági életben. Az új világrész még nem emelkedett ugyan irányadó tényezővé az akkori világ gazdaságban, de a hajózásban elért műszaki haladások új utakat törtek a nemzetközi forgalomnak. A középtenger elvesztette ősidóktól fogva vitt kizárólagos szerepét a nyugat és kelet közti árucserében s helyére a szabad oceán lépett. Az emberiség látó- és munkaköre kitágult. Velence, a középkor legelső tengeri hatalma lassan romboló aszkórra esett s azon államok kezdtek előtérbe lépni, melyek a világtenger közvetlen közelében feküdtek. Másrészt Amerika nemes érczei a XVI. században mélyreható változást idéztek elő Európának pénzvizonyaiban s egész vagyonságában. Spanyol közvetítéssel özönlöttek ide s az arany és ezüst értékét mindinkább csökkentették, a pénz vásárlóképességét lefokozták. Ellenben a nyers termények értéke egyre növekedett, az árak emelkedtek, a munkabérek meg hanyatlottak. Európa nehéz gazdasági forradalomba jutott, melyet megérezett minden ország s abban minden népréteg. Vele karöltve haladt egy még emlékezetesebb forradalom, mely az egyetemes egyházi, vallási, szellemi életre kihatott. Ez a Luther Márton kezdeményezte hitújítás, reformáció volt, melynek hatásai nyomban jelentkeztek nemcsak a vallás és az egyház, hanem ép oly mélyrehatóan a gazdasági munkaszervezetben. Egy pillanatig úgy látszott, mintha az új mozgalom az összes elnyomottaknak meghozza a hön óhajtott szabadságot, mert Luther az egész német népre akart hatni; irataival a tömeghez fordult s az ő nyelvén, németül szólt hozzá, hogy az együgyűek, a tanulatlanok is megértsék.

Példájára mások szintén sutba dobták a latint s Hutten Ulrik azt mondotta: eddig latinul irtam, melyet nem mindenki értett, most a német nemzethez a saját nyelvén szólok, mert kiáltó szóm az egész hazához fordul. A biblia népszerűsítése, magyarázása, az anyanyelven való kinyomatása, a mi nálunk is megtörtént még a XVI. században, már jóval Luther előtt megkezdődött, de ő emelte teljes diadalra. Ő avatta legfőbb hadi szerszámává; a biblia csakhamar minden tudás kutfeje lett s tartalmának terjesztése, népszerűsítése fődolga volt a XVI. századi írónak, főleg a költőnek mindenütt. Az apokalip-

sis (János jelenéseinek könyve) mellett az ó-testamentomban találták már előbb is a munkástömegek kedvenc olvasmányukat, mert nézetök szerint az inkább a szegényeknek, az új ellenben az uralkodó osztályoknak kedvez. Maga Luther később a kettő közötti ellentétet akként fejezte ki, hogy az ó-testamentum (Genesis 1. 2.) szerint az isten szabadnak teremtett minden embert, de az új-testamentum félretolja Mózeset, Jézus Krisztus pedig a hiveket a császár és a világi hatalom alá rendeli, miért is a felsőbbség belátása szerint korlátozhatja az emberek szabadságát.

Csakhogy az elnyomott tömegek másképp fogták fel Luther tanait s azt hitték, hogy a római iga alóli felszabadítással meghozzák számukra az uraik igája alóli szabadulást is. Luthertől várták az új állami és gazdasági rendet, benne, a nép fiában látták politikai megváltójukat, szenvedéseik orvosát, eszményeik valósítóját. Németországban óriási izgatottság fogta el az összes munkásrétegeket, a vidéki és városi népet s a lelkében élő vágyak sokféleképen próbáltak érvényesülni. Communista, anarchikus mozgalmak mellett mérsékelt célokra törekvő parasztfelkelések támadtak, de egyaránt meddők maradtak, mert Luther mindnyájokat cserben hagyta s egy művében (A gyilkoló és rabló paraszthordák ellen) a leghatározottabban az urak pártjára állt. Reformátortársaival egyetemben állandóan ellensége maradt a jobbság haladásvágyának, mert nemcsak általában az alattvalók föltétlen engedelmességét, hanem az urbéres terhek korlátatlanságát is hirdette. Mikor egy nemes ur (Einsiedel Henrik) lelkiismereti furdalásoktól gyötörve a parasztságra súlyosodó terhek miatt, közölte aggodalmait Lutherrel és Melanchtonnal, mindketten megnyugtatták. Luther a többek közt azt írta neki, hogy nem lenne helyes, ha az urak elejtenék jogukat a robotra, mert a parasztnak terhekkel kell megrakodva lennie, különben elpajkosodik.¹⁾ Így Luther hitújítása nem hozta meg a német parasztoknak a várt szabadságot; minduntalan fegyvert fogtak tehát, de mindig leverettek, mindig rosszabb, rettenetesebb helyzetbe süllyedtek s a né-

¹⁾ Es wäre nicht gut, dass man das Recht Frohnen zu thun, liess fallen und abgehen, denn der gemeine Mann müsse mit Bürden beladen sein, würde auch sonst zu muthwillig. Idézi *Janssen* Geschichte Deutschlands II. 578.

met közgazdasági és történeti irodalom, legelől Roscher Vilmos a véres parasztnozgalmakat s kegyetlen leverésüket tekinti okául mindazoknak a mérhetetlen szenvedéseknek, melyek a német birodalmat a következő században érték, a harminczéves háboruban politikailag megalázták, anyagilag a tönk szélére juttatták, erkölcs-szellemi életének virágzását meg száz esztendővel késleltették. Mindez események hatása nem szorítkozott magára a német birodalomra, hanem erősen befolyásolta más országok, így a magyar uralkodó rétegek gondoskodását is.

De akadtak a XVI. század reformátorai sorában férfiak, kik a hitélet megújításával csakugyan egyesíteni akarták a munkáselemek politikai felszabadítását. E férfiak közt legelől állanak Zwingli Ulrik és Calvin János, mindketten a szabad Svájc szülöttei, hol a jobbágyság még a XVI. század elején majd mindenütt megszűnt vagy legalább annyira enyhült, hogy robot helyett a paraszt csak némi bért fizetett földesurának. Utóbb az állam e esekély függési viszonyt is megszüntetvé, különösen Zürichben, Zwingli működésének színhelyén, de még az ő fellépte előtt. Ott a jobbágyság minden alakjában véget ért s az egykori jobbágy önálló tulajdonosa lett telkének, mely urbéres terhek nélkül szállt atyáról fiúra. E város szabad légkörében Zwingli reformatori eszményei szabadabb szárnyalást vettek, mint a Lutheréi. Külömben is, noha mindketten a köz-nép fiai voltak, egyéniségök lényegesen elütött egymástól.

Luther első sorban hittudós, Zwingli ellenben a vallás mellett a politikai és gazdasági élet reformátora volt. Az egyik a parasztot ura önkényére bizta, a másik a parasztság fentartásán és erősítésén fáradozott az urak ellen, mit Zürichben el is ért. Luther azt vallotta: a munkának magában véve nincs értéke, nincs sikere, mert ez tisztán az uristentől függ. Ezzel szemben Zwingli azt hirdette: a munka maga az, mely kitarással meghozza isten áldását; a munka teszi az embert istenhez hasonlóbbá s ebbeli érvelése igazi himnus a munkára, melyet értékesebbnek tartott a természetnél, az élő embert a holt földnél, mig Luther s a nemesi fölfogás az ellenkezőből indult ki. Zwingli nemesak saját korára hatott, hanem a XVIII. század angol közgazdáira is, kik tanait tovább fejlesztették, midőn

a munkatényezőit eléje tették a természettényezők, s ezzel a közgazdaság tudományának megadták igazi jelentőségét.¹⁾

Zwingli-Calvin általában több önállóságot adtak az egyének még az istennel szemben is s egész társadalom-gazdasági elméletökben jobban kidomborodik az egyéni szabadság, mely azután üdvösen kihatott az államéletre, a közlélek fejlődésére. A lutheránus német tartományok (Szászország, Brandenburg stb.) lettek a „korlátolt alattvalói ész“ országai, Anglia, Svájc, Magyar- és Erdélyország az önkormányzat, a politikai élet tüzhelyei, mert természetes, hogy az új egyházi tanok s a velök kapcsolatos eszmék árajai Németországból és Svájczból hamar átesaptak hozzánk s lázba hozták a közszellemet, úgy hogy a legszigorubb állami törvények sem bírták terjedésüket gátolni. Az új hit nyomban kilépett a régi egyház arisztokratikus korlátai közül, magához a tömeghez fordult s a bibliában és az általa teremtett nemzeti irodalomban mesteri fegyvert adott kezébe, hogy felszabaduljon a politikai viszonyok változásával teljesen megingott régi tekintélyek önkényuralma alól. A hitújításban még nem volt törvény, mely a parasztot kizárta volna az egyházkormányzatból, mely felhatalmazta volna a híveket, hogy törvényesen kinevezett püspököktől megtagadják a tizedet, ha véletlenül nem nemesi ágyban született. Előre biztosítva volt tehát számára a szegénység rokonszenve, melyet, midőn az istentiszteletből az idegen, nem értett latin nyelvet kiküszöbölte s az anyanyelvet tette hivatalos nyelvvé, még szorosabban magához csatolt, mert istenökkel immár közvetlen érintkezésbe helyezte az ájtatos híveket. Luthernek, főleg Calvinak az öntevékenységre, szabadságra vágyó magyar közlélekkel még inkább összhangzó tanai, az unitáriusok s más részben magyar földön alakult felekezetek (szombatosok) hamar elárasztották a három részre szakadt magyar birodalom minden tájékát s küzdelmök a szellemi és gazdasági életben messzemenő változásokat idézett elő, csak hogy nem olyanokat, mint Svájczban. A jobbágyság helyzetének javítására nem gyakoroltak befolyást, ellenben meghonosították nálunk is a

¹⁾ Mindezekről bővebben *Claassen*, Schweizer Bauernpolitik. Sozialgesch. Forschungen IV. IV. Zeitschr. für Sozial- und Wirtschaftsgesch. melléklete.

vallásviszályt s ezzel új bajokat hoztak az országra. Mindegyik az üdvözlés és vallásos igazság egyedüli letéteményesének tartva magát, megindult köztük a tusa az egyeduralomért s ez a harc, mely a XVI. században inkább szellemi fegyverrel folyt, a XVII-ben a vallásháborúk és irgalmatlan üldözések örvényébe sodorta nemzetünket. A földesur a maga kizárólagos jogának tekinté azt is, hogy jobbágyai számára olyan vallást válasszon, minőt a legjobbnak tart. Ezen ugynevezett jus reformandi alapján, mikor a XVI. században erkölcsi okokból vagy azért, hogy az egyház óriási vagyonát magához ragadhassa, a protestáns vallást elfogadta, jobbágyait szintén az új vallásba terelte át. Akkor ez nagyobb rázkódtatások nélkül ment végbe, mert az alsó papság, hogy a nőtlenség bilincseitől szabaduljon, buzgón támogatta törekvéseit, melyeket a hívek sem elleneztek, mert őket meg az anyanyelven végzett istentisztelet barátkoztatta meg az új vallással. Mikor azonban a kath. királyi hatalom és az idők folyamán szellemileg is fölfriessült kath. egyház a XVII. században a nagybirtokos főurakat majdnem mind visszatérítette a saját kebelébe s a katholizált nagybirtok az állam segítségével újra kiméletlenül alkalmazásba vette a jus reformandi-t, igen erős ellenállásra talált a munkástömegek-nél. A jobbágyot csak vérrel és vassal tudta áttéríteni s a köz-nép és a nagybirtokos közt kegyetlen küzdelmek támadtak, melyek különösen 1650. óta pusztítóan hatottak a gazdasági életre s a parasztság nyomoruságát csaknem elviselhetetlenné tették, a napszámot s a vagyonosságot meg épen úgy megtizedelték, mint a sohasem szünetelő háború.

Ezek a vallásos küzdelmek akkor járványként dulták a művelt nyugat minden államát. De míg a külföld legalább egyik- másik országában a gyakori és bő vérontás közepett is javultak a XVI. század második felében a harmincezéves háborúig a közviszonyok, mert az uralkodói tekintély szilárdult, a rabló lovagság megfékezésével a belső biztonság gyarapodott s így a gazdasági élet egyik rákfenéje orvosoltatott, nálunk a három részre oszlás természetes következményei, a német zsoldosok és a török hódítók örökös pusztításai, az állami és rendi közigazgatás egyoldalúsága s a vele szorosan összefüggő socialis bajok, valamint a sok járvány és inséges évek következtében a középkor legszánalmasabb, legkulturellenebb évszáza-

dai elevenedtek meg. Haladásról, gyökeresebb javítások eszközéséről szó sem lehetett s a sok helyi nyavalyát Ausztria irgalmatlan kizsákmányoló gazdasági politikája tetőzte be. Mint-hogy az állam sehol sem viselte gondját a munkásnépnek, az teljesen a rendi kizsákmányolásnak esett áldozatul. Így ez az időszak a korlátlan, minden ellenőrzés alól felszabadult földesuri hatalom kora lett, mert sehol sem volt tekintély, mely az urat a törvény megtartására kényszerithette. Különben is ő volt a törvényhozó, ő kezelte a helyi közigazgatást, melynek segítségével a jobbágyra kedvező törvényt úgy hajtotta végre, mint saját érdeke kívánta. Sohasem alkottak oly rövid időközben a szabad költözést illetőleg annyi törvényt, mint az 1540—56. évben; viszont a szabad költözés sohasem volt oly kevésbé érvényben, mint épen ez időben. Egy korszakból sem maradt fenn annyi urbarium, mint a XVI—XVII. századból s sohasem érvényesült annyira az urbéri szolgálatok korlátlansága, mint épen e korszakban. Mindez a munkásnépet immár annál fájdalmasabban sújtotta, mert nem volt többé oly tudatlan, műveletlen, mint régebben. A reformáció, a biblia, az iskola behatolt hozzá is s képessé kezdte tenni az önálló gondolkodásra, a közügyekről, első sorban a vallásügyről és saját sorsáról való elmélkedésre. A legnagyobb mértékben csakugyan belőle került ki a XVI. század két jellemző magyar típusa, a végbeli katona s a prédikátor. Mindez emelte önérzetét, fokozta művelődési ösztöneit s e zord időkből sokkal inkább érezte elnyomott voltát, sokkal türelmetlenebbül viselte igáját, mint egykoron.

Az ujkor a maga változott vallásos és erkölcsi eszméivel, mint urából, akképen belőle is új embert faragott s őt is ellenállhatatlanul vonzották, foglalkoztatták a vallásügyi kérdések, valamint a honvédelem dolga. A derék végbeli vitézek, kiknek jó része a jobbágyságból került ki, a külföldi utasok jelentései szerint, a hitbeli tanításokat olyan hévvel, olyan tűzzel és érdeklődéssel vitatták, ha a pihenés óráiban nagyobb csoportokká vegyültek össze, mint a hogy ma politizálni szokás. Az idegenek megbámulták ezt az érdeklődést, melylyel hazájokban az alsó rétegeknél ritkán találkoztak. De máskülönben is elismerték, hogy a magyar parasztság igen kitűnő anyag, van benne értelmiség és munkakedv s ha az állam és a földesur csak némiképen törődnek nevelésével, természetadta képességei

kifejtésével, első rangu tényezővé válhatnék a nemzeti termelés terén. De természetes vezetői csupán kizsákmányolásra gondoltak s azért ur és jobbágy viszonya mindinkább megromlott, sőt időnkint véres összeütközésre vezetett.

Mínt hogy a magyar birodalom ez időben három teljesen külön s belügyeiben önállóan kormányzott területből, a királyi, erdélyi fejedelmi s török császári földből állt, a jobbágyság jogi és gazdasági helyzete is három önálló, részben egymástól elvileg eltérő irányban fejlődött. Ennek megfelelően mindegyik országrész ide vonatkozó viszonyait külön kell megvilágítanom.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MÁSODIK FEJEZET.

A királyi terület.

1. A szabad költözés a XVI. században.

János király meghozatta, kihirdette azon törvényeket, melyek eltörölték az 1514-ki röghöz kötöttséget s visszaadták a jobbágnak a költözés szabadságát, illetve mindazokat az egyéni jogokat, melyeket e szóval jeleztek. Csakhogy a korona tekintélye akkor sokkal inkább megfogyatkozott, semhogy akár legszigorubb rendeletei is figyelembe vétettek, gyakorlati eredményre vezethettek volna. A földesur a jobbágykérdést immár kizárólag a Hármaskönyv szemüvegén át nézte, mely pedig a röghözkötöttséget hirdette. Az új viszonyok közt, midőn az emberanyagot háborúk, inségek, járványok örökösen apasztották, a birtokos osztály a munkaerő röghöz kötésében látta üdvét, anyagi helyzetének biztosítását s a Hármaskönyv szellemében a nemesi kiváltság egyik leglényegesebb alkatelemének kezdte tekinteni, hogy korlátlan ura legyen munkásainak. Az osztályérdek ez előtérbe tolása azonban komoly veszedelemet jelentett az államra. A mely pillanatban a nép millióit megfosztották emberi jogaitól, megfosztották magát a hazát védőinek tömegétől. A szegénység meggyűlölte az államot, az uralkodó osztályokat. Urainak barátait nem tekinté a maga barátainak s urainak ellenségeit nem a saját ellenségeinek. Ez érzelmek hatása alatt a köznép legalább egyes vidékeken meg kezdett barátkozni a török igával, melyet enyhébbnek tartott, mint eddigi földesuraiét. A török hamar észrevette s kihasználta e hangulatot, szabadsággal biztatta a szegénységet, különösen a ráczokat s a délvidék más görögkeleti vallásu lakóit édesgette magához.

Tanácsosai már 1543-ban figyelmeztették I. Ferdinánd királyt, tegyen valamit a szegénység kiengesztelésére, különben a parasztság mindenütt hajlani fog a török csábitásra s kezére játsza gyűlölt urait és váraikat. Csakugyan több ízben megesett, hogy ezt főleg a Dráván tuli szláv jobbágyok megtették s például Pozsega és Velika várait a török birtokába juttatták. E szomorú jelenségek megdöbbentették Ferdinánd királyt, ki mindinkább belátta, hogy a honvédelem érdekében meg kell nyerni a jobbágyságot, mire csupán egyetlen egy mód kínálkozott és pedig emberi és egyéni jogainak vagyis a szabad költözés rendszerének törvényes visszaállítása. A régi Szlavoniában (a mai Horvátország) még 1538-ban megkezdte a munkát s az azon évi 21. törvényezikk kimondta az elvet, hogy a jobbágyok elköltöztetése (az eredetiben nem migratio, hanem traductio col.), mi „eddig a parasztok vétségei következtében el volt tiltva“, a rendek egyhangu határozatából ismét megengedtetik és pedig a 22. czikkben szabályozott módon. E szerint a költözés kieszközlésében a jobbágy maga háttérbe lépett s az a földesur, a ki saját jószágára akarta átköltöztetni, szerzé meg neki az engedélyt akképen, hogy magához véve a vármegye egyik szolgabiráját, vele a jobbágy eddigi földesurához vagy ennek tisztjéhez ment s a szolgabiró előtt letette a 4 dénár földbért, mire kikérte a távozási engedélyt. Ez engedély megszerzése után a jobbágy 15 napig még a régi telkén maradt, hogy adósságait kifizesse. A 15 nap leteltével a szolgabiró ismét megjelent a távozni akaró jobbágnál, kit „világos nappal minden ingóságával együtt“ átadott új földesurának. Csak e ténykedéstől számítva 15 nap alatt költözhetett el az illető minden javaival együtt. A 23. czikk biztosította számára a régi telkén hagyott vetést, mely az övé maradt, s melyet aratás után a szokásos földesuri járandóságok levonásával új lakóhelyére szállíthatott, a szándékos károsításért pedig kártérítést követelhetett. Végül a 24. czikk 25 gira birsággal sujtotta a földesurat, ki jobbágyát a költözésben a törvény ellenére akadályozta. E törvényekben a költözés joga nem annyira a jobbágy, mint inkább a földesur joga s ez nem is a szabad költözést, hanem egyik földesur jószágáról a másikéra való áttelepítést rendezi. De az 1514-ki törvényekhez képest mégis haladást

jelez, ámbár, mint a későbbi tények bizonyítják, a szabad költözés ezen nagyon meghígitott joga sem lépett életbe.

Abban az időben (1540.), mikor I. Ferdinánd egyedüli koronás magyar király lett s területe igen jelentékenyen megnövekedett, örökös tartományjaiban szintén javítani igyekezett a jobbágyság helyzetét s 1541., 1542., 1552-ben különféle rendeleteket adott ki a köznépvédelmére urai tulkapásai ellen. Csakhogy semmi-
ben sem volt erős és kitartó akarata s minthogy a viszonyok ráutalták a rendiségre, melytől kizárólag függött az adó megszavazása, másrészt mikor német császár lett s folyton világpolitikai kérdések foglalkoztatták, erélye mindinkább ellenyult s 1563-ban kénytelenségből ugyan, de megigérte örökös tartományai rendeseinek, hogy a robot dolgába nem avatkozik többé. E végzetes elhatározás utódai alatt véres parasztlázadásokra — főleg 1573-ban, 1594—97-ben — vezetett s a jobbágyságot állandóan a földesuri iga alatt hagyta. Magyarországon nem rendeleti úton, hanem törvényhozásilag igyekezett jobbágyvédő törekvéseit valósítani. Évekig nem mertte ugyan az ügyet megindítani s még 1543-ban is törvény hozott, mely az erőszakkal elköltöztetett jobbágy visszaadását rendelte el. De a viszonyok egyre ellenállhatatlanabbul a kezdeményezés megragadására kényszerítették. A nemzeti vagyonság és népszám egyik legnevezetesebb tényezőjéről volt szó, mint azon részletes összeírás¹⁾ jelzi, mely 1542-ben a jobbágybirtokról készült. Az országgyűlés a jobbágyművelte föld értékének hatvanad részét követelte be az urakon állami adóban, s noha az összeírás csak 24 vármegyéről ad képet, még pedig a Hármaskönyvben megállapított s jóval a folyó érték alatt maradó becslés alapján, a jobbágy kezén levő föld értéke 1,920.000 ftban, mai értékben valami 40 millió koronában állapított meg. A 24 összeírt vármegyében körülbelül fél millió jobbágycsalád gazdálkodott, melyeket a törvény következőleg osztályoz: 1. földművesek és marhatenyésztők, 2. molnárok, szénégetők, az urak udvarába rendelt szakácsok és cselédek, kik a kamara állítása szerint gyakran módosabbak voltak a telkes jobbágnál, 3. halászok és pásztorok. — Ez utóbbiakat Turóczban,

1) Ismertetem „Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd király korában“ című munkámban.

Trencsénben és Árvában oláhoknak nevezték, nem azért, mert oláhoktól származtak, hanem azért, mert félnomád pásztor életet éltek. Az idézett számadatok megmondják, hogy a rohamos elszegényedés közben is milyen jelentékeny vagyton maradt a jobbágy kezén s a jobbágyság milyen fontos gazdasági hatalmat képviselt. Ezt oltalmazni kellett tehát az államnak. Viszont a törvényhozás honvédelmi intézkedései azt bizonyítják, hogy a nemzeti ellenállás szervezésében szintén jelentékeny szerep várakozott a köznépre. Egy 1544. részgyűlés kimondotta, hogy szükség esetén minden jobbágnak fegyvert kell fognia s hogy a fegyveresek számát meg lehessen tudni, a nemesek utasították, hogy megmustrálják őket. 1545-ben egy másik részgyűlés meg azt rendelte el, hogy az a jobbágy, kinek egy ekényi földje van, (ez volt a 4—6 ökrös gazda) puskát porral és golyóval, az, kinek fél ekényije van, nyilat, pajzsot és kardot tartozik szerezni s állandóan birtokában tartani, hogy az ellenséggel bármikor szembe szállhasson.¹⁾

E tényekkel szemben a koronának végre erélyesebben föl kellett lépnie a jobbágyság helyzetének javítása érdekében s Ferdinánd az 1546: 39. törvényczikk szerint meg is ragadta a kezdeményezést. Kivánságát a rendek magok „méltányosnak és igazságosnak“ találták. Minthogy azonban attól félték, hogy a nagyurak túlhatalmával szemben a kisebb jobbágybirtokosok teljesen elveszthetik meglevő munkaerejüket, a kérdés törvényes rendezését a jövő országgyűlésre halasztották, ellenben azt újra kimondták, hogy az erőszakkal elhajtott jobbágyokat vissza kell előbbi uroknak adni. 1547-ben ismét foglalkoztak a költözéssel s a 26. törvényczikkben magok hangoztatják, hogy „az egykor virágzó Magyarországnak néhány év óta semmisen ártott többet, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek jajkiáltása folyton isten színe elébe szállt föl.“ Hogy tehát „a mindenség legfőbb teremtőjének haragját eltávolítsák s a sanyargatott ország részére kiengeszteljék jóságát, kegyességét és kegyelmét“, a király ismételt sürgetésére elhatározták, hogy a jobbágyok szabadságát, melyet az utóbbi években bármi okból elvettek tőlök, vissza kell adni s „hogy azoknak, kik nem akarnak valamely, talán keményszivű és kegyetlen urnak vagy nemes-

¹⁾ *Fraknoi Vilmos, Magyar Orsz. Eml. II.*

nek uralma és hatalma alatt élni, szabadságukban álljon más-hová költözni.“ Ez a törvény más alapon áll, mint az 1538-ki szlavoniai, mert nem átköltöztetésről, hanem szabad költözködésről beszél s magát a jobbágyot teszi e jog alanyává. Csak-hogy a végrehajtás azon módozatai, melyeket a következő 27—31. czikkek megállapítanak, szertelen bonyolulttá, csak-nem lehetetlenné tették e jog gyakorlatát s ha a földesur akarta, mindenesetre évekig gátolhatta a költözést. E törvény-czikkek mindegyike meglehetősen hosszú s mint e korszak törvényhozásának többi alkotásairól, akképen rólok is elmondhatni, hogy minél hosszabbak, annál zavarosabbak, határozataik annál ellenmondóbbak s annál könnyebben kijátszhatók. Az új eljárásban szintén a szolgabíró vitt vezető szerepet, másrészt a jobbágnak a község színe előtt ünnepélyesen esküt kellett tennie, hogy „nem magángyülölség“ indítja a távozásra. Ha az esküt letette, ki kellett fizetnie mindennemű tartozását a földesurnak, barátinak vagy akárkinek, rendeznie kellett mindenféle pörös ügyét a falubeliekkel, le kellett fizetnie a szolgabíró jelenlétében a földbért, eddigi lakóházát jó karba kellett helyeznie s csak mindezek után távozhatott, ha ugyan megkapta az engedélyt. Ha ellenben e nélkül ment el, szökevénynek tekintették s az új törvény a legsúlyosabban, jószág-elkobzással sújtja azt, a ki titkon távozó jobbágyot befogad vagy a mint a törvény nevezi erőszakosan elvisz. Igaz ugyan-hogy a törvény ugyane súlyos büntetést méri arra a földesurra is, ki kötelezettségének eleget tevő jobbágyát a költözésben gátolja, sőt az alispánt és a szolgabírót is 200 ft birsággal sújtja, ha kedvezésből vagy félelemből a parasztok védelmére nem kelnek. De a költözés körüli pöröket a szolgabírótól a vármegyéhez, onnan meg a királyi táblához lehetett fölebbezni, mi az eljárást évekre, talán évtizedekre elnyújtotta, mely időn át a végérvényes ítéletig a jobbágnak eddigi telkén kellett maradnia s az összes urbéri terheket viselnie. A jobbágy e kuszált eljárás mellett a szabad költözködésnek újra visszaállított jogát alig érvényesíthette tehát. Mindazáltal a rendek, kik különben nem szavazták volna meg az adót, már 1548-ban kényszerítették a királyt, hogy olyan törvényt szentesítsen, mely a szabad költözést a jövő országgyűlésig teljesen felfüggeszti.

Az 1548-ki országgyűlés valóságos reform-országgyűlés,

az első és egyetlen, mely a XVI. században tartatott, akart lenni. Akkor Ferdinánd király még nem igen számíthatott reá, hogy a római császárság testvére, V. Károly családjából az övére fog átszállani s többet foglalkozott saját országai, első sorban Magyarország ügyeivel. Ösztönzésére az 1548-ki és 71. törvényezikkből álló törvénykönyvbe csakugyan sok fontos és értékes határozat jutott be. De a szabad költözésben ismét a királynak kellett engednie. A 32. cikk az 1547-ki idevonatkozó törvényt felfüggesztette, állítólag azért, mert a meghozatala óta eltelt rövid időben a jobbágyok „nagy elégedetlenséget tanúsítottak uraik iránt s fellázadtak.“ Ennélfogva a rendek a költözést a jövő országgyűlésig megint megszüntették. Hogy azonban ezzel az uraknak „hatalmat ne adjanak a szerencsétlen jobbágyokon való zsarnokoskodásra“ kimondották, hogy ezek megtartassanak szabadságaikban s az igazság, tisztesség és türelem határain túl nem szabad őket adóztatni, sanyargatni vagy javaiktól megfosztani. E végből a 33—46. cikkekben országos urbérrendezést léptettek életbe s újra meghatározták, mivel tartozik a jobbágy 1. bér (census), 2. élelmiszerek és robot (victualia et servitia), 3. ajándék (munera) czimén urának. A bér tekintetében az új rendezés nem könnyített a szegénységen; mindenki az eddigi szokás szerint tartozott a bért továbbra fizetni, sőt azokra a falvakra és mezővárosokra is, melyek eddig bért, élelmiszert vagy ajándékot nem adtak, immár a szomszédban divó szokás szerint kiterjesztetett a fizetés kötelezettsége. Ellenben mindenféle rendkívüli adó vagy taksa alól fölmentettek, kivéve a földesur fejkáltsága, felavatási és lakodalmi ünnepe alkalmából, de akkor is csak „tiszteletes és türelem“ összeget vehettek rajtuk. A robotot az új törvény a jobbágyra heti 1 napra állapította meg a szántás-vetés, szőlőművelés, kaszálás, aratás, fuvarozás, lóháton utazás körül s a ki egy héten egy napnál többet dolgozott, az be volt neki számítandó úgy, hogy az ígás robot évenként 52 napnál több nem lehetett, míg a zsellér tehetsége szerint robotolt. Törvényes elmarasztalás esetén a jobbágy az urnak a törvényes birságot fizette, de nyilvánvaló vétség vagy kihágás nélkül nem volt szabad senkit elzárni, megbilincselni vagy kizárni. Ha pedig — folytatta a törvény — a földesur nem tartja meg az új rendelkezést, hanem

erőszakkal terhesebb fizetésre, ajándékadásra vagy robotra kényszeritené, a jobbágy a vármegye közbejöttével másfelé költözhet, sőt földesura 100 frttal büntetendő. Ha az alispán a végrehajtást nyomban nem foganatosítja, állását veszti s 100 frt bírságot fizet. A múlt évi törvény alapján elköltözött jobbágyok többé vissza nem perelhetők, sőt az addig megszököttek vagy erőszakosan elhajtottak sem s csak azt a kárt vagy adóságot tartoznak megfizetni, mely a régi földesurral szemben terheli őket. Végül a rendek ígérték, hogy a jövő országgyűlésen a szerint fogják a szabad költözést rendezni, a mint a gyakorlatból kitűnik, valjon az 1547-ki vagy a mostani törvénye a czélszerűbb.

Ez időben Ferdinánd király Erdély visszaszerzése iránt már benső érintkezésben állt György baráttal, Erdély vezető miniszterével, ki a jobbágykérdés egész nemzeti és gazdasági jelentőségét felfogta s a mint egykor János királyt rábirta, hogy a szabad költözést törvényesen visszaállítsa, akképen most Ferdinándot ösztönözte arra, tartson új országgyűlést s adassa vissza a parasztnak a szabadságot. A török — mondotta — szabadságot ígér a köznépnak s ezzel a ráczokat részben már megnyerte. elnyomott ember szívesen ad a csábító ígéreteknek hitelt, habár még súlyosabb szolgaságba is süllyed. „Ennek mi vagyunk okai, — folytatta — mert a pórt annyira elnyomtuk, hogy nejjén és gyermekein kívül édes mindenétől megfosztott.“ Kérte, buzdította tehát a királyt, végezze ő a felszabadítás nagy művét s szerezzen magának a háboruhoz, melyre, mint előre látta, az erdélyi kérdés vezetni fog, a szegénység tömegében hű és áldozatkész szövetségest. Kétségkívül a lángeszű barát buzdításai is hozzájárultak, hogy Ferdinánd az 1550-iki országgyűlésen törésre akarta a rég vajudó kérdést juttatni.

Előterjesztésében a legmelegebben emelt szót a jobbágyok felszabadítása mellett s figyelmeztette a rendeket, milyen nagy a nép elkeseredése elnyomói iránt. Kiemelte, milyen istentelen és embertelen dolog, hogy a szegénység, melynek munkájától mindnyájuk létele függ, mely a mindenható színe előtt egyenlő a földesurral, a szolgaság nehéz, türehetetlen igájában maradjon. Az elmúlt országgyűlés törvényt hozott azon terhekre nézve, melyeket ura követelhet jobbágyaitól; csakhogy azóta kitűnt, hogy ez az új rendezés is fölöttébb súlyos a köznépre.

Ez okból a király felhívta az országgyűlést, könnyítsen a háboruk által annyira megviselt köznép sorsán. A rendek csakugyan behatóan foglalkoztak a kérdéssel, de kezdettől fogva oly szellemben, mely kétségtelessé tette, hogy mindent a régi-ben hagynak.

Mint a törvény (34. cz.) mondja, a főpapság s néhány világi főúr melegen pártolta a király azon kívánságát, hogy „a jobbágyok minden föltétel kikötése nélkül mindenütt szabadon költözhesenek.“ Csakhogy mások hévvel ellene támadtak s czélt is értek, mert a gyűlés jobbágy-törvényczikkei (34—39.) ismét nagyon zürzavaros fogalmazást nyertek. Fentartották a mult országgyűlés határozatát, a robot s más urbéres fizetések tárgyában, ellenben mérsékelték a földesur koreszmáltatási jogának gyakorlása körül elharapózott visszaéléseket. Ez a koresmajog ez időben már nagyon elfajult s súlyosan károsította a jobbágyot még pedig két irányban. Mint a törvény mondja, a földesur vagy egyszerűen elvette, vagy poton áron megvásárolta a jobbágy bortermését (ezt nevezték borfogalásnak) s azután drágán reá tukmálta, midőn kényszerítette, hogy oly áron, melyet a földesur limitált, mérje ki a koreszmákban vagy saját házában. A borárultatás, mondja egy későbbi (1608.) statutum, mindenkor szerrel járt és ha a bor el nem kelt, reájuk (a jobbágyokra) osztották. A törvény mindkét irányban korlátolni akarta a földesur visszaéléseit. Először elrendelte, hogy csak a folyó piaczi áron válthatja magához a jobbágytól a termést, azután kimondotta, hogy ama községekben, hol szőlők vannak, a községet illeti meg szent Mihály napjától szent György napjáig, a bort nem termelő községekben szent Mihálytól csak karácsonyig a bormérés joga. Ellenben az év többi részében az italmérés a földesuré, csakhogy rendes koresmárost kell tartania, a ki szolgálata idejére mentes a robottól s minden kimért veder (32 pint) bor után 4—4 dénár fizetést kap, míg az egyes jobbágyok közt a földesur a maga borát nem oszthatja szét kénye-kedve szerint, hogy akarátuk ellen megigyak, illetve megfizessék. A törvény azt is kimondotta, hogy az a jobbágy, kivel a földesur embertelenül bánik, az előző országgyűlések intézkedése értelmében elköltözhet. Csakhogy az ide vonatkozó eljárást még bonyolultabbá teszi úgy, hogy ez a jog szintén értéktelenné vált, ámbár a törvény

semmisnek nyilvánított minden olyan irást, melyet a földesur azon ürügy alatt esikart ki jobbágjától, hogy ez valami súlyos bűntényt követvén el, fejtálságul önként örökös jobbágyságot vállal. Minthogy ez időben azok a birtokosok, kiknek Szlavoniában, melyet a török egyre nagyobb mértékben dult és hódoltatott, voltak jobbágyaik, ezeket magyar jószágokra kezdték áttelepíteni, a törvénykönyv 72. cikke kimondta, hogy az áttelepített jobbágyok, kik haza akarnak térni, ezt szabadon telessék s a ki gátolja őket, az a törvényben foglalt büntetéssel sújtassék.

A királynak a kérdés gyökeres rendezésére irányuló törekvései az 1552-iki országgyűlésen sem vezettek eredményre. Ekkor történt az a párját ritkító eset, hogy saját képviselője, Mérey Mihály személynök, az alsó tábla elnöke a leghevesebben kikelt a király előterjesztése ellen, a mi eléggé jelzi a korona által képviselt józanabb szellem s a rendi felfogás közti ellentét áthidalhatatlan mélységét. A rendek a 8. cikkben kimondták, hogy belátják ugyan a király óhajainak jogosultságát s mindenekelőtt a jó istent akarnák magok iránt kiengesztelni. De tekintve a háborus viszonyokat, a jobbágykérdést jelen állapotában hagyják azon ígérettel, hogy ha a hadjárat sikeres lesz, „akkor az első országgyűlésen a jobbágyok szabad költözködését annak kigondolható s megadható legjobb rendjéhez és módjához képest isten és ennek igazsága szerint“ rendezik. Sajnos a győzelembe vetett remény nem teljesült s a következő országgyűlés (1553.) törvénykönyve (10—15. t.-cz.) a jobbágynépet a jövő országgyűlésig meghagyta addigi állapotában. Hogy azonban mégis könnyítsen nehéz helyzetén, az évi 52 napi ígás robotot 40 napra mérsékelte, ellenben arra kötelezte, hogy ingyen munkájával támogassa urát várainak jókarban tartása körül. A bormérést illetőleg szintén új törvényt hozott s egyszerűsítette azt az eljárást is, mely mellett „az urától fölöttébb elnyomott jobbágy“ a költözés jogát gyakorolhatta, sőt jogvédelmet is adott neki azon károk megtérítésénél, melyeket ura, hogy a költözéstől elrémítse, vagyonában esetleg okozott.

Az 1554-iki országgyűlés szintén eltelt a nélkül, hogy a jobbágyügyben gyökeresebb változást idézett volna elő. Végre azonban a király örökös sürgetésének a rendek sem állhattak

ellent s az 1556-iki országgyűlés 27—33. törvényezikkeit visszaállították a szabad költözés elvét. A 27. cikk ugyanis kimondta, hogy mivel az ország karai és rendei azt óhajtják, „hogy a mindenek fölött álló jó istennek haragját maguktól eltávolítsák és kegyelmességét kiengeszteljék“, továbbá engedve a király atyai intéseinek, „egyértelemmel megállapították, hogy a jobbagyok ezután mindenütt örökre szabadon költözhessenek“, még pedig ugyanazon rend és mód szerint, „melyet hajdan szoktak követni, még mielőtt tudniillik a jobbagyoktól ezelőtt több évvel ezt a szabadságot elvették.“ Határozottan és világos szavakban örökre eltörölték tehát a röghöz kötöttség rendszerét, melyről most s azelőtt annyiszor elismerték, hogy az isten haragját idézte föl reájok. Csakhogy a további törvényezikkekben nem mint ígérték, a hajdani szokást és egyszerű eljárást állították vissza, hanem a már fentebb idézett különböző törvények bonyolult részleteit foglalták össze s ezzel ajtót, kaput nyitottak a visszaélésnek. Ismét a szolgabíró egy esküdtársával vitte a főszerepet az engedélyezési eljárásban s a jobbagynak előbb mindenféle földesuri bért, adósságot ki kellett fizetnie, házát és telkét jó karba kellett helyeznie, régebben kimért büntetését le kellett ülnie, idegenek iránti tartozásait le kellett fizetnie, mielőtt távozhatott. Sőt e korlátozásokat most újabbakkal szaporították. Az a jobbagy, ki urától bizonyos időre kedvezményeket és mentességeket nyert s ez idő lejártával költözni akart, a multa nézve meg tartozott a földesurnak e mentességek értékét téríteni, valamint az esedékes állami, királyi és vármegyei adókat előzetesen lefizetni. Ha nem tette, a szolgabíró kényszerítette reá. Ha végre valahogy kielégítette mindezt a töméntelen igényt, a szolgabíró meghozta a végzést, hogy megtörténhetik a költözés. Csakhogy a szolgabíró végzését meg lehetett felebbezni a vármegye törvényszékéhez, onnan meg a királyi curiához, mi sokáig tartott, a mi közben a jobbagy régi földesura telkén volt kénytelen a végérvényes ítéletet bevárni. A ki pedig nem várta be s „alattomosan és szökve“ eltávozott, vagy erőszakkal vitette el magát, az minden ingó és ingatlan vagyonát elveszthette s „bármilyen módon“ vissza volt régi telkére vihető. De a jobbagy, még ha engedélylyel távozott is, rövidséget szenvedett a költözésnél, mert noha a törvény biztosította jogát, hogy a költözés után is övé maradnak eddigi lakóhelyén

örökségi vagy irtvány szőlei, földei és rétei, az a ház, melyet esetleg pénzért vásárolt vagy saját költségén épített, ha elköltözéséig valamely „jámbor és becsületes embernek“ eladni nem tudta, kárpótlás nélkül a földesurra szállt. Sokféleképen korlátolva ugyan, de 1556-ban a rendek végre mégis megadták tehát a jobbágnak a szabad költözést. Csakhogy előre látták, hogy a gyakorlatban nem lesz értéke, mert attól való féltökben, hogy a jobbágyok, „kik Magyarországon ezen súlyos terheket kénytelenek hordozni“, a szabadságot arra fogják használni, hogy tömegesen külföldre meneküljenek, ugyanekkor törvényben kérték a királyt, hogy intézkedjék, hogy a magyarországi jobbágyot a szomszéd tartományokba be ne fogadják. Az új törvény csakugyan írott malaszt maradt s semmit sem lendített a köznép helyzetén. Még a király főhatóságai, első sorban kamarája is azt mondták, hogy nem az ő dolguk a törvény végrehajtására ügyelni. Mikor 1557-ben az urak fölemlelték, hogy a király kapitányai embertelenebbül bánnak a föld népével, mint a török, Ferdinánd azt felelte, hogy az urak ne panaszkodjanak, mert ők bánnak a legkegyetlenebbül jobbágyaikkal. Mindazáltal I. Ferdinánd király erélye az 1556-iki törvény meghozatalával kimerült s későbbi országgyűlésein többé nem intézkedett a szabad költözésről, noha tudta s többször kimondotta, hogy a törvény nem hajtatik végre. Ferdinánd, immár római császár, a világpolitika bonyodalmaiba merülve, egyre kevesebbet törődött pusztuló és apadó magyar országával. Különben is ha azt akarta, hogy a nemesség adót szavazzon meg jobbágyai terhére, nem igen látszott ajánlatosnak a földesurat érdekeiben és előitéleteiben bántania. Az ur osztályt mint Európaszerte, nálunk is az a meggyőződés hatotta át, hogy kiváltságos állása csak a tömegek helotizálása mellett tartható fenn, habár ez tőle szintén anyagi áldozatot követel. A törvényben gyakran mondta az ellenkezőt, gyakran maga hangoztatta, hogy a jobbágy nélkül a nemesség is keveset ér, hogy a jobbágy leigázása hozta az országra isten haragját. De az ilyen, szent igazságok csupán a királyi előterjesztésekből jutottak a törvény szövegébe s nem a nemesi gondolkodás kifejezői voltak.

Otthon, a saját jószágán a földesur még bánhatott ember-ségesen, a józan észnek megfelelően jobbágyával, s némelyik

bánt is, mint számos e korabeli urbarium bizonyítja. De mihelyt a kiváltságosok országgyűlésre jöttek, az egyéni jóindulat, az önérdék sugallta belátás teljesen háttérbe szorult s tanácskozásaikban kizárólag az osztályérdék minden balítéletével és szélsőségeivel sugallá elhatározásaikat. Sőt ha látszólag engedtek a király megfeszített nyomásának, ezt is csak azért tették, mert tudták, hogy az ő kezökben van a helyi közigazgatás s így tőlük függ az új törvények végrehajtása.

I. Ferdinánd utódai még kevesebbet érdeklődtek magyar területök, valamint a rajta elő alattvalók java iránt s 1566. után törvénytárunkban nagyon háttérbe szorult a jobbágyvédő szellem, a szabad költözés ügye pedig csak elvétve kísért benne, hogy a XVII. században, mikor a királyi hatalom már csak a nép lelkiüdvösségével, nem pedig földi sorsának javításával törődött, végkép eltűnjön belőle.

Miksa király (1564—76.) kevéssel trónra lépte után (1565.) foglalkozott az eszmével, hogy a „csaknem türheterlen“ urbéri terheket mérsékeltesse s első országgyűlésén (1566.) felhívta a rendeket, könnyítsenek felette elnyomott jobbágyaik sorsán. Magok a rendek mondták akkor, hogy „igen sok ur és nemes van olyan, ki a korábbi éveknek a jobbágyok szabad költözésére nézve alkotott végzéseit meg nem tartja, sőt azoknak mindenféle módon ellenére szokott cselekedni“ (27. t.-cz.). Fel is kérték a királyt, hogy az illető törvényeknek személyválogatás nélkül mindenkivel szemben érvényt szerezzen, viszont azonban ő is szabjon határt azoknak a nyomorgatásoknak, melyekkel a katonaság sújtja a szegénységet. Máskülönben azonban nem tettek semmit a baj orvoslására.

Az 1572. év folyamán tavasszal és ősszel is tartatott országgyűlés s a király sürgetésére mindegyik hajlandónak nyilatkozott a szabad költözésre vonatkozó 1556-ki törvényt megújítani, azokat a vármegyei szabályrendeleteket pedig, melyek e törvénytellen ellenkeztek, semmivé nyilvánítani, másrészt fölkérte a királyt, hogy ezt a törvényt a saját jószágain szintén hajtassa végre. Csakhogy az április 27-én szentesített 10 cikkből álló törvénykönyvbe, mely egyébiránt a Corpus jurisből is kimaradt, ez a végzés nem került bele. Az ügy az őszi országgyűlésen megint szóvá tétetett s a király egyik leiratában utalt rá, hogy ő is, a rendek is kimondták az

1556. törvény megújítását, a királyi s más jószágokon való végrehajtását s az ellenkező szabályzatok semmissé nyilvánítását. Csakhogy ezen második, 1572. okt. 15. szentesített s a Corpus jurisba már fölvetett törvénykönyv sem tesz említést a költözési jog megújításáról.¹⁾ Ellenben a szökött jobbágyok elleni intézkedések egyre szaporodtak s az 1574: 30. czikk még azt is elrendelte, hogy azok a magyar jobbágyok, kik Ausztriába vagy Morvába „szöktek,” földesuraiknak visszaadassanak. A jobbágyság helyzete egyre nyomoruságosabb lett tehát s még a bécsi udvari kamara is figyelmeztette 1576-ban a királyt, hogy bármi elhagyatottak a véghelyek, ne kérjen adóemelést az országtól, mert a szegény nép az ellenségtől és saját uraitól olyan szörnyű sokat szenved, hogy lehetetlen új terhet rakni vállaira. De az új királynak, Rudolfnak (1576—1608.) hasztalan beszéltek tanácsosai. Uralkodása alatt a királyi hatalom és államkormány politikájából egészen kiveszett, a jobbágyvédelem gondolata s a földesurak, noha 1580-ban magok hangoztatták, hogy jobbágyaik nyomoruságukban a halált vagy a török uralmat áhitozzák, korlátlan urai lettek munkásaiknak. Hoztak ugyan számos törvényt közhasznú dolgokban, a katonaság legeltetési jogának rendezéséről, a koresmáltatásról, a szokailan harminczadok s a fölösleges szárazvámok eltörléséről, főleg pedig a tizedről, melyek lelkiismeretesen végrehajtva a köznép nem egy keserű panaszát orvosolhatták. De a szabad költözésről Rudolf törvényeiben sokáig szó sincs, ellenben a szökött jobbágyok visszaadását elrendelő törvények annál többször megújították, így 1588-ban (42. t.-cz.) és 1596-ban, melynek 42. törvényczikke kivált Szatmár- és Szabolcsmegyék kérelmére hozatott, honnan a parasztság tömegesen húzódott Szatmár várába és uradalmába. Ellenben az 1596-ki országgyűlés szabad költözést is megújította, de egészen mellékesen. 36. czikke ugyanis megengedi, hogy a török elől az akkori Szlavóniából a magyar anyaországba menekült jobbágyok, ha akarnak, az 1556. törvény értelmében visszatérhessenek régi lakóhelyökre. Ehhez a törvény hozzáteszi: „hasonlóképen a

¹⁾ *Fraknoi* Vilmos, Magyar. Orsz. Emlékek V. 279—406

jobbágyoknak a költözés is mindenütt szabad legyen, a miképen eddig volt s az ide vonatkozó régi törvények megtartassanak“. Csakhogy a költözés eddig sem volt szabad s a fontos ügynek ilyen könnyedén való taglalása eléggé bizonyítja, hogy a rendek a tényleges állapot megváltoztatására egyáltalában nem gondoltak, hanem az akkor folyó hosszú háboruban vérével és pénzével egyaránt fölöttébb igénybe vett köznépből akartak helyzetének majdani javítása iránt némi reményt kelteni.

Az országgyűlés általában kiadta kezéből a jobbágyköltözés ügyét, mely ez idő óta mindinkább a vármegyére szállt át. A központi kormányzat nemtörődömsége következtében a vármegye jog- és hatalomköre nőttön nőtt s a paraszti-urbéres viszonyokat szintén csaknem souverain hatalommal rendezte statutumalkotó joga alapján a saját területén, még pedig nem egyszer az országos köztörvény ellen, elannyira, hogy az urbéri jogfejlődés az egyes vármegyékben nagyon eltérő irányt vett. Ung 1555-ben, Zala 1558-ban, tehát két évvel a neveztes 1556-ki köztörvény megalkotása után egyszerüen megszüntette területén a szabad költözést s Ung „haereditarius colonus“-nak, örökös vagyis röghöz kötött jobbágyoknak nevezi (1577.) a földesuri hatalom alatti népet. Abauj 1581-ben újra megengedte, Borsod ugyanazon évben fölöttébb megnehezítette a költözést. Mindezek következtében rendkívül zavarossá vált, minden törvényhatóságban máskép szabályoztatott a jobbágyok elbocsátása (licentiatio), másrészt szertelenül megszorodott „a gonoszul elment jobbágyok“ (igy nevezi őket egy 1593-ki statutum) száma, a mi világot vet az akkori belső vándorlásra is. Hasonlóan tulszorodtak a visszaperlések (repititio), melyekben az eljárást minden vármegye másképen szabályozza s noha az urbéres pörök csak felebbezés útján jutottak a megye törvényszékéhez, számuk annyira megnőtt, hogy Nyitra 1574-ben intézkedett, hogy a költözési pöröket a törvényszék mindig csak ebéd után tárgyalja, mert ha ebéd előtt tenné, tömegességök mellett más egyébbel nem foglalkozhatnék. Így tehát a XVI. század végén az 1556-ki törvény s 1596-ki megújítása daczára a jobbágyság szabad költözésének ügye a legzürzavarosabb állapotot mutatja. A vármegye kénye-kedve szerint függesztette föl e jogot s csupán egyes kiváltságos községek, különösen

a földesuri mezővárosok maradtak e jog élvezetében, ellenben a köznép tulnyomó tömege a Hármaskönyv szellemében röghöz volt kötve.¹⁾

¹⁾ Ez adatok a vármegyei statutumokból merítvék. *Kolozsvári-Óvári, Magyar Jogtört. Emlékek* II. és IV. kötetében.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK FEJEZET

A királyi terület.

2. A szabad költözés a XVII. században.

A XVII. század folyamán koronás királyaink mint római császárok vezették az európai egyházpolitika, az ellenreformatio összes reactionarius törekvéseit s magyarországi alattvalóik nem földi, hanem lelki üdvével foglalkoztak. Kiejtették kezök-ből a haladás minden szálát s nem a közjólét, hanem a térités, melyet vérrel és vassal folytattak, lett legfőbb uralkodói eszményök. Így a munkástömegek jogi és gazdasági helyzete egyre szánalmasabbá fajult s még az a híres szabadságharc, melylyel e század Boeckay István nemes alakjának vezetése alatt kezdődött, sem derített jobb napokat a szegénységre. Mindazáltal legalább egy kis töredékét kiemelte a jobbágyság igájából. Ezek a hajduk voltak, ama vitéz, de akkor valósággal hazátlan elemek, melyek „támadtanak vala a jobbágyságból, a kiknek hazájok elpusztított vala a hadak miatt,“ mint Illésházy István, a korszak egyik legkiválóbb szereplője írja. Legnagyobb részt a török, tatár fosztogatóktól, fizetetlen német és magyar zsoldosoktól telkeikről elüzött parasztokból kerültek ki s nagy tömegekké verődve össze, katonáskodással vagy egyszerűen rablással tengették életüket. Az országgyűlés a XVI. század végén irtó háborút indított ellenök s végül egyszerűen törvényen kívüli állapotba helyezte őket. Még irgalmatlanabban bántak velök a vármegyék s például Nógrád 1602-ben fej- és jószágvesztéssel sújtotta azt is, a ki a szabad hajduk közé állt, a nélkül, hogy máskülönben büntettet követett volna el. Mikor Boeckay szabadságharca kitört, sok ezren siettek zászlai alá s győzelmének főeszközei voltak. A fejedelem azzal jutalmazta

sikeres szolgálataikat, hogy egy részöket Szabolcsmegyének akkor pusztán álló községeibe telepítette s a rájuk kiterjesztett védkötelezettség fejében nemesi jogokkal ruházta fel őket úgy, hogy határuk és telkeik szabad tulajdonosaivá lettek s községeikben önkormányzatot élveztek. A hajduvárosok megteremtése Szabolcsban s még nagyobb arányokban Biharban, a kor egyik legnevezetesebb socialpolitikai alkotása volt, mely sok ezer jobbágyot tett a haza szabad s ezzel hű és munkás fiává, a ki vérével és verejtékével egyaránt buzgón szolgálhatta a magyarság nemzeti és gazdasági érdekeit. De a nemességnek nem tetszett az új alkotás s alig hogy Boeskey meghalt, megkezdte ellene a küzdelmét, melynek állhatatos folytatása a legjobban megvilágítja azokat az érzéseket is, melyeket a rendiség a XVII. század egész folyamán a jobbágyság s általában a politikai jogok kiterjesztésének gondolata iránt táplált. A magyar szabadság harcainak nyomban Boeskey elhunytja után, még 1607-ben fegyvert kellett fogniok ujonnan szerzett kiváltságaik védelmére. A Rudolf király és testvére, Mátyás főherceg közt támadt viszály megmentette ugyan a hajduságot a jobbágyságtól, melybe a nemesi reactio vissza akarta szorítani. Utóbb Bethlen Gábor és I. Rákóczy György, mint az egész magyar alkotmánynak, akképen az új intézménynek is oltalmát nyújtott. De bármennyire kitűnt közhasznu volta, mindig szálla maradt az az urak szemében, kik mindent elkövettek, hogy lehetőleg esökkentsék a hajduvárosok számát, ha már mindnyájukat el nem törölhették. Az 1635-ki országgyűlés (68. t.-cz.) végre elismerte ugyan a tulajdonképeni hajduvárosok kiváltságát, de Nyiregyháza, Téglás, Szentmihály, Dob, Bőd, Ujfejértó, Bátor, Hernádnémeti, Hidvég és Kesztel lakóit visszahelyezte „a jobbágyság állapotába“ kimondván, hogy „a földesurak őket az összes közös adózásoknak, ingyen munkáknak, továbbá a tizedeknek a paraszttal egyenlő teljesítésére, valamint a magok közé fogadott jobbágyok visszahelyezésére szorítsák.“ Ugyanezt rendelték a későbbi törvények, sőt egy ízben az országgyűlés Szatmár és Németi ősrégi, akkor még külön városokat is jobbágysorsra vetette, mely törvényt azonban csakhamar eltörölte. Az 1659:69. a „visszaéléskepen“ hajduknak nevezett városokul említi: Kálló, Pócs, Megyaszó, Balsa, Királyteleke, Polgár, Vári, Téglás, Beregszász községeket s földesuri hata-

lom alá helyezi őket. Bihar hajduvárosait a XVII. században csak az mentette meg ugyane sorstól, hogy Erdélyhez tartoztak. De mihelyt az anyaországhoz visszakerültek, az ő lakósaik is a jobbágyiga alá vették.

De a rendiség minden más tekintetben is kézzel-lábbal ellenezte a szabad elemek szaporítását s e czélból a jobbágynevesítés terén a király felségjogát is megnyirbálta.

1626-ban Abauj-vármegye az udvarba követet küldött azzal az utasítással, eszközölje ki, hogy a földesur és a vármegye tudta nélkül jobbágyok ne nemesíttessenek, mert ezzel az illetők sokféle visszaélést követnek el. Sőt ha esetleg a kitüntetett érdemes ember is lenne, se kapjon nemességet, mert „annyi érdemetlen és soha ő felségének nem szolgált sült paraszt embereket iratnak armalisokba“, hogy a földesurak súlyosan károsíthatnak s legujabban is két olyan oklevél adatott ki, melyek egyikében 13, másikában 11 paraszt nemesítettett.¹⁾ A visszaperlés alatt álló jobbágy általában nem szerezhett nemességet s az 1630:30. törvény a király nemesítő jogát csakugyan a vármegye és az érdekelt földesur beleegyezéséhez kötötte. Csakhogy ez a törvény nem lépett életbe, mert a király szentesítette ugyan, de nem tartotta meg.

A földesuri fufang más eszközöket eszelt ki tehát, hogy a jobbágnak megnehezítse a nemességszerzést. Némelyik ur irást és kezeseket erőszakolt ki jobbágyaitól arra nézve, hogy sem meg nem szöknek, sem nemességet nem szereznek.²⁾ Jó pénzért azonban fölmentette őket a tilalom alól s ha megfizették, nemcsak megengedte az armalis-szerzést, hanem maga járta ki nekik. Erre is van elég példa a kor okiratos emlékeiben úgy, hogy a nemesítések korlátozására irányuló egész küzdelem mögött inkább a zsarolás, a pénzszerzés szenvedélye lapangott.

A nemesi és paraszti világfelfogás között fenforgó áthidalhatatlan ellentéteket azonban, mint Európaszerte, nálunk sem enyhítették a folyton folyó jobbágynevesítések. A jobbágy, a ki czimeres levelet szerzett, a kiváltsággal kész világnézetet kapott; ur lett ő is, urilag gondolkodott s elfeledte,

¹⁾ Csoma József, Turul 1895: 203.

²⁾ Ilyen kezeslevelet közöl Csoma József 1641-ből, Turul 1892.

hogy valaha jobbágy volt, hogy az igában vérei közül is sokan sinylődnek, kik megérdemelnék tőle, hogy sorsuk enyhítését legalább szóvá tegye. A nemesi levél elnémitotta benne a vér és a részvét hangját, mely nem szólalt meg a tömegeből kikerült, de az uraktól függő papban vagy tanítóban sem s száz évnél tovább eltartott, míg az irodalom szerényen és óvatosan figyelemztetni merte az uralkodó osztályt a szegénység iránti emberbaráti és erkölesi kötelességeire. Az egykori jobbágyból faragott nemes ur ellenben magától, akár a megye, akár az ország gyűlésein soha sem emelt szót a jobbágyság időnkint felmerülő panaszainak orvoslása tárgyában, mire külföldön már elég példát, annak irodalmában pedig dus ösztönzést találhatott volna. De mikor a kiváltságos rend tagja lett, egyszerűen magáévá tette az ott uralkodó világnézetet, mint ma a hitehagyott, ki új vallásába teljesen beolvad. Pedig a legutolsó nemes ember is jól ismerte a szegénység szívében élő vágyakat és eszményeket s ha bajban volt, azzal a biztatással igyekezett támogatását megnyerni, hogy e vágyakat majdan ki fogja elégíteni. Mikor II. Rákóczy György 1658—60-ban élet-halál harcát vívta ellenségeivel, örökös nemességgel kecsgettette táborába a pórokat. Hallgattak is szavára sokan s jutalmuk az volt, hogy a fejedelem bukása után földesuraik kegyetlen büntetéssel sújtották őket. Az 1671-ben kezdődő belmozgalmakban a magyarországi bujdosók többször fordultak hasonló ígérettel a szegénységhez s kiáltványaikban ismételve örökös, fiuról-fiura átszálló nemességgel biztatták a munkásnépet, mely csakugyan ezernyi számmal özönlött zászlaik alá s piros vérét patakokban ontotta egész nemzetének szent ügyéért. Jutalmát azonban még II. Rákóczy Ferencz szabadságharczában sem látta semmiben. Az örök háborúk, rombolások, perlekedések, erőszakosságok által megromlott erkölesi és jogérzés e rideg korszakában az a földesur volt az idők tipikus képviselője, a ki azt hirdette:

Nemes ember vagyok — — —
 Vannak tömlőzeim, lánczaim, köteleim,
 Jus gladiit hagyták rám nemes szüleim.

s a ki ez eszközöket kénye-kedve szerint használta jobbágysági anyagi kizsákmányolására s erkölesi lealázására. Azt mondotta, hogy a jobbágy olyan, mint az ökör, csakhogy szarva

nines. (Rusticus est quasi Rind(bos), Nisi quod sibi cornua desint.¹⁾ Hogy az ilyen gondolkodás és cselekvés nemcsak a közérdeket rontja, hanem önmagának is árt, mert szegénységre, nyomoruságra kárhoztatja őt, azt elbizakodottságában nem akarta észrevenni, ámbár figyelmeztették rá száz meg százfelől. Várday Pál esztergomi érsek már 1539-ben keservesen panaszkolta, hogy az isten csodás termékenységgel áldotta meg az országot, melyet azonban a parasztság elnyomott állapota végpusztulásra juttat. Sőt törvényeink is minduntalan hangoztatják az általános inség s a tömegek elnyomatása közti kapcsolatot. De sem az ész, sem a szív szava el nem terelhette a rendiséget a középkorból származó rideg álláspontjáról, mely a hitújítás után sem enyhült. Azt vallotta a XVII. században is, hogy mint Forgách Miklós, kassai kapitány 1632-ben mondotta s mások százszor ismételték — a jobbágyok sorsa „isten törvénye, a ki rendelte az ő alacsony állapotjukat.“ Gróf Eszterházy Miklós, a ki szegény köznemesi rendből küzdé fel magát az állam első köztisztviselőjévé és nagybirtokosává, Magyarország vesztét látta már abban, ha a magyar parasztság, mint Hollandiában történt, legalább a vallásügy terén nyer jogokat. Kizárólag a Hármaskönyv fekete szemüvegén nézte a munkáskérdést s ő is, noha különben az emberségesebb földesurak közé tartozott, azt vallotta, hogy munkadíján kívül nincs egyebe a jobbágyoknak s habár ő fizeti a papot, azt még sem ő tartja, hanem a földesur s nem ő határozza meg, hogy a saját papja milyen hitvallást kövessen. Ur és munkás, mint isten egész külön teremtményei álltak tehát szemben egymással s az ur felsőbb lénynek képzelte magát, kit jobbágya irányában sem isteni és emberi törvény nem kötelez s kivel szemben jogtalanságba soha sem eshet, bármennyire lábbal tapodja a vallás, az erkölcs és a köztörvény parancsait. Maga soha sem sérthette meg a vallást vagy a jogot, bármennyire megfélemezett rólok. Ellenben a jobbágy nemcsak a törvény, hanem isten és megváltoztathatatlan világrendje ellen lázadt, ha sorsán enyhíteni próbált vagy csak valami fölmerült visszaélés orvoslását követelte.

¹⁾ E kétségkívül Németországból hozzánk átlántált verset közli *Liczney* János Ister, oecon. czimű 1707-ben megjelent munkája.

Jaj is volt annak a szegény parasztnak, a ki ilyesmire mert gondolni.

1595-ben Meggyes, Sopron-megyei község a katonai hatóság biztatására tárgyalásokat kezdett a kamarával, hogy felszabaduljon a földesuri hatalom alól. A mint ezt a földesur, Sopron városa megtudta, bepörölte a meggyesieket, kiket a bíróság zendülés bűnében csakugyan vétkeseknek nyilvánított s életüket és vagyonukat a földesurnak ítélte. Ezt a kemény ítéletet a város önérdekből nem hajtotta ugyan egész szigorában végre, de szertelen birsággal sujtotta a község lakosságát, 6 kolompost pedig pellengéren akart megvesszőztetni s az illetők csak száz tallérral válthatták meg magokat.¹⁾

A Morvából kiüzött új-keresztények (anabaptisták) kitünő mesteremberek s általában szorgalmas, becsületes munkások, kiknek egy részét Bethlen Gábor 1625-ben Alvinczen telepített meg, főleg Pozsony-, Nyitra- és Trencsénmegye nagybirtokosainak jószágain éltek. Fölös számmal laktak a berencsi uradalomban, hol a szobotisztiek egy izben az egyik földesurral, Nagymihályi Ferenczczel összekülönböztek, mi elképzelhetetlen szenvedéseket hozott rájuk. Krónikáikban²⁾ megírták kinszenvedéseik történetét, hogy, mint mondják, utódaik is megtudják, minő nagy dolog az urakkal összetüzni s mire képes a magyar jog.³⁾ A rendi elbizakodottság végre annyira fajult, hogy az országgyűlés törvényben körülbelől azt mondotta ki, hogy pörös ügyben a jobbágnak földesurával szemben soha sem lehet igaza, mert a nemes emberre türhetetlenül sértő az az egyszerű tény is, hogy pervesztés legyen jobbágyával szemben. Ez 1635-ben történt, mikor a rendek a 17. cikkben kijelentették, hogy gyakorta megtörténik, hogy az ur és jobbágy közti pörben a szolgabíró és esküdtársa a paraszt javára dönt s ítéletét a vármegye végrehajtja. A rendek szerint azonban a nemes emberhez méltathatlan, hogy jobbágya győztesen kerüljön ki a pörből, s azért az említett törvényezikk erre nézve bizonyos megállapodásokat hoz. A törvény szövege azonban az érthetlenségig zavaros, mert hol pörnyertes, hol meg pörvesz-

¹⁾ Földrajzi Közlemények XIV. köt. 501.

²⁾ Megjelentek Fontes Rer. Austriacarum Diplomataria 43. köt.

³⁾ Was die ungarischen Rechte vermögen. Ugyanott 454. lap.

tes jobbágyról beszél. Csakhogy egész zavarossága jelzi, hogy nem a jog és erkölcs, hanem az önkény és elbizakodottság sugallta. A mi hézag és tökéletlenség egyébiránt az országos törvényekben még maradt, noha mindnyájokat az ur hajtotta végre s föl sem tehető, hogy sérelem esetén bő elégtételt nem kapott volna, azt kiegészítette statutumaiban a vármegye. Különösen tette ezt az olyan ügyekben, hol a földesuri érdek vagy tekintély forgott szóban, noha erre nézve a Hármaskönyv maga is tulong-tul oltalmat nyújtott mindenféle sérelem esetén. A vármegye azonban ezt nem tartotta elégnak s további intézkedésekkel súlyosbitotta a törvény kőkemény szigorát. Szabolcs (1658.) statutarius joga alapján elrendelte, hogy mivel „a parasztságtól az urak és a nemesség sok gyalázatot és öléssel való fenyegetéseket szenvednek,“ az ilyen parasztok a legszigorubban fenyítettessenek. 1660-ban még tovább ment s hire járván, „hogy a nemességet fenyegető pórhad akarna támadni,“ elrendelte, hogy az a jobbágy, a ki földesurát megveri, ezért ne testileg fenyítettessék, hanem a „homagium verberati“ büntetésében marasztalandó el. A homagium pedig az a hűség, melylyel az alattvaló törvényes fejedelmének tartozott s a ki azt megszegte, a legsúlyosabb büntetést (h. integrum vagy vivum, holt vagy élődíj) szenvedte. A vármegye homágiummá minősítette tehát a földesur és jobbágy közötti viszonyt s ennek megfelelően sujtotta az isten rendelte „természetes“ urával összeütkezésbe kerülő jobbágyot. A jogérzék és az emberszeretet hihetetlen megromlását jelzik az ilyen határozatok. Az örökös harczok, a belső mozgalmak, a német szoldateszka erőszakoskodásai, a török emberirtó portyázásai lassankint kiölték a józan mérsékletet a szivekből. Elvadult, elbarbárosodott minden, s az állan, a helyhatósági kormányzat, a biráskodás közegeit nem az igazság vagy az irgalom, hanem az érdek vagy a hatalomérzet vezette. Egész csekély büntényekre alkalmazták a halálbüntetést s az igazság kiderítésénél a legkegyetlenebb eszközöket használták. „Ha a nemes törvénytevő urak,“ írja oklevelek alapján e korszak egyik buvára¹⁾ „dermesztő hidegben a vizen léket ütöttek s a gyannusított jobbágyokat a fejöknél fogva a a víz alá dugták, ki vette volna ezt tőlök rossz néven, hisz csak

¹⁾ Takács Sándor, Budapesti Hírl. 1904: 196. szám.

a vádlottakat vallatták. A nemes, a ki a jobbágyot a tőkéhez vonta s karját levágta, csak uri tisztében járt el.“ De bármennyire elvadultak a közerkölcsök, az ilyen szörnyüségek erkölcselenségét nagyon jól érezte az akkori közvélemény is s régi iratok szerint egy hazajáró lélek azon kérdésre, miért bünteti oly súlyosan az isten, következőleg felelt: „az urak és ispánok kegyetlenkednek a szegénységen, a szegénységnek erejéből élnek, abból esznek-isznak, abból ruházzák magukat, abból gyűjtenek kincset magoknak. Én is gazdag ember valék s a szegényeket elüztem tőlem, azért az isten nagy rettenetes kinravetett.“¹⁾ A hazajáró lelkek e vallomásai azonban nem térítették jobb utra a hatalmasokat s az erősebb, első sorban büntelensége tudatából teljesen áthatott földesur kihasználta korlátlanul szegény munkásaival szemben állami, társadalmi és gazdasági kényszereszközeit.

Ily körülmények közt érthető, hogy a rendiség a fényes diadalt, melyet a tömegek áldozatkész támogatásával az alkotmány visszaállítása körül a bécsi békében s az 1608-ki törvényekben aratott, nyomban a jobbágyság ellen aknáztá ki s a szabad költözés ügyét kivonta a királyi hatalom közvetlen befolyása alól, midőn annak rendezését a vármegyéhez utalta át. Mig a szabad költözés kérdése az országgyűlés elé tartozott, a királyi hatalom, bármi keveset törődött a tömegek jólétével, mindig beavatkozhatott s a rendi osztályérdekek ellen oltalmára kelhetett a munkásosztálynak, mint 1596-ban is megtette. E kelletlen beavatkozás kizárása czéljából a rendek 1608-ban a szabad költözés dolgát az érdekelt fél, a földesuri testület, vagyis a vármegye hatáskörébe helyezték át, hová a központi hatalom akkor nem igen férközhetett s a földesurak korlátlanul, pillanatnyi érdekeik szerint rendezhették a kérdést.

Az 1608-ki koronázás utáni 13. törvényczikk egész röviden, mintha az államnak s az összességnek köze sem lenne hozzá, azt mondja, hogy mivel „a jobbágyok szabadságolása körül igen sok visszaélés szokott előfordulni“ határozottat, hogy azon vármegyékben, hol a szabad költözés eddig divott, ez a szokás tovább is megtartassék, „a mely vármegyék meg

¹⁾ Takács S., Lélekjárás. Budap. II. 1904: 338. sz.

azzal élni nem akarnak, azoknak szabadságukban álljon, hogy a jobbágyok szabadságolására nézve külön végzést alkothassanak.“ Így tehát a rendek akkor már teljesen elfeledték, hogy 1596-ban megújították a törvényt, mely a költözést országsszerű szabaddá teszi s e jogot most nem a jobbágy, hanem a vármegye jogának tekintették s reáruházták gyakorlati alkalmazásának szabályozását. Ezzel a szabad költözés ügye valami két századra eltűnik törvénytárunkból s jobbágyvédő törvényt a rendek csupán olyankor hoztak, midőn e védelmet saját érdekeik épen úgy követelték, mint a jobbágyoké. Van ilyen törvény elég az általános forgalom, a pénzverés, a harminczadügy, a közbiztonság, a dézmabehajtás s töméntelen más közszükséglet tárgyában. Ezek minden magyar alattvalónak egyaránt előnyére válhattak, de akadnak olyanok is, melyek csupán a jobbágyokra vonatkoznak, így például az, mely fölmenti őket (1655: 22. cikk) a nagyon terhes kötelezettség alól, hogy vármegyéjük területén ők tartoznak a török foglyokat elszállítani, mely tehermentesítés a földesurnak vált hasznára, mert jobbágyai munkáját egészen magának foglalhatta le. Máskülönb az országgyűlés immár csupán a jobbágykérdés azon egyetlen mozzanatával, mely különösen érdekelte, a szökött jobbágyok visszaadásával foglalkozott; ezzel azonban annál behatóbban s majdnem minden ülészakában megújította az ide vonatkozó régi szigorú törvényeket.¹⁾ Sőt nemcsak megújította, hanem tetemesen kibővítette azokat. A többek közt kimondotta, hogy a visszaperlés alatti jobbágy nem nyerhet czimeres levelet s ha ez mégis kiadatik, érvénytelen legyen. A visszaperlést az eljárás egyszerűsítésével igyekezett könnyíteni s 1659-ben a híres 1556-ki törvénynek csupán 31. cikkét újította meg, mely a szökött jobbágyok visszaadásáról szól, nem pedig azokat, melyek a szabad költözés jogát biztosítják. De különösen azon községek ellen fordult, melyek bizonyos menedékjogot élveztek s beköltözött jobbágyokat nem szoktak kiadni. Ilyenekül mondják a törvények Szatmár, Németi, Nyirbátor, Beregszász, Vári, Oroszvár és a Drégely alatti községet, ámbár volt több is, így pél-

¹⁾ A szökött jobbágyokra vonatkozó XVII. századi törvények a következők: 1613: 36, 1618: 48, 1622: 27—28., 1625: 54, 1635: 47 és 51—52, 1638: 67, 1647: 113, 1655: 41—44, 1659: 69—70, 1662: 34, 1687: 67 törvény-cikkek.

dául az ecsedi urbarium szerint Tarpa mezőváros. Elrendelik tehát az ugynevezett szökevények kiadását nemcsak az említett helyeken, hanem a jászok, kunok, hajduk földjén. 1662-ben e köteleességet kiterjesztették a bányavárosokra, 1681-ben meg a véghelyekre. A visszaperlés ideje sokáig nem volt megszabva úgy, hogy az ugynevezett szökött jobbágnak még unokáját is vissza lehetett pörölni. Végül azonban mégis kimondották, hogy az elévülés itt is 32 év múltán álljon be. De addig visszaköveteltek kiméletlenül mindenkit, még azokat is, kik a végeken katonáskodtak. A hol 2—3 fitestvér osztatlanul gazdálkodott, ott legföllebb egy állhatott be katonának, míg a többinek mindnek földesuri igát kellett hordania. Kiadásuk érdekében a meghozott végzés alapján a vármegye nemcsak a maga egész erejét, hanem a katonai karhatalmat is mozgósíthatta. De a legérdekesebb a szökött jobbágyok visszaadására vonatkozó törvények közül az 1681: 67. czikk, mert ebben is, mint az 1508-ki vadászati törvényben a rendek akaratlanul élesen kidomborodó korpépet festenek a köznép állapotairól.

Az előző kuruczmozgalmakban ezer meg ezer jobbágy ontotta véré a hazáért s a bujdosó nemesség a szabadság ígéréssel lelkesítette a harezra. Mikor azonban 1681-ben husz évi szünet után ismét országgyűlés tartatott, a rendek nemesak el nem ismerték a köznép hazafias érzését, hanem úgy adták elő a tényállást, hogy a jobbágyok „a hazának súlyos sérelmére és kárára, jövedelmei csorbitására s pusztulására, gyermekeikkel, marháikkal s vagyonukkal, olykor különféle elkövetett gonosz tetteik miatt az érdemlett büntetéstől félvén, olykor pedig adósságokat csinálván s egyéb terhekbe keveredvén, némelyök még feleségöket és szüleiket is hátrahagyva a véghelyekre szöknek, olykor pedig magok a végbeliek szokták őket titkon vagy erőszakkal hasonlóképen családokkal s ingóságaikkal áthelyezni s elvonni.“ Ez önzés sugallta téves felfogásnak megfelelően szigoruan intézkedtek a szökevényeknek keresztelt parasztok kiadásáról s hogy lelkiismeretöket megnyugtassák, elmondották, hogy a véghelyekre költözött paraszt nem ismeri a veszélyeket, melyeknek kiteszi magát. Hogy tehát „a veszélyes bajból“ kimentsék, törvényt hoztak, hogy a véghelyek kapitányai a szökött jobbágyot többé be ne fogadják, az ott levőket a földesur felhívására súlyos birság (50—100 frt) terhe alatt

pedig családostól és minden javaikkal legott kiadják. A valóságban ez a törvény azt jelenti, a mit a kor száz meg száz emléke bizonyít, hogy terheinek hihetetlen felszaporodásával számos jobbágnak lehetetlenné vált a telkén való gazdálkodás s hogy tömegesen menekültek a végekre, némelyek meg külföldre. Főleg Lengyelországba folyt a XVII. század második felében állandóan számottevő kivándorlás s időnkint fölmerült a földesurakban az aggodalom, hogy például Sárosmegye egész jobbágysága oda fog költözni. Ez a kivándorlás valóban az volt, a minek a tudomány ma minősíti, futás a türehetetlen hazai viszonyok elől.

Minthogy az 1608-ki törvény a szabad költözés ügyét a vármegyére ruházta át, az immár törvényadta joggal megtette azt, a mit eddig törvény nélkül, sőt részben világos törvény ellen tett, vagyis korlátlanul szabályozta a területén élő jobbágnép mindennemű ügyeit, a mi a jobbágyság anyagi és erkölcsi romlását még inkább siettette.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NEGYEDIK FEJEZET.

A királyi terület.

3. A jobbágyság a vármegye uralma alatt. Parasztfölkelések.

A szabad költözés fentartása a XVII. században kizárólag a vármegye belátásától függött s még ott is, hol elvben meghagyta, új meg új feltételekhez kötötte gyakorlatát.

Pozsonymegye kimondotta (1609.), hogy a költözés eddigi szabadsága töméntelen pörpatvarra adván alkalmat, immár a vármegye megkívánja, hogy a jobbágy okát adja költözésének. Ily okul szolgálhatott, ha a földesur erőszakosan elvette ígás marháját, ha a pénzkölesőt, melyet jobbágyától felvett, vissza nem fizette, ha bortermését lefoglalta, de árát meg nem téríté, ha a szokásjogon tulmenő fizetésekkel és robotokkal sújtotta. Egyedül a mondott esetekben kérhette elbocsátását a jobbágy, de mindig rendes pör útján. Hont (1609.) hasonló szabályzatot hozott s kimondotta, hogy a jobbágy csak akkor kérhet távozásra engedélyt, ha ura rendkívüli terhekkal vagy valami égbekiáltó igazságtalansággal sújtotta, ellenben, ha csupán a régóta divó munkát és fizetést követeli rajta, e ezimen a jobbágy nem kaphat elbocsátást. Nyitra elvben szintén fentartotta a szabad költözést, de az elbocsátást a lehető legegyszerűbben rendezte. A jobbágy a szolgabirónál és esküdttársánál volt köteles a költözés okát bejelenteni, mire a szolgabiró a helyszínén ejtette meg a vizsgálatot s ha a jobbágy felhozta ok valónak bizonyult, azaz ha kitünt, hogy a földesur jogtalanul terhelte vagy lovát, ökrét, más ingóságát kártérítés nélkül elvette s időközben sem elégitette ki, ha borát lefoglalta s egy év alatt ki nem fizette vagy a törvényesnél több birságot vett

rajta, a helyszinén megadta a költözésre az engedélyt. Csak-hogy e határozatát a vármegyéhez lehetett felebbezni s így nem lépett nyomban életbe. Ha ellenben a jobbágy nem tudta bebizonyítani, hogy igaz oka van a költözésre, 20 frt birsággal sújtatott a földesur javára. Megokolni a költözést a jobbágy csupán azon egyetlenegy esetben nem tartozott, ha telkére maga helyett olyan más embert ültetett, kit a földesur is elfogadott. Ezzel Nyitra megyében életbe lépett a helyettes-állítás szokása, melyet a szabad költözést rendező törvények egyike sem említ. Szokásjogilag már régebben sem lehetett ugyan ismeretlen, de immár belekerült a vármegyék statutumaiba s különböző vidékeken találkozunk vele.

Igy például az ozorai uradalom 1702-ki urbariuma¹⁾ különbséget tesz a „szabad legény“ azaz szabad költözésű ember és az örökös jobbágy közt. A szabad embernek, „valamikor — mondja az akkor tájt települt Pinczehely mezővárosnál — tetszeni fog, szabad leszen elmenni oly conditiókkal, hogy ha házát, földjét, rétjét, szőleit másnak eladván és maga helyett más külső lakóst hagyna, eo in casu semmivel sem leszen adós az uraságnak. Ha pedig maga helyett a házába nem szállitana, a ki ő helyette az uraságnak tartozó proventust meg nem adhatná, eo in casu, minthogy 3 esztendeig minden adó nélkül szabadon élte a földet, tartozik a tiszttel számot vetni „3 esztendőre minden árendát, mind kilenczedet, mind más rendbeli adót megfizetni. Kivül ha valaki eleget nem tenne, — mindene contribuáltatik az uraság részére.“ Más helyen ugyanez urbarium azt mondja: „ha valakinek ezen helységben lakások nem tetszenék, tartozik maga helyett más lakóst adni és a tiszttel számot vetni, másként az olyanoknak értékét az uraság egészben contrabandálhatja.“

A vármegye ezen új meg új furfangos korlátozásai még ott is fölöttébb megnehezítették a jobbágynek a szabad költözés gyakorlatát, a hol azt elvileg meg nem vonták tőle. De még a vármegye részéről emelt töméntelen akadály sem elégítette ki a földesurat, ki minden áron röghöz igyekezett kötni munkását s a maga részéről is folyton új meg új eszközöket eszelt ki a költözés lehetetlenné tételére. Noha országos törvény til-

¹⁾ Közli *Merényi Lajos*, *Gazdaságt. Szemle* 1904: 304—14.

totta, hogy a földesur olyan reversalist csikarjon ki a jobbágytól — jó kedvvel ezt bizony senki sem írta alá, — melyben az valamely gonosztettben vétkesnek nyilvánítja magát, s hogy a büntetéstől szabaduljon, kijelenti, hogy váltságul önkényt örökös jobbágyságot vállal, az ilyen iratok is elég gyakoriak e korszak levelestáráiban.

Igy Tóth Illés éradonyi jobbágy írásban elismeri (1636.), hogy olyan vétekbe esett földesura ellen, melyért halált érdemelne. Hogy e büntetést megváltsa, földesurainak „örökös helytartó jobbágy“-ává adja s esküvel kötelezi magát, hogy nem fog megszökni. Ugyanigy elismerte (1638.) Czomor András, ki „nagy utálatos vétekbe, paráznaság vétkébe“ esett, hogy váltságul a földesurat „ő kegyelmét uralom ő kegyelmének maradékát is uralom“¹⁾. Ily fogások következtében az örökös és szabad költözésü jobbágy közti különbség a gyakorlatban mindinkább eltűnt s a korszak töméntelen urbariuma már csak itt-ott jelzi, valjon örökös vagy szabad jobbágy-e az illető lakosság. Ecsed vára „tartományának“ 1648-ki nagyon részletes urbáriumában²⁾ egyedül Tarpánál van megmondva, hogy „ezen faluban szabad jövetele-menetele vagyon, a ki akar kimenni lakóul, 1 ftot tézsen le, a ki le akar telepedni ugyanannyit fizet s innen nem szokták kiadni, ha régi földesura visszaköveteli.“ Tarpa nemcsak megtartotta tehát a költözés szabadságát, hanem azon községek közé tartozott, melyek a szökevény jobbágyoknak menedékhelyül szolgáltak, mert az új földesur megvédelte őket a régiek ellen. Csakhogy ez a földesur véletlenül Erdély hatalmas fejedelmi háza, a Rákóczy-család volt, mely Tarpa e kedvezményét meg tudta oltalmazni a hatóságok ellen is. A hol meg a jobbágy nem birt törvényes oltalmat szerezni, ott ő is görbe utakon igyekezett magán segíteni, s ha az ur reversalisokat csikart ki tőle, ő meg koholt, hamis elboesátó levelekkel dolgozott, melyek száma mindinkább elszaporodott. Minthogy a földesurtól csak dus áldozat árán vagy épen nem tudta a költözésre való engedélyt megkapni, akadtak mindenütt irástudó hamisítók, kik megkönyörültek a nyomorult paraszton, s koholtak a számára valamelyes írást.

¹⁾ Gróf Károlyi okl. IV. 235. és 259.

²⁾ Ugyanott IV. 282—346.

Ha azután a földesur neszét vette a csalásnak, megkezdődött a visszaperlés és erőszakos hazatelepítés, mely időnkint és egyes vidékeken igen nagy arányokat öltött. Így például a Rákóczyak, mihelyt az erdélyi trónt elvesztették, nem birták többé az óriási munkácsi és szentmiklósi uradalmaikba költözött jobbágyokat megoltalmazni. E jószágokon sem viseltek a jobbágyok enyhébb terhet, mint másutt, sőt a robot súlyosabb volt, mert a munkaképes és értelmesebb lakosság nagy részét udvari, vadászai vagy a várban katonai szolgálatra használták, úgy, hogy az ur dolga a gyöngébbekre nehezült és pedig az egész telkes gazdák és molnárok évi 102, a zsellérek 51 napon át tartoztak robotolni. A sok tiszt szintén kihasználta a népet; a főtiszt az ispáni vagy juhászgazdai állásokat 100 fton adogatta el, mely összeget azután a vevő busásan kipréselte a szegénységből, mely panaszkodni is csak olykor-olykor és csak titokban mert.¹⁾ Mindazáltal Bereg legalább távol esvén a török pusztításaitól, más megyékből állandóan folyt oda a költözés. Csakhogy a szökevényekre vonatkozó 1659-ki szigorú törvény alapján a hatóság olyan tömegesen költöztette őket haza, hogy a puszták száma vármegyeszerte feltűnően megsaporodott.

Hogy általában minő volt a három részre oszlás korában a jobbágynépesség ide-oda hullámozása, azt tanúságosan megvilágítják a Nyíregyházára vonatkozó hiteles adatok. Az akkor urbéres községben összeirtak 1541-ben 400 jobbágytelket, 1622-ben már csak valami 186 lakott házat, ellenben 1683. körül a község egészen pusztán állt, míg 1704-ben ismét 67 gazda élt benne.²⁾ Nem mindenütt volt ugyan ily megdöbbentő a néphullámozás s a hegyvidéken a lakosság nagyobb nyugalomban és állandóságban élt, ámbar az adóösszeírások szerint ott is nemcsak szegényedett, hanem apadt szakadatlanul. De a harcztérhez közelebb eső földön száz és száz falu vagy népes mezőváros változtatta az idők folyamán lakóinak számát oly hirtelen és gyökeresen, mint Nyíregyháza.

Minthogy a vármegye nem egyedül a szabad költözést s a vele kapcsolatos pörös ügyeket, melyek roppantul felszaporodtak, mert az akkori közmondás szerint 80 jobbágy 20 híján

¹⁾ E viszonyokról *Lehoczky* Tivadar, Beregmegye mon. I. 415—18.

²⁾ *Lukács* Ödön, Nyíregyháza tört.

100 pört jelentett, hanem a jobbágykérdés minden ága-bogát bevonta hatáskörébe, előfordult, ámbar csak ritka példa van reá, hogy nem zárkózott el a köznép panaszaitól sem. Heves- és Külső-Szolnok szigorúan tiltotta (1701.) a földesurnak a jobbágyai kizsákmányolását, Bars meg már 1607-ben hivatalosan elismerte s jóváhagyta azt a szervezetet, melyet az oszlányiak a végből alkottak, hogy határukban és községökben magok gondoskodjanak a megrendült közbiztonság helyreállításáról, mely célra valami egyesületfélét (tótul zapis nevet viselt) alakítottak. Utóbb a közviszonyok zürzavara kikerülhetetlenné tette, hogy, mivel a nemes vármegye nem teljesítette kötelességét, legalább belenyugodjék, hogy a köznép maga védekezzék a duló-fosztó katonák, utonállók s más gonosztevők ellen s mint-hogy ezt végül a törvény is megengedte, sok vidéken paraszti közbiztonsági szervezet alakult, melyet a nemes megyével szemben parasztvármegyének neveztek. Tizedesek, hadnagyok, parasztkapitányok vezették s rendszeren a nemes vármegye szervezte, így például Pestben.¹⁾ Hevesben szintén megvolt az intézmény s Thököly Imre 1682-ben utasította a „paraszt község“-et és „a paraszt kapitányt“, ki különben rendszeren nemes ember volt, hogy akár a saját katonáit is összefogdossa, ha fosztogatnak.²⁾ Nógrád 1691-ben hosszú statutumban rendezte „a parasztkapitányoknak, hadnagyoknak, tizedeseknek, városi és falusi biráknak és az egész külső renden levő szegénységnek“ ügyeit s együttvéve parasztvármegyének nevezi őket. Részletesen felsorolja mindnyájok teendőit, melyek legelől rendőri s közbiztonsági természetűek, de egy későbbi szabályzat (1734.) a parasztek közti apró pöröket is e hatósághoz utasítja. Ellenben az urbér teljesen kizáratott a parasztvármegye hatásköréből, mert „mindenek előtt tudni illik — mondja az 1691-ki statutum — az egész Nógrád vármegyében levő parasztságnak, hogy ők jobbágyok levén, a szokott adóval és munkával a földesuraknak tartoznak“ s hogy „a földesuraknak jószágukban való uralkodása és jövedelme meg nem csorbíthatatik, nem is lehet az ellen járni.“ A parasztvármegyének tagja volt minden

¹⁾ 1667-ki statutum a *Salamon-Szilágyi*, Török-m. Tört. Eml. I. 358—66.

²⁾ Rendelete ugyanott II. 270. Az intézményről magáról *Gyárfás István*, A parasztvármegye.

jobbágy, a ki, ha volt vagyona, birság terhe alatt köteleztetett, hogy puskát vásároljon, a mit pedig épen e mozgalmas időben számos kormányrendelet és vármegyei szabályzat szigoruan tilalmazott.

Egyebekben a vármegyei statutumok telve vannak minden képzelhető tilalommal, melyek egy része nem csupán a pórnépet, hanem az egész lakosságot illette, a kártyázás, káromkodás és istenkáromlás, a részegség, az akkoriban elterjedő pálinkaivás és még inkább a dohányzás ellen, mely, mint Borsod mondta (1671.), „a pogányok közül származott, úgy pogány itálnak is neme, a büdös dohányak való itala és szivása.“ Eltiltották nemcsak élvezetét, hanem árulását, néhol termelését is. Töméntelen tilalommal övezték a vadászatot, de a vadak elszaporodása következtében Szatmár kénytelen volt (1669.) a puskával való vadászást a parasztnak is megengedni s bizonyos időben a duvad elleni vadászatra másutt szintén megadták az engedélyt, de csak oly esetben, ha a földesur látta el a parasztot fegyverrel és lőporral. Töméntelen statutum intézkedett a hidak és közutak kijavításáról, valamint a falusi bíróság viselésének kötelezettségéről. Az adózás és közmunka terén a falusi bíró már fontos szerepet játszott, de minthogy első sorban földesuri közeg volt, egyes kedvezmények daczára, melyeket élvezett, a bírói állás igen kellemetlen hivatallá vált, mert az iratok nem egyszer említik, hogy a földesur úgy bánik a falu bírájával, kit maga nevezett ki, mintha rabszolgájá lenne (cum is sit mancipium domini sui.) A ki tehetta, el is háritotta magától a diszes, de nehéz tisztséget, mit a vármegye kényszereszközökkel és birságokkal próbált akadályozni. Minthogy az 1625: 40. t.-ez. végleg a vármegyére ruházta az árlimitatió jogát, melyet különben a szabad kir. városokkal együtt már előbb is gyakorolt, immár tetszés szerint szabályozhatta közvetlenül az élelmiszerek, iparczikkék árát, a mezőgazdasági munkabéreket és napszámot s ezzel erős befolyást gyakorolt a munkáselem termelésére és keresetére. Némelyik ilyen rendelkezés az egész termelő vagy fogyasztó közönségnek előnyére válhatott ugyan, csakhogy mind olyanoktól indultak ki, a kik magok sem a földművelésben, sem az ipar-kereskedésben nem dolgoztak s a munka és munkásnép szükségleteit nem ismerték, másrészt meg mindenben legelől a magok érdekét tartották

szem előtt. Noha a törvény ily tilalmat nem ismer, Sáros (1609.) megtiltotta a Bártfához 2 mértföldnyi körben lakó jobbágyságnak a sörfőzést, sőt csakhamar (1610.) általában megtiltotta a parasztságnak a sörfőzést és sörbehozatalt, mert ez a jog egyedül az urakat, nemeseket és szabad városokat illeti. Hont kimondta (1610.), hogy az a szőlő, melyet a jobbágy 3 éven át nem mível, kárpótlás nélkül a földesurra száll, ki azonban, ha a szőlő kiskorúé, csak a parasztörökös nagykorúságáig bírhatja. Efféle határozatok végtelen változatosságban találhatók, ellenben a vármegye még mindig nem törődött a szellemi polgárosodás érdekeivel, az iskolaügygyel, a közegészségügygyel s sok más olyan gazdasági és közműveltségi kérdéssel, melylyel foglalkozni a külföldön a hatóság már rég hivatásának ismerte. Hogy iskolát, kórházat, szegényházat állított volna ez időben a vármegye vagy a papi és tanítói személyzetet oltalmába fogadta volna, annak nincs nyoma a statutumokban. Ellenben Szabolcs megparancsolta (1607.), hogy minden város és falu határában akasztófát és niást (nyársaló helyet) 15 nap alatt 12 frt bírság terhe alatt csináljanak és a falukban kalodákat.

Még többet bibelődött a vármegye, s ebben már követte a külföld példáját, az „öltözeteknek rendi“-vel, vagyis a viselet hivatalos megszabásával, nem a fényűzés korlátozása, a takarékoság előmozdítása végett, hanem a hiúság és rendi gőg kicsinyes indítékaiból. Ezt nem egy szabályzat őszintén megmondta, midőn ezéljának jelölte ki, „hogy minden rendek a nemes rendektől öltözetekben is megkülönböztessenek.“ A sok közül idézem Ung 1666-ki ilyen szabályzatát¹⁾, mely városban és vidékén lakó paraszt ember és asszony számára külön megszabja, minő szövetből készíttesse ruháját, kimondván, hogy a paraszt embernek jele vagy bocskor, vagy szekernye legyen s abban járjon. „A szerint a városi parasztasszonyok karmazsin, kordován esizmákat ne viseljenek. A szolgálók és falusi parasztasszonyok is a megirt poena alatt esizmaszárat sem sárgát, sem vereset ne viseljenek, hanem a régi mód szerint varga sarut.“ Máramaros 1696-ban úgy találta, „hogy nagy kárával tapasztalja a nemes vármegye a paraszt embereknek alkalmatlan magokviseletét: azért végeztük unanimitati voto et consensu, hogy

¹⁾ Tört. Tár. 1894: 555—6.

a modo in posterum paraszt ember semminemű posztóköntöst viselni ne merészeljen, se eszimat"; köpenyeg, posztóköntös, a szolgálónak meg rása köntös szintén szigoruan tilalmaztatott. Mint Európaszerte történt, a magyar uri osztály még külsejében, ruházatában is el akart zárkózni a munkáselentől az ilyen rendszabályokkal. Külön ruhát szabott a pórra, hogy már viselésében visszatükröződjék jogállása. Ugyanaz a szellem, mely a középkorban a zsidó jelt szülte, sugallá ez intézkedést s hogy mennyire természetellenes s így kivihetetlen volt, jelzi az, hogy folyton meg kellett újítani s a végrehajtás minden durvasága mellett sem lehetett életbe léptetni.

Az uralkodó osztály egész gondolatvilága az elzárkózásra, a paraszti önérzet sértő lealacsonyítására, a tömeg anyagi kizsákmányolására irányult tehát s e rideg, dermesztő légkörben ur és jobbágy teljesen elidegenedtek egymástól. Akadtak ugyan nemesebb indulatu, józanabb itéletü földesurak minden időben, de maga a földesuri hatalom belátás és szív nélkül állt szemben a munkásnép helyzetének minden nyomoruságával, s teljesen kizárta a társadalmi összhang ama minimumát is, mely az egy és ugyanazon államterületen élő lakosság különböző rétegei közt nélkülözhetetlen a közös czélok elérésére. Az a gyűlölség, melyet a rendiség a hajdu városok iránt tanusított, nyilvánult minden oly törekvés ellen, melylyel a parasztság törvényes uton akarta helyzetét javítani. Már az időben fölmerült itt-ott az örök váltság eszméje s például Csepreg mezővárosa pénzen próbálta megszerezni szabadulását a földesuraság alól. 1676-ban le is fizette a 10.000 frtban megállapított díjat a királyi kamarának, melyé akkor volt, de az üzlet végül mégis dugába dőlt.¹⁾ Nem is történhetett a jobbágyság érdekében semmi jó, mert a királyi hatalom főleg Rudolf óta teljesen elejtette socialpolitikai hivatását s habár időnkint egyes hatóságok, 1671. óta egyik-másik magyar földön működő császári tábornok, hogy a köznépet a nemesség uszítsa, kiadott valamelyes rendeletet, hogy a szegénységet kimélni, urai ellen védeni kell, az ilyen pillanatnyi felbuzdulás csak kortesfogásnak s nem következetes jobbágyvédelemnek bizonyult. Sőt a tömeg még olyan

¹⁾ *Parkas J. Csepreg tört.* 212.

ritka esetben sem boldogult, mikor közvetlenül a koronás király közelébe birt férközni.

A Bécsben székelő páрмаi követ 1672. július 2-ki jelentése szerint I. Lipót király, két nappal azelőtt a magyar határ közelében vadásztatott s ekkor valami 1500 paraszt, Batthiány jobbágysai sereglettek köréje és sirva rimánkodtak színe előtt, intézkedjék, hogy elviselhetetlen terheik enyhíttessenek, különben török területre kell költözniök. És noha kevéssel később (decz. 27.) gróf Volkra, a kassai kamara feje sürgősen ajánlotta a vezető bécsi miniszternek, herczeg Lobkovitznak, hogy legalább a robotot mérsékeljék¹⁾, az akkor egész féktelenségben érvényesülő császári kényuralom semmit sem tett a szegénység oltalmára.

A kegyetlen rabszolgaság lealázó erkölcsi és kizsákmányoló gazdasági állapotában sinylett tehát a magyar jobbágy-ság tulnyomóan nagy része, főleg a XVII. században, midőn legéletbevágóbb ügyeinek rendezését a korona és a törvényhozás végleg a vármegyére ruházta át. Már pedig a rabszolgaság nem a szorgalmas munka, nem az erény, nem a jogérzés nevelő iskolája. A külső lealacsonyítás az embert egészen állattá süllyeszti s ez az állat-ember mindinkább kivetkőzik nemesebb érzelmeiből, időnkint meg rettenetes veszélylyé válik államra és társadalomra, kormányzóira, papjaira és földesuraira. Mint-hogy ezeknél hasztalan sürgette türhetetlen helyzetének javítását, a XVI.—XVII. században ismételve fegyvert ragadott, hogy a maga erejével eszközölje ki sérelmei orvoslását. Habár mindig pórul járt kísérleteivel, kétségbeesésében újra meg újra az erőszak terére lépett s e korban is elég gyakoriak a kisebb-nagyobb méretű parasztlázadások. 1569. tavaszán a szamoszögi jobbágyok Olesvára törtek s ott különböző kihágásokra vetemedtek, mire azután a vármegyéje nem kevesebb, mint 47 bűnöst ítelt halálra. Sokkal veszélyesebb volt az a fölkelés, mely ugyanazon évben Karácson Gábor, a „fekete ember“ vezetése alatt a Tisza vidékén támadt s csak a következő évben fojtatott Debreczen közelében vérbe. A szerencsétlenek sorsa nem ijesztette meg a szlavoniai köznépet, melyet földesurainak embertelensége valósággal bele hajtott a forradalomba. A stu-

¹⁾ A két irat *Óváry* Lipót, A Tört. bizottság másolatai III.

biczai és szomszédvári nagy uradalmak birtokosa, Tahy Ferencz idézte föl az összeütközést, mert irgalmatlanul bánt népeivel, kifosztotta, elkergette, megölette, börtönbe zárta őket, hol éhen vesztek tömegesen. Az életben maradottak elkeseredetten ugyan, de állati megadással viselték az igát, míg Tahy régi haragosa, Gregorianecz István, Medvevár ura fel nem lovalta őket, forduljanak a királyhoz, s ha ez nem használ, fogjanak fegyvert földesurok ellen. A király csakugyan vizsgáló bizottságot küldött a hely színére, mely 508 tanu vallomása alapján igazoltaknak találta ugyan a szegénység panaszát, de Tahyt nem bántotta. Ekképen elbizakodva a földesur kegyetlen bosszút állt a panaszlókon s úgy bánt velök, hogy végre 1571-ben fellázadtak. Hívásukra a többi parasztság is hozzájuk állt s hasztalan jelent meg lecsöndesítésökre a király biztosa, a szerencsétlenek nem hittek többé a királyi ígéletben s a mozgalom Gregorianecz titkos bujtotatásával egyre nagyobb arányokat öltött. A parasztság egész Zágráb és Varasd területén fölmondta urainak az engedelmességet s mozgalmuk központja Zagorje lett. De támogatta a köznép a szávamenti részeken, sőt a szlovének Krajnában és Stiriában is. 1573. február elején Stubiczánál valami 20.000 jobbágy Orsich gróf ispánját, Gubecz Mátét, egy nagyon népszerű, eszes embert és jó szónokot választotta vezérévé, „paraszt király“-lyá. Gubecz azt hirdette, hogy a parasztság egyenjogu a nemességgel, hogy a földesuri hatóság, a robot és a dézma megszűnt s hogy a jószágok a parasztkok közt fognak szétosztatni. Mindebből azonban semmi sem lett, mert Gubecz elforgácsolta seregét s az egyes gyöngé táborokat pár nappal a stubiczai gyűlés után az urak szétverték, Gubecz főseregét meg febr. 17. Stubiczánál tönkre tették. Maga a vezér fogságba került s ugyanolyan módon végezték ki, mint egykor Dózsa Györgyöt. Fején vaskoronával izzó trónra ültették s tüzes harapófogóval marezangolták szét testét. A többi rabok egy részét is megölték, a parasztságot pedig még kétségbeejtőbb helyzetbe sülyesztették.¹⁾ De egyre nagyobb nyomorba hanyatlott az anyaország munkásnépe is, s noha a nyugati államokban szintén százalmas volt a pór sorsa,

¹⁾ Klaics V. tanulmányának magyar kivonata, *Margalits* Ede, Horvát tört. Repertorium II. 206. l.

azok a külföldiek, kik hazánkat ez időben beutazták, mindig felháborodva említik, milyen szörnyű rabságban görnyed a magyar parasztság. Csakugyan nem volt sérelem, a melyért orvoslást találhatott s még abban a ritka esetben, ha a király kelt pártjára, ha panaszai föltétlen igazolást nyertek, sem birta jogát elismertetni. A Lipótujuvárhoz tartozó Hibe mezőváros és tartozékai lakóinak kérelmére Rudolf király utasította volt a pozsonyi kamarát, hogy Paczóth Ferencz és András testvérek kegyetlenkedéseit bíróság útján megvizsgáltassa.¹⁾ Hibe házasság útján jutott a Balassáktól a Paczóthokra, kik ott féktelenül garázdálkodtak s mint a bizottságnak 1595-ben adott utasítás mondja, tömegesen összefogdosták az uradalom jobbágyságait, főleg a hibeieket, zsarolták őket s önkényesen elkobozták földjeiket. Mindazáltal semmi nyoma sincs, hogy a panaszosok elégtételt kaptak volna. Magának a töröknek megesett a királyi terület jobbágyságán a szive.

„E szegény rajáhknak — írta 1631-ben a budai basa gróf Esterházy Miklós nádornak — mint egy nyáj juh, mely kétféle is adja tejét, két (török és magyar) sereget kell kitarítaniok. Ti őket annyira elnyomjátok, hogy nemcsak a két sereget nem, de még magokat sem tarthatják fenn.“ Nem csoda tehát, hogy 1631-ben a Tisza vidékén új pórlázadás támadt, mint az urak mondották, „minden ok és mód nélkül.“

Ez a mozgalom nem is merő parasztlázadás volt, hanem szoros kapcsolatban állt a kor politikai viszonyaival. Bethlen Gábor halála után Erdélyben belmozgalmak támadtak, a hét vármegye meg visszazállt II. Ferdinánd királyra, ki a cseh protestánsokat épen ez időben a legirgalmatlanabbul irtogatta. A magyar protestantizmus annál inkább félhetett a hasonló sorstól, mert Esterházy nádor, a magyar kath. reactio vezére fegyverrel akarta magának Erdély trónusát megszerezni s ez aggodalmakat tekintve, könnyen megérthető, hogy egyik földesur, Horváth Miklós maga mondotta jobbágyságainak, hogy „ti parasztok támadjatok föl, mert nekünk nemeseknek nincs módunk benne, de tinektek vagyon nagy okotok és módotok reá és így végre még a régi szabadságotokat is megnyeritek.“ Ez a régi szabadság nagyban szerepel a mozgalomban s némelyek

1) Az utasítás Orsz. Levéltár, Liber Instructionum 11. kt.

azzal a szokásos fogással izgatták a népet, hogy a császár már leküldte kiváltságlevelüket, mely szerint a robot ne legyen több öt napnál, de a levél elkallódott s most követelni kell, hogy előkeressék. A közvetlen okot a zendülésre a nádor katonáinak s az ellenök küldött erdélyi hadaknak garázdálkodása adta. A Tisza vidékén a parasztság már 1631 őszén fegyvert fogott s Császár Péter vezetése alatt érintkezést keresett az egri törökkel s I. Rákóczy György erdélyi fejedelemmel. Hogy nem valami szélsőségekért harczolt, jelzi már ez utóbbi körülmény, de még inkább az, hogy a fölkelők esküt tettek egymásnak, hogy „sem császárodra, sem földesuradra, sem vármegyédre mód nélkül és ok nélkül reá nem támadsz, hanem az igaz hit mellett, országunk mellett fejed fennállásáig kész leszel meghalni, de azokra, a kik a vármegyéken téged mód nélkül háborgatnának.“¹⁾ Császár Péter és a parasztjai bizonyos visszaélések orvoslását kívánták tehát s a vezér jóhiszeműsége eléggé kitünik abból, hogy hívásra s azon hitben, hogy megegyezést létesíthet, néhány társával önkényt bement Kassára, az ellenség főhadiszállására. Itt 1632. márcziusában elfogták, kinpadra vonták s felnégyelték őket. E hirre a mozgalom hevesebben föllángolt s Abauj, Bereg, Borsod, Sáros, Szabolcs, Torna, Ung, Zemplén vármegyék némely részeire kiterjedt.²⁾ De akkor sem csapott át az anarchismusba. Néhány gyűlölt földesur házáat kifosztották ugyan, de mint egyik főellenségök, Forgách Miklós kassai kapitány írja, „valahol a nemes embereket kaphatják, azokat is mindjárt magok közibe esküdtetik,“ tehát nem ölték meg, másrészt elfogták ugyan az erdélyi fejedelem követét, Kellemessy Sándort, de nyomban szabadon is bocsátották. Mindazonáltal az erdélyi hadak bekerítették, fegyverletételre kényszerítették s testcsontkítással, fülük vagy orruk levágásával fenyegették a fölkelőket. Sőt a vármegyéknek mindez kevés volt.

Szabolcs május 29-ki gyűlésén elrendelte a tömeg lefegyverezését. Minden 17 esztendőnél idősebb paraszt kivétel nélkül beszolgáltatni tartozott puskáját és szablyáját, továbbá a szol-

¹⁾ Tört. Tár 1899: 495—96.

²⁾ *Angyal* Dávid, Magyarország tört. II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig (Szilágyi vállalata VI. kt.) 439.

gabiró előtt sulyos esküt kellett tennie, hogy „koronás királyunk, országom, vármegyém és földesuram ellen semmiképen fel nem támadok,“ a felkelőkkel nem érintkezik s minden fegyverét kiadja. A ki esküje ellen vétett, azt nehéz büntetéssel fenyegették s rendelete szigorú végrehajtását a megye június 2. gyűlésén újra kimondotta.¹⁾ Ellenben, noha maga hangsúlyozta, hogy nagy a drágaság és a szükség, a szegénység terheinek enyhítésére vagy panaszainak akár csak megvizsgálására egy pillanatot sem vesztegetett. Ugyanigy jártak el a többi megyék, mi érthetővé teszi, hogy Nógrádban a szegénység már 1643-ban ismét fellázadt azon jelszóval, hogy nem marad tovább jobbágy, hanem oly szabad akar lenni, milyen Szittyaországból való kijöveletekor volt. Ez ábrándot puskaagygyal verték ki fejből, de csak pillanatnyira, mert folyton új meg új mozgalmak támadtak. Az 1655: 76. törvény szintén megemlékezik ily zavargásról a zágrábi káptalan sziszeki s gróf Erdődy Imre novigrádi jobbágysai (ezek Passauból költöztek oda) körében, mely még a törvény hozatalakor is tartott. Elrendelte tehát, hogy a bán s a szlavyon-horvát végek főkapitányai a mozgalmat „minden áron“ elfojtsák, a vezéreket, akár ha önként megadják magukat „a további lázadás okainak megszüntetése végett“ halállal büntessék s a jobbágyságot a régi állapotba visszahelyezzék, mire nézve a király a bánnak s a főkapitányoknak kellő parancsot adjon. „És arra az esetre — mondja a törvény — ha az a lázadás tovább tartana vagy akár ott, akár Magyarországon találna támadni: mint Szlavoniában a bánnak és a főkapitányoknak, Magyarországon a nádorispánnak a jelen törvény alapján legyen joga és kötelessége azt elfojtani és kiirtani.“ 1659-ben (107. t.-cikk), minthogy a horvát-szlavyon mozgalom még akkor sem szűnt meg, ezt a törvényt megújították s azzal egészítették ki, hogy „a jobbágyok, alattvalók és szabadosok lázongásait“ az említett hatóságok mellett a földesurak is, ha elég erősek, megfékezhessek és lecsöndesíthessék. A nemesség már ez időben örökös rémületben élt országszerte s tudta, hogy önkényes uralmát egyedül az erőszak eszközeivel tarthatja fenn. A szociális forradalom s a nemesség elleni általános lázadás kitörését azonban későbbre toltá az 1663/4-ki török

¹⁾ M. Jogt. Eml. III. 66—71.

háboru, valamint a bécsi kormány kényuralmi rendszere, mely főleg 1670. után a nemesség és jobbágyság tömegeit közös ellenállásra egyesítette a bujdosók táborában. Az urak akkor nemcsak szívesen fogadták a parasztságot, hanem ismételve s a legünnepélyesebben országos, fiuról-fiura szálló nemességet ígértek minden jobbágnak, a ki fegyverrel küzd a közös szabadság s a magyar haza fenmaradása érdekében.

Csakhogy a bujdosók nemes mozgalma, mely parasztságot és rendiséget a hazáért és a hitért a köztük fennálló töméntelen ellentét daczára jó időre egyesített, a belső reform terén meddő maradt. Csakhamar 1683-ban beköszöntött a felszabadító háboru s eltartott 1699-ig, a karloviczi békéig, mely a Temesköz kivételével az egész mai államterületet visszaadta I. Lipót koronás királynak. A háboru tüneményes sikerrel járt, megtörte a török erejét s újra Magyarország fővárosává tette Hunyady Mátyás híres székhelyét, Buda várát. A győzelemért a magyarság vérben és pénzben mérhetetlen áldozatot hozott s mégis azok az idők, melyek a háboruval a magyar jobbágyságra viradtak, az egyiptomi esapások korához hasonlithatók s az ország nagy részét valósággal végromlásba döntötték, mert a háboru vihara századok kulturmunkáját söpörte el. A szegénységen élösködött mind a két fél serege s pénzben és eleségben hihetetlen összegeket csikart ki tőle. Fokozta a bajt a hadviselés barbár módja, a tatárok ismételt betörése, kik ölték, gyilkolták, rabszija füzték a népet, hamuvá tették az addig virágzó községeket. Ugyanezt cselekedték a császári hadak s első sorban a török várak körül, hogy élelmezésöket lehetetlenné tegyék sok mértföldnyi területről erőszakosan elköltöztették a lakosságot úgy, hogy néhol napokon át járhatott az utas, a nélkül, hogy lakott községet, általában embert talált volna. Az évekig művelés alól kivont, néptelen földet ellepte a gaz, a cserje s különösen a déli vármegyék ismét az ősvadon képét nyújtották. A hol mégis megmaradt a nép, ott a császáriak óriási, elviselhetetlen terheket róttak reá készpénzben, terményben és robotban. Sok más közt ismerjük ez időből Lepsény község kinszenvedéseit¹⁾ s igazán rémmesébe való az a töméntelen sarezoltatás, melylyel például 1692-ben a benne s a kör-

¹⁾ Irodalomtört. Közl. 1892: 364—6.

nyékén telelő katonaság, a különböző állami közegek, vármegyei hatóságok és a földesurak a végkimerült népet sujtották s melyekhez képest a török időbeli szolgálatok egészen eltörpültek. Alig hogy az egykori török terület községei felszabadultak, régi vagy az új földesuraik a legszelső igényekkel léptek a szegény jobbagyság elé, melynek kiváltságait, az urbariumokban megállapított kedvezményeit nem vették figyelembe. A pásztoiak panaszára kiadott rendeletében (1702. ápril 28.) maga Lipót király mondja, hogy kiváltságok, régi urbariumok megsértésével „szokatlan robottal, munkával, censussal s más ilyfajta kirovásokkal és terhekkal sujtják a lakosságot,“ „melyet a mezővárosokban is a jobbagyiga s az uri szék alá vetnek.“ Elvették tőle az erdőket, réteket, a szántóföldet s ha a paraszt kifogást emelt, üldözték, elnyomták, tömlöczbe dobták és halálra verték. A király ezt szigoruan tiltotta, de eredménytelenül.¹⁾

A hivatalos fosztogatást betetőzte az irgalmatlan vallásüldözés s e „pharaoi zsarolások,“ a lelkiismeret leigázása közepett igazat mondott az akkor tájt szerzett népdal, hogy a paraszt vérrel szántja földjét, vérrel boronálja. Minden józan eszű ember belátta, hogy a munkásnép ily helyzetben meg nem élhet s hogy előbb-utóbb kitör a socialis forradalom. A velenzei követ, ki hazánkat 1699-ben bejárta, nyomban észrevette, hogy országos parasztlázadás készül, sőt e tény elől Bécsben sem zárkóztak el. Egyszer-másszor utasították is a császári hadvezéreket, kiméeljék a szegénységet, melynek érdekében nem egy erélyes rendelet jelent meg. De mint másban, akképen a jobbagyvédlemben sem voltak következetesek, s különben is a roppant adóteher, valamint a vallásüldözés épen Bécsből indult ki, melynek politikája semmiesetre sem kelthetett tehát a magyar tömegekben bizalmat. A nép a végletekig elkeseredett mindazok, az állam, a katonaság, a vármegye, a földesurak iránt, kiket egyformán megrontóinak tekintett. Viszont az urak életüket és vagyonukat féltve a gyűlöletet lehelő tömegtől, Bécsben kerestek támaszt s hogy veszély esetén katonai oltalomban részesüljenek, vak eszközeivé lettek Ausztria politikai és adóügyi törekvéseinek. E beteges állapotban ország-

¹⁾ Az oklevél *Békefi Remig*. A pásztoi apátság tört. I. 658—60.

szerte mindinkább fölbomlott a rend s még a török háboru folyamán ezer meg ezer szegény legény, duló-fosztó haramia lepte el az országutakat s sikerrel megvivott kisebb esászári vagy nagyobb vármegyei hadakkal. Időnkint itt-amott nagyobb fölkelés is támadt, így 1696-ban Tokaj vidékén s akadályozólag hatott a török elleni hadműveletekre, vagy a katonaság élelmezésére. Ekképen az ország éveken lázas izgatottságban, nyílt vagy titkos forrongásban élt s a köznép lesve-leste a pillanatot, hogy az önségély terére lépjen s leszámoljon sokféle kényuraival. Alighogy a spanyol örökösödési háboru kitört s a császári hadsereg egy része kivonatott az országból, Esze Tamás, Kis Albert s más régi jó kurucz, de jobbágy származásu vitézek 1703. tavaszán „nem másért, mint a szegény nép elnyomásáért“ fegyverre szólították a beregi szegénységet, melynek csakhamar az akkor Lengyelországban bujdosó herczeg II. Rákóczy Ferencz és gróf Beresényi Miklós álltak élére. A szegénység, a parasztok, a birtoktalanok indították meg ezt az emlékezetes szabadságharcot nemcsak a németek, hanem a földesurak ellen is. Lényegileg olyan parasztfölkelésnek indult a mozgalom, akár a Dózsa Györgyé s a fölkelők épen ugy dulták, fosztották az urak jószágait, égették udvarházait, mint 1514-ben. A nemesek a várakba, a német őrség védelme alá menekültek s a vármegye a németekkel vállvetve erőködött a fölkelés elfojtásán. A magyar uri osztály és a bécsi kormány sokáig „esupa pórhad“-nak esufolta a fölkelőket s noha Rákóczy és Beresényi már május 12-én, hazajöttük előtt kelt kiáltványukban szigoruan tiltották hiveiknek a nemesség bántalmazását, kastélyai fölperzselését, vagyona elrablását, hónapokig eltartott, míg a mozgalom a parasztfölkelés jellegéből kivetkőzött. Csak akkor történt ez, mikor a vármegyék és birtokos urak abban hagyták a labanczkodást s Rákóczyhoz szegődtek. Csupán ekkor kezdtek az osztályellentétek enyhülni, ámbár teljesen el nem simultak soha s nagyban hozzájárultak a nemzeti ügy bukásához.¹⁾

Maga a nemes fejedelem önéletrajzában megkapóan örökíti ugyan meg a magyar jobbágytság nehéz állapotát és termé-

1) Az ide vonatkozó részletek megtalálhatók Magyarország története I. Lipót és I. József korában (*Szilágyi Sándor*, M. Nemzet Tört. VII.) czimű munkámban 509—684.

szetes elkeseredését, de a jobbágykérdés intézésében mindinkább földesuri környezetének hatása alá került s már 1703. szept. 27. a szatmári táborból kötelezte a nem katonáskodó pórnépet a rendes urbéri tartozások fizetésére. Minthogy — mondotta — a hűségére tért jobbágyok, zsellérek, taksások és árendások nem akarnak többé uraiknak szolgálni, adózni, robotolni és engedelmeskedni, ezennel meghagyja, hogy a fegyverben álló parasztok minden adó és közteher alól mentesek maradjanak, ellenben a többiek minden szokásos urbéri szolgálatot teljesítsenek, mert hadakozásának czélja a német kényuralom megtörése, nem pedig az állam belső szervezetének megbontása.¹⁾ Ehhez képest 1704-ben elrendelte azt is, hogy az „olyan vakmerő, megátalkodott és minden szabadságot magának vindicáló s fegyvert nem viselő parasztnak szófogadatlanóságát“ megbüntessék. Mikor pedig országos gazdasági tanácsot alakított, a számára 1705-ben adott igen terjedelmes utasítás²⁾ már olyan hangon beszél a mozgalom főoszlopáról, a köznépről, hogy „a mostani revolutio alkalmatosságával, a jobbágyság szarvat emelvén, kiváltképen a Tiszán túl a rendes szolgálatot, censust, taksát, dézmát, kilenczedet és egyéb accessoriumokat“ nem akarja fizetni. A tanács feladata lesz tehát, hogy a fegyveres szolgálatot teljesítő jobbágyok kivételével a többieket katonai karhatalommal is kényszerítse kötelességeik teljesítésére. A jobbágyterhek enyhítésére vagy Boeckay István példáját követve, nagyobb tömegek felszabadítására a fejedelem, hogy a nemességet el ne riaszsza, nem kezdeményezett sokáig semmit, noha maga a legnemesebb földesurak egyike volt, sőt környezetében is akadtak egyesek, például Bottyán János, különösen Károlyi Sándor, kik a szabadságharcz egyik főfeladatának azt tűzték ki, „hogy sok nyomorusága után a parasztság is consoláltassék az egész országban s praescribáltassék valamely methodus szolgáltatásukban és adózásukban.“ De az urbér országos rendezésére kísérlet sem történt. A fejedelem nemes kedélyében, mint emlékiratai bizonyítják, meleg visszhangot ébresztett minden emberi szenvedés s így a pór nép végtelenül siralmas erkölcsi és anyagi helyzete is, másrészt meg ismerte

¹⁾ Közli Komáromy András, Tört. Tár. 1901: 398.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle 1897: 115—23.

a tömeg mérhetetlen katonai értékét. Mindazáltal socialpolitikai reformokat nem kezdeményezett s csupán a gyászos trenszéni csata után, mikor a mozgalom feltartóztatlan hanyatlásnak indult, intézett a Sárospatakon 1708. végén tartott tanácskozások eredményeképen a vármegyékhez rendeletet¹⁾, melynek a jobbágyságra vonatkozó pontjai így hangzanak:

9. pont. Mindazok a jobbágyok, kik a hadseregben a jelen háboru végéig állandóan és hűségesen szolgálnak s kiskoru gyermekekkel távozni akarnak a földesuri telekről, a földesuri hatalom alól felszabadíttatnak és örök és föltétlen szabadságot nyernek s lakóhelyeik a hajdu városok módjára külön kiváltságokban fognak részesülni, melyekről a fejedelem fog gondoskodni.

10. pont. A hadseregben szolgáló jobbágyok, a mig katonáskodnak, mindenféle közteher alól mentesek. Azoknak özvegyei, kik a hadseregben akár fegyverrel, akár természetes halállal haltak meg, a mig férjök nevét viselik, minden közteher alól mentesek.

Ez a rendelet azonban rég megkésett s a nagy színjáték rohamosan sietett zárjelenete felé nem csupán a német tuelerő, hanem még inkább a pestis szörnyü dulása miatt, mely kicsavarta a nép kezéből a kardot, mert 1708—11. közt Magyarországnban 310.000, Erdélyben valami 100.000 lelket ölt meg, mig a hosszú szabadságharcz maga körülbelöl 85.000 embert vitt sírba. Mindez elveszett a nélkül, hogy a küzdő, vérző, szenvedő tömeg jogi és gazdasági állapotait bármiben megjavította volna. A szatmári békeszerződésben az uri osztály gondoskodott a saját elkobzott jószágainak visszaadásáról, de nem a jobbágyságról s a hosszú török korszakból a magyar nemzet munkaszervezete elvileg ugyanolyan — a valóságban még rosszabb — állapotban került ki, melybe az 1514-ki gyászos események juttatták.

¹⁾ 1708. decz. 17. és 18. kelettel, mely azonban csak 1709. jan. 4. hirdettetett ki, *Kronos*, Archiv für öst. Geschichte 83. kt. Az egészset közli *Thaly* Káhnán, Esterházy Antal tábori könyve 286—7.

NEGYEDIK FEJEZET.

A királyi terület.

4. A jobbágyság közterhei.

A törvényes keretek, melyekbe az uralkodó rendiség a jobbágyság intézményét a három részre oszlás századaiban préselte, a lehető legkedvezőtlenebbek voltak ugyan, de azon alapelveken nyugodtak, mint Lengyelországban vagy a német birodalom legtöbb tartományában. Csakhogy ott nem fészkelte meg magát a török s nem folytatta a rombolás művét százötven éven át szünes-szüntelen, mint nálunk. Ez az örök háboru mindazokat a tényezőket, melyeket a munkásnép tartott el, az államot, a vármegyét, az egyházat, a földesurat egyaránt fokozott mértékben igénybe vette s mindnyájokat nagyobb követelések emelésére kényszerítette a munkástömegekkel szemben, melyek első sorban fedezték mindnyájok szükségleteit. Így bekövetkezett az az állapot, hogy ugyanakkor, mikor a köznép következetesen pusztult, száma és jóléte állandóan csökkent, a reá háruló sokféle teher nőttön nőtt s egyre ujakkal szaporodott.

Első sorban az állam volt az, mely a háborus korszakban egyre többet követelt a szegénységtől pénzben, robotban és terményekben. Noha a XVI. században gyakran igénybe vette a jobbágyságnak vérét is, s törvényben rendelte el fölfegyverzését, az irreguláris katonaság, a hajduság meg nagyrészt belőle került, épen a három részre oszlás korában öltött a jobbágyszóadás olyan arányt, mint azelőtt még kivételes esetekben sem.¹⁾ Az 1527—63. években Ferdinánd király részéről összehívott országgyűlések közül 22 szavazott meg adót, az 1564—99.

¹⁾ Az adózást részletesen megvilágítom Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd király korában című munkámban.

közötti években meg csupán 8 volt adómentes esztendő.¹⁾ Ugy-
szólván állandó lett tehát az eddig csak rendkívüli, kivételes
rovás- vagy kapuadó s I. Ferdinánd idején az adótétel fél és
három forint közt váltakozott, míg a századvégi háborus világ-
ban három-négyannyira is felszökött. Alapja a XVI. század-
ban mindig a porta vagyis egy egész lakott jobbágytelek ma-
radt, ha mivelőinek (az 1535-iki törvény szerint legföllebb 4
család) 3—6 frtnyi vagyonuk volt; a mely községek porta sze-
rint nem adóztak, azokat rovatlan falvaknak vagy taksás
népeknek nevezték s számukat a kincstár lehetőleg csökkenteni
igyekezett. Ez adópolitikája heves ellenállásba ütközött a föl-
desuraknál, kik meg jobbágyaikat mindenféle czimen kivonták
az állami adózás terhe alól, mit a viszonyok fölöttébb meg-
könnyítettek. Az elszaporodó oláh és rutén lakosságnak még az
1574: 4. czikk szerint is csupán egy része telepedett meg fal-
vakban s élt ott vegyes telkein a többi jobbágysággal s mint
ez, ő is rendes adótételt fizetett. Ellenben sokan, néhol többsé-
gök „a havasokban és erdőkben barmot legeltettek“; nem vol-
tak szabályszerű telkeik s így nem vonathattak be a rendes
jobbágyadózás keretébe. Ezek csak az adótétel felét fizették s
a dézmát sem a kath. egyháznak, hanem saját püspökeiknek és
papjaiknak adták, mely adóügyi kiváltságuk nagyban akadályozta
nemzeti és társadalmi beolvadásukat a magyarságba.
Hasztalan mondta a király, hogy nem járja, hogy míg az or-
szág igazi birtokosai, a magyarok, illetve a magyar jobbágyok
sulyos adóval járulnak a községletekhez, az idegenből be-
vándorlottak többé-kevésbé adómentesek legyenek. A rendeket
nem lehetett rávenni, hogy e népeket a kapuadóba bevonják,
mert munkájok gyümölcsét lehetőleg magoknak akarták meg-
tartani s így az oláh-rutén vidékeken igen nagy maradt a „ro-
vatlan falvak“ száma. Különben sem volt a telek fogalma,
noha ez szolgált adókulcsul, országszerte egységesen megállá-
pitva, hanem mint a szepesi kamara 1574-ben panaszolta, a
telki állományban a legszembeszökőbb eltérések mutatkoz-
tak, vagyis a telekhez tartozó szántóföld és rét terjedelme

¹⁾ Ez idők adózása részletezve Két pénzügytört. tanulmány (II. A
jobbágyadózás 1564—76-ban) és A jobbágyadózás 1577—97-ben továbbá A ma-
gyar adózás története 1598—1604. czimű műveimben.

egyenlőtlen volt, a mi súlyos igazságtalansággal járt a szegény adózó népre. De még ott is, hol a határ rendes telkekre volt osztva, a földesurak a legfurfangosabban kijátszották az állami adókötelezettséget.

Az 1572-iki második, őszi országgyűlésen a király említette azt a gyakori esetet, hogy a földesur elszedi jobbágyaitól a rendes telket s helyette saját földjéből 3–4 vagy több holdat ad, bér fejében azonban tetszése szerint a termés negyed-ötöd részét veszi meg rajtok. Tette ezt nem a jobbágy javára, hanem azért, hogy elmondhassa, hogy az illetőnek nincs saját külső telke s így nem köteles az államnak kapuadót fizetni. Az 1582-iki királyi előterjesztések szerint a földesur vagy névtelenleg szabadossá teszi jobbágját vagy legalább a pénzfizetés alól menti fel, hogy telke ne számíttathassék portának s így ne adózzék az államnak. Az újonnan épült házaknak viszont 12 évi mentességet ígér, de a valóságban megveszi rajtok az urbért, ellenben az állami adózásból kihagyatja azokat. Sokakat fél vagy negyed telekre költöztet át, ugyde itt is annyit szolgáltat nekik, mint az egész telkesek, ellenben az államnak csak fél vagy negyed telek után adóznak. Az ilyen fogások következtében az állam sok rövidséget szenvedett, mert mindenütt felszaporodott a szabadosok vagyis az olyan jobbágyok és zsellérek száma, kik vagy valósággal, mert másnemű szolgáltatást végeztek, vagy valamely személyes érdem alapján fölmentettek az urbér alól, vagy legalább látszólag urbérmentességet nyertek azért, hogy egészben vagy részben kiyonhassák magukat a közadózás alól. Sok baj volt a zsellérekkel is; az a részök, melynek háza, szőleje vagy irtványföldje volt, mindinkább bevonatott a kapuadóba, míg a hazátlanok taksával járultak a közszükségletekhez. A zsellérek ekkor is, később is három rendbeliek voltak, „ugy mint, mondta egy vármegyei statutum (1691.), házhelyen lakók, páston ülők és más ember házánál nyomorgók, a kik a faluban semmit sem birnak.“ Nálunk nem volt meg a kötelezettség, mely számos német tartományban fennállt, hogy ugyanis a földesur szavatolt jobbágjai állami adójáért s ha a jobbágy nem birt fizetni, földesurán vették meg. A magyar földesur kijátszhatta a törvényt s csakugyan folyton új meg új intézkedéseket kellett e törekvés meghiusítására tenni s az 1609: 62. t. még a leégetteknek is, kik hogy

házukat felépíthessék, három évi adó- és dézmamentességet élveztek, ezt a kedvezményt csak az esetre adta meg, ha a földesur ez időre az összes urbéri terhektől mentesíti őket.

Mint hogy a kapuadó vagy rovás ugyyszólván állandó évi adóvá lett, a régi kamara haszna nevű rendes adót olyan években, mikor kapuadó volt, ebbe tudták be s csak oly esztendőben követelték külön, melyre az országgyűlés kapuadót meg nem szavazott. Mikor azonban a rovás mindinkább állandóvá lőn, a XVI. század végén, a kamara haszna végleg eltűnt a magyar adórendszerből, illetőleg beleolvadt a rovásba. Csak hogy jött helyette mindenféle más adó. Nem szólva a kivételes koronázó ajándék, követségi költség, országháztársulás és építés s más czímen följánlott adókról, 1609. óta állandó lett a koronázó pénz (a pozsonyi koronaőrző katonaság fizetése), mely előbb fél, azután egész forintot tett kapunkint és 1670-ig állandóan fizettetett s csupán emeléséhez kellett az országgyűlés hozzájárulása. Időnkint meg gabonát és mindenféle élelmiszert is vetettek ki a jobbágyságra szintén a kapuk alapján. Az országgyűlés megszavazta adótételt azonban csak felében fizették azon vármegyék lakói, melyek a töröknek is adóztak. Mint hogy a király saját területét sem bírta a török állandó pusztításai ellen megoltalmazni, ez az ellenségtől akként szerzett kiméletet, hogy neki szintén állandó adót fizetett. Kétfelé kellett tehát adózniok s az 1548: 24. t.-cz. akként könnyített e lakosok nehéz sorsán, hogy kimondotta, hogy a hódolt, azaz a töröknek is adózó portákra a kirótt adótételnek mindenkor csak felét fizessék, „mert szegények nagyon el vannak nyomva“, s ez az elv az egész török korszakon át fenmaradt. Ellenben az addig többé-kevésbbé adómentes rétegek köre 1593. óta egyre szűkebbre szorult, sőt 1595-ben néhány évre ugyan, de a magyar királyság területén életbe lépett az általános adókötelezettség, mely nemesre és nem nemesre, a társadalom összes alkatelemeire kiterjedt s egy jobbágyporta adója 9 frtra veretett föl. Mint hogy a kapu szerinti összeírásba a lakosság nagy része nem volt bevonható, az általános adókötelezettség keresztülvitelére a kapu helyett más adókulcsot kellett keresni. Ezt megtalálták a házban vagy füstben s 1598. óta a lakott házakat írták össze, melyek száma ekkor a király 33 vármegyéjében 161.527-re ment. Mikor azonban az általános adókötelezettség

elvét ismét elejtették s a közterheket megint kizárólag a földesuri hatóság alatti szegénységre háritották át, újra visszatértek a régi adókuleshoz, a kapuhoz. Csakhogy az előző 15 évi háboru olyan rombolást okozott a közvagyonosságban, hogy a kapu fogalmát gyökeresen módosítani kellett. Az egész telek, mely eddig a kapuval azonos volt, az általános elszegényedés és az adótétel emelkedése következtében nem birta többé a terhet. Ki kellett tehát fogalmát terjeszteni s az 1609: 62. cikk elrendelte, hogy 4 jobbágyház vagy 12 zsellérház számittassék 1—1 kapunak. Az 1635: 8. cikk meg elrendelte, hogy adózó jobbágy-nak számittassék mindenki, a kinek ekéje van (egész ekének vétetett 4—6 ökör, félnek két ökör). Az 1647: 36. cikk még világosabban meghatározta a kapu új fogalmát, midőn kimondta, hogy 4 olyan jobbágy, kinek 4—6 ökre van, 8 olyan jobbágy, kinek 2 ígás marhája van, 16 olyan jobbágy vagy zsellér, kinek nines ígája, számittassék 1—1 kapura. Ezzel az egész zsellér népesség beleillesztetett a kapuadózás keretébe, másrészt, mint az iratokból kitünik, sok helyen 32 hold számított egy egész teleknek, míg az föld, mely kevesebből állt, fél, negyed, nyolczad vagy zsellértelek számba ment s a kapu belölök állittatott össze.

A mig a magyar alkotmányos szervezet legalább látszólag fennállott, a tömeg az adótétel örökös emelése daczára fájdalmasan érezte ugyan ezt az adóterhet, de legalább nem roskadt össze sulya alatt. Bécsben azonban az 1670-iki mozgalmak után a régi magyar adórendszert egyszerüen halomra döntöték s a különben is koldusbotra juttatott országot addig hallatlan új igényekkel sujtották. Beköszöntöttek a rettenetes „porciós idők“, melyek karöltve az embertelen vallásüldözéssel igazi pokollá tették az országot s teljes fejetlenségbe, állandó forrongásba, felkelésbe hajtották a népet. I. Lipót király 1670-ben önkényesen 4 millió forintban szabta meg magyar területének évi adóját s 1671—79. közt 1—1 portára 40 frt évi teher hárult, melyből azonban, noha az adózás a nemességre is kiterjesztetett, katonai karhatalommal sem birtak 45%-ot, sok vármegyében annyit sem behajtani. Az egyenes adóhoz fogyasztási adó járult borra, sörre, pálinkára és husra, mely a hol lehetett, bérbe adatott, másutt hatósági kezelésben maradt, de akár igy, akár amugy, rombolólag hatott a gazdasági életre.

„Egyebekben — írja az egykorú krónikás — mindenféle adót eszeltek ki: előfogatot, contributiót, auctiót, repartitiót, accisát, árendát s más egyebet úgy, hogy sokan inkább ott hagyták földjeiket.“ Az új rendszer tömegesen hajtotta a népet török területre, — egy császári tábornok szerint sokan török hitre tértek, hogy teljes védelmet nyerjenek a basáktól — külföldre vagy a bujdosók táborába. Az udvari politika gyászos következményei közé tartozott az addig szűkkörű pálinkafőzés és ivás nagy arányú terjedése is, melyet az állam, hogy a fogyasztási adó jövedelmét fokozza, mesterséges eszközökkel tervszerűen mozdított elő. 1681-ben, mikor az alkotmányos életet látszólag helyreállították, az idegen adórendszer eltöröltetett ugyan, de a mi csakhamar helyére lépett, az ép oly elviselhetetlen volt, mint az addigi. A török uralom megtörése után, de még a békekötés előtt felszabadított ország, melyet az udvar hódított tartománynak tekintett, a városokkal 8000 portára osztatott s egy portára 4 egész jobbágytelek számíttatott. 1698-ban egy porta 600 frt adóval rovatott meg, melyhez az egyházi és világi nemeseknek is járulniok kellett. De hogy milyen arányban, jelzi Heves vármegye példája. Ott a kirovás 59.570 frtot tett, melyből az egyházi és világi birtokosokra 3771 frt esett, míg a többit a jobbágyoknak kellett fizetnie, melytől a vármegye ugynevezett dicák szerint hajtotta be. A dica volt az adóegység s egy dicának vétetett a gazda maga, azután egy pár ló, 20 kila buza, 30 frt készpénz stb. Egy-egy dica után mindenki bizonyos összeget, mely a viszonyok szerint 90 dénár és 2 frt 50 dénár közt váltakozott, fizetett. A kire például 10 dica jutott, annak adója itt 9, amott 25 frtot tett. Ehhez járultak terményadók, a katonai beszállások óriási költségei, a katonatisztek szüntelen zsarolásai, a behajtásnak hihetetlenül embertelen módja, az executio kiméletlensége, mely néha télvíz idején egész falvak népét az erdőkbe vagy más buvóhelyekre való menekülésre kényszerített s hónapokra lehetetlenné tette a jobbágyoknak rendes foglalkozásuk üzését.

A három részre oszlás első tizedei azonban a szegénységre egy új és súlyos adót is hoztak, mely azután állandó maradt. Ez az országos közmunka, vagy mint akkor nevezték, az ingyenmunka volt, mely a végvárok jókarba helyezésére fordítatott. Az 1553: 5. cz. még határozottan tiltja, hogy a váraknál

vagy erődítményeknél közmunkára kényszerítsék a népet, mert az ellenkezett a földesuri érdekekkel. Az 1554: 8—9. cz. már megengedte a közmunka igénybevételét, még pedig porták szerint, de csak rendes fizetés, illetve napszám mellett. Ellenben az 1559: 18. t.-cz. kötelezővé teszi az ingyenmunkát, mely porták szerint állíttatott ki s évenként 6 napra szabattott. Azóta ez a teher gyakorivá, sőt mondhatni állandóvá lett s 1567-ben 12 napra emeltetett, de legalább 6 nap volt. Maga az országgyűlés állapította meg, hogy az egyes megyék melyik végvárhoz küldjék közmunkájokat s minthogy némelyik nagyon messze esett a számára kijelölt véghelytől, hamar divatba jött, néhol kötelezővé tétetett az ingyen munkának pénzen való megváltása, s egy porta napi váltságdíja 10 dénárban állapíttatott meg, úgy hogy 60—120 dénár új adó esett évenként közmunka-váltságul 1—1 portára.¹⁾

Az állam mellett azonban a három részre oszlás korában egy új adóztató tényező lépett előtérbe, mely addig megkimélte a jobbágyságot. Ez a vármegye volt, mely szertelenül megnövelte szükségleteit szintén a földesuri hatalom alatt álló szegénységgel fedeztette s a legkülömbözőbb czimeken állandóan és igen nagy mértékben igénybe vette pénzét és verejtékét. A vármegyék statutumai²⁾ erre töméntelen példát nyújtanak. Nyitra 1580-ban minden 6 kapura 4—4 szapu zabot és 2—2 libát, minden egyes kapura 4 kenyeret, 1 kappant vagy tyukot vetett ki Érsekújvár segélyére. Abauj 1580-ban „a németek lovainak tartására“ minden kapura egy köböl zabot vagy 25 dénárt, 1 tyukot (3 dénár), 4—4 kapura 1 szekér szénát s a behajtónak minden kapu után 1 dénárt rótt. 1582-ben meg Eger erősítésére 1—1 kaputól 25 dénárt, a jó zsellértől, ki a maga ekéjével szánt, ugyanannyit, a ki pedig czimborával szánt, attól 12 $\frac{1}{2}$ dénárt, végül attól, a ki csépével és kapájával élt, 5 dénárt szedett. Zala 1581-ben az országgyűlési követek költségére, hogy minden tehetségökkel védjék a nemesi szabadságot (libertatem nobilitarem omni industria defendere), mi alig állhatott a jobbágyok érdekében, 1 kaputól 25 dénárt szedett. Hont 1583-ban

¹⁾ Az ingyenmunkáról s tényleges eredményeiről bővebben szölok: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században czimű tanulmányomban, Hadtörténelmi Közlemények 1888.

²⁾ Lásd a M. Jogtört. Emlékek különböző köteteiben.

az alispán fizetésére s az országgyűlési követek költségére nemestől és jobbágytól 1 kapu után 25 dénárt, 1592-ben a Nyitra vize medrének kijavítására külön minden portától 10 dénárt kívánt. Gömör 1595-ben, Torna 1599-ben vetett ki adót s az utóbbi 1604-ben is füstönkint 50 dénárt szedett közszükségletre. Zemplén 1605-ben róttá meg külön adóval jobbágylakosságát. Nyitra 1608-ban minden 10 jobbágyházra a lakosaik által kiállítandó 1 lovast és 2 puskást vetett ki, Abauj 1611-ben a nádor asztalára minden kaputól 1—1 tyukot, 3—3 kaputól 1 ludat s a köből zabot, más szükségletre 1—1 kaputól 50 dénárt kívánt. Vége-hossza nem volt az ilyen kivetéseknek, melyekhez járult a helyi közmunka vizek szabályozására, utak és hidak javítására, de különösen a töméntelen fuvarozás, mely roppantul igénybe vette a parasztság erejét, mert a sokféle katonai szükségleten kívül ő tartozott a megye területén a sót szállítani, a török és keresztény rabokat ingyen az egyik faluból a másikig elfuvarozni. Mindezekkel annyira el volt foglalva, hogy sokszor az ur dolgát sem végezhetette. Ezt tehát az urak is megsokalták s az 1659: 29. t.-cz. megtiltotta, hogy az ilyen rabok szállításával a parasztság terheltesék. De a tilalomnak nem volt hatása s hasztalan hozatott új törvény; végre is a vármegyének kellett közbelépnie s statutumaiban érvényesíteni a tilalmat. Pest vármegye 1676-ban kimondotta, hogy a köznép csupán a vasas raboknak tartozik fuvart adni. Ellenben Győrmegye 1683-ban teljesen eltiltotta a jobbágyságnak ingyen felhasználását a rabok szállítására s csak rendes fizetés mellett engedte meg.

Ilyenek voltak a jobbágy kötelezettségei vérben, pénzben, mindenféle ingyenmunkában az állam és a vármegye irányában. Csak ezek után következett az egyház, mely szintén nagyban igénybe vette pénzét, munkáját, terményeit. Ez időben is terhelte a jobbágyságot az ősi terményadó a tized vagy dézma, melyet a hitújítás sem szüntetett meg. Minthogy egyházi részről való közvetlen behajtása számos vármegyében a háborus világban elháríthatatlan akadályokba ütközött, a tizedet rendszeren az állam vagy a földesur vette bérbe s így e korban töméntelen törvény foglalkozik vele.¹⁾ A tizeden kívül azonban

¹⁾ A tizedfizetés módzatairól, főleg a jövedelemről bővebben szölok

minden községnek meg voltak a maga kultuszkiadásai még ott is, hol a hitujítás idején a földesur nem foglalta le a plébánia fekvő vagyonát, a mi sok községben megtörtént. Mikor a XVII. században a földesurak egy része, a főurak majdnem mind újra katholizáltak, a protestáns vallásban megmaradt jobbágyoknak teljesen magoknak kellett lelkészek, tanítók, egyházfiok eltartásáról gondoskodni. Ez pedig nagy áldozattal járt, mert a vallás szolgálait, mint számos egykoru emlék bizonyítja, tisztességesen kellett díjazni.

Tétényben (olim Kozma Dominici dicata) 1653-ban a prédikátor fizetése volt évenként 50 ft; „item földjeit megszántjuk, bevetjük és beboronáljuk, de az aratás magáé a prédikátoré, mind a behordása. Réteit azonképen megkaszáljuk, maga köll felgyűjteni, miénk a behordása, a földek végében a füvet pedig a zsellérek kaszálják, azt is maga gyűjti, de mi hordjuk be. Keresztőléstül jár 1 tik és 1 kenyér. Introductione 1 kenyér. 5 dr. Közönséges gyónástul, a ki mit akar adni, háznál való gyónástul 15 dr és jóakarattja szerint egy ital bor. Halotti temetéstül, ha prédikál 50 dr, ha pedig csak énekszóval viszi 25 dr. Házásoknak esküdttetésektül akár ifjak, akár özvegyek legyenek 50 dr, ha egerre járhatunk, tartozunk 12 szekér fával és annyi náddal, ha nem hozhatunk annyi fát egerrül, pénzen veszünk Övárt 2 szekérrel.“ Néhol azonban az évi fizetés, valamint a stoladijak is nagyobbak voltak. 50 dr helyett 75 s a pap az említettekén kívül más jövedelmeket is szedett. Ehhez járultak az egyházi s a tanító eltartásának költségei. A tanítónak néhol kijárt a szent Gál kakasa. Tétényben minden házas ember 1 fertály gabonát, harangozástul 1—1 garast, itt való gyermek tanításátul kántoronkint 25 drt fizetett a tanítónak, ki a vidéki tanulóval a díjra nézve szabadon megalkudhatott.¹⁾

Rápóti Papp Mihály 1657-ben Ibrányban volt lelkész a következő fizetéssel: minden paraszt házas ember 1 ftot, item egy szekér fát, egy boglya szénát, egy véka életet, a fizetetlen szabadosok 24 drt adtak s a falu a papnak 4 köblös földet szántott föl. Ibrány község akkor holt szegény volt s kegyetlen föl-

Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században czimű munkámban 126—48.

¹⁾ A Dunántuli 1630—60-iki nagy egyházlátogatási jegyzőkönyvből. Nemz. Muzeum Fol. Hung. 206.

desur alatt sinylődött. 1663-ban Papp Nánáson lelkészkedett, hol 25 ft készpénzt, 22 köböl buzát, 100 szekér fát, 200 kéve nádat, 20 boglya szénát, elegendő őrlést, 1 disznót, esküvőért 1. temetésért 1 ftot, keresztelésért 1 tyukot s 1 kenyeret vagy 24 drt, partialis gyűlésre meg 50 dr, generalis gyűlésre 1 ftot és fuvart kapott. Hat évi szolgálat után fizetése 80 ftra, 40 köböl buzára, 10 köböl kölesre, 400 kéve nádra stb. nőtt.¹⁾

Lepesényben²⁾ 1688—93-ban „az ecclesiának szorultságához képest“ a lelkészi fizetés készpénz 25 ft, buza 20 kila, 1 ft áru faggyu, 1 kósó, fahordás, széntakarás, őszi-tavaszi szántás volt. A tanító kapott 7 ftot, 7 kila buzát, 3 kila alá való őszi szántást, 1 hold kölest s minden házaspártól 1 kenyeret, 1½ font hust vagy 1 tyukot vagy 1 disznólábat. Noha Lepesény épen akkor a háboru miatt óriási közterheket volt kénytelen viselni, 1693-ban a papi fizetést 30 ftra s ugyanannyi kila buzára, a tanítóét 10 ftra s 10 kilára emelte. Itt csak protestans községek idézvék például, mert a katolikusok száma igen csekélyre apadt s még I. Lipót korában is említik, hogy alig egy hetedet teszik az összlakosságnak. Akkor roppant arányokban megindult ugyan az állam, a főpapság s a nagybirtokosok részéről az erőszakos visszatérítés s egyre több sikerrel járt. De ezzel alig enyhültek a hivek párbér- s más egyházi terhei, mert a hol volt a plébániának szántóföldje, ott is a jobbágyok robotja művelte, másrészt sok helyen megtörtént, hogy ezt a földet az áttért földesur az elüzött prot. lelkésztől elvette, de állandóan megtartotta, vagyis nem adta át az ujonnan behelyezett kath. papnak, kinek ellátásáról tehát a szegénységnek kellett gondoskodnia.

Csak mindezek után térhetünk át a jobbágy tulajdonképeni főterhére, az urbéri kötelezettségekre, melyekkel annak a nemes urnak tartozott, a kinek telkén lakott, a kinek földjét haszonélvezet fejében művelte. A mióta a nemesség zárt renddé alakult, tulnyomó nagy része egyszerű kisbirtokos volt, a maga szabad földjén, nemesi telkén, udvarházában (curia) lakott s egy házhelyes vagy egy telkes nemesnek (nobilis unis curiae vagy sessionis) neveztetett; földjét jobbágyok nélkül (joba-

¹⁾ Naplója Sárospataki füzetek 1858/9.

²⁾ Irodalomtört. Közlemények 1892: 363

giones carentes) mívelte családtagjai vagy legfőlebb egy pár eseléd és zsellér segítségével. A jobbágykérdésben nem állt tehát fenn közte és a jobbágyos nemesség (nobiles jobagiones vel portas habentes) közt semmi érdekezonság s a nemzeti királyok leginkább ez elem segítségével tartották fenn a szabad költözés jogelvét és rendszerét. A XVI. században azonban ez a réteg ép ugy elszegényedett, mint a jobbágyság s függő, néha szolgálati viszonyba jutott a nagybirtokosokkal, kik főleg belőle választották udvari embereiket, gazdatiszteiket, zsoldos katonáikat s minthogy a nemesi kiváltság különben is egy renddé egyesíté (una et eadem nobilitas) a vagyoniilag nagyon szétágazó uralkodó osztályt, ez időben az ugynevezett szegény nemesség sem az országgyűlésen, sem a vármegyénél nem akadályozhatta a jobbágyos nemességet a maga külön osztályérdekei kielégítésében. Csak így vált lehetségessé, hogy a közép- és nagybirtok, melynek egyedül voltak jobbágysai, munkásaival szemben korlátlan uralomra vergődjék s akármit szabott a köztörvény, kénye-kedve szerint elégithesse ki saját telhetetlenségét. A szabad költözést visszaadta még János király, később I. Ferdinánd király törvénye a jobbágyságnak. Életbe azonban a törvény csak kivételesen, csupán akkor és ott lépett, hol az egyik befolyásosabb urnak külön érdekében állt. Végül nem a jobbágyoknak, hanem a földesurnak lett jogává a szabad költözés s a jobbágy csak akkor élvezhette, ha valamely földesur hasznot húzott gyakorlatából. Ugyanígy elfajult az urbéri teher és kötelezettség dolga. Már az 1514-ki törvény országosan szabályozta az urbért, a jobbágyoknak pénzben, terményben, munkában való kötelezettségeit. Ugyanazt tette az 1548-ki törvény. Szabatosan megvolt tehát állapítva a szolgálatok maximuma minden földesur és minden jobbágy számára s a törvény azt akarta, hogy a szolgálatok meghatározott sorompók közt mozogjanak, s ne fajuljanak szertelenekké, korlátlanokká, merő önkényenyé. De ebben sem ért célzt. A törvényt senki sem vette figyelembe s mint az e korbéli ezer meg ezer urbarium bizonyítja, az országos urbérrendezés nem szabott korlátot a földesuri akaratnak, hanem az urbéri terhek mindinkább a szertelenség jellegét öltötték. Sőt az irott urbarium is, melyet akkor a falu törvényének neveztek s melyet a jobbágy időnkint földesurától kapott, teljesen kiforgolódott kétoldalú egyezség-

szerü jellegéből. A földesuri teljhatalom folyományává lön s bármikor meg lehetett változtatni, a mint valóban visszavonták, módosították minduntalan, akár ha új birtokosra szállt a jóság, akár ha új tiszt került a gazdaság élére vagy ha a földesur a maga jövedelmét fokozni akarta. „Az urbér adatik usque ad beneplacitum nostrum“ — mondja az egyik s ez szolgált általános vezérelvül. Különben sem volt bíróság, mely előtt a földesur adta urbariumban meghatározott terhek emelése ellen a szegénység igazságot szerezhetett volna. Ellenben a földesur a maga rendőri-, közigazgatási-, büntető hatalmával, falu bírásával és uri székével, a befolyása alatt álló vármegyével mindig kényszeríthette a jobbágyot az új követelések teljesítésére. Mindezek következtében az országos törvény eszközölte urbérrendezés a papíron maradt s a földesurak urbariumai azon alapelvből indulnak ki: hogy a jobbágyok „mindennemű szolgálatot, valamire a tisztek rendelik, tartoznak végezni“, „mindenféle kézi- és ígás munkára kötelesek“, „munkája fogyasztás nélkül toties-quoties, a mint a tisztviselők parancsolják“, „valamint a tisztek rendelik őket, az ő tehetségek szerint tartoznak mindenféle szolgálatot praestálni.“ Ugyanezt hirdetik a latin urbariumok: „serviunt sicut illis jubatur“, „serviunt ad libitum capitaneorum et provisorum in arando, metendo, falcando, fodendo, lignorum portatione et in omnibus aliis sine ulla discretionem.“ A merő önkény nyilatkozik e szavakban s ennek megfelelően az urbéres szolgálatok a lehető legtarkább változatosságot nyújtják. A mit az illető vidék egyáltalán kínált, a mit a jobbágy csak termelni vagy pénzen szerezni tudott, azt ajándék, konyhabér (census culinaris) s mindenféle más ezímen beszolgáltatni vagy pénzen megváltani tartozott. „Tyukot, ludat, a mennyit rájok vétnek, mikor kívántatik a konyha szükségére,“ (s noha a földesur, gróf Esterházy Miklós ráírta az urbariumra: ezután az instructió szerint legyen, a valóságban ez mindig úgy maradt.) „Mikor szükséges és kívántatik az, tartoznak tyukot, ludat, tyukmoyot, vajtat a mennyi kívántatik s a mennyire érkeznek, adni.“ Hasztalan írta a földesur az urbariumra: ezután bizonyos rend legyen. A földesuri hatalom természete s különösen az állami ellenőrzés teljes hiánya kizárta az urbéri terhek józan ész és méltanyosság szerinti szabályozását. A földesuri hatalomtól magá-

ból folyt a szertelenség, mert természetében rejlett az az igény, hogy nemesak a jobbágy, hanem még minden marhája munkájából és hasznából kivegye a maga részét. Ez elvet az 1702-ki ozorai urbarium következőleg fejezi ki: „minthogy az uraságnak mindenből kilenczedje vagyon, mivel az ökör és ló is szánt, abból kilenczedet adnak, csak éppen a tehenek haszna nem jutna az uraságnak: azért a lakosok minden fejős tehéntől esztendeig adnak egy oka vaját.“ A földesuri hatalom jogosultnak tekintette tehát magát, hogy a jobbágy mindennemű keresetét, jövedelmét, vagyonát megdézsmálja, tőle valami díjat, vagy bért, szolgálatot vegyen. Másrészt korlátlanul robotoltatta s egy 1603—60. közt irt egyházlátogatási jegyzőkönyvben¹⁾ a pap azt mondja hiveiről, hogy járnak ugyan az istentiszteletre, de csak akkor, „ha az ur dolgától lehet.“ Az urbéres szolgálat megelőzte tehát az isteni szolgálatot, a mint a paraszt csak barom számba ment, mert a földesur, ha hasznosnak ítélte, eladta, jobbágyát zselléré, telekkel vagy a nélkül elzalogosította, más földesurral elcsereberélte, mint marhájával tette.²⁾ Családi életéről, gyermekei neveléséről, házasságáról ő határozott s a jobbágy legény köteles volt akkor nősülni, mikor a földesur vagy tisztje parancsolta. Erről számos urbarium intézkedik s kimondja, hogy a kellő koru legényt „eröltetni, ha könnyü intéssel nem fogadna“, tömlöczcel kell kényszeríteni, „melyet teszi hozzá, az özvegy asszonyok és a jól megnőtt leányok is tudom helyben hagynak.“³⁾ A magva szakadt jobbágy-nak, „ha atyafiai ninesenek testamentum nélkül meghalván, marhája, jószágá minket földesurakat illessen“, mondja egy 1584-ki urbarium. Az örökösödési jog általában a legeltérőbb fejlődést vette, a szokásjog mindenütt más volt s néhol a legidősebb, néhol a legifjabb fiu örökölte elhunyt atyjának telkét. A korlátlanság e kábitó légkörében megromlott, eltűnt minden emberi, erkölesi és jogérvet. Voltak ugyan abban az időben is nemes érzésü, józan eszű földesurak, jeles gazdák, kiket egy részt vallásos és felebaráti érzésök, másrészt a gyakorlati tapasztalás birt méltányosságra és mérsékletre. Tudták, hogy az

¹⁾ A jegyzőkönyv Nemz. Muz. Fol. Hung. 206.

²⁾ Erre egykoru oklevelekből példákat idézek Magyarország Buda visszafoglalása korában czimű munkámban 184—85.

³⁾ Gazdaságtört. Szemle 1897: 48.

emberséges bánásmódban részsülő, agyon nem hajszolt jobbágytól több hasznot várhatnak, mint az elkeseredett, éhező koldustól. Tudták továbbá, hogy az ő káruk, ha a paraszt nem képes földjét kellően megművelni, ha házát, gazdasági épületeit nem bírja jó karban tartani a sok ur dolga és adózás miatt. Egyes urbariumokban s más okiratokban megható módon nyilvánul a földesur jóindulata népei iránt. Tisztelettel említhető nevök ma is koruk jobbjai sorában. Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolya mindig azt kívánta tiszteitől, hogy a szerjárásnál kimélik a szegénységet. Illésházy István, a kiváló államférfi és hatalmas birtokszerző, korának legnemesebb lelkü földesurai közé tartozott. Nemesak enyhén bánt jobbágyaival, hanem azokat, kik a háborus viszonyokban elpusztultak, marhával látta el, ismét „szekeressé, ekéssé“ tette őket, hogy telköket megművelhessék.¹⁾ Vetésy László 1610-ben kelt végrendeletében így bucsuzott el „jámbor jobbágyim kicsintől fogva nagyig nekem megbocsássatok; istennek jól könyörögjete, ezután is legyen jó gondviselő uratok“, mintha előre sejtette volna, hogy örökösei nem az ő szellemében fognak velök bánni. Gróf Esterházy Miklós nádor ismételve megparancsolta tiszteinek, hogy ezután a jobbágyok szolgálataiban rend legyen, s meghagyta, hogy „az irgalmasság ki ne maradjon a miserabilis personák“ (a büntetettek) iránt. Gróf Vesselényi Ferencz nádor és neje Széchy Mária kimélték jobbágyaik lelkiismereti szabadságát a vallásüldözés szilaj korában, gróf Thököly Imre s bizonyára mások is fékezni törekedtek gazdatisztjeik kapzsiságát s lelkökre kötötték, hogy illendően bánjanak a szegénységgel. Thököly különösen meghagyta udvarbirájának, hogy ne igyék sokat, rossz társaságban ne forgolódjék, kinek-kinek becsületét érdeme szerint megadja. „A szegény emberek szavát — folytatja — csendesen meghallgassa, azt megértvén, a miben kívántatik és illendően léssen, tehetsége szerint oltalmazza, segítse, előle el ne nógassa vagy kergesse, magát szép csendesen, emberségesen viselje; a mit harag nélkül véghez vihet, soha azt zugolódva ne művelje, ne műveltesse, a szitkozódást pedig haragjában se cselekedje, mert ezzel nem szaporul a munka, becsülete nem nevelkedik vele.“

¹⁾ Károlyi Árpád, Illésházy hűtlenségi pöre.

Terjedelmes utasításában¹⁾ (1684.), mely alapos gazdasági ismereteire is kedvező világot vet, a munkásnép iránti legőszintébb jóindulat nyilvánul, midőn ismételve meghagyja tiszteinek, hogy a jobbágy munkát ne csak ezélszerűen, hanem emberségesen használják fel s hogy „többre ne impediálják, se aggraválják, hanem csak a mi az urbariumban megíratott“, „nehogy egy hátról két bőrt vonjanak“, másrészt a jobbágy panaszait gyorsan és igazságosan intézzék el, a birságpénzeket rendesen ugyan, de ne nyuzás kedvéért szedjék.

Jó földesur a jobbágy-ság röghözkötöttségének s korlátlan kizsákmányolásának legzordonabb napjaiban sem hiányzott tehát soha. Csakhogy a nagy uradalmak birtokosa nem mindig lakott jobbágyai közt s évek teltek el, míg egyik-másik távolabbi uradalmát meglátogatta. A gazdatisztek egész tömegére kellett jószágai kezelését bízni, kiknek hasztalan küldte a legnemesebb szellemű utasításokat. A tisztek kevésbbé a földesur, mint inkább a saját érdekeket nézték, sokan meg egyszerűen pénzen vásárolták állásukat s a vételért busásan igyekeztek a szegénységtől visszakapni. Hasztalan írta a földesur, hogy az udvarbiró ne tegyen ispáni állásba vagy más hivatalba „nádálytermészetű“ embert, ki a parasztságot kiszipolyozza. A falusi birák és az ispánok örökösen visszaéltek hatalmukkal. „A falusi biró — mondja egy hivatalos vizsgálat alkalmával (1667.) Zemplén vármegye egy emberséges táblabirája — egyik legnagyobb csapás a népre“ s „a városi és falusi torkos, borozó birák“ üzelmeit magok a földesurak gyakran sujtják megbotránkozásukkal. Ugyanoly lelkiismeretlenül, mint a birák, aknázták ki állásukat az ispánok, kikről Thököly Imre (1684.) azt mondja: „jószágbeli ispánaink is, kik tisztöket nagy summa pénzen szokták megvenni, észrevehető nagy gonoszságot visznek végbe jobbágyaink között, mert hogy a tőlök nekünk adott summa (melylyel tisztét vásárolták) kiteljék“, esalták-lopták, zaklatták a szegénységet.

Ily emberanyaggal szemben keveset használt a földesur jóakarata s a hol a jobbágyok panaszkodni mertek tiszteik ellen, — rendesen csak titokban tették — ott jogos megütközéssel sujtják magaviseletöket. A munkács-szentmiklósi óriási urada-

¹⁾ Századok 1870: 388—400.

lom juhászgazdáiról egy panaszlevél azt mondja, hogy „olyan semmirevalók, rosszak, tudatlanok, irgalmatlanok, hogy némelyik disznópásztornak is rossz“ lenne. És az ilyen emberek-től függött a jobbágnépnek nem csupán gazdasági létele, hanem egész családi élete, mert ő határozta meg, mikor házasod-jék, kit vegyen el s ha özvegy lett, nála maradjanak-e gyer-mekei vagy nem? Így a legjobb földesur igyekezetei is könny-en meghiusultak tiszteinek rosszindulatán.

Külömben is csupán saját munkásainak sorsát enyhítette, a birtokain kívül élő tömegeket pedig nem. Példája sohasem juthatott általános követésre, mert bármi jók is egyesek, maga az osztályuralom nem ismer kiméletet. A mit a jó földesur alkot, azt utódja akármikor megsemmisítheti, az nem jogszabály, hanem merő jótékonyosság, mely a személyes kegyelem, ugy-szólván a könyöradomány színvonalán mozog s így igazi socialis értéküvé nem válhat. Bármilyen reformnak, hogy hatékony és állandó legyen, köztörvényen kell nyugodnia, mert csak úgy tehet erkölcsileg és értelmileg nemesbitő hatást az érdekeltekre, ha helyzetök javítása a jog érczlapján nyugszik. Sőt abban az időben ez sem volt elég, hisz hozatott reformtör-vény bőségesen, de a végrehajtáshoz szükséges sajátos közegek és szervezetek híján nem kerültek valósulásra. Ennek folytán a jog és valóság közt áthidalhatatlan örvény tátongott s a tör-vény ellenére minden faluban, minden uradalomban külön, de mindenütt önkényesen folyt az urbér megállapítása és behaj-tása. Akadt ugyan jó földesur, de maga a földesuri hatalom az önkény fájának gyümölese maradt s minden kimélet elvileg ellenkezett természetével. Ellenkezett az ősidőktől fogva, de századokon át a korona és közegei megakadályozták elfajulását, megoltalmazták a munkásnépet a tulságos kiaknázás ellen. Ellenben az állam szétdarabolása s a koronának a közügy iránti érzéketlensége korában a földesuri hatalom, mint Európászerte tette, egész meztelenségében föltárhatta igazi farkastermésze-tét. Fajképe a földesuraságnak nem a jó, hanem a kegyetlen földesur volt, a ki úgy beszélt és bánt jobbágyaival, mint Kapy Zsigmond, ki 1620. aug. 11-én kelet levelében kétyi tisztjeinek utasításokat küldvén az aratásra, a többek közt azt mondta: „És ezeket egynéhányszor olvassátok el a szófogadatlan, koszos-fejű jobbágyok előtt Kétyen, hogy ezen pecsétés levelemben

hagyom és parancsolom, hogy elhagyván a régi goromba, vakmerő, oktalan, paraszt, szófogadatlan, ostoba, emberi természet ellen való, megrögzött gonosztermészeteket, fejek vesztése alatt szavatókat fogadják mindenben, valamit én szómmal nekik parancsolok.“ — — „És ha ki ez ellen szólana csak egy szót is, avagy nem akarná cselekedni, tehát a többivel együtt mindjárt megkötözzétek és ide felküldjétek.“¹⁾ Ez a hang volt a földesuraság természetes hangja s még Alvinczi Péter, a híres kassai pap is így szokott azokkal a szegény emberekkel beszélni, kik irányában fenforgó kötelességeiket az ő nézete szerint lanyhán teljesítették. E tekintetben nem nyilvánul különbség a földesuri hatalomban akár a király, akár egyházi, akár világi ur személyében összpontosult. Időnkint úgy látszott ugyan, mintha a király a maga jószágainak munkásnépét valami különösen kedvezményes, ugyszólván mintaállapotba akarná helyezni, hogy mindenki észrevegye a király és a magánföldesur jobbágyainak helyzetében való elvi különbséget.

1570-ben a kamara a munkácsi uradalom udvarbiráját szigoruan utasította, hogy a jobbágyságot ne zaklassa önkényes terhekkal, ne tegyen úgy, mint más földesur, ki a zavaros, zord időkben folyton emeli az alattvalók terheit, mert „ő felsége azt akarja, hogy tisztviselői úgy bánjanak a szegénységgel, hogy szembetűnjék a közöttük és a Magyarország nemeseinek alattvalói közötti különbség.“ (ut multum inversit inter horum et subditorum nobilitatis Hungariae immunitates.)²⁾ Ez azonban csak pillanatnyi felbuzdulás volt a főhatóságok részéről, mert az okiratok töméntelen olyan esetről emlékeznek meg, hogy midőn valami jószág magánosoktól állami kezelésbe ment át, a kinstári közegek ép oly irgalmatlanul kisajtották a jobbágyokat, mint előbb a magánföldesur. Ez történt például a véglesi uradalomban, hová 1604-ben a sok panasz következtében külön vizsgáló bizottságot kellett küldeni.³⁾ Az intézményben magában rejlett a hiba, az rontotta meg az emberek jogi és erkölcsi érzékét, kiknek legtöbbje nem is sejtette, milyen romlott, isteni és állami törvénybe ütköző alapon nyugszik az a viszony,

¹⁾ Gazdatört. Szemle 1895: 198—99.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle, 1896: 75.

³⁾ Századok 1904: 485—7.

melybe jobbágyaikkal helyezkedtek. Ép oly kevéssé akarták megérteni, hogy jobbágyaik elnyomása mennyire rontja saját anyagi érdekeiket s az ország gazdasági életének fejlődését. Minthogy ők voltak az erősebbek, kihasználták a helyzetet kiméletlenül s nem akarták belátni, hogy az a kényuralom, melyet magok gyakoroltak munkásaikon, teszi lehetetlenné abbeli törekvéseik sikerét, hogy a Bécs részéről ő rajtok gyakorolt idegen kényuralom alól felszabaduljanak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HATODIK FEJEZET.

A királyi terület.

5. A jobbágyság urbéres terhei.

Ismerve a földesuri hatalom természetét általánosságban, végre áttérhetünk az urbéres terhek részletes vizsgálatára, a mint azok különböző időkben és vidékeken gyakorlatilag alakultak. Az országgyűlés a királyi hatalom sürgetésére köztörvények útján elég szabatosan megállapította azon különféle szolgálatok maximumát, melyeket a földesur jobbágyától követelhet úgy, hogy a merev röghöz kötöttség s a vele járó helotizálás korában sem mondhatni, hogy a földesur joga a munkással szemben a törvény szerint szertelen, korlátlan lett volna, mint némely nyugoti államban volt. A magyar országos urbérrendezés meghatározta a földesur jogait. A törvényes kilenczeden, valamint bizonyos haszonvételeken kívül (koresma, mészárszék, malom, makkoltatás, vásárjog stb.) a törvény három főcsoportba foglalta a parasztság terheit. Ezek voltak: a földbér vagy pénzfizetés (census), a robot (servitia) és az ajándék (munera), mihez az urbariumokban még két csoport, a más jövedelem (proventus) és a sokféle birság (mulcta) járult, melyet a jobbágy vétség, kihágás, büntény esetén a földesurnak vagy tiszteinek fizetett. A mi a bért illeti, azt a törvény egész telkenkint, habár több család élt rajta, évi 1 arany forintra vagy 100 dénártra szabta, ámbár hozzá tette, hogy a mely telek eddig többet fizetett, ezután is fizesse a többletet. Azon sokféle munka és szolgálat maximumát, mely a robot gyűjtőnévbe foglaltatott össze, a törvény szintén megállapította, kimondván, hogy az az ígás jobbágy részéről évi 40 napnál több nem lehet. Ez a törvény azonban nem lépett életbe s érvényben maradt a

régi törvény, mely szerint az ígás szerj ar as 52 nap volt. Ez tehát terhesebb volt a jobbágyra, de mégis g at at emelt a földesuri önkénynek. Végül a törvény az ugynevezett ajándék maximumát szintén megszabta és pedig az állandó évi ajándékot, valamint ama rendkivüli segélyt, melyet a földesur pontosan megjelölt, ritka kivételes esetekben követelhetett népeitől hangsulyozva, hogy ez a segély mindenkor csak mérsékelt lehet.

A törvény megszabta t eh at a kereteket, melyekben az urb ernek mozognia szabad s melyeken túl a földesuri  igny nem terjedhet. Ha azonban a gyakorlati viszonyokat vizsgáljuk, azon óriási anyagból, mely az urbariumokban s más ide vonatkozó iratokban e korszakból ránk maradt, kiderül, hogy a földesuri hatalom ép oly kevesé törődött a törvénnyel, mint a saját urbariumaival vagy külön szerződésekkel, hanem folyton fokozta  ignyeit, vagyis szaporította az urbéres szolgálatok minden ágát, melyek t eh at a val óságban szertelenn e váltak s teljesen az ur önkényének szolgáltatták ki a köznépet. Első sorban a pénzfizetés, a census mutat folytonosan emelkedő irányt, noha mellette az urbariumokban a legkülönbözőbb czimeken való fizetések szerepelnek. Így előfordult: zsell erp enz, p asztorp enz, moln arp enz, rajp enz, ostorp enz, sarl op enz, keresztény- vagy füstpénz (e három ugyanazt jelenti, az fizette d ezmav alts agul, a kinek nem volt vetése), vajdap enz, darabantp enz, harangp enz, testp enz, (ha a gazda kihal a házból, a ki jóságában bent marad, az fizeti és pedig 1 frtot), m erlegp enz (lemért termények, például méz után). Ehhez járult sok más fizetés a földesuri malom, fűrészmalom, posztó kall o, havasi legelő, makkos erdő, halászat, mészárszék, p alinka ust, sörfőzés s első sorban a koresma után, mely már akkor nagyon b o j ov edelmet hozott s gróf Esterházy Miklós semtei jóságáról 1641-ben azt mondta¹⁾, hogy „legnagyobb j ov edelm unk koresm ab ol vagyon.“ Sok helyen a földesuri koresmáros fizet es ehoz a falu lakóinak pénzzel vagy buzával kellett járulniok, de még nagyobb teherként nehezedett rájok az, hogy a földesur egyszer uen a lakosokat r otta meg saját borának és sörének kimérésével.²⁾ Némely urbarium szerint a jobbágyok a földesur

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle, 1904: 141.

²⁾ Az italmérés jogáról bővebben sz olok: Közgazdasági állapotaink s XVI.  s XVII. sz fzadban czimű munkámban 119—22.

borából annyit kötelesek kimérni, a mennyit a tiszt parancsol (tot, quot illis imponitur). Ép oly teher volt a sörmérés s néhol az egész helyes jobbágy évenként 6, a zsellér 3 akó sört tartozott kiárulni s ha nem tette, száraz koresmaváltság czimén 2, illetve 1 frtot fizetni. Hogy a robotot s az igás vagy gyalogszerjárást az urbariumok rendesen korlátlanoknak mondják s a földesuri tiszt tetszésétől teszik függővé, azt már fentebb láttuk. Az ajándék, konyhabér, termény- és iparczikk beszolgáltatása terén ez a korlátlanság még inkább szembeszökik. Sőt a földesur néhol a konyhaajándék pénzbeli megváltását rendelte el, így a rozgonyi uradalomban azon a czimen, hogy most nem lakik ott, meghagyta tisztjeinek, hogy minden egész telektől 3 tyukot, 2 ludat, 20 tojást, a fél telektől fél, a zsellértől harmadrészt vegyenek, de nem természetben, hanem a kassai piaci ár szerint készpénzben. A jobbágy nemcsak azt adta urának, mit az országos urbértörvény említ, vagyis tyukot, libát, tojást, kalácsot, disznót, juhot, bornyut. Van az ugynevezett ajándék közt, melyet rendesen a három sátoros ünnepkor, de a legkülönbébb határidőben és alkalmakkor (Márton ludja, karácsony tyukja s sok más) kellett beszolgáltatni, minden képzelhető eleség, termény és iparczikk. Így az említettekén kívül méz, vaj, turó, sajt, kása, dara, tatárka, vagy krupa, zab, káposzta, köles, mindenféle zöldség, gyümölcs friss és aszu, borsó, kenyér, kalács, fehér czipó, viasz, fagygyu, oldalas szalonna, háj, tehén, borju, császármadár, őz, nyul, malacz, bárány, kappan, csirke, fürj, hal, csik, szarvas, nyestbőr, rókabőr, farkasbőr, s más bőr, komló, kendermag, kender és len, fa, széna, lóistráng, palyolat, karmazsin esizma, szőnyeg, paplan, török gyöles, vászon, zsendely, szurokdoboz, lámpába való fenyőfa, pokrócz, heveder. Gyakoriak az exotikus szolgálatok. Némely falu évenként néhány vadászkutyát, agarat, kopót nevelt a földesur számára. Néhol a jobbágy nemcsak mindenfélét tartozott adni, hanem venni is a földesuraktól. Így Rozgonyban (1634.) mindenki¹⁾ annyi köből rozstot, a hány frtra ment az adója, volt köteles karácsonykor a földesurtól, még pedig 1—1 forinton vásárolni. De az uradalom csak olesóság idején adta ily áron a rozstot. Drágaság idején a jobbágy nem kapott rozstot, de az

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle 1894: 264—73.

1—1 frtot meg kellett fizetnie. A munkács-szentmiklósi uradalomban kemencezab divott; ott a paraszt az uradalmi erdőkben faizást élvezett, de nem ingyen, hanem évenként annyi köből zabot kellett adnia, a hány kemenczét fütött. Általában bármilyen rendkívüli szükséglet merült föl s akármi kellett a földesurnak, arról a jobbágyok tartoztak gondoskodni. A tokaji uradalom intézője 1686-ban megszorult magbuza dolgában. Ráírt tehát a battaiakra, adjanak 4—4 köből buzát, melyet új kenyérkor vissza fognak kapni. Ha pedig nem adnának, a folyó piaczi áron „megveszem, ha meg nem halok, minden bizonynyal rajtok.“ Így alakultak a jobbágyszolgálatok az urbariumokban, melyeket „falu törvényé“-nek neveztek, melyek a faluban vagy uradalomban divó büntetőjogot is szabályozták. Főcsoportokba gyűjtve foglalták össze a bűntényeket, vétségeket, kihágásokat s mindnyájokra megszabták a fenyítéket, mely legnagyobb részt pénzbírságból állt. Meg volt tehát szabva a büntetés maximuma is, de az eljáró tiszt valószínűleg ép oly kevésbé maradt e korláton belől, mint az urbéri tartozások behajtásában.

A tényleges állapotok megvilágítására a sok ezernyi urbariumból például részletesebben bemutatok néhányat.

A zalavári apátság 1568-ban iratta össze¹⁾ jószágait, melyek akkor nagyon szánalmas állapotban voltak. Az apátság községeiből Orosztony, Kisapáti teljesen pusztán állt, Bárándon, hol előbb 16 jobbágy élt, csak 2 zsellér s 4 lakott telek találatott. Apáti lakva volt ugyan, de a török fölperzselte, Esztergár szintén leégett s a nép (1 biró, 5 jobbágy, 5 zsellér) az erdőben lakott. Zalavárt a birón kívül csak 10 jobbágy és 4 zsellér élt, a puszta telkek száma meg 23 volt. Rada, akkor az apátságnak legnagyobb községe (a birón kívül 25 jobbágy, 14 zsellér és csak 7 puszta telek) behódolt a töröknek. A pénzdó telkenként 4 frtot tett, mely két részletben fizettetett, kivéve Zalavárt, hol részletenként csak 13 drra rugott, mert az előbbi apát a községtől elvett 50 hold földet, ellenben mérsékelte a pénzdót. Rada község ez adón kívül a borból kilenczedet is fizetett, a termésből a liba és méh után tizedet s az a jobbágy, a ki földjét tényleg mivelte, még 1 esirkét adott, 1—1 napot

¹⁾ Pann. Mon. VII. 623—38.

szántott, aratott, kaszált, szőlőt mivelt, hordóabroncsot készített, az orosztóni szőlőket teljesen megmivelte s a várba a szükséglethez képest fát szállított. Körülbelül ilyenek voltak a többi falvak (a már említettekén kívül Apáti, Ferkend, Báránd, Csács, összesen 7) kötelezettségei; néhol azonban különlegességekkel találkozunk, így Esztergár az összes csikot, melyet fogott, a földesurnak tartozott beszállítani.

A szatmári tartomány 1592-ben a király kezén volt s ekkor készült urbariumában ¹⁾ Erdőd, Szatmár, Nagybánya és az Avasság vidéke, összesen valami 98 mezővárossal és községgel szerepel. Mindnyájan fizettek bért, többnyire adtak tizedet és kilenczedet, szolgáltak mind szekérben, mind gyalogszerrel, mindenféle munkával és korcsmáltatással (serviunt ad libitum, vina similiter educillant tot, quot illis imponitur, serviunt sicuti illis jubetur, in arando, metendo, falcando, lignorum ductione, et in omnibus aliis quot illis imponitur, sicut jubetur, servitia praestant, prout illis mandatur) s magok az urbarium-összeírók említik, hogy e szertelenség a népet a legnagyobb nyomoruságba s pusztulásba dönti. Konyhaajándékuk közt főleg vaj, sajt, brinza, tyuk, hal, szerepel. Figyelmet érdemel az urbariumban Misztótfalu, melylyel később még találkozunk. 1592-ben lakott benne 9 egész, 19 féltelkes jobbágy és 2 zsellér. Adója 10 frt volt, de nem pénzben, hanem borban fizette, még pedig 8 köblét 1 frtba számítva. Ellenben nem mért ki földesuri bort, nem is robotolt, a sertéstized kivételével tizedet vagy kilenczedet nem adott, hanem minden szőlősgazda terméséből 100 köből után 8—8 köből bort fizetett urbér fejében.

Dávidezenk községben ²⁾ a szolgálat 1608-ban következő volt: minden pusztá telek után egy holdért, melyet a lakosok bevetettek, egy köből gabonát adtak: egy-egy lakott telek 1 messzely vaját, 3 tojást, 1 kappant, 1 tyukot, 1 ludat és karacsony kalácsát, valamint 40 dénárt fizetett, szilvát aszalt, ha csak 1—2 hordó bora volt, felét a földesur foglalta le, télen hetenkint 2, nyáron 3 napot (a zsellér csak felét) robotolt. A lakosok nyáron 12 dénáron tartoztak a földesurnak dolgozni s sok más sulyos kötelezettség is nyomta őket. Így őrizniök kel-

¹⁾ Gróf Károlyi Oklev. III. 500—558.

²⁾ Gazdaságtör. Szemle 1889. 276—7.

lett a földesur udvarát, jégvermét kellett építeniök s meg-
rakniok.

A mádi jobbágyok 1635-ben megegyeztek földesurokkal, gróf Rákóczy Pállal, hogy a mádi határban levő 5 szőljét és 8 darab szántóföldjét teljesen megmivelik, a termést behordják, Szent Márton adójába 15 frtot s taksául évi 500 frt készpénzt fizetnek, de semmi mással nem tartoznak.¹⁾

A verhovinai falvak (Hidegpatak stb.) 1648-iki urbariumában a fizetések és szolgálatok 1—1 egész telek után 4—6 frt, 1—2 mérő zab, császármadár, nyest s sok más afféle. Ellenben sok hely mentes volt a rókabőrzéstől, a darabantok adójától, ajándéktól, koresmától, viszont bizonyos majorsági földeken szántani, aratni, kaszálni, gyűjteni és behordani tartoztak.

Ecsed vára „tartományának“ urbariuma 1648-ban készült el s a rendkívül terjedelmes munkálatot,²⁾ mely Szaboles és Szatmár (e vármegyék akkor épen az erdélyi fejedelem uralma alatt álltak, de csak kivételesen s nem tartoztak a partiumhoz) számos községét felöleli. Maga a földesur, I. Rákóczy György erdélyi fejedelem vizsgálta felül s kísérte széljegyzetekkel. Az elég békés viszonyok következtében, melyet ez a vidék évek óta élvezett, az uradalom gazdasági helyzete általában kielégítően alakult; volt sok vagyonos vagy legalább módos gazda s különösen a marhalétszám látszik kedvezőnek. Némelyik községnek, például Ecsed mezővárosnak nem volt egy talpalattnyi szántóföldje vagy rétje, más községekben meg a földesurnak nem volt majorsági földje, az egész határt a lakosok birták. Urbéres terheik öt csoportba foglaltattak, készpénz (census), ajándék (munera), jövedelem (proventus), robot (servitia) és büntetéspénz (mulcta), mely utóbbi természetesen csak a büntetéseket sujtotta. A pénzdátót vagy a község fizette átalányösszegben vagy pedig az egyes jobbágy telke után, sőt némely község minden pénzdátótól menten volt. A pénzdátó telkenkint a helyi viszonyok szerint $\frac{1}{2}$ —8 ftot tett és két részletben (Szent György és Szent Mihály napi adó) fizettetett s néhol a censushoz számítva még szerepel egy vágó marha (néha több község együtt adta), egy borju vagy 3 bárány s

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle 1903: 464—5.

²⁾ Kivonatilag közölve a Károlyi-oklev. IV. 282—346.

fél, egész vagy 2 köböl lenmag, káposzta (a ki termelte, rendszeren 125 főt adott), vaj (a kinek fejős tehene volt, 1—1 megszelyt vagy 1 vesling turót adott), 1 köböl kendermag, 4 köböl aszu alma, 2 köböl aszu szilva, 6 vég szűrposztó, s Tarpánál a censushoz 210 kősonak Mármarosból való fuvarozása is számítatik, míg másutt e terményadót nem a censusba, hanem más rovatokba sorolták.

A mi az urbér második csoportját, az ugynevezett ünnepi ajándékokat (munera) illeti, akadtak egyes községek, melyek ily ajándékkal, vagy karácsony tyukjával nem tartoztak. Máskülönbön azonban ez a csoport elég változatos s a három sátoros ünnep idején, karácsonykor, husvétkor, pünkösdkor fizettetett. Néhol minden ünnepkor egy telek csak 1 tyukot és 7 ludat (néhol csak dézmáláskor a dézmásnak 1 tyukot vagy 9 drt) adott, másutt azonban az ajándék minden ünnepre 6 lud és 12 tyuk közt ingadozik, sőt a Nyirbátorhoz tartozó falvak évenként összesen 150 tyukot, 200 tojást és 2 vágó marhát fizettek karácsonyi ajándék fejében.

Az urbéres terhek harmadik csoportja a nem pénzbeli jövedelem (proventus.) Ide tartozik a tized, (melytől az oláh jobbágyok mentesek voltak), az őszi és tavaszi vetésből, (a kinek vetése nem volt, 6 dr füst- vagy kereszténypénzt fizetett), a méhrajból, melyet 3 dron meg lehetett váltani, a pázsit-disznóból, melyet szintén megváltottak a disznót 6, a süldőt 3 dron; egy veder esik vagy helyette 40 dr, melyet mindenki fizetett, „a ki vést tartott“ (a ki esikot fogott vésszel), valamint a jövedelem, melyet az italmérés, a tilalmas föld és erdő, veteményes kert, téglaszin, malom, mézárszék, halászó viz adott. Mikor és valahol makk termett, az illető község nem adott pázsittizedet, hanem makkon tizedelt s aki nem tette, az öregétől 10, a süldőtől és malacztól 5 drt fizetett. A „ki nyilast veszen az erdőn“, az évenként 1 öl szénát fizetett.

Néhol e rovatba sorolták a káposztatermelő azon kötelezettségét, hogy termeléséből 125 fő káposztát adjon. Vállaljon minden káposztás kert után, habár ketten ültették be, ugyanennyi volt a fizetés. Tarpán, mikor makk termett, minden marhás ember 2, a marhátlan 1 köböl makkot tartozott szedni s beszolgáltatni; mikor nem termett, helyette a marhás ember 1 köböl vadalmát vagy vadkörtét aszalt vagy ha nem akart,

ugyanannyi korpát vagy rozstot (a gyalogszeres vagyis marhátlan jobbágy a felét) adott. Tarpán némi szőleje is volt a jobbágyságnak, melyért nem hegybért vagy hegyváltáságot fizetett, hanem termése ötöd részét szolgáltatta be.

A mi a robotot vagy tulajdonképeni paraszti szolgálatot, a szerjársát (servitia) illeti, itt a legnagyobb ellentétekkel találkozunk. Ecsed mezőváros egészen mentes volt a közönséges robottól, ellenben, ha előkelő vendég érkezett, „becsület okáért ők is fegyveres kézzel tartoztak a kapukat állani“, továbbá télvíz és fagy idején, a vár körül egy darabot jegelni, általában a város tűzbiztonságára felvigyázni. Kisecsed szántás-vetést nem végzett, de ő művelte az uraság ottani káposztás, hagymás és lugaskerteit. A rendes szolgálat az volt, hogy a 4 ökrös gazda igástól (a két ökrösök közül ketten összeálltak) mindig 1 hetet a földesurnak s azután 2 hetet magának dolgozott s „annuatim így folyt szolgálatjoknak rendi.“ Munkájuk szántás-vetésből, kaszálásból, szénatakarításból, aratásból, fahordásból, fűvarozásból állt s a mezei munkát nemcsak a saját hátaukban, hanem ott, hová a tisztek rendelték őket, a távolabb levő majorsági földeken végezték. Matócs község mentes volt a szántás-vetéstől. E helyett minden külön kenyeres ember tartozott 1 hétig aratni, 1 hétig kaszálni és takarni s 1 hétig a várban szolgálni, továbbá „valamennyi gyapju esik az ecsedi jóságban lévő majorság-juhok után, azt ők tartoztak megfenni, megkárlni és végekben vég szür számra beszolgáltatni; a malom körüli gátesinálást, famunkát és építkezést az uraság adta anyagból ők végezték, a malom vámjövendelmét, ők fuvarozták Ecsedre s a Szamos hidját ők csinálták, a fáját ők hordták és faragták meg s csak a munkavezető mestert fizette az uradalom. Majtény a rendes mezőgazdasági munka mellett a földesuri malmokat jó karban tartani, a hidesinálásra ügyelni s egyéb szükséges dolgokat is végezni tartozott. Noha az urbanium a legrészletesebben megállapítja minden falunál a robot-szolgálatot, igen gyakran azzal végzi, hogy „egyéb szolgálatra is, a mire a tisztek rendelik őket, az ő possibilitásuk szerint tartoznak menni“, „valamint a tisztek rendelik őket, az ő tehetségek szerint tartoznak mindenféle szolgálatot praesentálni“, „aratáskor, a mint a szükség kívánja, nem a hetelés szerint, hanem a mint a tisztek rendelik, a szerint kell szolgálniok“,

„szolgálatjoknak módja s rendtartása olyan, a mint a tisztek rendelik őket és mennyire elérkeznek, mindenféle szolgálatot praesentálni tartoznak.“ Ebből is kitűnik, hogy a jobbágyot a legrészletesebb urbarium sem óvta meg az urbéri terhek teltengése ellen s hogy szolgálatai e pontos urbér mellett s olyan emberséges, józan belátásu földesur alatt is, minő Rákóczy György fejedelem, a ritka jeles gazda volt, lényegileg szertele- nek vagy határtalanok maradtak. Igen érdekes az urbarium- nak Misztótfalu akkori mezővárosra vonatkozó része. A köz- ségben, melynek 1592-ki állapotairól már szóltam, 1648-ban 4 nemes családon kívül $82\frac{3}{4}$ telken 219 háznép élt, közülök 125 gyalogszeres s a város egész gazdasági élete a bortermelésben nyugodott. Még a 32 ftnyi censust is borban fizették bő eszten- dőben itczéjét 1, máskor $1\frac{1}{2}$ —2 drba számítva. Nem szántot- tak, nem vetettek, juhok sem tartottak s így gabona- vagy bá- ránytizedet nem fizettek, hanem szőleik jövedelméből éltek. Ezek a földesuraik mellett (egy részöket a busákmonostoriak és a bártfalusiak mivelték) széjjel terjeszkedtek a hegyekben s fedezték az urbéri terheket is, melyek közt első sorban emli- tik a helyi lelkész s a földesur dézmáját, mely utóbbi $12\frac{1}{2}$ kö- ből bortermés után 1 köblöt, 100 köből után 16 köblöt tett. Ezenkívül szüretkor adtak a provisorinak 1 vágó marhát, az udvarbirónak telkenkint 12 drt, mivelték a földesuri szőlők egy részét s megkötötték az urasági hordókat, melyekben a termést elhelyezték. Csakhogy a saját termésöket sem értékesíthették szabadon, mert egy részét a földesurak tartoztak eladni. Ez „a foglalt bór“ a terméshez képest évenkint 1000—2000 köből közt váltakozott. A földesur a folyó áron váltotta be, de a termelő, a hány forintot kapott foglalt bora fejében, ugyanannyi köből bort tartozott ingyen is adni s „itt gyül ki a lucrum“, jegyzi meg az urbarium.

Bármi sokfélék voltak szolgálataik, az ecsedi uradalom népe másokhoz képest elég kedvező körülmények közt élt. Ibrányi Ferencz 1656-ki összeírásában azt mondja: „Az ibrá- nyiak egyszóval mindennemü labort praestálnak, sőt szegény atyám uram idejében egyetlenegy rendelt napjok sem volt sza- badságra, hanem immár én minden héten pénteket, szombatot nekik adtam, hogy azokon a napokon magoknak szolgáljanak az aratáson és szekérszeren kívül. Azért ebben őket maradékim

is megtartsák, de úgy, hogy ők is a négy napot igazán meg-
szolgálják.“ Ilyen urbérszolgálatok mellett a lakosságnak ter-
mészetesen a legkétségbeejtőbb nyomoruságba kellett süllyed-
nie, a mi nem merő föltevés, mert Ibrányról épen ez időből van
egykoru tudósításunk és pedig hiteles részről, az ottani ref.
paptól. 1657-ben rápolti Papp Mihály volt a falu lelkésze, ki-
nek ránk maradt naplója fájdalmasan panaszolja, hogy a köz-
ség „haló szegény“ volt s nemcsak a papot nem fizethette, ha-
nem a pap volt kénytelen hiveinek oda adni mindenét, a mit
előbbi állomásain összekuporgatott.

Lőcse városa valami 8 községnek volt földesura. Ezek az
1666-ki urbér szerint¹⁾ fizettek készpénzadót és pedig censust
és taksát, kilenczedet, malompénzt, serpénzt, vásárpénzt, fűrész-
malompénzt, hegyi- s más rét- vagy legelőpénzt, tojáspénzt,
harangpénzt s a hol fűrészmalom volt, gerendát, deszkát, széket
adtak, továbbá konyhaajándékot (kalács, tyuk, disznó, turó,
hal stb.), különösen mikor Lőcsén biróválasztás volt, borjut,
nyulat, császármadart, tyukot, sőt néhol egész különös helyi
fizetések és kötelezettségek divtak.

Iványi Fekete László az 1660–70. években összeírta kü-
lönböző vármegyékben fekvő jószágait.²⁾ A szolgálatok vidé-
kenkint igen különbözők, az általánosan divókon kívül előfor-
dul két öreg zsák kása, egy kita kender, testbeli vagy aszu
posárhal, egy vég öreg jancsárpatyolat, „a mellett tisztességes
készbeli ajándékot tartoznak adni“ „és esztendőben egyszer
tartoznak falujul szekereken és marhájakon bort hozni, a hová
az urok parancsolja.“ A hol volt makkos erdő,³⁾ ott olyan év-
ben, mikor makk termett, sertéstizedet adtak, mikor nem ter-
mett, egy hizott ártányt vagy 5 frtot. Hont vármegyében Alsó-
pribel községben volt Feketének 16½ egész telke, melyen 34,
leginkább zsellér élt. 1669-ben ezek „majorság és robotoskodás
fejében“ fizettek évi 100 frtot, falustul száraz korcsmát 20 és
személypénzt szintén 20 frtot; másrészt a Dubranka hegyen

¹⁾ Bővebben közlöm: Közgazd. állapotaink a XVI. és XVII. században
ezimű munkámban 110—12.

²⁾ Tört. Tár. 1898: 463. s köv.

³⁾ A makkoltatásról, tilalmas erdőkről, a jobbágy faizási jogairól sok
vészlet a különböző korszakokból *Tagányi* Károly, Magy. Erdészeti oklevél-
tár I—III.

levő két majorsági szőlőt megkapálni, szaporítani és gondozni tartoztak. Ezenkívül minden házhely fizetett évi 1 frt bért, 2 iteze vajat, vagy minden itezéért 24 dénárt, 4 ludat vagy egyért 18 dénárt, 4 tyukot vagy egyért 12 dénárt, egy császár-vagy fogolymadarat vagy helyette 24 dénárt, faluul 1 özet vagy helyette 1½ frtot, a fentemlitett módon sertéstizedet, továbbá „mindenféle vetésökből, borból, bárányból, vajból kilenczedet és tizedet.“

Nádasd és Halugi községekben az 1674-ki „igaz urbarium“ szerint minden telek 4 frt évi bért, 10 tyukot, 10 tojást és 1 köből zabot fizetett. A község évenként 10 hold földet jól megganajozván, bevetett, learatott s betakarított Nádasdra, ezenkívül az uraság rétét megkaszálták, felgyűjtötték s behordták Nádasdra vagy Körmendre. Egervár szőleit meg szorgalmasan megmunkálták, megszedték, préselték s a borát oda szállították, hová kivántatott.

Igen bő és változatos jövedelmi forrása volt a földesurnak és tiszteinek az igazságszolgáltatás, mert a legtöbb büntetést pénzen meg lehetett váltani s a töméntelen birságon az ur osztott tiszteivel. E birságokat vagy büntetéspénzeket az ur egészen tetszése szerint állapította meg és pedig vagy az urbariumban vagy a tiszteinek adott utasításban vagy külön rendeletekben s ez iratokban az akkori büntetőjog és peres eljárás töméntelen érdekes emléke maradt fenn.

Mándok falu földesura, Losonczy István 1549-ben külön szabályzatban „szertartást hagyott“ ottani jobbágyainak s elrendelte, hogy 2 bíró s 12 esküdt legyen s csak ők tegyenek törvényt. A ki ellenök szidalmas szót használ, azt kalodába vessék s 2 nap és 2 éjjel meztelenül a pellengér alatt üljön. Ha a büntetést a bíró elengedné, legjobb ökrét vegyék el tőle a földesur számára. A ki lop, azt akasztják fel s e büntetés meg nem váltható. Épp ily súlyos a paráznások büntetése.¹⁾ A XVII. században a lékai uradalom számára készült rendtartás a gazdálkodás módja mellett a bünyfenytést is szabályozza; azokra, kik a jobbágykötelezettségeket és a robotot pontatlanul teljesítik, súlyos birságot ró, a templomekrülők, káromkodók s más valláserkölesi bünösök, általában a kihágások és büntények birsá-

¹⁾ M. Jogt. Eml. III. 32.

gait állapítja meg, egy másik pedig a biróválasztás módjáról ad tájékoztatást. Az uradalom évenként egyszer összehívta a lakosokat s a gyűlésre, melyet a földesur képviselője vezetett, minden jobbágnak személyesen el kellett mennie. A megnyitás után a falu tisztikara leköszönt. Erre a gyűlés egy tagja föl szólította a jelenlevő plébánost, mondja el netaláni megjegyzéseit egyes hiveiről. Ez megtörténvén, a község nyilatkozott papjáról s a kinek volt, elmondhatta panaszát. Ugyanigy kikérdezték a lelépő tisztikart, nem tapasztalta-e, hogy valamelyik községi lakos erkölcstelen életet folytat vagy más hamisságban leledzik? Mikor ők elmondták mondókájokat, a gyűlés tagjait szólították fel, volt-e panaszuk a lelépő tisztek ellen? Minde nyilatkozatokat írásba tették s felküldték a földesurnak, ellenben azt, ki hazug vádat emelt, nyomban megbüntették. E korszak jogszolgáltatása általában igen tarka képet mutat. Volt nemesi, városi, paraszti vagy urbérjog s azt a bíróságot, mely a falu birájából és esküdteiből alakulva a falu népének apróbb pöreiben ítelt, polgári széknek nevezik a vármegyei szabályzatok. De volt is pör elég s az urbéres viszonyok zürzavara mellett minden fórumot, melyhez hozzáférhetett, elárasztott panaszaival az örökösen zsarolt jobbágyság.

Mint a fentebb idézett példák bizonyítják, melyek számát a végtelenig szaporítani lehetne, a jobbágyságnak törvényben megállapított s a gyakorlati életben tényleg reá háruló terhei közt égbekiáltó az ellentét s a ki csupán a törvény alapján akarná a munkásnép szolgálatait megítélni, az egészen hamis nyomon haladna s téves következtetésekre jutna. A földesuri hatalom alatti néprétegek közt aránylag még a legkedvezményesebb helyzetben voltak a nagyobb mezővárosok, melyek rendszeren külön szerződésben egyeztek meg urokkal, a bért átalányösszegben fizették s sérelem esetén is könnyebben tudták érdekeiket megvédeni, mert többen és módosabbak voltak. Mindazáltal megtörtént, hogy az ilyen mezővárosok egész lakossága is azzal fenyegetőzött, hogy fölszedi a sátorfát s ott hagyja ősi tűzhelyét, ha a földesur nem enyhít türhetetlen igényein.

A „zniováraljai biró, esküdt polgárok és az egész community“ 1651-ben írásban értesítették a pozsonyi kamarát, hogy a régi urbariumok ellenére mostani földesuraik annyi

robotolást követelnek tőlök, „melyhez képest mindnyájan azon törvénytelen állapottól megijedvén, házunkat pusztán hagytuk; ugy annyira, hogy egy gazda se találtassék az egész városban és ha netán mint nagyságtoktól és kegyelmetektől ez iránt ol-talmat nem nyerhetünk, kényszerítettünk városunkat pusztán hagynunk.“¹⁾

Csupán ott, de ott is rendesen csak addig, míg a lakosság meg nem gyökerezett, alakultak enyhébben az urbéres viszonyok, a hol új telepítések történtek. A nyugoti népekre a török háborúk miatt egész 1687-ig, mikor újra kezdődött a német bevándorlás, a magyar föld másfél századon át nem gyakorolt vonzó erőt s ráczok, oláhok, rutének, törökök beszivárgása mellett a népmozgalom inkább a belső vándorlás jellegét viselte magán. Azok a nagybirtokosok, kiknek a Dráván és Száván tul is voltak jószágaik, a török uralom terjedése következtében ottani jobbágyaik egy részét anyaországi, főleg dunántuli birtokaikra költöztették át. Így Sopronmegye számos községét a XVI. században délszlávok ülték meg s állandóan ott maradtak, noha a törvény utóbb megengedte hazatérésöket. 1593. körül a hős Pálffy Miklós Szentistván-, Szentjános- és Szentjoachimfalva községeket alapította, melyek némileg változott névvel ma is megvannak. Mikor 1595-ben Esztergom és Visegrád a töröktől visszafoglaltatott, egész vidékők lakatlan pusztaság volt s a király megbizásából Pálffy ott is megkezdte a telepítést részben ráczokkal.²⁾ De különösen az északkeleti vármegyékben folyt még mindig és pedig a soltészszel vagy kenézzel való telepítés.

A földesur már meglévő faluban is sokszor adományozta a kenézi tiszte, de rendesen az kapta, a ki egészen új helységet telepített, oly kikötéssel, ha idegen jószágból hoz oda jobbágyot. Az új község határait a földesur tűzte ki, nevét is ő adta, gyakran a kenéz nevét ruházva reá. Így Grozovics Ivaeskórol neveztetett Grozovics Visnyiczky, Jobbova vagy Jobbovieza falu. Néha a földesur egyenesen kimondta, hogy jószágait mindenképen öregbiteni, szaporítani akarván, engedi meg az új község alapítását. Az új telepesek rendesen 5 évre a szerjárástól

¹⁾ A levél Orsz. Lev. Vegyes lev. 1650—51. B.

²⁾ Takács Sándor, Századok 1903: 534.

vagyis a robottól, adófizetéstől pedig 6 évre szabadosságot nyertek. Főleg Mágócsy Gáspár, később Rákóczy Zsigmond alapított Beregben, a munkácsi jószágokban ily módon több közösséget.¹⁾

Még gyakoribb volt a háboruban teljesen elpusztult kisebb-nagyobb helyek újabb benépesítése s épen ily esetekben volt kénytelen a földesur jelentékeny engedményeket tenni az új lakosoknak. 1671. körül Balassagyarmat is éveken át teljesen lakatlan volt s földesura, gróf Balassa Bálint három évi adómentességgel igyekezett belé telepeket vonzani.

Ez idő lejárván minden házhely bérét 1 tallérban szabta meg. Nekik adta az illési és szobi pusztá határát is, hogy 12 ft évi bér fejében szabadon szántsák és legelőül használják. Fizettek kilencedet (de csak a szabadságidő lejárta után), továbbá gabonából, borból, juhból tizedet. A malom és a vám az uraságé maradt s a lakosok részt tartoztak venni a vámház, hid, gát fölépítésében. Viszont a koresma a városok idejének kivételével nekik jutott, valamint a mézárszék, de évi 2 mázsa faggyu s a levágott marha nyelvének fele fejében, ellenben a halászat, madarászat, vadászat a földesuré maradt.²⁾

Mikor herczeg Esterházy újra be akarta Kónyi, Kulesár-és Inok Tolna megyei pusztáit telepíteni,³⁾ a lakoságnak 3 évre „mindennemű adótól, robottól, dézma vagy akármi néven nevezendő adófizetéstől“ mentességet, a parlag szőlők felépítésére meg 6 évi szabadságot ígért. De kikötötte, hogy ráczságot „épen ne ne legyen szabad nekik magok közé bevenni, sem luth. vagy kálv. praedicator tartani.“ A szabadság lejártával minden marhás gazda évi 2, a marhátlan robot helyett 1 ft bért s kilencedet fizetett, melyet Dombóvárig kellett szállítania, míg minden más tehertől mentes maradt. Az efféle kedvezmények azonban a telepítés céljából adtak s hogy meddig maradtak érvényben, az a földesur szeszélyétől függött. Hatóság, mely elvállalt kötelezettségének teljesítésére kényszerithette volna, nem volt, ő maga meg mint az urbariumokat, akképen az urbéres szerződéseket is csak „ad beneplacitum“ tekintette ma-

¹⁾ A kenézek ez időbeli telepítő tevékenységéről Tört. Tár. 1894: 51—80.

²⁾ Gazdaságt. Szemle 1897: 530—31.

³⁾ Pátenslevele Gazdaságtört. Sz. 1904: 315.

gára nézve kötelezőknek, mint ez a kor emlékeiben számtalanszor teljes határozottsággal kifejezést nyer.

Elfajulásának ez állapotában a magyar nemzeti munkaszervezet természetszerűen csak romboló hatással lehetett az államra, a társadalomra, a közműveltségre. A bécsi kényuralom elhatalmasodása, az uralkodó réteg szegénysége, szellemi elmaradottsága mind szoros kapcsolatban állanak vele. De a legtöbb bajt természetesen az anyagi élet, a munka terén okozta s az eredmények, melyekre a gazdasági életben vezetett, mondják róla a legsújtóbb ítéletet. Igazi értéke csak gyümölesében, abban a rettenetes romlásban nyilvánult, melyet a nemzeti vagyonság minden ágában okozott. Megfogyott a népesség, a jólét, száz meg száz mértföldnyi terület visszasülyedt az ósvadon állapotában, s némely vidéken 10—20 mértföldön nem akadt lakott község. Erdő, eserje, mocsár, vadviz borította a legáldottabb televény földet s 1687-ben a mai Tolna-, Baranya-, Verőcze-, Szerém-, Pozsega-vármegyékben a hivatalos összeírás alig 20.000 főnyi összlakosságot talált, a falvak közül pedig 734 keresztény s 85 török község áll pusztán. Lehetőleg még elhagyatottabb volt 1711. körül Dél-Magyarország, a Duna-Tisza köze, általában a mai magyar birodalom területének valami 60%-a. Ezt a szörnyű romlást nem irhatni kizárólag a nemzeti munkaszervezet s a jobbágy-intézmény elfajulásának rovására. Nagyban hozzájárult az örökös háboru is, csak hogy már akkor sokan belátták, hogy magát a háborut, a nemzeti ellenállás százados meddőségét, Bécs kényuralmát és a török hódítást legelől a munkáselemek kegyetlen elnyomása okozza. Mikor a XVIII. században a lengyel nemesség a munkásnépet hasonló rabszolgai állapotra kárhoztatta, fenkölt lengyel hazafiak, főleg Leszczinszky Szaniszló király (1749.) a magyarok példájára figyelmeztették szilaj honfitársaikat s utaltak reá, hogy a magyar jobbágyság helotizálását nyomon követte a magyar állam feldarabolása. A kettő közötti szoros kapcsolatra magyarok és külföldiek egyaránt gyakran utaltak. Ez utóbbiak magasztalva említik följegyzéseikben a talaj kimerithetetlen gazdagságát, vadban és halban való bőségét, a marha sokaságát, a kenyér, hus, bor kitünő minőségét, az élet olesóságát. Seholy sem éltem olyan jól s olyan olesón, mint Magyarországon, írja az egyik (1579.) s hozzáteszi, hogy Magyarország egykor

igazi paradicsom volt, de még most is egész Európát élelmezhetné, ha a tömegek oly elnyomott állapotban nem szynlódnének. Külföldön — mondja egy másik — az emberek több gondot fordítanak barmaikra, mint a magyar — természetesen a parasztot érti — önmagára; házaik nyomoruságosak, ruhájok főleg állati bőrből készül. Később (1599.) egy angol kivált a magyarországi gyümölcsöt dicséri, mely olyan sokféle és jó minőségű, mint az olaszországi; ép úgy magasztalja gabonáját, borát, melyet kivisznek Lengyel- és Csehországba, Morvába és Sziléziába; halainak sokaságát, a töméntelen szarvasmarhát, melyet Itáliába és Németországba szállítanak, lovait, melyek fürgék és kitartók. Csakhogy hadi szolgálatra kevésbé vannak kitanítva, mint közönséges munkára, melyre külföldiek is kitünőknek találják. Elmondja, hogy a hegyvidék gazdag érczekben, míg a többi országrész olyan termékeny, hogy Németország és Itália éléstárának nevezik. Csakhogy az angolnak is feltűnik a nép testi-lelki nyomorusága. Kiemeli, hogy természet és arczra a magyar az angolhoz hasonló, de ruházata olyan szegényes, mint az irlandié. A paraszt — panaszolja — nem távozhat földesura telkéről, nem szabad gyermekeit kiházásítani az ur engedélye nélkül, tudományos vagy iparos pályára nevelnie úgy, hogy „e nyomorult nép a valóságos szolgaság állapotában él.“ A szolgaság e sivár képe szólt minden józanul ítélő emberhez a munkásrétegek öltözetéből, lakóházaiból, és falvaiból, melyekről egy idegen, ki a XVII. század második felében főleg a Tisza vidékét járta be, megjegyzi, hogy külsejök nyomoruságos. Württembergben egy disznó-olat is csinosabban, szilárdabban szokás építeni, mint a tiszai vármegyékben egy lakóházat. Az ország egész külső kinézéséből kiritt a szolgaság s a belőle folyó anyagi hanyatlás, mely legelől a földművelést sujtotta. Ezt a népszám s a közbiztonság folytonos romlása területileg is egyre szűkebb körre szoritotta s mivel a határ távolabbi részeiben a sok kóborló martalócz a paraszt életét és vagyonát állandóan veszélyeztette, mindinkább a falu közvetlen közelébe levő területre szorult vissza. A művelés alatti föld állandóan apadása miatt a termés sok vidéken a folyó szükségletet sem fedezte s 1598. körül fölmerült az eszme, hogy a kormány hagyja meg a vármegyéknek, hogy több gabonát termeltesse a néppel. Kiviteléről csak kivételesen lehetett szó,

rossz termés idején meg a honi népesség is az éhhalállal küzdött. 1683-ban a nádor eleve figyelmeztette az udvart, hogy a hadsereg számára Magyarországon csupán husra és takarmányra számíton, gabonáról, lisztről s más eleségről meg külföldről gondoskodják. A mivélés alatti terület pld. Hevesvármegyében, hol 1650. körül még 57.000 holdat tett, 1686. körül már 22.600 holdra szállt le¹⁾ s hasonló csökkenés a háborutól távolabb eső vármegyékben is kimutatható. A felszabadító háboru utolsó éveiben pedig a Dél-Magyarországban állomásozó hadsereget külföldi liszttel kellett élelmezni. Ez a roppant hanyatlás olyan időszakban állott be, mikor a XVI. század óta az amerikai nemes-érez beözönlése az arany-ezüst s vele a vert pénz értékét nagyban devalválta. A gabonaárak ellenben kétszeresökre emelkedtek, minek lendítőleg kellett volna a termelésre hatnia. De az áldatlan közviszonyok közt nálunk, Európa Kanaánjában az ellenkező történt s a gabonatermelés a nagyon megfogyott és kis igényü népességet sem birta táplálni. A földművelés üzemében sem állhatott be számot tevő haladás s a három és két nyomásu gazdálkodási rendszer egymás mellett divott egy és ugyanazon uradalomban, például a rozgonyiban (1636.). Legföltrebb abban jelezhető haladás, hogy nálunk is meghonosodtak egyes új termények. Így a rizstermeléssel több vidéken, például Esztergom táján megpróbálkoztak. A XVII. század elején eljutott hozzánk a török és az olasz tartományokból a tengeri s itt hamar elterjedt első sorban azért, mert nem kellett belőle tizedet adni. Ugyanigy terjedt a dohány, bármennyire tiltották termelését és fogyasztását a különféle egyházi és politikai hatóságok. Ismerték már a burgonyát, de mint a kalarábét és a repezét még csak kertileg termelték s csupán az urak éltek vele. Az ő kertjeikből akkor kezdett a köznéphez is elhatolni némely új répa- és paszulyfaj, valamint a nagyon népszerű s régóta ismert fekete mellett a vörös retek, a karfiol és a kalarábé. Tökéletesbült és terjedt a gyümölcstermelés s a méhészet is, ámbár a mézzel a czukor akkor már érezhető versenyre kelt.

Igen fontos gazdasági tényezővé fejlődött a borászat, a

¹⁾ Szederkényi Nándor, Hevesvármegye tört. III.

szőlőtermelés, mely számos vidéken jelentősebb szerepet vitt a tulajdonképeni földművelésnél.

A magyar bortermelés az állami önállóság korában mennyiségileg és minőségileg nagyszerű lendületet vett s a bor elsősorú kiviteli cikké vált, mely évről-évre sok pénzt hozott a népnek. A Habsburg-korszakban már csak a legkitűnőbb fajok, a tokaji, a sopronvidéki borok tartották meg helyöket a külforgalomban, ellenben a közép- és közönséges borok kiszorultak belőle, mert nem bírták el a magas osztrák vámokat. Sőt Ausztria egyenesen saját borai fogyasztására igyekezett a magyar közönséget kényszeríteni s míg a magyar bor kivitelét súlyos harminczaddal gátolta, az örökös tartományok selejtesebb borai elárasztották hazánkat s különösen a katonaság volt kénytelen az olcsó és jó magyar helyett a drága és rossz osztrák bort fogyasztani.¹⁾ Ellenben a magyar marha kivitelét még a bécsi vámrendszer és vámpolitika sem akaszthatta meg s csak a belőle származó hasznot szerette volna a legmesterkétebb fogásokkal a magyaroktól idegenek kezére játszani. Tovább nem mehetett, mert magok az örökös tartományok, a szomszéd olasz és német államok rászorultak élmezősökben a magyar husra, az élőmarhára, melynek kiviteli vámjá szolgáltatva a rendszeren elég tekintélyes harminczadjövedelem java részét. Az egykorúak átlag 100.000 darabra becsülik a kivitt marha, első sorban az ökör számát. A háborus időkben állandó maradt a lószükséglet is (mindenféle munkánál leginkább ökör s nem ló volt használatban, még fuvarozásnál is, mint 1542-ben Thurzó Emil említi.²⁾ De az idők folyamán az idegenből hozott lovakkal való helytelen vérkeresztezés megromította a magyar ló minőségét, sőt állítólag a tenyésztés terjedelmét is apasztotta.³⁾ A hegyvidéken főleg oláhok és rutének nagyban üzték a juhtenyésztést s tejet, túrót, sajtot termeltek s e juhok gyapjából készült a darócz vagy abaposztó, melyből a köznép ruházata kikerült. Nagy mérveket öltött a sertésenyésztés nemcsak a makkos erdőkben, hanem a vizek, morotvák mentén is, hol nyáron át, mikor a posványok kiszá-

¹⁾ Takács Sándor, Gazdaságtört. Szemle 1902: 51.

²⁾ Fraknói, M. Orsz. Emlékek II. 392.

³⁾ Wenzel Gusztáv, A m. mezőgazd. tört. 386.

radtak, az ott maradt halat a sertés etetésére fordították. Általában a marhatenyésztés és kivitel hozta a legtöbb pénzt az országba s az állam is azokból a harminczad-hivatalokból huzta a legtöbb jövedelmet, melyek a marhakereskedés főútvonalait szegélyezték, úgy, hogy ez időbeli törvényeink gyakran említik, hogy a marhatenyésztés jövedelmezőbb s vagyonosabbá teszi a vele foglalkozót, mint a földművelés. Sőt a szepesi kamara 1574-ben fölvetette azt az eszmét, hogy az egész adórendszert új alapokra fektessék s készpénz helyett a jobbágytól adóban marhát kellene szedni, mely nagyon könnyen értékesíthető. Így az adórendszer kevésbé terhelné a jobbágyot, kinek ritkán van készpénze. Az eszme nem valósult ugyan meg, mert mélyebbre ható reformokra ez a korszak általában képtelen volt. De mindenesetre jelzi a magyar földművelés akkori hanyatlott állapotát, mely a következő század folyamán még inkább megromlott. Mindez a legszorosabb kapcsolatban állt a jobbágyság elnyomásával, a nép millióinak a hatalmasok általi kizsákmányolásával. Soha sem volt a magyar jobbágy annyira leigázva, mint a három részre oszlás korában s sohasem tengődött Magyarország gazdasági élete oly züllött állapotban, mint épen e korszakban.

Országos Széchényi Könyvtár

HETEDIK FEJEZET.

A jobbágyság Erdélyben.

Mikor Szulejmán szultán 1541-ben Buda várát az ország nagy részével a török birodalomba kebelezte, Erdélyt számos magyar vármegyével, melyeket kapcsolt részeknek neveztek, János király özvegyének és fiának adományozta s török oltalom alatti külön, belügyeiben önálló fejedelemséggé emelte. Ez az önállóság megmaradt a török főhatóság megszűnte után is másfél századig, 1848-ig, mikor a törvény ez ősmagyar területet ismét az anyaországba forrasztotta. A kapcsolt részekkel, melyekhez a mai Krassó, Szörény, Temes, Torontál, Zaránd, Arad, Csanád, Békés, Kraszna, Közép-Szolnok, Bihar, Máramaros vármegyék és Kővár-vidék tartoztak, míg a török egy részöket el nem szakította vagy be nem hódoltatta Erdély a mai magyar államterületnek több mint 40%-át tette. A tulajdonképeni Erdély, mint katonai végvidék már a XII. század óta külön vajdák kormányzata alatt állt s bizonyos helyhatósági jogokat élvezett, de önmagában sem volt egységes. Három részre, a szabad székelyek, a szabad szászok (Királyföld) földjére s a vármegyékre oszlott, melyek mindegyike ismét külön kiváltságok alapján intézte helyi ügyeit. A Székely- és Királyföldön századokon át csupa szabad ember élt s munkaszervezet egyedül a vármegyék területén nyert a jobbágyintézmény alapján rendezést, más szóval jobbágyság csak a vármegyékben s Fogaras földjén volt, eleinte csupa tősgyökeres magyarság, mely azonban az 1437-ki lázadásban pótolhatatlan vérvesztéséget szenvedett s mindinkább elvesztette ellenálló erejét a beözönlő oláhság örökös hullámcapásaival szemben. Már 1541-ben nagyon elszaporodtak a vármegyékben az oláhok s már akkor a

jobbágyságnak csupán egy része volt magyar. Ellenben a magyar Székely- és a német Királyföldön jobbágyság még nem, vagy csak itt-ott alakult s azt a munkát, melyet a vármegyék földjén a jobbágyok végeztek, a kiváltságos kisbirto-
kosok, a Székelyföldön mint más régi végvidéken, magok a katonák és családok végezték. Erdélyben tehát századokon át a jobbágyság mint munkaszervezet nem játszott oly vezető szerepet, mint a magyar birodalom többi részeiben. Ennek következtében a királyi hatalom kevésbé fordította figyelmét a munkásviszonyokra, úgy hogy ott bizonyos helyi fejlődés állt be, mely kedvezőtlenebb volt a köznépre, mint másutt. Az 1514-ki pórlázadásban az erdélyi jobbágyság szintén részt vett s még kegyetlenebbül bünhődött, mint a magyarországi. Másrészt János király azon törvényei, melyek a röghözkötöttséget eltörölték, ott ép oly kevésbé léptek életbe, mint az anyaországban s jellemző világot vet a viszonyokra, hogy György barát kinstartó, ki János királyt e törvények hozatalára rávette s ki 1541. után Ferdinánd királyt folyton hasonló szellemben befolyásolta, tíz évi teljhatalmu erdélyi kormányzósága idején az erdélyi országgyűléssel nem volt képes a szabad költözést helyreállíttatni. Ellenben legalább az addig szabad elemeket, kivált a székelyeket megvédje a nemesség azon törekvése ellen, hogy egészben vagy részben földesuri hatalom alá véttessenek. Csak halálával, mikor a fejedelmi politikából általában kivesszett a jobbágyvédő szellem, indulhatott meg a székelyek szabadsága elleni harc. Erdélyben már megalkotásától fogva Verbőczy Hármaskönyve került kizárólagos uralomra a jobbágykérdés megítélésében, mert rideg szelleme megfelelt az ottani külön jogfejlődésnek s azon alapelve, hogy a jobbágy örök szolgaságra van kárhoztatva, uralkodó eszméje maradt a rendiségnek mindaddig, míg Erdély külön állása meg nem szűnt. A nemzeti fejedelemség meg sem próbálkozott a szabad költözés visszaállításával, sőt ellenkezőleg, épen ő tette a szerencsétlen kísérletet, hogy a jobbágyság igáját a szabad lakoságra, legelől a székelyekre kiterjessze.¹⁾ Ez a végzetes törekvés 1562. óta évtizedeken át véres mozgalmakat, a fejedelmi

¹⁾ Erről bővebben *Dr. Connert Hans* műve: *Die Rechte der Székler vom Jahre 1562. bis 1691.*

hatalomra támaszkodó nemesség s a szabadságukat védő székeltek közti gyilkos küzdelmeket keltett, melyek Erdélyt a XVI. század végén szörnyű romlásba döntötték, Mihály oláh vajda s Basta György császári hadvezér kegyetlen uralma alá juttatták. Csak Bocskay István fejedelem, a nagy államférfiu szakított ezzel a magyarságra oly romboló politikával; visszaállította a jobbágyra alá vetett székeltek szabadságát úgy, hogy egy 1707-ki hivatalos irat szerint a „székelységen igen kevés (volt) a jobbágyság.“ Ellenben nagyon megszorodott az a Királyföldön, még pedig néhány magyar község kivételével csupa oláhság, mely a szász székek, városok s egyházak jószágain élt s ezeknek teljesítette urbéres szolgálatait¹⁾ Az általános népszamhoz képest a legtöbb jobbágy azonban a vármegyékben, a magyar nemesi jószágokon élt s épen a magyar földesur alatti területen volt helyzete a legszánalmasabb. Ennek folytán ott indult a magyar munkásnép gyors pusztulásnak s telkeit mindinkább a Moldvából és Havasföldről az ottani egész barbár bojár uralom alól ide menekülő oláhság ülte meg. Ez a nép az egykoruak szerint értelmileg és gazdaságilag a legalantabb fokon állt, nehezen volt megtelepíthető, s leginkább marhatenyésztéssel foglalkozva, az erdőkben és a havasokon nyomorult viskókban tengette életét. Igazi kulturmunkát végezni nem tudott s földesurai vagy egyházuk nem is igyekeztek hozzá szoktatni, hanem ellenkezőleg mostoha bánásmódjukkal lehetetlenné tették polgárosítását s az a szomorú inség, a falvak hitvány külseje, a nép holt szegénysége, melyet sok egykor jobbágylakta erdélyi vidék mind a mai napig mutat, a földesuri kényuralom s az az állam fásult közönyének bizonyítéka és részben a nemzeti fejedelmek korából származik. A legkiválóbb erdélyi uralkodók sem tettek a jobbágyság sorsának javítására semmit. Bethlen Gábor, ki országára igazán arany korszakot varázsolt s anyagi jólétét hatalmasul hatványozta, ismerte ugyan a munka értékét, sőt a paraszti munkaerő államfentartó erejét s egy ízben azt mondta: bárcsak lenne 200.000 parasztunk! Meg is nyitotta a

¹⁾ Szebenschék szabad- és jobbágylakosságát 1720-ban részletesen feltűnneti Schuller Fr. munkája: Zwei Konseriptionen des einstigen Hermannstädter Stuhles.

jobbágy gyermekeinek az iskolát, másrészt nagyszerű közgazdasági tevékenységének mint minden honlakos, a szegénység is hasznát látta. I. Rákóczy György, a kitünő gazda, urbariumainak tanúsága szerint komolyan védeni igyekezett saját jobbágyságait a tisztek zsarolása ellen, sőt II. György a török elleni harcaiban nemességgel kecségtette zászlaihoz a pórokat. De jobbágyvédő törvényt egyikük sem hozott s törvényhozásuk emlékei, az Approbaták és a Compilaták, melyek az önálló Erdély gazdag törvényhozó alkotásainak legeslegfontosabb cikkeit egy-egy kodexbe egyesítik, kétségtelenné teszik, hogy a jobbágyság jogi és tényleges állapotainak javítását sem a fejedelmi hatalom, sem az országgyűlés nem tekintette hivatásának.

Az Approbatákban (1653.) a jobbágyság, a mennyiben általában szó van róla, mert az elég vaskos törvénykönyv ez ügyekkel a lehető legrövidebben végez, egészen és korlátlanul a földesuri hatalom alá vetettnek lép elének. Semmi nyoma sincs, hogy a jobbágnak az állam vagy a földesur irányában bármilyen joga vagy kedvezménye lenne. A föld népével szemben állam és földesur csupán követelést emelhetett, őt csak dolgoztathatta, sanyargathatta mindenki. A törvénykönyvből ki nem tűnik, hogy az uri jogot akár isteni, akár emberi törvények korlátoznák, hogy a jobbágnak és családjának legalább élete vagy egészsége lenne ura ellen oltalmazva, hogy becsületes munkájának valamely részére jogot formálhatna. Az ázsiai rabszolgaság réme ólálkodik a törvénykönyv minden jobbághatározatában. A jobbágy a legszigorubbán a röghöz volt kötve s a szabad költözésről említés sem tétetik. Az özvegy asszonyt s a leányt a földesur nem gátolhatta ugyan, hogy más jószágára menjen férjhez, de a ki ezt „titkon vagy szöktetve“ tette (pedig ha szabad volt megtenni, miért kellett volna titkon tenni), súlyos büntetést szenvedett. Sőt habár megnyerte az engedélyt, az özvegy nő, ki általában csak harmados volt férje ingóinak öröklésében, mert kétharmada a földesurra szállt, fiugyermekeit csupán a földesur különös engedelmével vihette magával, férjhez menő leányainak más hozományt, mint köntösöket az ur engedélye nélkül nem adhatott, „az ingatlan jók pedig teljességgel földesuroké“ maradtak. A jobbágy általában semmit sem tehetett ura engedélye nélkül, nem mehetett dara-

bantnak, katonának, s ha tette, „fugitivus“ vagyis szökött jobbágnak vették, kinek visszaadásáról az erdélyi törvény még kiméletlenebbül intézkedik, mint Magyarországon s kinek nemesítését egyenesen eltiltotta. Ellenben a földesurnak kötelességévé teszi, hogy az „idegen jövevény és uratlan paraszt emberekből álló vagus embereket“ megfogja s jobbágyokká téve „here módon“ élni jószágán ne hagyja. A bihari hajdu városok (20 volt) kiváltságait elismerik ugyan az approbaták is, de határozottan kimondják, hogy több ily hajduvárost alakítani nem szabad, másrészt megengedik az 1599. (Debreczenben 1625.) év óta eltávozott jobbágyok, özvegyek és leszármazóik visszaperlését, sőt az 1599. előtt távozottakét is, csakhogy longo litis processu, ellenben az 1599. után távozottak per brevem processum voltak visszakövetelhetők. Bizonyos eseteken kívül — mondja a törvény — „egyéb rendbeli oláhság puskával, tegezzel, karddal, pallossal, csákánynyal, dárdával és egyéb fegyverekkel járni ne merészeljen,“ különben fegyverét elvegyék s az illetőt megbüntessék. Az egyik törvényszakasz ezt mondja: „lovak tartása, azokon való járás a parasztságnak megengedtetik, hogy mások által azoktól nem priváltatnak, sem pedig érette meg nem büntettetnek, állván a földesurnak szabadságukban, ha lovat vagy egyéb vonó marhát engednek tartaniok jobbágyoknak.“ „Paraszt ember és béres szolga posztó ruhát, nadrágot, eszimat, dupla és forintos süveget, gyoles inget viselni semmiképen ne merészeljen.“

Hasonló eszmekörben mozog a második törvénygyűjtemény, a Compilaták (Compilatae Constitutiones), mely az 1654—1669. évek folyamán alkotott számtalan törvényezikk leglényegesebbjeit foglalja egybe. Ez időben Erdély szörnyű csapásoknak, vagyoni pusztulásnak, vérontásnak, tatárdulásnak, török hódoltatásnak volt kitéve, melyek annyira elgyöngítették, hogy elveszté az állami önállóságának fentartásához szükséges erőt s a legkomolyabb veszélyek fenyegették. Mindez nem hatott a rendiségre s az általános inségben és romlásban a föld népének helyzetét még türhetlenebbé tette. Köz- és urbéres terhei a végletekig fokoztattak, rabságának lánczai még szűkebbre kovácsoltattak.

A Compilaták I. részének II. czime ezt mondja: „Mivel Máramarosban és Hunyad vármegyében is kinek-kinek job-

bágyának megbüntetések földesurok hatalmában volt s vagyon, nem alábbvaló hivei levén a fejedelmeknek a többi vármegyéknek lakosi is, végeztük közönségesen, hogy a többi vármegyékben is mindenütt a hazában azon usus observáltassék.“ Ezt a törvényt 1665-ben hozták s az új codexbe is beigtatták, hogy általános érvényre kerüljön. Máskülönbén a törvénykönyv leginkább a jobbágyok visszaköltöztetéséről szól, a pörös eljárás módozatait meg kizárólag az „örökös ur,“ a földesur javára szabályozza.

A Compilaták a máramarosi földesurak szokásjogát Erdély egész területére kiterjesztették. Pedig éppen a máramarosi szokásjogról, illetve arról az állapotról, melybe a máramarosi szokásjog az ottani jobbágyságot sülyesztette, maradt fenn teljesen megbízható s rövidségében mélyen megkapó leírás. Bethlen Miklós, Erdély egyik legelőkelőbb politikusát és magyar íróját a 80-as években hivatalosan Máramarosba küldték, hogy az ott állomásozó 1 gyalog és 4 lovasezred élelmezése iránti bizottsági tevékenységben részt vegyen. E működésében megismerkedett Kintzing császári főhadbiztossal, ki mint Bethlen írja, „egyszer egy fatens oroszról vagy oláhtól azt kérdezte: micsoda ember lehet Jézus Krisztus? Felelé amaz: ő nem tudja; mástól meg, kinyitván az ablakot, azt kérdi: ezeket a hegyeket ki csinálta? Felelé amaz: ő nem tudja. Nékem fordula s mond: istorumne fassio debet recipi contra tot comitum, baronum, nobilium, cavalierorum fidem, qui ipsos mendacii et perjurii convincent juramento. Isti homines tantum loquela et facie differunt a brutis; sed quales fuerunt vestri principes, magnates, sacerdotes, quare non docuerunt?“¹⁾ A német szemrehányása valóban jogosult volt s méltán róttá meg az államot, az egyházat és földesurakat, kik egyszerűen állattá nevelték a parasztot. Annál több elismerés illeti azokat a nemes lelkeket, kik kiáltó szavukat, habár a pusztában hangzott el, időnkint fölemelték az elnyomottak érdekében s emberszeretetre, igazságra, mérsékletre intették a hatalmasokat, kik ellen mondhatatlan gyűlölet halmozódott föl a tömegek szívében. E gyűlöletnek már a XVI. században szembeszökő kifejezést adott a fejlődő magyar irodalom, különösen Heltai

¹⁾ Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Kiadja Szalay László. II. 19.

Gáspár, az erdélyi hitujítás egyik hőse, a jeles magyar író és könyvnyomtató, kinek meséiből (Száz fabula 1566.) izzó szenvedély árad a gonosz urak ellen.²⁾ E mesék latin és német anyagot dolgoztak ugyan fel, de teljes önállósággal s olyan tanúságokkal, melyek egészen Heltai agyának termékei. A nemesség önkénykedése feletti elkeseredés nyilvánul e mesékben, melyekben a róka és a farkas, a ravaszság s az önkény megtestesítői képviselik az uri rendet. Hogyan gondolkodik róla a szegénység, kitűnik az egyik meséből, melyben a nemes ur végig sétál urbéres faluján. Egy ház előtt egy kis leány áll, ki, mikor a földesurat közeledni látja, rémülten siet a házba s jelenti a dolgot anyjának. „Ördög vigye el a vérszopó kegyetlen árulót — kiált az anya, — talán valami dögöt érez valahol és arra jó a birságra.“ Midőn meg az ördög el akarja vinni a kegyetlen földesurat s ez rá kiált: „nem tudod-e, min maradsz a decretom szerint, miért hogy nemes embert mersz fogni?“ az ördögtől azt kapja válaszul: „nem gondolok a te decretomoddal és ítélő mesterreddel: más decretoma vagyon annak, a ki elé én viszlek.“ Heltai már tudta, hogy a jog egyszerűen az, mit az erősebb akar, mit a gyöngébbre rá bir kényszeríteni. „A hatalmasság ellen — mondja — nincs orvosság. A magabíró dusok nem gondolnak sem törvénnyel, sem igazsággal, sem tisztességgel. Ez a válasz: ugy akarom, így legyen“ s hogy az ő nézetök szerint „csak addig tart a tisztesség és a becsület, miglen a félelem.“ Erőszakkal uralkodnak a helyett, hogy istenfélelemmel és kegyességgel birnák alattvalóikat s ugy viselkednének, „hogy ne féljék csak, hanem minden ember szeresse őket.“ Habár ez a hangulat az irodalomból csakhamar ismét eltűnt, a XVII. században Apáczai Cseri János,¹⁾ Alistali Farkas Jakab, Vörös Lőrincz, Sylvanus János hirdették az irgalmat és könyörületességet a szegények iránt, valamint azt, hogy a ki büntetbe esik, az büntetendő akár nemes, akár jobbágy, sőt Vörös Lőrincz a köztelherviselés elvének általános életbe léptetéséről ábrándozott. De nemes szózatuk, bármi megtisztelő önmagukra, nem hatott át az osztályönzés vértjén, a mint a

²⁾ *Boóthy Zsolt*, A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban X. 138—146. irányította először a figyelmet Heltai meséinek e mozzanatára.

¹⁾ Magyar Encycl. X. rész 27—28. p.

sivatagban hangzott el Tofeus Mihály, erdélyi ref. püspök intő szava, ki többször kikelt az urak visszaélései ellen s pártját fogta az elnyomottaknak. Nemes apostolkodásuknak azonban semmi nyoma sincs az önálló Erdély két nagy törvénykönyvében, melyek a jobbágyságot a teljes elnyomatás, a röghözköttség és kizsákmányolás állapotában sinylődőnek mutatják.

Ennek megfelelően alakultak a jobbágyok szolgálatai és terhei. Minél kevesebbet tett érdekekben az állam, annál többet követelt tőlök vérben, pénzben és munkában. 1542. óta veszély esetén ő is nem egyszer elrendelte a köznép fölfegyverzését, egyszersmind azonban közadóját is folyton emelte.

Az Approbaták magok mondják, hogy 1545-ben egy kapu még csak 60 dénárt adózott az államnak. De a tételt, noha a rossz idők megfogyasztották az adózó nép számát, az országgyűlés folytonosan emelte, 1634-ben kivételesen egész 22 frtig, később rendszeren 20 frt maradt, de a külön jogfejlődésnek megfelelően itt kapu alatt egészen mást értettek, mint az anyaországban. Erdélyben az emberszám szolgált alapul s a törvény szerint „10 emberek irattattanak és rendeltetnek egy kapuszámra.“ Volt rendkívüli pénzadó, terményadó, közmunka s a vármegyék szintén bőven igénybe vették munkával, fuvarozással, postálással s pénzzel a köznépet. Épen úgy megvoltak az egyházi és iskolai terhek. Ellenben a tizedügy Erdélyben egészen más fejlődést vett, mint Magyarországon. A tizedkötelezettség a jobbágyra nézve állandóan fennmaradt ugyan, de a szász papok kivételével nem az egyházat, hanem az államkincstárt illette, mert az erdélyi fejedelemség csakhamar megalkulása után saecularizálta, elkobozta a kath. egyház rengeteg jószágait s a tizedjövedelmet az állam jövedelmévé nyilvánította.

I. Rákóczy György egyik 1643-ki rendeletében azt mondja: „A dézmák a fiscusnak oly peculiumi, hogy még előbbvalók a jószágoknál is és valamely dézmát 1588. előtt el nem adtak örökben, azután soha el nem idegenithetik a fiscustól.“¹⁾ A kincstár azonban bérbe szokta adni s így a bérlő, rendszeren maga a földesur szedte be. Nemes ember nem fizette, bárhol gazdálkodott, jobbágy ellenben fizette, „akármicsoda földeken

¹⁾ Petri Mór, Szilágy vármegye Mon. II. 48.

éljen is.“ A báránydézsmát szintén mindenütt a kincstár számára szedték.

A mi a földesuri terheket illeti, azok még a közös magyar kutfőből eredtek, de az uri jog korlátlanúságához képest, habár urbariumokban állapították meg, a legváltozatosabb képet mutatnak s mindenre kiterjednek. Lényegileg itt is pénzfizetésre, ajándéokra, birságra, robotra s vegyes jövedelemre osztottak, melyek megállapítása kizárólag a földesur belátásától függött.

A szilágysomlyói uradalom 1594. évi összeírása szerint Bagos község 46 lakott telekkel fizetett Szent Mihály adóját a darabantpénzzel 93 frtot, rendszeren 6 kalangya búzától a várhoz egyet, borból dézsmát és kilenczedet (öt esebérből egyet) és 1 tyukot, disznó, méhkas, bárány után dézsmát, 1 nyíl föld után 12 pénzt (fertonpénznek nevezték), fél nyíl után 6 pénzt az ispánnak, ki husvétkor 2—3 tyuktojást, 1 kalácsot vagy kenyeret, Szent Márton napján 2 pénzt s 1 kalácsot, karácsonyra 1 disznólábat és 1 kalácsot kapott minden jobbágytól. E fizetések a többi községeknél is szerepelnek s mellettök a legkülönbözőbb szolgálatok fordulnak elő. Így Kraszna mezővárosban, „mikor az ispánnak kéket (?) mutatnak,“ 66 dénárt fizettek. Márton község évenként a rendes tartozásokon kívül 6 trethina (vágó) tehenet, a vajda karácsonykor egy őzet, ha pap volt a faluban, az meg egy lazsnakot (lepedő, ponyva) adott. Gorozló községben az, a ki zabot termelt, az ispánnak 1 köből zabot vagy helyette 8 pénzt fizetett. Ballán községben, hol 18 lakott telek volt, mely Szent Mihálykor 31 frtot adózott, minden házasember évenként kétszer (Szent György és Szent Mihálykor) 8, az özvegy asszony 4 pénzt fizetett ferton-pénzül. Bakszán községben 21 lakott és 17 pusztá telek volt. Fizetett a tizeden kívül 60 frt adót s 25 vágótehenet, a vajda és a község husvétkor még 1 ökröt, karácsonykor 1 őzet, nyáron 1 karulyt, a pap meg 1 lazsnakot. Kárásztelek községben a sokféle rendes fizetésen kívül, az ispánnak minden ember 1—1 napi szolgálattal tartozott. Ismeretes az uradalom 1658-ki urbariuma is¹⁾ s tanúságot tesz, hogy időközben milyen óriási módon megnőtt a jobbágyok pénz- és terménybeli fizetése, különösen pedig robotja s e

¹⁾ Petri Mór, Szilágysomlyó vármegye Mon. II. 193—202.

robot mindenféle faja, kivált a sószállítás, másnemű fuvarozás, mezei és szőlőmunka terén. A mezei munkánál gyakran említik, hogy egész éven át hetenkint 3 napot a földesurnak, 3 napot maguknak dolgoznak. Csakhogy az utóbbi három napot is elvonta tőlük az ur dolga, mert gyakran mondják, hogy annyit szolgálnak, mennyit a tisztek kívánnak. Az ajándékok közt már nemcsak juh, bárány, őz, nyul, malacz, tyuk, tojás, lud, hanem vaj és méz is előfordul s a kilenczedet és tizedet a boron, buzán kívül „egyéb tavaszi-őszi leguminákból“ is kivették. A XVII. századi erdélyi urbariumok még inkább a szertelenség elve alapján állanak, mint a magyarországiak s mind azt mondják: „szolgáljatok mindennapi, a mikor mire kívánták, hol ökörrrel, hol gyalogszerrel,“ „szolgáltatok, mint a szükség kívánja.“ Az erdélyi földesur szintén kivette a maga részét a jobbágy minden keresetéből, a koresmából, pálinkafőzésből, mészárszékből, malomból stb. Mikor a birák üres hordót mérték, mindeniktől egy pint bor ára járt nekik. Vámot a nemes ember felét fizette annak, mi a jobbágyot terhelte (12 dénár). A zsellérek egy részét 12 napos embereknek hívták, kik csak mesterségökkel szolgáltak 12 napi robotot. Az erdélyi jobbágyinak némi előnyére szolgált az a körülmény, hogy a Királyhágón tul kevesebb volt a nagy uradalom, mint Magyarországon s hogy a földesurak legtöbbje munkásai közt vagy legalább közelökben élt. Így személyesen többet érintkezett velök, látta nyomoruságukat s ha volt szívében irgalom, legalább időnkint mérsékelte mód nélküli terheiket. Különben is Erdélyben szintén akadtak embereséges földesurak s például Apafy Mihály fejedelem azt adta utasításul balázsfalvi udvarbirájának (1670.):

„Ha jobbágyaink közül valamelyik birságot érdemelne is, ne vegyen mindjárt pénzt rajta, hanem megverettesse; ha az sem fog, megtömlöczeze, harmadszor pedig pénzbeli birságot vegyen rajtok.“¹⁾

Báthory Zsófia özvegy fejedelemasszony (1669.) nagy szilágy-somlyói uradalmának jobbágyait fölmentette az urbéres munkák alól.²⁾ Elengedte nekik az uraság számára való

1) Gazdaságtört. Szemle 1889: 265.

2) U. o. 1898: 102—4.

„szántást, vetést, aratást, kaszálást, szénatakarást, szekerezést és holmi ur dolgára való járásokat s ekkédiglen tartozott vagy tartozandó akármí pénzbeli és tyuk, lud, tyuk haszna (tojás) és akármiféle adózásaikat; buza és akármí egyéb vetéseknek a mi számunkra járandó dézmájokat (a kath. lelkész s a kórház számára járó, valamint az iskolaépítés terhe megmaradt) azonkívül juhokból, méhekből és sertésekből mi számunkra conventálandó pázsittizedet.“¹⁾ Ellenben némely, főleg a szőlőművelés és borszállítás körüli robot mellett az uradalom terheit átalányösszegben, csakhogy nem pénzben, hanem sóban és ökörben állapította meg. A földesur pénzén vásárolt sóból az uradalmi jobbágyság évenként 11.442 kőst tartozott Somlyóig elfuvarozni, pünkösöd hetiben pedig évenként 128 „jó erejében való“ ökröt adni, illetve Szilágyból Gyarmatig elszállítani. Csakhogy ez az egyezés nem sokáig maradt érvényben s az „örökös ur“ azt tette jobbágyával, a mit akart. Ugy dolgoztatta, mint a marhát s erkölcsi tekintetben sem bánt vele különben. Az 1681-ki vajdahunyadi urbarium következőleg rendelkezik a jobbágyok nőüléséről:

„A jobbágyok fiainak esztendejek azért iratott le az urbariumban, hogy ha látná az officialis, hogy valamely legény házasságának idejét nemesak elérte, hanem ugyan el is mulatta, hogy azért az olyanok ne csak a rossz életben ne éljenek, hanem hogy istenes házasságok által terjedjenek, reá kell erőltetni: ha könnyü intéssel nem fogadná, a tömlöczből is termináltatni kell róla, hogy a házasságát nem halasztja.“²⁾

De bármi nehéz volt a magyar földesurak alatti szegénység helyzete, igazi pokoli sorsra azok a vidékek jutottak, melyeket az 1660-ki csapások után a török behódoltatott s melyek községei bejutottak Piri basa „istentelen defterébe.“ Ez a Piri basa 1662-ben Várad vidékét, Szatmár-, Szaboles-, Kraszna-, Közép-Szolnok-vármegyék falvait egész Kolozsvár közeléig összeíratta s a ki e defterbe belekerült, az a töröknek adózni tartozott, még pedig a legszertelenebbül. Az egykoru szerint 1674-ben Várad vidékén „egy hódolt szegény paraszt ember

¹⁾ Ez sertéstized volt s a pázsitdisznó ellentéte a háznál nevelt disznónak.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle, 1897: 48.

adója csak az iszpahiáknak (török földesur) reá megyen 30–40 frtra. Egy fonásával élő özvegy asszony-állatnak 16—20 frtra s többre is. Ezeken kívül vaját, mézet, vágó barmot és sok egyéb accidentiákat adnak esztendőnkint.“¹⁾ A munkaszervezet ez elfajulása Erdélyben is a gazdasági élet, kivált a földmivelés romlására vezetett legelől a vármegyékben, míg a Királyföldön az egyre szaporodó oláh jobbágyság, a mennyiben ellenség nem dulta, jóval kedvezőbb körülmények közt élt. Az egykoruaknak is feltűnt a királyföldi jobbágyközségek kedvezőbb külső kinézése, míg a vármegyei falvak házaiban, templomaiban, egész mivoltában a lakosság végtelen szegénysége és nyomorusága tükröződött vissza. A gazdasági üzem semmivel sem javult s ugyszólván mindenütt a kettős vetés-forgáson nyugodott. Erdélybe is elhatolt ugyan különféle új gazdasági növények termelése, főleg a dohány és a tengeri. Ez utóbbit 1640. körül még csak itt-ott, szászok és más érdeklődők tenyészítették, de csupán kertben. A köznép hamar megszerette, mert kevés igás marhát kívánt, tápláló gyümölcsöt hozott, másrészt még tizedmentes volt. Mindazáltal mivelése nehezen terjedt, mert a földesurak mindent elkövettek, hogy a jobbágyságot gátolják a termelésben, többek közt attól tartva, hogy az igás-marha s az ekék száma csökkenni fog, a mi ártalmára lesz a buzatermelésnek. Csak a XVIII. század elején kezdett a tengeri termelés általánossá lenni, ámbár a földesurak ellenzése ekkor is sok bajt okozott.

A Rákóczy-mozgalmak s a szörnyű pestis és marhavész, mely befejezte, Erdély gazdasági életét erősen megviselték, de még sem annyira, mint Magyarországot úgy, hogy aránylag egészségesebben, népességében kevésbé lefogyasztva került ki a török korszakból, mint a tulajdonképeni Magyarország.

¹⁾ Kóncz József, Tört. Tár. 1894: 684.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A jobbágyság a török területen.

Az ozmán hóditók uralma, — írja tapasztalatairól egy német szakember, ki 1894-ben Macedóniát bejárta — az maradt, a mi akkor volt, mikor a török paripákat a Morva meg a Tisza vizében itatták, az erőszak uralma. A felfegyverzett muzulmánoknak engedelmeskedik a fegyvertelen keresztény. Ur és rajah úgy áll szemben egymással, mint a paraszt a maga marhájával. Ez a jellemzés teljesen ráillik a török uralomra, mint az a XVI. és a XVII. században Magyarország nagy részében kifejlődött. Igazságérzete azonban arra kényszeríti a német írót, hogy megjegyezze, hogy az a körülmény, hogy az ur úgy állt szemben a paraszttal, mint ez marhájával, nem sajátos török jellemvonás, hanem az urbériség idején a keresztény államokban is ugyanez történt. Valóban a magyar birodalom királyi és erdélyi részeiben szintén ilyen volt az említett társadalmi rétegek viszonya. Csakhogy ezekben az országrészekben ur és jobbágyság közös történelmi fejlődés terméke volt, közös szokások, hagyományok, emlékek őket fűzték össze. Rendesen egy templomban imádták istenüket, sőt sokszor ugyanazt az anyanyelvet beszélték s százados állami intézmények, jogfogalmak, erkölcsi érzések egymáshoz szoktatták, minden rendi válaszfal daczára némileg egy testté kovácsolták őket. Ellenben a török, nemcsak hóditóképen lépett a hódolt magyar köznépre, hanem mindenben idegenül állt vele szemben. Polgárosodása más talajból fakadt, vallása, nyelve, intézményei, jogeszméi, hagyományai, köz- és magánélete, egész eszejárása rideg ellentétben álltak a magyarokéval s évtizedekig eltartott, míg az élet kényszere némi közös kapcsolatot alkotott hóditó és

hódolt rétegek közt legalább annyira, hogy megértették egymást. A hol a török megvetette lábát, ott nyomban eltörölte a régi állami, helyhatósági, önkormányzati, közigazgatási és birói intézményeket s behozta a saját szervezetét, mely a magyar előtt ismeretlen keleti világ terméke volt. A bizanci befolyás alatt, melyet a századok folyamán bőségesen szívott magába, gyökeresen átídomult ugyan s a magyar földre menekült rácok és oláhok könnyen megbarátkoztak vele úgy, hogy a három részre oszlás korában a ráctság nagy többsége a törökhöz huzott s állandóan fegyverrel szolgált. De a lelkileg nyugati talajban gyökerező magyar munkástömegre a mohamedán uralom különösen a XVI. században, míg némileg a hazai viszonyokhoz nem simult s eredeti vadságából ki nem vetkőzött, valósággal rombolólag hatott. Lassankint azonban az egymásra utaltság mérsékelni kezdte az ellentéteket s bizonyos közeledés létesült hódító és hódított közt. A török kormány hivatalos nyelve a tömegekkel szemben a magyar volt s török-magyar állami iratok ezer meg ezer számmal maradtak ránk. Minden főbb hatóságnál voltak török „diákok“, vagyis magyarul tudó tisztviselők, másrészt a török földesurak maguk sulyt helyeztek reá, hogy elsajátítsák a magyar nyelvet és szokásokat s magyar ruhát öltsenek. Sok török község alakult az ország különböző vidékén, részint török telepesekből, részint magyarokból, kik az uralkodó államvallásra tértek át. Az eltörökösödés, bizonyos török szokások fölvétele elég gyorsan megindult s az összes keresztény egyházak szükségét látták az ellene való védekezésnek. Így a murányi ág. ev. fraternitásnak 1570. körül készült alapszabályai szigoruan tiltották s büntényképen sulyosan fenytették az allah-kiáltást, a török köntös viselését, a hajnak török módra nyírását.¹⁾ Másrészt sok magyar eltanulta, főleg egyes lakosságu helyeken, a Dunán tuli és déli hódoltságban a török nyelvet s a két elem közti közeledés még feltünőbbé vált a XVII. században, mikor a török uralom némileg megszélidült, a királyi területén pedig megindult a féktelen vallásüldözés, melynek következtében Strassoldo császári tábornok 1676. febr. 20-iki kiáltványa szerint nagyon sokan tértek török hitre. Az uralkodó törökség ezt egyébiránt nem kívánta, mert a török államot teljes indifferentismus vezette valláspolitiká-

¹⁾ Mikulík J. Kisvárosi élet 230.

jában. Megtűrt minden felekezetet, csakhogy egyedül a mohamedán élvezett politikai jogokat és állami kedvezményeket, ellenben minden nem mohamedán, a rajáhk elnyomott, minden jogtól megfosztott tömegéhez tartozott. Ha valaki e közös rabságból menekülni akart, önkényt beléphetett az uralkodó egyházba. De erre sem a török papság, sem a török állam nem kényszerítette és az erőszakos térítés hiánya jellemezte a szultáni uralmat s különböztette meg a török államot korának keresztény országaitól, melyekben szilaj irgalmatlansággal, vérrel és vassal folyt a térítés. Abban a mélyen vallásos korszakban e türelmesség a török kormányzatnak olyan fölényt biztosított, melyet a máskülönbén súlyos anyagi terhekkel megrótt s emberi érzetében mélyen sértett rajah hálásan el szokott ismerni. Különbén is keresztény országokban sem volt kedvezőbb a paraszt anyagi és erkölcsi helyzete, csakhogy ott még e bajokhoz a vallásán való erőszakitétel, lelkiismeretének lánczra-verése járult. E tény alapján mondja a protestánsok üldözéséről szólva egy modern történetíró¹⁾ „nem vonhatni kétségbe, hogy a török kormányzatot a császárral szemben a nem-katholikusok jótéteményének tekinthették“.

Ez azonban az egyedüli kedvező, mit a török magyarországi uralmáról mondhatni. Máskülönbén ázsiai, nagyon sok tekintetben művelődés-ellenes volt, mint minő manapság is a Balkánon s kulturájának ez idegenségében sujtotta a legfájdalmasabban a leigázott népeket. Ellenben azt, hogy a kardon nyugodott, a fegyverből meritette jogczimét s korlátlanul rendelkezett a hódoltak vérével s vagyonával, el lehetett viselni, hisz ugyanaz elvek uralkodtak a keresztény államokban is. A hódított terület lakóinak egy részét leölte, más részét rabszijen hajtotta el s a török-magyar területen ismét megújultak a rabszolgavásárok, a török birodalom minden tartományában meg elszaporodtak a Magyarországból oda hurczolt szerencsétlen rabok. A nép legnagyobb része azonban megmaradt ősi telkén, egyedül gazdát cserélt s a török ép úgy bánt vele, mint minden más hódító. Azon a területen, melyet állandóan elfoglalt, az összes földbirtokot elkobozta vagyis megfosztotta tulajdonjoguktól a régi földesurakat s az összes földbirtokot török császári tulajdonná nyilvánította. A régi földesurak az a része,

¹⁾ *Zwiednik von Südenhorst, Deutsche Geschichte I. 476.*

melyet az idők viharos járása végleg el nem sodort, itt-ott maradt ugyan bizonyos viszonyban egykori jobbágyaival, kik különböző okokból nekik is eszközöltek némi urbéres fizetéseket, hogy a királyi katonaság betörései ellen oltalmazzák őket vagy máskép gondozzák érdekeiket. Ez leginkább a királyi területhez közel eső hódolt földön történt s például 1659-ben Bialkő község Pilis-megyében fizetett magyar földesurainak két részben 100 ftot, két pár papucsot kapezástól, 2—2 oka rizskását, mazsolaszőlőt, fűgét, szappant, a halastóból halat. „De jövődében — mondja a magyar földesur — azon legyenek a fiaim, ha isten élteni s a falu is jobban megépül, hogy följebb vigyék adójukat“.¹⁾ A régi, magyar földesurnak való ilyen fizetés azonban önkénytes volt s behajtásához a török semmiféle jogi eszközt nem adott, sőt éppen önérdékből tőle telhetőleg tiltotta és gátolta. Világot vet ez állapotra a szentesiek 1659. nov. 25. levele, melyben azt írják magyar földesuruknak, Kemény Jánosnak, a későbbi fejedelemnek, hogy azt hallják, haragszik rájuk, mert régóta nem küldtek neki urbért. Értesítik tehát, hogy a tatárok és magyar csavargók teljesen kipusztították őket, mindazonáltal küldik neki az adót, ajándékot és 2 agarat, ámbár valahányszor elpanaszolták bajaikat akár neki, akár a többi magyar földesuraknak, „mellettünk semmit sem fáradozott, mintha urunk sem lett volna“. A magyar földesuri terhek fizetése a török uralom alatti területen, teljesen az önkéntesség jellegét viselte tehát magán s a török e kötelezettséget jogilag fennállónak egyáltalán nem ismerte el, hanem a jobbágy egész munkáját épp úgy magának igyekezett biztosítani, mint azelőtt a magyar földesur. A szultán ugyanis azt tette az elkobzott földbirtokkal, a mit egykor a magyar király: egy részét a kincstár s a mohamedán-egyház és iskola céljaira adományozta el, a maradékot meg katonai szolgálat fejében magánosok közt osztotta szét. A községek jövedelmezőségükhöz képest irattak össze s a szerint, a mint 20.000 akcsénél (2500 magyar forint) többet vagy kevesebbet jövedelmeztek (ha egy nem hozta a 20.000 akcse évi jövedelmet, több szomszéd községet egyesítettek), külön hűbérjóságokká alakítottak. A kisebbet timárnak, birtokosát spahinak (magyarul ispaja), a nagyobbbat ziametnek nevezték s a timár volt tulnyomó több-

¹⁾ Tört. Tár. 1884: 92—99.

ségben. Ekképpen az új török birtokszervezet szintén a hűbériség elvén nyugodott, ám bár nem tiszta nyugati formájában, hanem abban, minőt a bizánczi és mohamedán hatás alatt öltött, jelentkezett nálunk. Mindazáltal a török ispája is földesur volt, ki éppen úgy, mint a keresztény, mindenképpen fokozni igyekezett jószágja jövedelmét s egyre jobban terhelte munkásait. Ez a rendszer természetéből folyt, mert a törökök közt is akadtak emberszerető, nemes gondolkodású földesurak, kik egyénileg hasonló jó indulattal bántak jobbágyaikkal, mint bármely keresztény földesur. Csakhogy az ispáját vallás és nyelv nem fűzte munkásaihoz, nem is közöttük, hanem valamelyik közeli várban vagy városban lakott s világnézlete, erkölcsi érzete egészen más körben mozgott, mi akarva nem akarva, sokszor ellentétbe juttatta a rajáhval. Mindazáltal a lényegileg nem az emberekben, hanem a hűbéri rendszer természetében gyökerezett a legtöbb baj, melylyel a török munkaszervezet a tömegeket sujtotta; az tette a jobbágy sorsát keservevé s nem mondhatni, hogy a török és a magyar földesur jobbágyának helyzete közt szembeszökő elvi különbség forgott volna fenn. A merő önkényen nyugodott az mindkét államterületen s szükségképpen ugyanazon eredményre vezetett. Ha a török földesur minden áron és minden eszközzel fokozni igyekezett a maga jövedelmét, csak követte azt a példát, melyet neki a keresztény földesur akár királyi, akár erdélyi területen, vagy akár a nyugati államokban adott. Ha Juszuf ispája a nováki előljáróknak (1671.) azt írja, „ti nováki bírók, hamis szófogatlan, hódolatlan kutyák“, úgy ez a hang a jobbágygyal szemben magyar világi, sőt egyházi földesurak részéről sem volt szokatlan. Épp úgy a régi földesuraktól tanulta a török, hogy folyton új ezímen terhelje, zaklassa a rajáht s legfőllebb a forma, melyben tette, tért el a királyi területen divótól. Ellenben a török földesur vagy a török állam nem erőszakolta a maga hitét jobbágyára, sőt ez egyenes érdekeibe ütközött, mert a mohamedán vallás fölvetelével az egykori rajah bizonyos jogok és kiváltságok élvezetébe jutott s megszűnt dolgozó, adózó jobbágy lenni. Másrészt az egyes községeknek, nemcsak a nagyobb mezővárosoknak, mint Kecskemétnek, Kőrösnek, hanem a kisebbeknek is széleskörű belső önkormányzatot engedett Ahmed simontornyai alajbég 1669-ben az „ottani keresztény

papoknak, községeknek, polgároknak adott szabályrendelete¹⁾ élénk világot vet egy hódolt község belső életére, egyházi és községi állapotaira s azt jelzi, hogy Simontornya magyar lakossága akkor olyan önkormányzati jogokat gyakorolt, mint régi magyar földesura alatt sohasem. Ellenben politikai és katonai előjogot, ámbár kisebb timárt kivételesen keresztény is kaphatott, nem-török egyáltalán nem élvezhetett. A török azt mondta a rajáhnak: „Szultán Szolimán botot, szántóvasat engedett és ostort kezetekben és nem szablyát“²⁾ s még azt sem tűrte, hogy a nép közbiztonsági okból a kóborló zsványok ellen szervezkedjék. E bizalmatlanság, melyet a kormányzat táplált iránta, a rajáht legalább megmentette a véradó sulyos terhétől s nem kellett életével oltalmaznia az olyan államot, mely mostoha gyermekének tekintette s rabszolgai állásra kárhoztatta. Török földön a jobbágy nemesak a vallásüldözéstől, hanem a véradótól is mentve volt. De volt a török uralomnak még egy előnye, az, hogy a szultán nem tekintette a maga magyar területét gyarmatnak, melyet vámpolitikával más tartományainak engedett át kizsákmányolásul, mint a bécsi udvar tette Magyarországgal. Mindezek következtében nemesak magyar, hanem császári részről is többen elismerték, hogy általánosságban a köznép helyzete kedvezőbb a török, mint a királyi vagy erdélyi területen. 1689-ben egy osztrák udvari bizottság haugsulyozta, hogy a török uralom alól felszabadult föld népe semmivel nincs jobb helyzetben, mint volt a török alatt, a mint csakugyan nem egyszer megtörtént, hogy királyi területről egész községek lakossága a törökhöz szökött át. A mi igazán szánalmassá tette a rajah helyzetét, az a földesuri hatalom természetéből folyt, mire már a fejezet élén idéztem német író is utal. Az önkény sujtotta fájdalmasan a szegénységet s az önkényen alapult a földesuri hatalom török és keresztény földön egyaránt és bármi szörnyü panaszokkal telvék az egykoru emlékek a török földesur ellen, ugyanazok a panaszok megtalálhatók a magyar földesurak ellen is. Kiméletlenül gyakorolta önkényuralmát mindegyik s a török földön legföllebb a forma volt más, melyet az önkény itt hivatalosan öltött. Magyar földön nyakára ült

¹⁾ Ismételve kiadva, utoljára Tört. Tár. 1887. 413—15.

²⁾ *Hornyik* János, Kecskemét tört. II. 170.

a parasztnak minden utas, a ki éppen tehetne, nemes, katona, megyei, földesuri tiszt és a parasztot megsarczolta rovó, adószedő, dézmás, szóval mindenki, kinek dolga akadt vele. Török földön, az egykoru iratok szerint még olyan helyeken is, hol vendégfogadó volt, a török utasok, kivált tisztviselők szálltak a lakosokhoz családotól, cselédestől s ingyen ellátást követeltek. Az eminek (tisztok) nem takaráskor mentek ki a dézmát beszédni, hanem később s a terményt el nem fogadva, pénzbeli megváltást, természetesen jóval nagyobbat a valódi értéknél, kívántak.¹⁾ A mit az emberi fufang a gyöngébbek kizsárolására kieszelhetett, azt megpróbálta magyar és török földesur egyaránt s e tekintetben egyik sem tehet szemrehányást a másiknak.

Mig magyar földön állami törvény állapította meg a jobbágy mindenféle kötelezettségeit úgy, hogy legalább ezek főcsoportjairól hiteles tájékozást nyerünk, a török területen ilyen általános szabály nem ismeretes. Hogy mindennemű egyházi, iskolai, közjótékonyági, községi szükségleteiket a keresztények maguk fedezték s hogy ezekhez sem állam, sem földesur nem járult, az természetes. Azt is tudjuk, hogy az állam különféle adókat, közmunkákat, robotokat kívánt a rajáhtól, melyek csakugyan a legkülönbözőbb czimeken fordulnak elő a régi iratokban. A közterhek után következtek az urbéri fizetések szintén végtelen változatosságban úgy, hogy külön specificálni nem lehet őket. A legkönnyebben és leghitelesebben a jobbágy terheinek sokfélesége egyes községek urbéréből ismerhető meg.

A mint valamely község behódolt, defterbe vétetett vagyis lakossága házanként összeíratott s terhei megállapítottak. Az első ilyen jobbágydeftert vagy urbariumot 1545-ben Chalil basa, budai kincstartó készítette. De készített magának deftert minden földesur, mihelyt timárját vagy ziametjét megkapta. Megjelent jobbágyai közt s bizonyos fizetésben, adóban, munkában állapodott meg velük s a megállapodást írásban adta ki az érdekelteknek. A község azután készítettett magának olyan összeírást, mely másnemű, tehát állami terheit is feltüntette.

¹⁾ Az ilyenekre számos példa *Thury József*, Török-Magyar Tört. Kut. fők II., de a nagy Török-Magyar tört. emlékek minden kötetében is.

Igy Csetnek hódolt mezőváros adózásában¹⁾ (1583—93.) előfordul császáradó, templombér, papbér, lakodalmi adó, malombér, borpénz s mindenütt a fizetések emelésének irányzata nyilvánul. Tíz év alatt csupán a császár adója 108 frtról, 221 frt 72 dénár-ra szökött fel. Ugyanez történt más vidékeken is. A váradi hódoltság állapotairól²⁾ a XVI. század végén egy iratból nyerünk tájékozást, mely felsorolja, „mint parancsolja császárunk, a földesuraknak a jobbágy mivel tartozik szolgálni“. Fizetett a jobbágy méhdézmát, minden 10 kosár után egyet, a kinek tiznél kevesebbje volt, mindegyikért 2—2 oszporát vagyis egy polturát; disznó-dézmát, minden disznóért, mely egy éves mult, 4—4 pénzt; bárány nem fizetett; juhdézmát, a hány pásztor volt, annyi csordát számítottak s mindegyiktől egy juhot szedtek. A hol nyáj nem volt, hanem csak 40—50 juh, 3—3 pénz vétetett. Azután azt mondja az irat: „a jobbágyság ingyen, ajándékon, erővel ne dolgoztassék, ne szolgáljon“, hanem csak 1 szekér fát, 1 szekér szénát adjon s a kinek nincs, váltságul a szekér fáért 15, a szénáért 10 oszporát fizessen. A ki a kaszálásban részt vesz, nem tartozik szénát vagy szénapénzt adni vagy a földesuri dézmát távolabb helyekre fuvarozni. Házasságkor, ha legény hajadon leányt vesz feleségül, 45 pénzt, ha özvegy megy férjhez, 7½ polturát kellett fizetnie. Szerepel továbbá az urbéres fizetések közt hordóvám, nagy hordó után 30, kis hordó után 15 pénz, valamint tüzpénz 1—1 frt minden gazdától.

Kajár falu hódoltsága első szakában, mikor 20 pusztá telken kívül 16 házas zsellér lakta (a jobbágyok száma ismeretlen), fizetett a töröknek 260 frtot, 60 köböl zabot, 40 pint vajat, 33 szekér fát, 73 szekér szénát, 3 köböl szilvát, 4 akó bort, 3 cseber szőlőt, 3 köböl diót, 1 köböl borsót, 1 köböl lencsét, továbbá császáradóját 50 frtot s császár mivére (közmunka) 10 szekeret, mihez járult magyar közmunkára 6 szekér és 12 gyalogszeres. Az urbért a török földesur, nem is szólva a nagyon gyakori rendkívüli szolgálatokról, folyton emelte s már 1622-ben 50 szekér fát s ugyanannyi szénát, 50 öreg pint vajat, 50 öreg kila zabot (valami száz mérőt) kapott a községtől.³⁾

¹⁾ Mikulik József, Kisvárosi élet 231.

²⁾ Közli Veres Endre, Tört. Tár. 1895: 586—7.

³⁾ Közli Sörös Pongrácz, Gazdaságt. Sz. 1902: 289. s köv.

A magyar országgyűlés, noha a magyar földesurat nem korlátolta a szegénység irgalmatlan kiaknázásában, a hódolt jobbágyságot 1619-ben védelmébe akarta venni török földesurai ellen. Mikor Liphthay Imrét a portára követségbe küldte, hosszas utasításában¹⁾ kötelességévé tette azt is, hogy a hódoltak terheinek enyhítését sürgesse. A többek közt elmondja, hogy az ispaják, basák, bégek a török császár határozott rendeletei megsértésével folyton emelik a hódolt falvak adóját, az igaz dézmával meg nem elégszenek, hanem pénzt követelnek helyette, némelyik hamis mértéket tart; a basa és a vajda számára való ajándékot, melyet előbb csak új basa vagy vajda kinevezése esetén szedtek, most évenként 2—3 ízben megveszik a népen; a robot és a szolgálat szertelen, sőt gyakran megesik, hogy az ispaja az évi urbért beveszi s azután a falut másnak adja el, ki másodszer követeli a lerótt szolgálatokat. Bármi jóindulatból származott e felszólalás, nem lehetett sikere, mert a földesuri intézmény alaptermészetébe ütközött s maguk a felszólalók saját jószágaikon sem cselekedtek másképpen. Már 1606-ban megtörtént, hogy a zsitvatoroki béke kimondotta, hogy az akkor Esztergom körül behódolt 60 falu terhei ne emeltessenek. Mindazáltal 1627-ben aránylag roppant emelést derített ki egy hivatalos vizsgálat²⁾ első sorban az ispaja (földesur) készpénzadó-jánál. Például Egyházzszeg adóját, mely 22 frt volt, 38 frttal, Mártonfalváét, mely 14 frt volt, 45 frttal, Nagyvezekényét, mely 40 frt volt, 60 frttal, Csiffárét, mely 177 frt volt, 51 frttal, Kismányáét, mely 17 frt volt, 42 frttal, Méznevelőét, mely 33 frt volt, 300 frttal emelték időközben s nincs község, melynél kisebb-nagyobb emelés nem történt volna, ámbár a községek népességi viszonyaiban lényeges változás nem állt be. Hasonlóan emeltetett minden egyéb urbéri tartozás. Ama termények közt, melyekkel a lakosok a földesurnak tartoztak, szerepelt vaj, méz, zab, buza, lencse, aszu szilva, liszt, bárány, széna, fa, malomért járó külön díj, dolmánnak való gyártott szarvasbőr (5—13 frt értékben) zsendely, deszka, Óbars egy ízben 35 frt értékben egy kocsit minden készületével 3 lóra való szerszámjával, fékjeivel, nyaklóival adott. A legtöbbször az is meg van mondva „annak

¹⁾ Az utasítás Magy. Tört. Tár. I. 199—208.

²⁾ Közli *Merényi Lajos*, Gazdaságt. Szemle 1903: 18—30.

fölötte mindenféle munkára szekérrel és gyalogul erőltetik“. Mindezt betetőzi az állami adó vagy a mint nevezik, császár adója, továbbá császár mive vagy munkája (közmunka), mely ha nem is mindenütt, de sok helyen szintén jelentékenyen fokozódott.

Igen terjedelmes összeírás¹⁾ készült 1629-ben Zalavárme gyéről és urbéres viszonyairól, mely felölel valami 211 községet, köztük népes mezővárosokat (Zalaegerszeg, Keszthely), az egykori curialis azaz nemes községeket s a jobbágyfalvakat. Benne is minduntalan a közterhek emelése nyilvánul. Egerszeg, hol a fizetéshez csak harminczöten járultak, azt panaszolja, hogy a sarcz (a földesuri pénzdó) régente a szomszéd málmokkal csak 125 frt volt, minden egyéb szolgálat nélkül, míg most 300 frt. A felsorolt adók kétfélék. Mindenütt meg van a császár adója avagy füstpénz, valamint a császár lisztje, azután a sarcz készpénzben s mindenféle terményben, követpénz, patkópénz, kapogysapénz, pásztornánypénz, katonapénz, zsákváltságpénz, vízpénz, mihez néhol malompénz, kocsipénz, a basa és tihája ajándéka járul. Ez utóbbiak közt szerepel buzaliszt, vaj, száraz szilva, méz, abrak, bárány vagy báránypénz, kappan, rókabőr, farkasbőr, nyestbőr, metsző bornyu, bor, egy vég karazsiaposztó, dió, alma, borsó, lenese, 1 kas méh, szilva, gesztenye, kása, kalács, gyümöles, gabonated minden veteményből, 1 vég vagy 1 dolmánnak való posztó, borjus tehén. A vármegye összes állami és földesuri terheinek pénzürtéke évenként 16.457 frtra számított. Ellenben robotról vagy ingyenmunkáról az összeírás nem tesz említést s csak Nyavalyádnál mondja, hogy „hadban való kocsiért, valamennyiszer akarja, veszi rajtok“. A készpénzdó aránylag igen nagy ugyan, például Tapoleza sarczot 400, császár adóját 150, kocsipénzt 40 frtot, összesen évi 590 frtot fizetett. De minthogy az összeírás minden egyéb teherről hallgat, valószínűnek látszik, hogy a nép éppen nem volt súlyosabb mértékben megterhelve, mint a királyi területen. Ehhez járult, hogy lelkiismeretében nem háborgatták s ámbár nem volt törvény szerint szabad költöző joga, de ha mégis királyi területre költözött, a török földesur nem pörölhette vissza az állítólagos szökevényt. Sőt ilyen pöröknek a töménte-

¹⁾ Ugyanott 1904: 361—89.

len török-magyar okiratokban egyáltalában nem találtam nyomát, mi azt jelzi, hogy ha nem is törvény, de a gyakorlat megadta a rajáhnak a jogot, hogy egyik török földesur jószágáról a másikéra költözhesse át.

A legkedvezőtlenebb helyzetben azon községek lakói voltak, melyek a határszélek közelében feküdtek s rendesen kétfelé adóztak, másrészt meg a legnagyobb mértékben ki voltak téve mindkét fél martalóczai pusztításainak. Minthogy török és magyar földesur egyáltalán nem tekinthette e községeket biztosított birtokának, mindegyik kizsákmányolta őket, a mennyire csak tehette s a hódoltsági vidékek szenvedtek török földesuraiktól a legtöbbet.

Borsod-vármegye 1641-ben a hódoltsági falvak török adója ügyében vizsgálatot tartott,¹⁾ melynek adatai komor világot vetnek arra, hogyan történt a behódolás s minő állapotokat teremtett? Egerből a török évről-évre örökös rablással, gyilkolással, ember és marha tömeges elhajtásával kényszerítette a legtávolabbi falvakat is az adózásra, melyek a királyi hatalomtól meg nem védve végre „megfáradván télen-nyáron, hegyekben-völgyekben, sivatag erdőkben bujdosásban feleségestől, gyermekestől“ megegyeztek a törökkel. Szuhogy község megtette, mihelyt Eger török kézbe került s kötelezte magát, hogy az új török földesurnak évenként 4 kila búzát fizet. De ez egyezség csak 2—3 évig maradt érvényben s csakhamar évi 10 ftot kellett adóznia. Ez sem tartott sokáig s a pusztuló falunak nemsokára évi 25 ftot és 24 iteze vaját kellett fizetnie. 1638-ban azonban az urbért 38 ftra, 34 iteze vajra, 16 szekér fára, mely 16 ft értéket képviselt, verték fel, mihez még császár ajándéka fejében 1 juh, 1 kila liszt, 1 kila zab s 8 kila buza járult. Még rosszabbul járt Dévény, mely Eger elfoglalása után 15 ft pénzdobban, 10 kila búzában, 10 kila zabban, 10 iteze vajban, 10 szekér szénában egyezett meg török földes urával. Ez azonban folyton emelte az urbért, mely 1641-ben már 125 ftot, 37 iteze vaját, 30 kila zabot tett a császár adóján kívül. Kelecsény urbére eredetileg 20 ft, 15 szekér széna, 25 kila buza, 25 kila zab s 15 iteze vaj volt, ezenkívül időnkint 3—4 napi fahordás. 1641-ben e teher 120 ftra, 30 kila búzára, 30 kila

¹⁾ M. Tört. Tár. X. köt: 113.

zabra, 60 itcze mézre és vajra nőtt, szekérrel pedig 50 ftra becsülhető robotot kellett a falunak végeznie, továbbá 1 vágó tehenet s 1 dézsa turót fizetnie, melyet szívesen megváltott volna 13 fton, de a földesur „pénzül fel nem veszi“. Az összes többi falvak terhei hasonló módon emeltettek s a lakosok a helyi viszonyok szerint a legkülönbözőbb gazdasági és ipari czikkeket kényszerültek szolgáltatni, az említetteken kívül turót, szappant, kősót, sinvasat, rókabőrt, árpát, kölest, szekérbért, szántást-vetést, néhol 45 napi munkát, bitangpénzt, sokféle birságot, abrakot, abát, patyolatot vagy helyette pénzt, hort, borsót, diót, lencsét, aszu szilvát, káposztát, bárányt, fuvarozást, szőlőmunkát, fűhordást, heti szerjárást, kapupénzt (ezt különösen akkor, mikor az országgyűlés kapuadót szavazott meg a királyi területen), szénégetést. Néhol a lakosok nem bírták a terhet s pusztán hagyták a falut, mert a földesuri terhekkal arányban nőtt a császár adója is, például Mohi községé 1½ ftról 8 ftra.

Hasonló súlyosak voltak az urbéres terhek Győrvárme gyében. Itt eleinte leginkább készpénzt követelt a földesur a szultánadó vagy császár adója mellett. De mindinkább hozzá járult a vaj, vágó marha, fa, széna, liszt, buza, árpa, zab, bárány, dió, gyümölcs, eczet, ser, sajt, kés, kocsikas, kocsikerék, rókabőr, keztyű, posztó, táborig kocsis, gerenda, lécz, deszka. A sarez szintén folyton emelkedett s mellette szerepelt mindenféle birságon kívül pásztorlevélpénz, szolgállevélpénz, nyugtapénz, báránypénz, sok rendkívüli adó s mindenféle meg rövidítés a pénz beváltása körül. Nőttön-nőtt a robot is, a jobbágnak földesura szőleit meg kellett munkálnia, a hol földje volt, azt felszántania, learatnia, behordania. Itt-ott más szerjárás is terhelte, így malomkőszállítás. Felpécz 30 ft császár adója mellett 120 ft sarezot fizetett. Ezt a földesur 240 ftra verte fel, azonkívül vágó marháért 20 ft helyett 30, posztóért 120 ftot vett a falun, mely mikor török ura Bethlen Gábor mellett hadakozott, 240 ft rendkívüli hadisegélyben is részesítette.¹⁾

Ez adatok is azt bizonyítják, hogy a török-magyar terület jobbágysága az urbér tekintetében a legszánalmasabb helyzet-

¹⁾ A hivatalos összeírás M. Tört. Tár. VII: 3—123.

ben azon vidékeken volt, melyek nem álltak kizárólagos török uralom alatt, hanem csak behódoltak. Ez a hódolt föld jogilag a király vagy Erdély főhatalma alatt állt, féladót a saját uralkodójának, urbért meg magyar földes urának is fizetett, a mellett azonban a török államnak és földesurnak szintén rendesen adózott. Ezt a hódoltságot azután a török kiméletlenül kiaknáta, sarezolta, dolgoztatta s nemcsak a török köz- és urbéri terheket vette meg rajta, hanem ha magyar országgyűlés tartott vagy a magyar király számára kellett kapuadót fizetnie, a török is külön sarezot követelt tőle. E hódolt vármegyék a kettős, magyar királyi és török császári terhek és földesuri tartozások sulya alatt inségre, nyomorra, részben végpusztulásra jutottak s itt a népesség folyton csökkent s a gazdasági állapot szertelenül lehanyatlott. Ellenben a tulajdonképeni török föld, vagyis az, mely kizárólag a szultán uralma alatt állt s kedvezőbb földrajzi fekvése következtében távolabb esett az örökös harcok színhelyétől, a végektől, békés időkben elég kedvező gazdasági helyzetben élt s a baromtenyésztés mellett földmivelése, kertészete, borászata is dusan jövedelmezett. Egész nagy területekről megállapítható, hogy népesedési viszonyaik emelkedő irányzatban mozogtak, mi mindig az anyagi élet szabályosabb fejlődését jelzi. Így például az adóösszeírásokból¹⁾ kitűnik, hogy a szegedi szandzsákhoz tartozó titeli nahiének (járás) 26 községében 1554-ben csak 53, 1570-ben már 98, sőt 1590-ben 463 adózó ház volt. De az egész szandzsák többi községeiben is hasonló szaporodás mutatkozik s alig néhány községben volt 1590-ben csekélyebb az adózó népesség száma, mint 1554-ben. A bajai nahiében az 1580/2. és az 1590/1. évi összeírások²⁾ szintén növekvő népességet jeleznek. Itt már említettük olyan két nagyobb község is, mely 1580/2-ben adózott, 1590/1-ben ellenben adózó nélkül volt. De egészben ama 26 községben, mely mindkét összeírásban előfordul, 1580/2-ben 687, tíz évvel később már 757 adózó ház találtatott. Az egykoru utasok, kik a török területet bejárták, a földmivelés fejlettségéről is sok jellemző adatot jegyeztek föl. Mikor Bockay István fejedelem Kassáról Budára követségbe küldte (1605.) a tudós

²⁾ Közölvék Délmagyarországi Értésítő 1876.

¹⁾ U. ott.

Bocatiust, ez a hegységből kibontakozva, Vác vidékén bámulva látta a gyönyörű, őszi vetéstől hullámzó vidéket, mert addig azt képzelte, hogy a török uralom alatt a leginségesebb helyzetben tengődnek a keresztény jobbágyok. Későbbi utasok Vác vidékének nagyon fejlődött bortermelését és viruló szőleit magasztalják. Egy török író 1605-ben¹⁾ azt mondja a Szerémségről, hogy városok és várak, faluk és jól mivelt mezők pompáznak benne s hogy az egész vidék olyan, mint egy mindig zöld és virágos kert. Egy másik török író,²⁾ ki félévszázaddal később (1660—1664.) keresztül-kasul bekalandozta Magyarország legtöbb tájékát, de különösen a török területet s megfigyeléseit egész kötetnyi utirajzban jegyezte föl, szintén sok érdekes tájékozással szolgál a köznép gazdasági állapotairól. Belgrádból Budára utazva, elmondja, hogy Zimonyban 400 zsidó tetejű, de szegényes külsejű ház van, a szerémi síkság újra termékeny s mézzel, vajjal, juh-, ökör- és lóhussal, növényi terményekkel bőven ellátja a hadsereget. Mitrovicza nagyon díszes és virágzó város, 1500 zsidó és deszkakerítéses házzal, némelyik kőből, de emeletes ház kevés akad; terményei bőségesek, fehér kenyere és fehér lépes méze híres. Eszéken a váron kívül 400 deszkatetejű, deszkaépitkezésű és fapadlózatú ház volt, elég esinos és tágas ház, mindegyik kerttel. Ezek lakossága csupa magyar s kalpagot, különféle ezüstgombos, posztódolmányt visel. Mohács városában valami 300 zsidó, nádas, középszerű házat talált. Pécsről, népességéről, különféle közhasznú intézményeiről valóságos elragadtatással beszél, de a mit a város mohamedán részéről mond, azt mint a többi helységeknel tettem, itt sem érintem. Nevezetességei közt említi a kajszibarackot, a duslevelű szedret, de különösen a körtét, melynek 170 fajtáját tenyésztik. Pakson igen sok volt a szőlő. A Csepel-szigetről (a török juh-szigetnek nevezte) elmondja, hogy hét virágzó falu, néhány százezer (itt képzelő ereje elragadta) marha s ezrekre menő szőlő van benne. A török író e közleményeit megerősítik a keresztény utasok. A Temesköz nagy része, a délmagyar vármegyék, különösen Pécs vidéke

¹⁾ Utleírását ismerteti *Bálint* Gábor, Századok 1870.

²⁾ Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai. Fordította dr. *Karácson* Imre.

(1664.) állapotairól hasonló értesítések maradtak fenn s azok a magyarok, kik Zrinyi Miklós 1664-ki híres téli, eszéki hadjáratában részt vettek, meglepetve látták a virágzó gazdasági életet, melynek nyomaival mindenütt találkoztak. Mikor Leslie gróf császári követ 1665-ben török-magyar földön át a portára utazott, neki is feltűnt, hogy a török terület Esztergomtól Belgrádig meglehetősen be van népesítve¹⁾ s kielégítő viszonyok közt él. Az anyagi fejlődést jelzi az ottani magyarság kedvező polgárosodási élete. A legnagyobb részt protestáns lakosság egyházi és iskolai viszonyai igen szépen fejlődtek s e vidék számos jeles papot, művelt író, nemzetiségünk buzgó bajnokát szolgáltatotta a széttépett magyarságnak. Mikor a karloviczi béke visszadta e vidékeket a szent koronának, legnagyobb része pusztán, néptelenül, a falvak romokban, a föld műveletlenül került vissza. De ezt a romlást nem a török földesuri hatalom okozta. Béke idején e tájék fejlett anyagi polgárosodás színhelye volt, melyet azonban az 1683—98. közt folyó romboló háború csaknem teljesen megsemmisített úgy, hogy itt a magyarságnak előlről kellett a telepítés és polgárosítás munkáját kezdenie.

Országos Széchényi Könyvtár

¹⁾ Titkos jelentése. Archiv für öst. Gesch. XX. köt.

NEGYEDIK KÖNYV.
A jobbágyvédelem kora.

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET.

A jobbágyság III. Károly korában.

A szatmári béke s I. József királynak vele körülbelül egy időben bekövetkezett halála (1711.) nemesak trónváltozást, hanem új korszakot nyit Magyarország politikai és gazdasági életében. Csakhamar 1718-ban a mai magyar birodalom utolsó része, a Temesköz is fölszabadult a török járom alól s visszakerült a koronás magyar király uralma alá. Másrészt a fiágban kiháló félben levő Habsburgok trónusán az uralkodóház egy új fajképe jelenik meg. Az új uralkodók a korszellemnek megfelelőbben kezdik uralkodói hivatásukat és alattvalóik iránti kötelességüket felfogni, mint XVII. századi elődeik. III. Károly király (1711—40.) nyitja meg sorukat, a ki kora ifjuságában elkerült Bécsből és középkori, különösen magyargyűlölő légköréből. A spanyol korona megszerzéséért vívott harcjai folyamán, bármennyire a saját teremtményeikkel környezték a bécsi hatalmasok, a távolban mégis érintették friss, egészségesebb áramlatok s mikor 1712-ben haza érkezett s elfoglalta törvényes örökségét, a magyar királyi és császári trónt, a világpolitikai helyzet szintén arra kényszerítette, hogy magyar állama jóindulatának megnyerését teljes erejével megkísértse. Viszont ez a magyar állam épen akkor jövődöbeli fenmaradásának egyik főbiztosítékát az ősi uralkodóházzal való benső viszony helyreállításában látta, mert rettenetes zürzavarban, népességében, vagyonában szörnyen megfogyatkozva került ki a három részre oszlás gyászos korszakából s csak az uralkodó elemek közös és jóindulatu együttműködéséből remélhette százféle bajának orvoslását, lehanyaglott testi lelki erejének lassu pótlását.

Államának egykor egységes területe szét volt darabolva s a legkülönbözőbb magyar és idegen, polgári és katonai kormányzat alatt állt. Egész vármegyék, száz meg száz mértföldnyi területek voltak teljesen vagy nagy részt lakatlanok s az 1715-ben és 1720-ban adóügyi czélokból eszközölt elég gondos összeírások a népszám elijesztő csekélységét, a vagyonosság szörnyű lehangyatlását, a tényleg mjvelés alatt álló föld hihetetlen lepadását derítették ki. A mai Horvát-Szlavonország nélkül az anyaországban és Erdélyben volt ugyan 47 szabad királyi város, 492 mezőváros, 1223 nemesi, 8811 urbéres és 44 pusztá, összesen 10.584 különféle község. Csakhogy a lakosság mindeütt szertelen csekély volt s együttvéve valami 2,582.598 lélekre mehetett, melyből az uralkodó kiváltságos osztályra (a tulajdonképeni egyházi és világi nemesség) alig 101.748 jutott, míg a különféle munkásnép 2,450.850 főre tehető. Csakhogy e számban foglaltatik a városi polgárság, a székelység és százság s maga a földesuri hatalom alatt élő lakosság száma kevéssel haladta meg a két milliót. Aránylag a legnépesebbek az erdélyi részek s a török uralom veszedelmeinek földrajzi fekvésük miatt kevésbé kitett északi vidékek, Árva-, Liptó-, Turócz s a szomszédos vármegyék voltak, ellenben a déli részek, melyek a török korszakban elég kedvező népesedési viszonyokban éltek, a visszahódításkor a teljes pusztulás képét nyújtották s a lakott községek száma annyira megfogyott, hogy épen a legtermékenyebb talaju föld, a Dunántul, a Tisza vidéke s a Temesköz vadon sivataggá süllyedt. De országszerte mindenütt töméntelen volt a törpe község, valamint a munkáskézre váró föld s a mivélés alatti területet a magyar anyaországban, Erdély nélkül, mely egész más szempontok szerint iratott össze, a hivatalos vizsgálat következőleg álapította meg: volt

	szántóföld köblös	irtvány köblös	rét kaszás	szőlő kapás
1715-ben	1,035.055	29.273	212.721	308.771
1720-ban	1,624.858	43.540	288.239	439.226

Az összeírt terület azonban nem csupa urbéres föld, mert benne van a városok polgári birtoka mind s némi nemesi szőlő is. Viszont azonban az urbéres községeknek vagy egyes jobbágyoknak voltak bérelt nemesi földek, sőt egész pusztáik s így a jobbágyok által mivelt terület megközelítőleg megfelelhetett a fentebbi adatoknak. Erdélyben s a hozzá tartozó kapcsolt

részekben 859.602 köblös szántóföld, 240.130 kaszás rét s 157.740 kapás szőlő alkotta a mivvelés alatt álló területet.¹⁾

Ilyen állapotban került vissza a magyar birodalom koronás király uralma alá s így természetes, hogy mindazon tényezők, melyeknek szavuk volt hozzá, legsürgősebb feladatuknak tekinthették, a hadak zimankóiban külobben is teljesen megromgált állami és törvényhatósági intézmények reformját, kivált a nemzeti munkaszervezet helyreállítását, általában megmindazon föltételek megteremtését, melyek a népesség szaporítását s a nemzeti termelés fejlesztését, a talaj dus kincseinek kiaknázását elősegítették. E végből III. Károly király még 1712. tavaszán megnyitotta az országgyűlést, mely úgy látzott, hogy készséggel fogja magát a korszellem kívánta reformmunkának szentelni. Kebeléből országos bizottságot küldött ki, mely rövid időben kimerítő javaslatot készített az ország egész kormányzatának modernizálására, lényegileg rendi, de sok tekintetben józan s az elnyomott rétegek iránt is méltányos szellemben. Csakhogy az akkor duló pestis miatt a rendeknek meg kellett tanácskozásaikat szakítaniok s mikor valami két év mulva újra összegyűltek, a nézetek már lényegesen megváltoztak s a multak rideg szelleme újra felülkerekedett a törvényhozás termeiben. Az 1715-ben szentesített és 136 czikkből álló törvénykönyv egyrészt közjogi, másrészt kormányzati tekintetben alapvető fontosságú határozatokat tartalmaz ugyan, de az anyagi érdekek terén nem valósította a hozzá fűzött reményeket, a jobbágyság jogi vagy gazdasági helyzetének javítására meg ki sem terjeszté figyelmét.

Még a jászokat és a kunokat is, kiket a kormány magánföldesurnak adott el, meghagyta ezen jobbági helyzetökben, a 95—96. cikk meg Pászto, Bát, Polgári, Szentmargita, Turán, Nagymegyér, Óturán, Svedlér, Szomolnok, Stósz, Boczabánya, Stefultó, Sóvár és Sóbánya községeket részben a földesuri hatalom, illetve a vármegyei adózás alá vetette, sőt a szabolcsi 6 hajduvárost is a vármegyének rendelte alá. Mindez eléggé jelzi, hogy a rendek nem gondoltak többé arra, hogy a történelmi fejlődés folyamán kedvezményezettebb jogállásba jutott rétegek

¹⁾ Ez adatok Magyarország népessége a pragmática sanctió korában (Magyar statisztikai közlemények. Új folyam XII. k.) czimű munkából vették.

ez állást megtartsák, még kevésbé tehát arra, hogy szerencsétlen jobbágyaik helyzetén általában könnyítsenek. Ellenkezőleg a fősulyt tevékenységökben a jobbágyok röghöz kötése, illetve a költözés megakadályozására s a szökötteknek nevezett jobbágyok visszaadására helyezték. Igaz, hogy a kérdés ez időben nagyon égetővé vált, mert a türhetetlen földesuri iga alól a nép tömegesen menekült a szomszéd lengyel, de még inkább a töröktől visszafoglalt délmagyar területekre. E bajon egyedül az urbér mérséklésével lehetett volna segíteni. Csakhogy a nagyon kimerítő 101. cikk csupa tilalmakban, erőszakos eszközökben keresi a gyógyszert, midőn szigorúan tiltja a szökevények befogadását s elrendeli, hogy a régi törvények alapján visszaadassanak, sőt a király katonai intézkedésekkel gátolja az ilyen költözést. Mindazonáltal tesz némi engedményt is, midőn a jobbágyokat fölmenti azon fizetések alól, melyeket a Rákóczy-fölkelés idején akkori kurucz földesuraiknak már teljesítettek, melyeket azonban most visszatért labancz földesuraik újra követeltek rajtuk. Sőt a törvény az eddig még be nem fizetett s így hátralékos tartozások felét el is engedi, másik felére meg kimondja, hogy ne egyszerre, hanem részletekben hajtassék be. Egyszersmind hozzá teszi, hogy a szegény népnek az elnyomástól megvédése és az előrebocsátottakban való megtartása a megyei hatóságok feladata lesz. Több semmi sincs a nagyterjedelmű 1715-ki törvénykönyvben a jobbágy-ság jogviszonyairól, melyek elől a rendek akként tértek ki, hogy nagy országos bizottságot választottak azon megbizással, hogy a legközelebbi országgyűlés számára a közélet egész gépezetét felölelő reformjavaslatokat készítsen. Ezek el is készültek, de a legközelebbi, csak 1722/3-ban üléselő országgyűlés törvénykönyvének 129. cikke ismét mostohán bánik el a jobbágykérdéssel. Örök emlékezetű, az uralkodó család s a magyar nemzet, valamint az örökös tartományok közjogi viszonyát új alapokra fektető alkotások vannak e törvénykönyvben, mely Magyarország állami önállóságát ismét a leghatározottabban kidomborítja. Az azonban még nem jutott a rendek eszébe, hogy az önállóságot a nép szélesebb rétegeinek jogokkal való felruházása útján kellene hatékonyabbá tenni, vagyis védelmére a munkáselemeket is jó lenne mozgósítani. György barát, a messze néző nemzeti államférfiu már a török korszak kezde-

tén sürgette, hogy új segélyhadakat kell a honvédelemnek a keleti ellenség ellen a nép felszabadtásával szerezni. Most ismét új korszakba lépett a magyar nép s új harczosokra volt szüksége, hogy önállóságát a bécsi ellenség támadásaival szemben megvédje. Ismét időszerűvé vált tehát a barát politikája, csakhogy a rendiség 1722/3-ban merőben külön osztályérdekeinek biztosítására szoritkozott, minek az volt a természetes következménye, hogy a törvénykönyvben szerzett állami önállóság másfél századon át a papiron maradt, mert saját erejéből a rendiség sohasem bírta megvalósítani. A híres 1722/3. törvénykönyvben a nemesek megerősítették saját összes kiváltságait, örök időkre kiterjedő adómentességöket s csupán a haza „védelmére“ való katonáskodást tették egyedüli köteleességökké. Ellenben a jobbágyokkal csak melleleg foglalkoztak s egész odavetve mondták ki (18. t.-cz.), hogy a földesur „a helyesen készült urbariumon felül“ szokatlan és jogosulatlan terhekkal ne illesse őket, mire nézve „a megyei tisztviselők az 1715:101. t.-cz. értelmében felügyelni s a jobbágyot a földesur elnyomásától menten tartani s az ilyen földesurat tiszti hatalmukkal büntetni tartozanak és kötelesek legyenek.“ Ellenben a 60. t.-czikkben részletesen rendezték a jobbágyok visszaperlésének dolgát egyrészt, hogy az 1715:101. t.-cz. ide vonatkozó határozatait életbe léptessék, másrészt meg azért, mert a visszaperlés meddő maradt; meghiusult a gyakorlati életviszonyokon s az érdekelt különféle hatóságok sem akartak e tömeges pörökkel foglalkozni, mi ellen az új törvény kimerítő és szigorú intézkedéseket tett.

III. Károly e törvénykönyve a szabad jogállásu (*liberae conditionis*) mezőgazdasági munkásokról is szól. Azokat nevezi ilyeneknek, kiket a földesur szabadon bocsátott, vagy kik vele általában bérleti viszonyban s nem jobbágyi kapcsolatban álltak s a bérlet lejártával szabadon távozhattak telkökről. E réteget taksásoknak hívták s egyezség alapján vállaltak jobbágyi vagy zselléri szolgálatot. A törvény meghagyta a szabad költözés joga élvezetében azokat, kik a földesurral csupán bérleti viszonyban álltak s külön urbéres szerződést nem kötöttek. Az ilyen bérlő tartozásai lefizetése után szabadon távozhattak. Ez az országgyűlés is megújította a visszaperlésre vonatkozó törvényt, ellenben megtiltotta a földesurnak, hogy jobbágyait

az egyik megyebeli jószágáról kénye-kedve szerint más megyében levő jószágára költöztesse át, ha csak az egyik jószágon nem olyan sok a jobbágy, hogy ott el nem helyezheti őket (62. t.-cz.) Az országgyűlés egyik törvénye (18. cz.) a telepítésre vonatkozik s kötelezi a földesurat, hogy pusztja községeibe visszatérni akaró jobbágyait oda befogadja. Más törvények meg az idegen bevándorlóknak nyitják meg az országot. A 103. cikk minden szabad embernek, ki az országba beköltözik, 6 évre teljes állami adómentességet nyújt s ez a kedvezmény a német birodalomban is kihirdettetett. A 117. cikk meg idegen kézművesek bevándorlásának elősegítésére irányul s minden iparosnak 15 évi teljes adómentességet biztosít, csakhogy ama helyeken, hol megtelepednek, kizárólag mesterséget kell folytatniok s telket nem szabad szerezniök, mert elvonná őket rendes foglalkozásuktól. Mindezek czélszerű intézkedések voltak, de elvi változást a fennálló urbérvizonyokban nem jeleznek. Voltak szabad költözésű jobbágyok a röghözkötöttség korában is, mely utóbbi most sem töröltetett el, az urbér korszerű törvény útján most sem rendeztetett s a köznép jogi és erkölcsi színvonalának emelése érdekében semmi számottevő nem történt. Hogy a jobbágyvédelmet most a törvény kifejezetten a vármegye kötelességévé tette, az a gyakorlatban nagyon keveset jelentett, mert már vagy száz éve tényleg reá hárult e kötelezettség s a szegénység nem sok hasznát látta, hisz a vármegye a jobbágyos urak testülete volt. Az új intézkedés olyan természetű volt tehát, mint mikor az állam a protestánsok védelmét a kath. papságra ruházta. Az új törvények a rendiségnek akkor, számra nézve, nagyon kevés józanabb elemeit sem elégitették ki s Károlyi Sándor, ki még II. Rákóczy Ferencz korában gyökeres javításokat ajánlott, most ismét igen buzgón felszólalt „a nyomorgó, a terek által elalélt s fogyott szegénység“ javára, mert, mint mondotta, végleg el kell pusztulnia, ha sorsa még egy ideig ilyen marad.

Károly király harmadik és utolsó 1728/9-ki országgyűlése csakugyan a jobbágyságra kedvezőbb hangulatban kezdte meg működését s közigazdasági bizottságot küldött ki, mely az urbér tárgyában javaslatokat készített. Tárgyalásuk meg is indult s folyamán indítványok tétettek a szabad költözés reformjára, sőt az urbér országos rendezésére. Mindezek azonban meghiu-

sultak a rendi önzésen és elfogultságon. Az ellentétes vélemények csakhamar szenvedélyesen összeütköztek, mikor arról kellett határozni, vajjon az állami adó a jobbágytelket (onus inhaeret fundo) vagy csak a jobbágy személyét, illetve ingó magánvagyonát terheli-e? A többség az utóbbit, a kormány, hogy az adórendszert biztos alapra fektesse, amazt vitatta s e kérdésben a küzdő felek annyira összekülömböztek, hogy végül minden lényegesebb reform elmaradt egynek kivételével, mely a jobbágyot az ingyen munka régi sulyos terhéről fölmentette. Ez sem ingyen, hanem megváltás útján történt, a mennyiben e kötelezettségét a köznép évi 24.000 fton váltotta meg, mely összeggel a jobbágyok állami adója emeltetett. Máskülönben az 1728/9-ki törvény a jobbágyságot illetőleg leginkább régi törvényeket ujit fel, így például a hirhedt 1504: 18. cikket a vádászatról s a madarászatról. Ez az elavult törvény most az összes nem-nemesekre kiterjesztetett, kiknek még az agár- és vizslatartást is megtiltotta. Ha már ez is eléggé jellemzi az uralkodó réteg gondolkodását, még inkább megvilágítja azt a törvénykönyv 26. cikke.

Nemes ember ellen nem-nemes a Hármaskönyv szerint csak az esetben tanuskodhatott, ha mindkét perlekedő fél elfogadta, a mi természetesen a legkivételesebb esetekben történt. Csakhogy gyakran megesett, hogy valamely pörbeli „tényről vagy dologról egyedül a parasztnak lehetett tudomása,“ mert kivüle más akkor, mikor történt, nem volt jelen. E kénytelen-ségnek engedve, a rendek megengedték ugyan az új törvényben a nem-nemes tanuzását, de most is csak olyankor, mikor az igazság máskép kideríthető nem volt, sőt akkor is csupán szoros eskü mellett. Ellenben polgári pörökben, kivéve azokat, melyek a földbirtokra vonatkoznak, már inkább emberszámba vették a nem-nemest s akár saját uraik ügyében is megengedték a jobbágyok és szolgák tanuzását.

III. Károly király nem is tartott több országgyűlést s így törvényhozásában, a mint három országgyűlésének alkotásai jelzik, igen kevés az, a mit jobbágyvédelemnek nevezhetni, különösen azért, mert a jobbágyság védelmét a gyakorlatban a földesurak testületére, érdekeinek szervezett közegére ruházta, vagyis a kecskére bizta a káposztaörzést. Ez annál sulyosabb hiba volt, mert ez időben a vármegye hatásköre a

parasztságot illetőleg még inkább kibővült. Az országgyűlés már 1715-ben egészen új és rendkívül súlyos kötelezettségeket rótt a jobbágyságra. Behozta az állandó hadsereget s minthogy ennek eltartására állandó és biztos jövedelem kellett, az állandó adózást s mindkettőt a köznép vállaira háritotta át. A kiváltságosok 1722—1723-ban örök időkre biztosították adómentességüket, másrészt meg kimondták, hogy őket csupán az ország védelmének kötelezettsége terheli s így csak kivételesen olyankor kell fegyvert fogniok, mikor külső ellenség támadja meg az országot. Ellenben az állandó katonai szolgálatot minden terhével, apró és nagy áldozataival teljesen az új állandó hadseregére ruházták, melynek tömege fogdosás, toborzás, kényszer útján a köznépből került ki, míg a nemességből csak az jutott belé, a ki önként vállalt szolgálatot. Ezt a hadsereget az udvar kül- és belföldön tetszése szerint alkalmazhatta támadó és védő háborúra egyaránt s a legénység élethossziglan tartó szolgálatra köteleztetett. A költséget, melyet a hadsereg eltartása igényelt, szintén kizárólag a nemesség bástyáin kívül álló munkástömeg fizette. Ez új alapra fektetett terhet hadi adónak neveztek, melyhez azután a vármegyék évi szükséglete, a házi adó járult. Ez utóbbit maga a vármegye állapította meg s belátása szerint emelte úgy, hogy például Pestmegyében 1725-ben 5650, 1740-ben már 12.000 frtot tett. Ellenben a hadi adót átalányösszegben az országgyűlés időnként szabta meg állandóan s csak emeléséhez kellett a rendek újabb hozzájárulása. Ez is emelkedő irányzatot követett s míg 1715-ben csak 2.1, 1729-ben már 2.5 millió forintot tett. Az átalányösszeget a nádor elnöklete alatt egy bizottság osztotta szét az egyes törvényhatóságokra, még pedig porta, kapu szerint (nádori porta), mely az időben ismét más fogalmat jelez, mint régebben. E bizottság szabta meg, hogy minden egyes királyi városra vagy vármegyére hány kapu esik s az adó átalányösszegéből egy-egy kapu mennyit tartozik fizetni. E kulcs szerint eszközölte a vármegye az adóbehajtást és az ujonczok kiállítását. Itt azonban főfontosságú hatáskört nyert s ő volt az a Portió Pál és Forspont Péter, kikre e kor emlékei szerint a köznép retteggve szokott gondolni.

Mindez újítások óriási módon szélesbítették a vármegye hatáskörét, melynek immár egyik legfőbb teendője, mint ak-

kor mondták, a quantum és a quartély rendezése lett. Az adóra nézve töméntelen szabályzat hozatott s Szaboles 1722-ben kimondta, hogy a cigány, a ki pipázik, részt vegyen a jobbágyadózásban. Roppant súlyosan nehezedett már a XVII. század óta a parasztra a nála elszállásolt gyalog- és lovaskatonaság élelmezése, mi ezután is divatban maradt. Járt a katonának saját ellátására (oralis portio) hetenkint 5 font hus, 14 font kenyér, továbbá ágy, gyertya és fa, lótápul (equalis portio) hetenként $1\frac{1}{2}$ mérő zab és 10 font széna. Mindezt a szállásadó paraszt szolgáltatta a katonának havi 1 tallér fejében, melyet a hó végén a katona zsoldjából vontak le s fizettek ki gazdájának. De sokszor meg sem kapta és ha megkapta, akkor is nagyban károsodott, mert a szállított termények piaci ára jóval magasabb volt a katonaság részéről fizetett árnál. 1715. után a különbség még inkább nőtt, mert a hadi tanács a viszonyok ismerete nélkül s függetlenül a piaci ártól szabta meg a katonaságnak természetben szállított gabona és lótápul árát. Az ő önkényes limitációja volt „a regulamentáris ár“ s a különbözetet, mely közte s a piaci ár közt fenforgott, deperditának nevezték. Ezt a különbözetet a vármegye pótolta, különben senki sem szállított volna élelmet a katonaságnak. Csakhogy a kárpótlás a házi pénztárból vétetett, vagyis a jobbágyok adójából s így csak a saját zsebükből térítették meg nekik kárukat. A deperdita czimén a termelők tömegét évenkint több százezer forintnyi veszteség érte tehát s ez oktan rendszer eltörlése volt a parasztság egyik főkívánása, mely azonban csak a század vége felé teljesült.

A szabad költözés ügyében a vármegyék, mint régebben, III. Károly alatt is teljes önállósággal intézkedtek. Bihar 1711-ben megtiltotta a jobbágyoknak az egyik faluból a másikba való költözést s elrendelte, hogy mindenki ott maradjon, a hol most lakik, különben mindenét elveszti. Békés 1715-ben a lakosok költözését egyik helyről vagy vármegyéből az illető összes javainak elvesztése mellett tiltotta meg, kimondván, hogy a falvak kötelesek elfogni a költözőt s ha elmulasztják, minden egyes esetben 500 frt birsággal fenytetnek. Ha ellenben elfoglalt java, fele részben a vármegyére, fele részben az illető községre, a fiskusra és a földesurra háramlanak. 1716-ban több vármegye elrendelte, hogy a szökevények vetései a vármegye

számára lefoglaltassanak s ha a földesur maga bocsátja el a jobbágyot, az utóbbira eső közterhet az ur viselje. Általában 1713. óta egyre szaporodtak a költözés, a vándorlás, a jobbágyok szökése elleni megyei határozatok s minthogy a visszaperlés eddigi módja sok költséggel járt, egyszerűsítették magát az eljárást, sőt néhol a hadi biztos is felajánlotta segítségét a fugitívusok baza hozatala ügyében. Nógrád 1722-ben a parasztt vármegyére bízta, hogy azokat, kik szökésre készülnek, ebben megakadályozza: az első sorban az illető falunak volt kötelessége, s ha a parasztlak hadnagyának felszólítására is elmulasztotta, súlyos bírságot fizetett. Zólyom 1727-ben egyetemes tette felelőssé a községet egyes jobbágyok szökéseért.¹⁾ E szigorú intézkedéseket részben megokolta az a tény, hogy egyes vidékeken valóságos népvándorlás állt be. Csak a megnyit tanuvallomások alapján meg lehetett Szabolesban állapítani, onnan 12 év (1724—35.) alatt 1055 jobbágy- és 292 zsellércsalád költözött el 909 ökörrrel, 581 lóval, 651 tehénnel, 302 borjuval, 899 juhval és 648 disznóval.²⁾ E kétségkívül súlyos társadalmi bajt a jobbágyok sorsának javításával, a helyenként fölmerülő panaszok orvoslásával lehetett volna enyhíteni. De a vármegyében megtestesült rendi szellem épen az ellenkező uton haladt. Nógrád 1722-ben külön rendezte „a közönséges szekerezés“ (a fuvarozási kötelezettség) ügyét. Hogy a fuvarképesek számát szaporítsa, kötelezte a parasztságot, hogy a kinek csak fejős tehenei, juhái, kecskéi, méhei voltak, a mi 2 tehénnél, 20 juhnál, stb. többje van, azt adja el, a pénzen meg ígás marhát vegyen, hogy részt vehessen a fuvarozásban.

A legtöbb vármegye föltétlenül eltiltotta a jobbágyot a vadászattól, így Tolna 1725-ben. Később itt-ott megengedték neki a duvadra való vadászást, de csak bizonyos időben és csak a földesuradta fegyverrel és lőporral. Általában hoztak minden néven nevezendő határozatot és tilalmat s beleavatkoztak a jobbágy legkülönfélébb élet- és gazdasági viszonyaiba, csak a földesuri önkény ellen nem oltalmazták. Minthogy a házi pénztárba (domestica) a megyei adót, az armálisták kivételével, kizárólag a szegénység fizette; ennek terhére folyton emeltek a megyei tisztviselők fizetését, ellenben a lehető legala-

¹⁾ A M. Jogt. Eml. III. és IV. kötetéből.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle 1895: 247.

csonyra szabták az árakat, főleg a mezőgazdasági munkabéretet. Mikor azután Szabolesban, honnan a megélni képtelen néptömegesen menekült, sok napszámos azt mondotta: „inkább heverek, hogysen 5 polturaért aratni menjek egy nap“, a vármegye (1725-ben) elrendelte, hogy az ilyeneket, akár férfiak, akár nők, összefogdossák s a kisvárdai börtönbe vessék.¹⁾ A vármegye az 1729: 28. czik értelmében, mely a földesuri önkénynek korlátolása czéljából elrendelte, hogy az uri széken a szolgabíró esküdttársával részt vegyen, a jobbágyság e legfontosabb jogszolgáltató közegében is fontos szerepet nyert, melyet azonban nem gyakorolt lelkiismeretesen s a jobbágyság ezután ép oly kevéssé juthatott igazságához, mint régebben, sőt jogállása ez időben még rosszabbra fordult. Semmiféle magyar törvény, még a Hármaskönyv sem mondta ki, hogy a nem-nemes *jurium incapax*, vagyis nem lehet *jus possessionarium* s nem szerzeget nemesi ingatlant. Ez a felfogás csak a Hármaskönyv helytelen, önkényes magyarozatából ez időben bírósági döntvények útján honosodott meg nálunk.

A legkivételesebben találni olyan vármegyei statutumot, mely a jobbágyságnak és a földesurnak egyaránt javát akarja s ellentétes érdekük közt bizonyos összhangot próbál létrehozni. Így említést érdemel az az érdekes kísérlet, melyet Tolnamegye tett, hogy területén legalább a jobbágyságnak ugynevezett arendás (alias arendatitii, a szabad költözésűek) részére hivatalból urbérrendezést eszközöljön.

1725. nov. 6-iki közgyűlésen szabályzatot²⁾ alkotott, mely szerint minden gazda, a kinek igás marhája (ökör vagy ló) van, 6 darabig párjától évi 1 tallért, a maga házában lakó zsellér 1 ftot, a másnál lakó zsellér vagy rideg ember 50 pénzt fizet földesuri bér fejében. Minden gazda, a kinek saját ekéje van, földesurának 12 napig szekérrel, (a kiknek csak 2—2 marhájok van, azok összeállanak), a marhátlanok meg 12 napszámot szolgálnak. A marhás gazda ugarra, keverésre, vető-szántásra tavasszal 1—1 napot köteles dolgozni s általában gazda és zsellér 1—1 boglyára való szénát kaszál, takarit s hord kazalba földesurának. Mindegyik gazda 1—1 hosszabb utat tartozik ura részére tenni (olyat, minő Paks Budához vagy Gyórhöz),

¹⁾ M. Jogt. Emlékek III.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle 1895: 354—5.

kilenczedet és tizedet adni, összehordani, szemül oda vinni, a hová a földesur rendeli s a majorság gabonáját is összehordani s elfuvarozni. A koresma és a mézárszék fél esztendeig a lakoské, fél esztendeig a földesuré, kinek a marhanyelv (a levágott s mézárszékben kiárult marha nyelve) is kijár. Ha még más munkát kíván a paraszttól, azt be kell a rendes szolgálatba számítani, viszont az uraság hire nélkül senki semmiféle jószágot el nem adhat a jószág elvesztésének terhe alatt. Ez a rendezés a földesuri önkény korlátozásának elvén nyugszik; kötelezőleg megszabja az urbér és robot maximumát s már e szemponttól is figyelemre méltó haladást képvisel a másutt uralkodó korlátlansággal szemben. Arról azonban nincs adat, hogy ezt a dicséretes statutumát a vármegye komolyan végre is hajtotta volna. Könnyen ez bizonyára nem ment, mert a földesuri gondolkodás, mely a hasonló törekvéseket az országgyűlésen mindig meghiusította, s önzését töméntelen vármegyei statutumban is leplezetlenül kifejezte, alig nyugodott bele az efféle helyi reformokba.

Az uralkodó osztály a fennálló viszonyokat, sőt a legégbekiáltóbb visszaéléseket még mindig a régi feudális szempontból ítélte meg, s még mindig úgy érvelt, hogy az isten teremté szolgálatra a nem-nemest, s hogy ez a szolgálat úgy, a mint van, reá a lehető legelőnyösebb is. Így okoskodtak az uralkodó osztályok Európaszerte s e tekintetben á magyar nemesség nem volt rosszabb a külföldinél. Nagyon szűk életkörök érdekei uralkodtak akkor a társadalomban s érvényesültek az állami életben mindenütt és a szervezett osztályuralom önkényt sehosem akart oly reform létesítésében közreműködni, mely a munkás tömegekben emberséges lételt nyújthatott volna.

„Egyesek lehetnek nagylelkűek, de egész osztályok soha. Egész osztályok mindig kérlelhetetlenek s kegyetlenül vonják ki a következtetéseket abból, a mit saját érdekeknek tartanak“.¹⁾ Ez elvnek megfelelően nyomban a békés viszonyok helyreállítása után, a ki csak tehette, hozzálátott régi földesuri jogkörének kiterjesztéséhez s a kedvezményes elemek újabbi leigázásához. Noha Veszprém városa, mint véghely, a török korszakban nem állt földesuri hatalom alatt, nyomban 1711.

¹⁾ Grünwald Béla, Régi Magyarország 391.

után a püspök minden furfanggal és erőszakkal a maga földesuraságának igyekezett azt alávetni. Eleinte a vármegye erélyesen védte a város szabadságát, de később ő is a püspök-főispán vak eszköze lett. Minthogy a dicasteriumokban a papi befolyás uralkodott, a város végül csakugyan „a papi birodalomba“ kebeleztetett.¹⁾ Az állami főhatóságok, mint a rendi szellem termékei, gyakran a király egyenes parancsa ellenére vagy kifejezett szándéka nyílt meghiusításával rendesen a jobbágyok rovására döntöttek s ezzel lehetővé tették, hogy a földesur minden szélső követelése s eljárásának egész barbár szelleme fölelevenedjen munkásnépével szemben. Sok helyen nem a vármegye, hanem egyszerűen az ur parancsszava tiltotta el a szabad költözést, mint például a dombovári uradalomban. Ott a földesur 1729-ben a következőleg utasította tisztjét:

„Occurrál az itt is, hogy némely gazda-embernek 3—4 fia levén, hasonlóképen egy testvérek is, a kik magok között gyakorta meg nem egyezhetvén, egymástól elválnak, folyamodnak sokszor tiszt uraimékhoz, kívánván néha magokat azután együvé máshová transferálni és néha más földesurak szárnya alá is. Annak okáért sub amissione officii tiszt uram az olyatén személyeknek manumissiót ne merészeljen adni, sem az olyan translocatiót sine scitu Domini meg nem engedheti.“²⁾ Épen ez a körülmény, hogy az állam és vármegye némi, habár gyöngé és meddő kísérletet tett a jobbágy védelmére, arra ösztönözte, önérdeke hajtotta a földesurat, hogy a munkást mennél inkább kényuralma alá vesse. Tehette ezt igazságügyi és rendőri hatalmával, a koresmáltatás, pálinka és serfőzés, mészárszék, malomjog stb. korlátlan kizsákmányolásával, néhol az elővételi jog s más ilyen kedvezmény teljes kihasználásával, másrészt meg azzal, hogy a jobbágnak telkéhez való birtokjogát lehetőleg esorbitotta, bizonytalanná tette. Ez utóbbira az a veszedelem indította, hogy az állam végre is a jobbágyról a telekre fogja az adókötelezettséget áthárítani. A király az 1729-ki országgyűlésen határozottan ez álláspontot foglalta el s nagyon megneheztelt még bizalmas hiveire, néhány főtisztviselőjére is, kik az önzés egész hevével védték

¹⁾ A püspök és a város évtizedekig tartó küzdelméről Tört. Tár. 905: 24—32.

²⁾ Gazdaságtört. Sz. 1902: 83.

az ellenkező álláspontot. Másrészt már törvény kötelezte a földesurat, hogy pusztáit (praedia) telkekre ossza s betelepítse, a Hármaskönyv pedig megtiltotta, hogy az a föld, mely egyszer urbéres lett, ismét a majorsági földhöz csatoltassék, mert az állami adó-alapot nagyon csökkenthette volna. De azért gyakran s különféle ürügyek alatt megtörtént ez is s e szempontból a telepítésben állami és földesuri érdek élénk ellentétben állt egymással. Amaz azt kívánta, hogy a nemesi föld minél inkább parcelláztassék s jobbágy kezelésébe jőjjön, mert ez esetben nőttön-nőtt az állami adózók száma. Ellenben a földesurra az látszott előnyösebbnek, ha bizonyos esetekben, legalább némely vidéken nemcsak pusztá telket be nem telepíti, hanem eddigi jobbágyföldjét is lehetőleg saját majorságához csatolja. Az össznépszerűség aránylag csekély volta s részben a törvény tilalma megakadályozta ugyan, hogy a jobbágyság kilakoltatása olyan nagy arányokat öltön, mint például egyes porosz tartományokban. De előfordult nálunk is s a hol ily módon nagyobbodott a földesur önkezelve jószágga, ott természetesen latba kellett vetnie az egész uri hatalmat, hogy a maradó jobbágyok robotját emelje s minél pontosabban elvégeztesse velök. Viszont épen az adóalap fentartása érdekében már az 1723: 18. czikk — ennek megfelelően később a királyi rendeletek egész sora — kimondotta, hogy a jobbágytelek akár a rendes határban, akár a szomszéd vagy bekebelezett pusztákon feküdt, vagy a földesur majorsági földeiből hasított ki, urbéres természetét el ne veszítse többé. Még a pusztá telek is urbéres föld maradt, bármint értékesítette a földesur. Ez intézkedés lényegileg határt szabott a jobbágyság relegálásának, mely külföldön nagyban divott s a földesuri allodiumok kikerekítése czéljából kiszorította birtokából a parasztságot.

Kevésbé nyílt alkalom a földesuri önkény érvényesülésére az ország azon részeiben, melyek csak mostanában szabadultak föl a török uralom alól s melyekre, ha hasznukat akarta venni, kedvezményvel, emberséges bánásmóddal kellett tulajdonosuknak a munkaerőt édesgetni. Az ilyen uradalmakban vagy községekben állami vagy vármegyei beavatkozás nélkül is elég enyhén alakultak az urbéres viszonyok.

A kaposvári uradalom Somogyban a török időkből a legnagyobb mértékben elnéptelenedve került ki s a kurucz hábo-

ruban a ráczoktól is sokat szenvedett. Új telepítése 1712. után indult meg s 1720-ban 16 lakott s számos puszta község található benne. Akkori urbariuma¹⁾ szerint Kaposvártt néhány rácz és egy zsidó családon kívül 41 földműves gazda lakott s 3 évi szabadságot élvezett, ez idő leteltével meg minden jobbágyház 1, minden zsellér fél tallér árendát tartozott fizetni. Minthogy a határ szűk volt, a földesur haszonvételre nekik adta át Keczel és Ujfalú pusztákat a kilenczed fejében, továbbá a bormérést Szent Györgytől Szent Mihályig, ellenben övé maradt a koresmajog az év többi részében, a mészárszék az egész éven át, a négy országos vásár idején a helypénz, a vám. A lakosok semminemű robottal nem tartoztak, ellenben „mindenemű őszi és tavaszi vetéseikből t. i. búzából, rozsból, árpából, tönkölyből, zabból, hajdinából, kukoriczából, lencséből, borsóból, bárányból, gidából, rajméhéből kilenczedet adnak az uraságnak.“ „A búzakilenczed conscriptiójakor föliratnak a malaczok is, melyektől mindegyiktől tartoznak fizetni bánatpénzt 1—1 garast.“ „Midőn a makk megterem s az uraság makkot adhat, nem szabad sertés marhájokat más uraság földére a makkra bérelni“, hanem a saját földesurok erdején kell makkoltatniok, miért azután tizedet fizetnek. A kilenczed gabonát ők hordták be, rakták asztagba s ha a tiszt kicsépelette, a szemet ők vitték a granáriumba. „Diétai, lakodalmi és temetési alkalmatosságokra tartoznak az uraság költségeihez proportionaliter concurrálni, midőn a szükség úgy kívánná, lóval szolgálni s levelekkel a méltóságos urasághoz fölmenni s a tiszték alá is, midőn az uraság dolgában járnak, olykor alkalmatosságot adni.“ A kaposváriak csupa „jövevények“, azaz szabad költözésű emberek voltak. Laktak ilyenek az uradalom más községeiben is, de Szomajom községben azt mondja rólok az urbarium, hogy „az uraság szolgálatja és robota iránt szintén oly köteleességben vannak, mint az örökös jobbágyok.“ Ez örökös jobbágyok alkották az uradalom népének zömét s a legtöbb községet ők lakták. Terheik jóval súlyosabbak voltak a „kilenczed, censusok, extraordinaria datió s a roboti szolgálat“, a szántás, vetés, aratás, behordás, kaszálás, valamint a

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle 1905: 56.

borkimérés terén s még „a lenekből, kenderökből s káposztásokból is proportionate az uraságnak igazságot adni“ tartoztak.

Rakamaz vidékének betelepítésekor (1728) az urbér következőleg szabályoztatott:¹⁾ Minden telepes 20 bécsi öl széles és 30 öl hosszú belső telket, 30 hold szántót, 6 hold rétet és szabad legelőt, mérsékelt áron, mely 4 év alatt fizetendő, épületfát, ingyen fajzást kap a beregi erdőben. Csakis katolikusok vehetők föl s mindegyiknek 300 frt készpénzzel kell rendelkeznie. Földesuri terhök egy egész telek után évi 12 frt bér s 50 napi robot, de 6 évig adómentesek, ellenben robottal és tizeddel csak az első évben nem tartoznak, míg a második évben már felét, a harmadikban az egészet fizetik.

Mikor gróf Schönborn bambergi püspök adományul kapta a munkácsi és szentmiklósi nagyon elpusztult uradalmaikat (1726.), megkezdte betelepítésüket s Németországból igyekezett lakosokat hozni. Minden telepes 120 láb széles és 180 láb hosszú belső telket, anyi szántóföldet, mennyit 2 lóval vagy ökörrrel meg tud munkálni, 6 napi kaszáló rétet (egyenként 200 láb hosszú és széles, 12 frankoniai hold), szabad legelőt, az építéshez fát s 6 éves urbérmentességet nyert. 1730. után ez alapon folyt is a telepítés. Az illetők nem voltak röghöz kötött jobbágyok (Leibeigenschaft), hanem a földesur es- küvel lekötelezett munkásai.²⁾

Igen kedvezőtlen hatással volt a munkástömegekre az a gyökeres változás, mely körülbelől Buda visszafoglalása óta Magyarország földbirtok-viszonyaiban beállt s szakadatlanul folyt évtizedeken át. Sok száz mértföldnyi uratlan terület került vissza a kinstár birtokába s egyrészt a neo-acquistica-bizottság, mely a fegyverjog czimén töméntelen jószágot vett el törvényes tulajdonosától, másrészt a Rákóczy-fölkeléssel kapcsolatban eszközölt óriási elkobzások roppant mértékben szaporították az állami kézbe jutott földbirtokot. E javakat Bécsben Magyarország teljes elnémetesítésére akarták használni és pedig akként, hogy a nagyobb részt pusztá földet, első sorban a városokat német katolikusokkal igyekeztek benépesíteni, a jószágokat meg lehetőleg külföldi birtokosoknak vagy

¹⁾ Gazdaságtört. Sz. 1902: 384.

²⁾ U. o. 1895. *Lehoczky* cikke.

a Bécshez szító s a magyarságukból mindinkább kivetkőző hazaiaknak adományozták. Töméntelen idegen katona, főpap, monostor, világi ember nyert az idők folyamán magyar földön jószágot s némelyik a jogi kelléket, a honfiúsítást is csak utólag szerzé meg. Egész idegen és elidegenedett nagybirtokos osztály alakult tehát, mely nemesak politikailag föltétlenül rendelkezésére állt a császári udvarnak, hanem valóságos istencsapássá vált a jobbágyságra. A sok új ur kevés kivétellel igazán szipolyozta munkásait; közülök ritkán és kevesen fordultak meg az országban s magyar jószágaik kezelését külföldi gazdatisztekre bízák. Ezek mihelyt hivatalukba ültek, rendszeren mindig emelték az urbért meg a robotot s töméntelen újítást hoztak be, melyek elégedetlenséget keltettek a szegénységben. Szere-száma sem volt a sok pörnek, sőt néhol fegyveres ellenállás támadt, másutt a nép szétfutott, sokan lengyel földre, a szepesi városokba, a határőrvidékre, török területre szöktek, az a rész pedig, mely telkein maradt, egyre jobban elkeseredett gyűlölt idegen urai ellen. Növelte kétségbeesését az erőszakos térítés, a protestánsok kiméretlen elnyomása s templomaik elvétele, a rác és oláh lakosságnál a vallás-unio erőszakolása, a német elemnek Bécs részéről való dédelgetése, Magyarországnek Ausztria általi gazdasági kiaknázása, a ropant adó, valamint az önkény és erkölcstelenség, melylyel a vármegye s az uralkodó nemesség az adóbehajtást és katonafogdosást eszközölte. Így a köznépet az ország minden részében elégedetlenség fogta el, mely csakhamar olthatatlan gyűlöletté fajult a németek, a kath. egyház, a földesurak és általában az uralkodó rétegek iránt. Ez időben ébredt föl a tömeg szívében a Rákóczy-cultus s várva várták haza rodostói magányából II. Rákóczy Ferencz fejedelmet, hogy a szegénységnek visszaadja szabadságát. Hol itt, hol amott látták állítólagos ügynökeit s nem egyszer hire kelt, hogy már magyar földön áll s a tömegek örvendtek, hogy nemsokára ismét kuruczok lehetnek. A kormány és a vármegyék erőszakos rendszabályai nem birták a népet kurucz érzelmeiben megingatni s az uralkodó rétegeket olyan rémület fogja el, hogy Nógrád 1734-ben eltiltotta még a paraszt vármegyét is, melynek segélyét pedig a jobbágyok szökésének meggátlása körül még pár évvel ezelőtt maga igénybe vette. Most azonban, hogy a zavaros idők-

ben minden szervezetétől megfossza a parasztságot, kimondotta, hogy „az eddig való concursusa a szegénységnek, melyet ők parasztvármegyének neveztek, az ilyen concursusok a parasztvármegye gyűlésén absolute meg nem engedtetnek“.¹⁾ Az ilyen intézkedések azonban nem enyhítették bajokat s a hangulat egyre inkább elvadult, elkeseredett. Mikor 1738-ban az orosz papok Beregben a királyért a templomokban a szokásos imát elmondották, a hivek tömege azt felelte, hogy nem imádkoznak a császáráért, ki mindenféle adóval, fizetéssel, vámmal terheli őket. Inkább imádkoznak régi jó urokért, Rákóczyért, hogy térjen mielőbb haza. Másutt az elégedetlenség már előbb fegyveres fölkelésekben tört ki. E mozgalmakat, melyek különösen Békésben és a Dráván tul vettek véres lefolyást, a legkülönfélébb okok idézték elő, a vallásüldözés, a nehéz adó, de főleg mégis az urbér s Békésben, nyíltan hirdették, hogy szabadulni akarnak azoktól, „kik a szegénységet nyomorgatják“. A békési magyar parasztok azt tüzték ki széljokul, hogy „a portiotól szabadítják meg az országot, a ráczot, parasztembert nem bántják, hanem a nemességet, kereskedőket és németeket“. Ez a jelszó a ráczoknál is visszhangot keltett, kiket az udvar uniáló törekvései keserítettek el. Egyik kapitányuk, a vén Szegedinác Jovánovics Péter, mint a köznép nevezte Pero (innen a fölkelés neve Pero-lázadás) a magyar köznéppel szövetkezett. A mozgalom 1735. ápril 27. Szentandrason tört ki. De Perót a császáriak nyomban elfogták, a rácz katonaság meg a magyarok ellen fordultak s a rosszul fölfegyverzett parasztságot, valami 1500 embert a gyorsan mozgósított szomszédos vármegyék és csapatok már május 9-én Erdőhegynél szétverték. A győztes fél kegyetlen bosszút állt, tömegesen fogdosta össze a parasztságot. Perót s a mozgalom magyar vezéreit kivégeztette, töméntelen embert meg másféle büntetéssel sujtott.

Sokkal tovább tartott s időnkint veszélyesebb alakot öltött a ráczság mozgalma a Dráván tul. Az itt megtelepedett ráczok évtizedeken át a zürzavar állandó elemei voltak, dultak, raboltak s fenekestül felforgatták a közbiztonságot.

Vad ösztöneiket követve, kisebb-nagyobb csapatokban fosztogatták a békés munka tényezőit, főleg a kereskedőket,

¹⁾ M. Jogtört. Eml. IV. 1. rész.

de a köznépet is. Sőt fölverték a vásárokat, megsarczolták a városokat és a nagyobb községeket, így Zimonyt, Mitroviczot, Diakovárt, hol a püspököt megölték s 30,000 frtnyi zsákmányt harácsoltak. Főleg a mai Szlavonában, de Bács, Bodrog, Baranya és Tolna vármegyékben is szenvedett a lakosság a rablóvilág borzalmai alatt, melyeket a legszigorubb intézkedéssel sem lehetett megszüntetni. 1735-ben ez a mozgalom is valóságos fölkeléssé fajult s csak nagyobb katonai erővel lehetet elfojtani.

Mindezek a parasztmozgalmak nemesak helyi jelentőségűek voltak, hanem a külpolitikai viszonyok akkori alakulata miatt az udvar figyelmét is magokra vonták. II. Rákóczy Ferencz 1735-ben már örök álmát aludta ugyan, de egy újabb török háboru lehetősége forgott fenn, melyben számba kellett venni a magyar köznép hangulatát. Még sürgetőbben követelték más szempontok e hangulat számbavételét. Ez időben már ez a köznép szolgáltatta az állandó hadsereget, valamint fenntartásának főeszközét, az állami adót. Ezzel ismét jelentős tényezővé vált a közéletben, mert, ha az állam katonának használta és adóztatta, sorsával szükségképen többet kellett törődnie, mint eddig. A viszonyok gyökeres változása a művelt Európa uralkodóit mindinkább arra kényszerítette, hogy megváltoztassák jobbagypolitikájokat s eddigi kizsákmányolásuk ellen oltalmazni igyekezzenek a dolgozó, adózó, katonáskodó tömegeket. Új korszak kezdett a jobbagyságra virradni, a jobbagyvédelem kora, mert mihelyt a köznép lett az állam pénzügyi és katonai erejének legdusabb medenczéje, a királyság sem nézhette többé közönyösen nyomorult sorsát s urai általi korlátlan kizsákmányolását, különben méltán attól félhetett, hogy erejének főforrásai hamar betömődnek. Ehhez járultak a korszellem hatása alatt vallásos és emberbaráti tekintetek, ámbár még csak másodsorban hatottak. A főök, mely a királyságot arra kényszerítette, hogy az állam oltalmába vegye a jobbagyságot, mindenütt a köznép fokozódó állami jelentősége volt. Ezért kellett a királyi hatalomnak lassankint szakítania XVII. századi irányával, midőn megnyirbálva a rendiség politikai jogait, kárpoztulásul szabad prédakép átengedte neki a parasztságot. Új szempontok, új szükségletek vezették új utakra a királyi hatalmat s terelték a parasztvédelemre, mely abból indult ki, hogy javítani kell a jobbagy jogi, társadalmi,

gazdasági helyzetét, ki kell vonni urainak föltétlen önkénye alól, különben nem lesz képes az állam iránti nehéz kötelességeit teljesíteni. Ezzel az egész nyugaton megindult tehát a királyi és földesuri hatalom közötti többé-kevésbé heves küzdelem, melyben amaz képviselte a haladást, ez meg a feudális szellemet s melyben az egyre nagyobb befolyásra jutó irodalom, különösen a közgazdasági tudomány új meg új fegyvereket bocsátott a királyság rendelkezésére. Ez új irányzat hatása alól a bécsi udvar sem zárkozhatott el légmentesen. III. Károly királyt legelől hódító tervek, másrészt a nőági örökösödés nemzetközi biztosítása foglalkoztatták ugyan, melyekben rá utalva a rendek támogatására, de külső és belső politikai okok végre mégis arra kényszerítették, hogy a jobbágytömeg siralmas helyzetére, fenyegető hangulatára is kiterjessze figyelmét. Nem szívesen tette s nem is rendszeresen indította meg a parasztvédelmet, melynek három országgyűlésen alkotta törvényeiben igen kevés nyoma található. Eleinte nem is számította a parasztvédelmet uralkodó kötelességei sorába s maga mondotta, hogy az államnak csak kivételesen kell az ur és jobbágy viszállyaiba avatkoznia. Az idő és a kénytelenség azonban lassankint módosították felfogását s 1722-ben utasította magyar kancelláriáját, vegye oltalmába a jobbágyságot, mert az oltalmat lelkiismereti és királyi kötelességének tekinti s azért a kancelláriát bizza meg, hogy jogos panasz esetén elégtételt szerezzen a jobbágnak az ur önkényével szemben. Mindazáltal elvileg továbbra is az illetők magánügyének tekinté a jobbágy és földesur közti viszonyt, s noha az adó és katonáskodás kötelezettségének a munkástömegekre való áthárítása a be nem avatkozás elvének fentartását merő lehetetlenséggé tette, nem szívesen tért el az elvi felfogásától s az 1722/3. és 1728/9. törvénykönyvben nincs is semmi, mi jobbágyvédő szándékainak komolyságáról tanuskodnék. Lassankint azonban a politikai érdek s a józanabb belátás módosították nézeteit s különösen az 1735-iki fölkelések ösztönözték erélyesebb cselekvésre. 1736-ban már azt mondotta, személyválogatás nélkül komolyan kell büntetni mindenkit, ki a jobbágyot a „méltányosság ellenére“ terheli vagy elnyomja. A király e gondolkodása kétségkívül hasznára vált a jobbágnak. Csakhogy ez sem vezetett tervszerű reformmunkára, mi azonban nem csupán a király

crélytelenségének, hanem első sorban annak tulajdonítandó, hogy összes főhatóságai még a feudalizmus gondolatvilágában éltek s minthogy maguk meg voltak sorsukkal elégedve, a király lelkiismeretét azzal igyekeztek megnyugtatni, hogy minden alkalommal azt mondták neki, hogy a jobbágyság helyzete türihető s nincs oka a panaszra. Magyarországhól és Erdélyből mindig ilyen értesítéseket vett s valahányszor parancsára valamely panasz miatt hivatalos vizsgálat indított, az eredmény mindig az volt, hogy a panasz teljesen alaptalan. Az 1735-iki békési parasztfölkelésben sokszor mondotta a tömeg, hogy „a földesurak és bérlők zsarolásai türihetőtlenek“. Ez Károly fülébe is eljutott s a király azt akarta, hogy első sorban Békés, Bihar és Arad vármegyékben, de országszerte is vizsgálatot indítson a magyar kanczellária, a hadi tanács és udvari kamara annak kiderítésére, mennyiben jogosult a szegénység panaszja. Ferencz királyi herceg, az ország helytartója, 1737. májusban utasította is a vármegyéket, vizsgálják meg, csakugyan a földesurak zsarolása okozta-e a fölkelést? A kérdésre Bihar vármegye az év végén azt felelte, hogy a vizsgálat kiderítette ez állítás alaptalanságát. A földesurak jól bánnak a néppel s sok helyen évi census fejében csak 1, legföllebb 2 frtot, 12 napszámot, 1 tallért s a kilenczedet veszik rajta. Aradmegyében általában csak 3 földesur volt és pedig a modenai herceg, kinek uradalma az akkori Zaránd két járására is, összesen 600,000 holdra kiterjedt, továbbá Józsika Zsigmond s Edelspacher Zsigmond jószágga. Edelspacher, mint a modenai uradalom bérlője vagy jószágigazgatója, Aradban és Zarándban vezérszerepet vitt s ő képviselte az állami és földesuri hatalmat. Képzeltető tehát, hogy a két vármegyében milyen elfogulatlanul vezette a vizsgálatot. Ugyanilyen eredménnyel szoktak a vizsgálatok az erdélyi vármegyékben járni. Ott az országgyűlés 1714-ben azt határozta, hogy „a pór-ság sorsa könnyítése tekintetéből“ az örökös jobbágy robotja az ur tetszése szerint tenyeres vagy ökrös munkával hetenkint 4, a zselléréké vagy szabad költözésű embereké meg 3 nap legyen. E roppant robot mellett természetesen a paraszt nem művelhette tisztességesen a saját földjét s habár a törvény kimondta, hogy meg kell azt a földesurat büntetni, a ki törvényen felül terheli jobbágyát, ki büntethette meg, mikor ő ke-

zelve a fenyegető hatalmat és a közigazgatást? Mennyire félt a nemesség jobbágyságaitól már ezidőben, jelzi a törvény azon másik intézkedése, mely elrendeli a lefegyverezését s kimondja azt, hogy kardot és puskát el kell tőle szedni. Maga a kormányzó ismételve figyelmeztette a földesurat, hogy emberségesen bánjék a szegénységgel s a mozgalmas, pestises, inséges időkben ne terhelje tulságosan. De senki sem törődött intó szavaival, mire azután a nép úgy védekezett a kizsákmányolás ellen, a mint épen tudott. Megindult a tömeges kivándorlás, mely mindig az állam, a közigazgatás betegségének következménye. A Székelyföldről az oláh vajdaságokba, a vármegyékből a kincstári uradalmakra, Magyarországra, 1717. után az akkor visszaszerzett s külön katonai kormányzat alatt álló Temesközbe, mely gróf Mercy Kolos tábornok és jeles gyakorlati közigazda vezetése alatt gyorsan települt és fejlődött. A pusztulás ellen a rendek szigorú törvényekkel, a szökött jobbágyok visszahozásával igyekeztek, természetesen hasztalan védekezni s arra a vádra, hogy a földesuri terhek elviselhetetlen volta okozza a tömeges kivándorlást, azt felelték, hogy ők jól bánnak a néppel, de az állami terhek, a beszállásolás, a nagy adó üzi el telkeiről. Volt ugyan Erdélybe erős bevándorlás is, de majdnem kizárólag moldvai és havasalföldi oláhság jött, mely az ottani pokoli állapotokhoz képest még az erdélyi urbéres viszonyokat is elviselhetőknak találta, mely azonban vallásos és nemzeti ellentétben maradt a magyar elemmel, s gazdaságilag is a fejlődés legkezdetlegesebb fokán állt. Felsőbb parancsra a gubernium több ízben „szorgalmasan investigálta“ a földesurak és tiszteik eljárását s a jobbágyok panaszait. De sohasem talált semmi gáncsolni valót, pedig Cserei Mihály, e korszak nyílt szemű és emberséges gondolkodású történésze magyarán megmondja, hogy a nemes ember úgy bánt jobbágyaival, mint barmaival. Ezt azonban a hatóságok rendben levőnek találták s azon munkálatok és javaslatok, melyek az ő körükből jutottak fel Károly királyhoz, nem szolgálhattak a jobbágyvédelem alapjául, hanem egyenesen elterelték őt a tervszerű reform utjáról. Jóakaró szándékait csupán a mai Szlavonia területén valósíthatta meg, mert ott az állami élet fenekestől felfordult. Ott a köznép forrongása évtizedek óta állandó volt, másrészt ez a terület a küszöbön álló török háború miatt

is különös figyelmet igényelt. Bármilyen nehézséget emeltek tehát a helyi hatóságok és érdekelt földesurak, Károly király e területen saját hatalomteljéből szabályozta az urbért, midőn Szlavonia számára 1737. május 22-én tartományi urbariumot bocsátott ki s ezzel egyben a régi magyar királyok példájára ismét befogadta a jobbágyvédelem köteleességét a királyi politikába. Az új urbérrendezés éppen nem szélső szellemű. Megvédi a földesur minden jogos érdekét, de határt szab önkénykedésének s bizonyos mérséklettel állapítja meg a jobbágy terheinek maximumát. Első sorban meghatározza azon eseteket, melyekben a földesur a jobbágyot telkéről elűzheti, a mivel a jobbágy birtoklása jogilag szilárdabb alapot nyert. Azután kimondja a robot megváltását akként, hogy robot helyett minden egész telek évi 8 frt váltságdíjat fizet a földesurnak, ki külön díjat annak a pálinkának főzésétől sem követelhet, melyet a jobbágy saját szükségletére főz. A jobbágy saját szükségletére a bort is szabadon vásárolhatta, de csak hordónkint, míg a koresmáltatás joga Szent Mihálytól Szent György napig a községet, az év többi részében a földesurat illette, ellenben a husmérés és a malomjog a földesuré maradt, ki a jobbágymalomtól is évi 1 frt díjat kapott. Általában az urbarium a földesurnak járó összes díjak maximumát megszabta, a pénzbírságokat megszüntette s azt a fontos újítást is behozta, hogy ezután a rendőri költséget földesur és község közösen viseljék. Egészben a szlavyon urbarium a földesur minden jogos kívánságát számba vette, e mellett azonban a munkásnépet is felszabadította volna. Csakhogy az 1737-ben kezdődő és szerencsétlen folyamatot vevő török háború megakadályozta végrehajtását s így III. Károly király ez egyetlen, igazán jelentőséges jobbágyvédő alkotása egyszerűen a papíron maradt. Erkölcsi szempontból azonban az első urbérrendező kísérlet mindenesetre figyelmet érdemel. A jobbágyban felébreszté a tudatot, hogy nincs feltétlenül kiszolgáltatva kényura szeszélyének s legalább a pör útja, melyre régebben is nagyon gyakran lépett, de rendszeren reménytelenül, most a királyi hatalom kifejezett jó indulata mellett több sikerrel biztathatja, mi csak ösztönzőleg hathatott önérzetére és munkakedvére. De különben is mindinkább megváltozott körülötte a világ. Az örökös háborúk megszüntével kezdett háttérbe szorulni a társadalomban a nyers katonai szellem, mely legelől

a munkást sújtotta, mert keresetét, vagyonát állandóan veszélylyel fenyegette. Másrészt az országszerte folyó telepítés, melyben különösen a nagybirtok vitte a vezérszerepet s mely eleinte inkább belső vándorlás volt, de csakhamar külföldiek erős beözönlésére vezetett, új reményeket keltett benne, sőt lassanként módosítani kezdé a rendi gondolkodást is. A földesur az országgyűlésen minden alkalommal megújította ugyan a szökött jobbágyok elleni elavult törvényeket, de a valóságban ő lett azon szökevények legbuzgóbb védője, kik pusztá jószágait megülték. Így egészben az 1712—40-iki időszak a XVII. századhoz képest a jobbágy szempontjából a kezdődő javulás, a gazdasági viszonyok tekintetében az újabb lendület megindulásának ideje, ámbár sem a törvények, sem a végrehajtásokat eszközölő intézmények nem változtak. A parasztság jogi, társadalmi és közművelődési helyzetének korszerű reformját illetőleg senki sem ragadta ugyan meg az erélyesebb kezdeményezést. De megváltozott a világ, megszűnt a háboru, újra beállt a termelő munka lehetősége; megszaporodott a munkáshadsereg, mely nem volt ugyan kellően fölszerelve. Hiányzott a gazdasági szakismeret, leapadtak az anyagi segédeszközök, a tömegnek nem volt elég tőkéje, marhája, szerszáma, másnemű fölszerelése; hiányoztak az országutak, más közlekedési eszközök, vizek szabályozása s sok egyéb, mi a termelő munka sikerének előfeltétele. De visszatért a nép munkakedve s minthogy az ország legnagyobb részét nem dulta ellenség, egyre nagyobb területen ujult meg a gazdasági termelés, az állattenyésztés, földmivelés, ipar és kereskedés. Ujra a munkások dalától visszhangzott az ország s a tömeg lelkesülten, törhetetlen bátorsággal fogott nagy nemzeti hivatása teljesítéséhez, a sok száz mérföldnyi pusztá föld mívelés alá vonásához, az új gazdasági honfoglaláshoz, mely III. Károly uralkodásának egyik legnevezetesebb eredménye.

MÁSODIK FEJEZET.

A jobbágyság Mária Terézia korában.

Mária Terézia negyven évig (1740—80.) ült a trónon s II. Ulászló után V. Ferdinándig egyetlen egy magyar király uralkodása folyamán sem történtek oly mélyreható, igazán történeti jelentőségű változások a magyar jobbágyintézmény sorsában, mint e négy évtized folyamán. Uralkodása, mint sok másban, a jobbágyvédelem terén is korszakot jelez, azt az időt, midőn az eszme ténynyé vált, midőn hatékonyan, alkotólag lépett előtérbe, midőn a magyar nemzet anyagi és szellemi fejlődésének új utakat tört, s ezzel lerakta a modern Magyarország alapjait. Ez isten áldotta munkának azonban legcsekélyebb nyoma sincs a magyar törvénytárban, noha a királynő három országgyűlést tartott, melyek sok, részben hasznos törvényt hoztak. De a jobbágyságra s a jobbágyintézmény korszerű átalakítására vonatkozó törvény egyetlen egy sem akad közöttük, mert mindaz, a mi e téren nagy és emlékezetes történt, a rendi törvényhozás közreműködése nélkül, a királynő saját hatalomtelje alapján, rendeleti úton valósult meg. Nem a királynő kényuralmi hajlamai, melyek kétségtelenül megvoltak, okozták ezt. Épen ebben a kérdésben ismételve közreműködésre hívta föl a rendiséget, de mindig hasztalan. Nem azért, mintha szándékai tulmerészek, tervei szélső irányuak, a földesuri érdekekre ártalmasak lettek volna. Mária Terézia a Habsburg-uralkodóház legconservatívabb gondolkodású tagjainak egyike, kihez forradalmi tanoknak, gyökeres újításoknak még árnyéka sem hatolt el. Egyedül abban különbözött elődeitől, hogy éles esze, józan ítélete, egyéniségének önállósága nem zárkózott el légmentesen az új kor szükségletei elől, hogy

tanult más államok példájából s a mi másutt a tapasztalatban helyesnek, a közjóra üdvösnek bizonyult, a mi másutt fokozta az állam erejét és a társadalom jólétét, azt, a mennyire a maga országaira hasznosnak találta, meg akarta valósítani. Kath. hitbuzgósága ép oly egyoldalú volt, mint bármely elődeé s a lelkiismeret felszabadtításáról a külföldön kínálkozó kedvező eredmények daczára ép oly kevésbé akart hallani, mint ősei, úgy, hogy az erőszakos térítés, a nem katolikusok elnyomása és üldözése tekintetében uralkodása egyszerű folytatása a régi, kegyetlen császári rendszernek. Nem szerette az irodalmat és a tudományt sem s valósággal irtózott az elmélettől, melyet veszélyes agyrémnek tekintett s a mit számba vett, az mindig csak a gyakorlat, más államok tényleg elért eredményei voltak. Nem a magas szárnyalású, új ösvényeket törő, kezdeményező uralkodói egyéniségek közé tartozott. Csak másokat utánzott, első sorban híres ellenfelét, Nagy Frigyest, ki nagyszerű reformtevékenységet fejtett ki Poroszországban. Uttörői, kezdeményezői bátorsága csupán arra szorítkozott, a mi Poroszországban gyakorlatilag jónak bizonyult; csak azt akarta saját országaiban valósítani s a mit Nagy Frigyes érintetlenül hagyott, például a különböző tartományok közötti vámvonalak ledöntését, a vámterület egységének megalkotását, azt, noha az eszmét fölvetették előtte, Mária Terézia nem merte megvalósítani. Ellenben, minthogy a porosz tartományok rendei már rég elvesztették politikai jogaikat és befolyásukat, a királynő a saját országaiban is ki akarta kezükből a politikai hatalmat ragadni. Másrészt társadalmi és gazdasági hatalmuk megdöntésére még olyankor sem gondolt, mikor a legélesebb viszályban állt velök, mert maga is a rendi szellem terméke volt, s a rendiség gondolatvilágában élt. Azt tartotta, hogy a ki csizmában született, ne akarjon czipőt viselni, vagyis, hogy a kit az isten parasztnak teremtett, az ne vágyódjék isten rendelte sorából kijutni. E szellemben készültek összes és nagyon jelentékeny reformjai s még híres közoktatási alkotása is szigorúan a külföldön már erősen elhomályosodó rendi szellem keretében mozog. Viszont azonban megdönthetetlen meggyőződéssé jegeczesedett benne az, hogy a rendiség fenmaradásának nem alapföltétele azon töméntelen visszaélés, mely a jobbágyrendszerben elharapózott, hogy a vallás, az emberszeretet, de

különösen az államérdek megköveteli, hogy az adózó és katonáskodó tömeg, a termelő munka e főképviseelője felszabaduljon egy kis kaszt szükségtelen önkényuralma alól s hogy a földesurak visszaéléseinek korlátolása nemcsak az államra és a jobbágyra, hanem magára a földesurra is kívánatos, sőt épen előnyös, mint a Poroszországban tett tapasztalatok napnál világosabban bizonyították. E szempontok kezdettől fogva a jobbágyvédelem útjára vitték, mely védelmet nem a földesuri hatalom megszüntetésében, valami új és hatásaiban kiszámíthatatlan munkarendszer behozatalában, hanem tisztán az ur és a jobbágy közti viszonynak korszerű, mindkét félre méltányos rendezésében kereste. Nagyon mérsékelt, erősen conservatív szellemben akarta tehát a jobbágyvédelem eszméjét valósítani s méltán várta a rendiségtől, hogy tervei valósításában tevékenyen támogatni fogja. Csakhogy uralkodásának két első évtizede nagyobbrészt véres küllháboruban telt el s azon a két országgyűlésen, mely ez időbe esik, nem fejthetett ki elég erélyt tervei érdekében. Maga a rendiség pedig részben talán azért is, mert ismerte a királynő akkor fölöttébb veszélyes helyzetét, nem volt hajlandó Mária Teréziát a reformok útjain követni. Az uri rend fogyatékos gazdasági műveltsége, mely elzárta a haladó nyugattól, melynek gyakorlati fejleményeit nem ismerte, különösen pedig ez időben a nemesi fölkelés sikereitől nagyon is megnőtt önérzete konok ellenségévé tették minden újításnak. A jobbágynek tulajdonképpen ő volt a kis királya, korlátlan ura s hatalmának egyetlen morzsáját sem volt hajlandó elajándékozni. „Maga az isten választást tett köztünk: a jobbágyra osztván — mondja e korszak egyik irodalmi terméke¹⁾ — a munkát és fogyatkozást, a főemberekre a bőséget és a vigasságos életet.“ Ez volt a rendiség közfelfogása, melyet az 1751-ki országgyűlés egy munkálatában akkép fejezett ki, hogy az „isten, a természet és a törvény“ rabszolgaságra rendelték a jobbágyot s minden változás csak lazítaná kötelekeit, mi pedig aláassa a nemesi jogokat. Ilyen gondolkodás mellett mindenféle, a legszerényebb reform elvileg ki volt zárva s első 1741-ki országgyűlésen, mikor trónja megmentéséről volt szó, a királynő nem is erőszakolta a jobbágykérdést. Ellenben a

¹⁾ Faludi Ferencz, Nemes asszony, megjelent 1748-ban.

következő 1751-ki országgyűlésen már nagyobb súlyt helyezett rá, csak hogy az adóemeléssel kapcsolatban. Arra kérte a rendeket, hogy emeljék az adót, de a jobbágyok megterhelése nélkül, sőt inkább gondoskodjanak a köznép helyzetének javításáról. A mi a jobbágy adójának emelését illeti, ezt a rendek a saját érdekeikbe ütközőnek találták, mert egy akkori könyv szerint úgy okoskodtak: „enyém a tehén, de más feji, etetnem pedig nekem kell.“ Azt felelték tehát, hogy épen a jobbágy-ságra való tekintetből nem emelhetik az adót s ha a királynő szívéen viseli a szegénység sorsát, szállítsa le azt s a közvagyonosodás érdekében enyhítse a vámrendszernek Ausztria érdekében életbe léptetett hátrányait. Ez utóbbi kívánságuk föltétlenül jogos volt, de a királynő nem teljesítette, mire ők meg a királynő jobbágyvédő törekvéseit hiúsították meg. Visszautasítottak minden olyat, a miről azt hitték, hogy a földesuri érdekebe ütközhet, első sorban az urbér országos rendezését. Erről azt tartották, hogy csak a jobbágyra előnyös, a földesurra meg káros, miért is kimondották, hogy ezt az ügyet érintetlenül kell hagyni. Az ő elvök az volt, hogy ur és jobbágy szabadon egyezkedjenek s a vármegye ügyeljen rá, hogy mindkét fél megtartsa a kötést. Sőt erre nézve is elégnek tartották az 1723-ki s eddig teljesen meddő törvényt, mely utasítja a vármegye tisztjeit, hogy ellenőrizzék a földesurat s védjék meg a jobbágyot netaláni önkénye ellen. Másrészt azonban azt kívánták, hogy a jobbágyok panaszait a királynő is csak a vármegyék előlegesen kikért jelentése alapján hallgassa meg. Ellenben azt nem bánták, hogy a tizednek pénzen való megváltását megtiltják, hogy a jobbágy csupán a Hármaskönyvben felsorolt esetekben legyen telkétől megfosztható, hogy az adó, a tized, a közmunka behajtása körüli visszaéléseket megszüntessék (ez különben is a földesurtól, illetve a vármegyétől függött), hogy a közlekedési eszközök, a kereskedelem s kivitel fejlesztésével javítsák a jobbágy helyzetét, mert abból — mondták — a földesurra nem háromolhat kár. Csak hogy ehhez pénz kellett, a pénzt meg a jobbágyság szegénysége miatt nem adhatta, a rendiség pedig nem akarta adni. Ez irányban sem történhetett tehát valami lényeges s így a jobbágykérdésben ez az országgyűlés szintén meddő maradt. A királynőt méltán elkedvetleníté ez az eredmény s most már a rendiség mellőzésé-

vel lépett a jobbágyvédelem terére. 1725. márczius 21-iki rendeletében utasította a vármegyét, hogy az adózó népet különös gondviselésébe fogadja. Csakhogy az akkori vármegyétől¹⁾ e téren üdvöset remélni nem lehetett; az urak testülete volt s a jobbágyról való gondolatvilága nem mozoghatott más körben, mint az egész rendiségé, mely minden javítást mereven visszautasított. A mi az országgyűlésen meg nem volt valósítható, az a vármegyében is üres óhaj, holt betű maradt. A királynő csakhamar észrevette ezt s minthogy a porosz példa, de saját nemeszive is egyre erősebben arra ösztönözte, hogy véget vessen a türhetetlen helyzetnek, mindinkább megbarátkozott az eszmével, hogy saját hatalomteljéből fog rendet csinálni, mi kényuralmi hajlamainak különben is megfelelt. A viszonyok a legzüllöttebbek megint Szlavóniában voltak, hol III. Károly urbérendezése nem lépett életbe soha. 1756-ban a szlavon vármegyék számára új urbariumot hirdetett tehát ki, mely egyrészt megállapította a jobbágytelek minimumát, másrészt a jobbágyteher maximumát. Minden földesur az egyes jobbágnak a belső telken kívül külső telekül a föld minősége szerint 24, 32 vagy 40 hold (láncz = 1600 négyszögöl) szántóföldet és 8 kaszás (1 kaszásra olyan területet számítottak, melyen 1 szekér széna terem) kaszálót tartozott adni; a hol az egész telkes jobbágnak annyi földje, melyet telki állománynak (constitutivum) neveztek, nem volt, ott a földesur az urbariumnak megfelelően tartozott azt kiegészíteni. Egy egész telekért viszont a jobbágy évi 3 forint bérrel, 24 napi robottal s némi egyéb munkával szolgált földesurának. Ekképen az új rendezés szigoruan megszabtá, mivel tartozik ur és jobbágy kölesönösen egymásnak s a reform csakhamar előnyösnek bizonyult mindkét félre. Ugyanez elveket akarta Mária Terézia a magyar anyaország-

¹⁾ Az 1844-ki országgyűlésen (jan. 8. ker. ülés, Pesti Hirlap 1844. jan. 14.) e korszakról egy képviselő a következő, nagyon találó rajzát adta a vármegyei életnek: „E korszakban a megyék fentartói s megtesítői kizárólag a főispánok s a nagybirtokosok valának, kik korlátlan hatalommal uralkodván, kényök szerint tettek, a mit jónak láttak: a tisztiválasztások helyét csak kinevezések pótolták.“ A nagybirtokosok ez uralkodása idején, folytatja, a főispánok saját eszelédjeiket tették a tisztii állásokba, melyek megteltek nememesekkel. A jegyzőkönyvek egy egész századon alig tettek annyit, mint ma egyetlenegy ülésről s ezek is ilyenekkel voltak tele: a főbíró kiküldetését halat venni s a gyűlés számára ebédről gondoskodni. Nem esoda, teszi hozzá a szónok, ki a jegyzőkönyveket áttanulmányozta, hogy, mikor József eszázár felforgatta a vármegyét, ez a nevezetes intézkedés alig keltett visszhangot.

ban is életbe léptetni s kétségkívül azért sietett a szlavoniai urbér rendezésével, hogy a magyar rendek a gyakorlatból megismerjék szándékait, a reform tényleges értékét és ekképen megbarátkozzanak eszméivel. De nemcsak a magyar, hanem a politikai jogaitól rég megfosztott osztrák udvari főurakban, előkelő főtisztviselőiben is erős ellenzést találtak reformtervei, mert bécsi főtanácsadóinak némelyike is azt vallotta (1759.), hogy a jó alattvalónak az eszményképe az a temesközi oláh vagy rácz nép, melynek magasabb testi-lelki szükséglete nincs, mely beéri egy darab kenyérrel s házi állatként nyugodtan viseli igáját. A királynőnek külföldieket kellett maga mellé hívnia s velük hajtotta végre jobbágyvédő terveit Ausztriában. De a magyar rendiségben még mindig bizott s hogy magához édesgesse, mindenféle kedvezményt nyújtott neki. Megalapította számára a magyar nemesi testőrséget, a Szent István lovagrendet s hiúságát másképen is igyekezett kielégíteni. De értelmiségére, belátására szintén próbált hatni. Különböző munkákat íratott, hogy befolyásolja az uri közvéleményt, mielőtt a jobbágyügyet az országgyűlés döntése alá bocsátja.

A kor összes kérdéseire s így a jobbágyság jövőjére is kiterjedtek e munkák, melyek közül egyik-másik a nemességben óriási fölháborodást keltett s nagyrészt méltán, mert a magyar királyi hatalom korlátlanságáért kardoskodtak s az elődeitől már megindított, Mária Teréziától azonban tervszerűséggel folytatott kényuralom s vele az összpontosítás és németesítés rendszerének utjait egyengették. Különösen Kollár Ádám egyik szenvedélyes ellenmondást keltő műve¹⁾ nemcsak az egyház tultengő hatalmát, hanem a nemesi kiváltságokat is ostromolta s utalt arra, hogy milyen romlottnak kell az olyan államszervezetnek lennie, mely az állam minden előnyét egy szűk uralkodó rétegnek biztosítja, minden terhet és munkát meg arra a tömegre hárít, melynek még személy- és birtokjogot sem nyújt. Egy másik munka szintén azt hangoztatta, hogy a jobbágyság nem hagyható eddigi nyomorult állapotában. Csakhogy az ilyen félhivatalos és rendelésre irt könyvek ép oly kevésbé enyhítették meg a rendiség kemény szívét, mint a szlavoniai urbér tanúságai s a legegyszerűbb reformot ugyanazzal az elkesere-

¹⁾ *Opinio circa reform. R. Hung.*

déssel utasították vissza, mint Kollárnak csakugyan minden alkotmányosság felforgatására irányuló eszméit. Midőn végre évtizedes szünet után az országgyűlés 1764. nyarán megnyílt, az említett röpiratok miatt mindkét táblán óriási zivatar tört ki. A papság, melyet különös hévvel támadtak, szenvedélyesen izgatta a világiakat, nem csupán a tervezett kényuralom, hanem minden koreszme, haladás vagy reform ellen. Az ellenzék az udvar leghűbb esatlósaiból alakult s tagjai valósággal tulli-citálták egymást az elavult, ósdi intézmények védelmében. A többség azt hangsúlyozta, „ne kívánja tőlünk felséged, hogy őseink vérel szerzett jogaiból akár egy hajszálnyit engedjünk.“ Ezzel az urbérrendezés sorsa már eleve eldőlt. A rendek nem akartak az ellenzés terméketlen teréről letérni s ismét azzal hozakodtak elő, hogy a jobbágykötelék időelőtti feloldása alá-ásná a nemesi kiváltságokat. Hasztalan felelte a királynő, hogy csupán a közjót akarja s e működésében semmiféle magánérdek föl nem tartóztathatja. Igen kevesen tudták nemes szándékait méltányolni s csak néhány belátóbb hazafi mert az elfogult többséggel szembeszállani. Csak egyes haugok kárhoztatták a földesuri visszaéléseket s emberséget, felebaráti érzést hirdetve hangsúlyozták, hogy a nemesi szabadságot nem szabad féktelen önkényenyé fajulni hagyni. A ki ezt teszi — mondották — azt meg kell büntetni. A többség engedett annyiban, hogy törvényjavaslatot készített, mely első sorban súlyos büntetéssel akart az urak önkényének határt szabni. De korszerű országos urbérrendezéstől állandóan visszariadtak s egyenesen kinevet-ték azokat, kik az urbéri terhek törvényben való megállapitá-sát hozták szóba. Általában a jobbágykérdést kizárólag saját ügyöknek tekintették, melyben az államnak minél csekélyebb hatáskört és befolyást lehet engedni. Így a királynő sem fogadta el a rendek törvényjavaslatát, mely a baj gyökeres orvoslását csak elodázta volna s az 1764/5-ki országgyűlés el-oszlott a nélkül, hogy az ország akkori legsürgetőbb ügyében, a jobbágykérdésben törvényt hozott volna. Pedig az volt Mária Terézia utolsó országgyűlése. Sohasem rajongott az alkotmá-nyosságért, ez az országgyűlés meddősége pedig megadta neki az ürügyet, hogy reformtevékenységében teljesen mellőzze a rendiséget, melyet az ily munkában való részvételre immár föl-tétlenül képtelennek tartott. Külömben is fordulat állt be ez

időben politikájában. 1763-ban befejezte uralkodásának háborus korát, melyből az egész magyar nép áldozatkészsége által hatalomban, nemzetközi tekintélyben gyarapodva került ki. Azóta nem viselt többé hadat s belpolitikai eszményei valósítására, monarchiájának összpontosítására és elnémetesítésére, valamint a gazdasági érdekek ápolására használta gazdag tehetségét. Ez utóbbiak közt pedig a jobbágyügy, milliók sorsának korszerű szabályozása állt legelől az osztrák örökös tartományokban s Magyarországon egyaránt. Amott nem zavarták művét alkotmányos rendi tényezők, s ilyenek híján minden idegen közbeszólás nélkül hajthatta szándékát végre. Magyarországon megvoltak e törvényes tényezők, de miután meg nem tudta nyerni, egyszerűen félretolta őket azon indokolással, hogy lelkiismerete ellenállhatatlanul kényszeríti az állam erejének alapját alkotó munkástömegek türethetlen helyzetének megjavítására; ha a rendek nem támogatják, végzi hivatását nélkülök, mert egy pár nagyur önzése miatt nem akar elkárhozni. Ez érvelés a legnemesebb indítékokból fakadt ugyan, de világosan a fennálló törvényekbe s a belölök kiáradó rendi szellembe ütközött. A rendiség ridegen elutasító magatartása azonban ép annyira felelős érte, hogy e kérdés alkotmányellenesen oldatott meg, mint Mária Terézia kényuralmi hajlama. Őt legalább menti a politikai belátás és a meleg emberszeretet, mely sürgetően követelte a magyar jobbágyság sorsának javítását. Abban az állapotban, melybe akkor a jobbágyintézmény süllyedt, tovább nem maradhatott. A reformot az államérdek és a korszellem, a vallás és az erkölcs szempontjai egyaránt halaszthatatlanná tették, mert ekkor már az intézmény nemcsak az anyagi kizsákmányolás, hanem az erkölcsi lealacsonyítás eszközévé fajult s türethetlen állapotokat teremtett. Másrészt megfosztotta az uralkodó osztályt legtermészetesebb támaszától, a milliónyi tömegtől, mely így képtelenné vált arra, hogy a magyar állam szabadságát, önállóságát biztosító törvények valósítását, valamint a társadalom anyagi és szellemi fölvirágoztatását keresztül vigye. Midőn a rendiség nem engedte, hogy a munkásnép millióin gyakorolt kényuralma mérsékeltesék, Bécs kényuralmának szolgáltatta ki önmagát s a magyar birodalmat. Nem e szempontokból tervezte ugyan Mária Terézia az urbérrendezést, de az indítékok mellékesek s

csak az bizonyos, hogy a földesuri önkényt akkori barbár elfajulásában annál kevésbé lehetett meghagyni, mert az érdekeltek sem viselték többé állati megadással a jármot s a reform elhalasztása újabb parasztfölkelésekre vezetett volna. E veszély tünetei aggasztóan kezdtek szaporodni, mert a földesur ugyszólván évről-évre fokozta igényeit.

Czegléd lakói 1741-ben urbéri szerződést kötöttek az obudai klarisszákkal, mint földesurokkal s akkor egyéb terhek mellett a bér csak évi 1000 frt volt. 1744-ben átalányösszegben váltották meg terheiket s ekkor évi bért már 6500 frtot, 2000 tojást, 500 csibét, 50 libát, 2 akó tehénvaját s 1 akó mézet kellett szolgáltatniok.¹⁾

Hódmezővásárhely a XVII. század végén csak 200 aranyat fizetett földesurának. De már gróf Károlyi Ferencz idejében, noha a gróf a legemberségesebb földesurak közé tartozott, a lakosság száma pedig alig nőtt s egyes puszták is elvétek tőle, a fizetés 5500 rénes forintra emelkedett. Ez sem volt elég s a gróf még urbéres munkát is követelt a községtől. Ez örökös srófolás miatt 1747-ben Vásárhely bérhátraléka 27.000 frtra nőtt. Összesen valami 8000 ember, köztük 250 katolikus élt a szegényes külsejű községben, csupa paraszt ember s alig néhány iparos. Ács, kőmives, téglavető egyetlenegy sem akadt s mikor a ref. nagytemplomot fallal övezték, a mesterembereket máshonnan kellett hozatni. A törpe kath. kisebbség állandóan azon mesterkedett, hogy magának foglalja a protestánsoktól a templomot, miből hosszú pörpatvar támadt s szertelen költség hárult a többségre, melynek folyton bő ajándékot kellett szétosztania, hogy a kisebbség üzelmeit meghiusítsa. Hogy a protestánsok a saját templomukat megtarthassák, magok építettek templomot a pár száz főnyi kath. lakosságnak, melynek plébánosát szintén a község fizette. De ez nem volt elég s 1752-ben kötelezniök kellett magokat, hogy a katolikusoknak második, nagy és szép templomot építenek, mire az akkori földesur, gróf Károlyi Ferencz újra biztosította vallásszabadságukat.²⁾ Csakhogy nem minden földesur volt a vallásügyben ily elfogulatlan.

¹⁾ Századok 1901: 743.

²⁾ Szeremlei Samu, Szőnyi Benjámín élete.

Az esztergomi érsek ugyanakkor (1752.) az uradalmi tisztartóknak a következő utasítást¹⁾ adta: A tisztartónak kötelessége „hogy alatta való jobbágyság isteni félelemben és zablán tartassék“ s e végből oda kell törekednie, hogy „a mely helységek tiszták az eretnekségtől, semmi tett uttal semmi-nemü tévelygőt ne engedjen lakosnak befogadni, vagyis csalárdképen fortély alatt becsuszni,“ „sőt a mely helységben lutheránusok vagy kálvinisták találtatnak, minden serénységgel azon legyen, hogy azok plébánosuk istenes oktatásuk által“ kath. hitre térjenek. Mindenkinnek a kath. templomba és kath. iskolába kell járnia. Mindenütt kath. iskolát kell nyitni, még ott is, hol a nem-katholikusok vannak többségben, mert a lakosok csak kath. iskolába küldhetik gyermekeiket. A ki halálos betegségbe esik, ahhoz a plébánost kell küldeni s a tisztartó kötelessége bejelenteni a plébánosnak minden helységbeli beteget.“

Algyő földesura, gróf Erdődy György országbíró és Barsvármegye főispánja volt, ki szörnyen gyűlölte az algyőieket református vallásuk miatt s taksájukat folyton emelve, teljesen átengedte őket a mindszeinti uradalma főnöke, Bezur Ferencz irgalmatlanságának. 1751. pünkösöd harmadnapján „ez a zsnok, ki nevét és szent vallásunkat legdühösebben üldözte s örökre infamissá tette,“ kiverte a népet házaiból s a falu egész lakossága Hódmezővásárhelyre menekült, hová zsoldárokat énekelve érkezett s állandóan ottmaradt. A szerencsétlenek még Algyőn hagyott házaikért sem kaptak kárpótlást, ámbár a vármegye Bezurt kötelezte rá. Algyő ismét benépesült ugyan, de sorsa nem fordult jobbra; a jobbágyok minduntalan szétoszóltak, mert nem bírták a földesuri terheket s az árviztől is sokat szenvedtek. 1752-ben a mindszeintiek is fellázadtak.²⁾

Mikor gróf Károlyi Ferencz megvette az ecsedi uradalmat, a hozzá tartozó pusztá Nyiregyházát ingyen ajánlotta fel (1752.) egyik sógorának, ki azonban nem fogadta el. Erre maga kezdte betelepíteni még pedig más elem híján, lutheránus tótokkal. 1754. végén már 2485 lakos élt a községben, mely Rakamaz és Nagykálló közt akkor az egyetlen lakott hely volt. Mindaz-

¹⁾ Gazdaságtört. Szemle 1898: 388—9.

²⁾ *Szeremlei* Samu id. műve.

által megindult a község ellen a vallásos türelmetlenség támadása, noha Károlyi a királynő előtt igazolta, hogy kath. vallásu telepeseket nem talált s csupán kénytelenségből vett lutheránusokat. Az egrí püspököt ez nem elégítette ki s a helytartótanácsból azt követelte, tiltsa meg a lutheránusok szabad vallásgyakorlatát s rontassa le imaházukat. Hasztalan védekezett Károlyi, hasztalan támogatta Szaboles vármegye. Csak egy hajszálon függött, hogy az új lakosság, mely éveken át vándorlásra készen állt, szét nem oszlott s Nyiregyháza újra pusztasággá nem vált. A luth. papnak egy időre el is kellett bujnia s az imaházat csakugyan lebontották. A püspök Bécsbe, sőt Rómába fordult s csak ott dőlt el Nyiregyháza sorsa, mert a pápa Károlyinak adott igazat. Végre 1756. óta biztosítottnak látszott a község fenmaradása.

De alig hogy Ferencz gróf meghalt, utóda, Antal gróf azonnal kész volt a virágzó helyet feláldozni, illetve a lutheránusoknak az ottmaradást lehetetlenné tenni. A község sorsát ő már egészen az egrí püspökre (1756) bízta, ki a helytartótanácsnál kivitte, hogy a luth. lelkész a vallásgyakorlattól eltiltatott. Ekkor Szaboles vármegye férfiasan védelmére kelt a már 4000-nél több lakosu községnek. Az ügy a nádor, sőt a királynő elé került, ki a luth. lelkészt eltiltotta ugyan a papi működéstől, de kegyelemből meghagyta tanítónak, a lutheránusokat meg a kath. pap hatósága alá helyezte. Plébános azonban még nem is volt, mert Nyiregyházán csak 6 kath. gazda lakott. 1769-ben kath. papot küldtek tehát a községbe, ki úgy bánt a lakossággal, hogy az Szlavoniába akart átköltözni, mi ellen a földesurnak nem volt kifogása. A lutheránusok nem távoztak ugyan, de Ferencz gróf halála óta a lakosság száma folyton apadt, míg József türelmi rendelete véget nem vetett e siralmas állapotnak.¹⁾

Nyiregyháza megmentésében Szaboles vármegye is érdemet szerzett, mert a közadózás szempontjából a község sorsa őt is közelebbről érdekelte. De máskülönben a vármegye ez időben a jobbágyságra ép oly súlyosan nehezedett, mint maga a földesuraság s nem egyszer még türhetetlenebbé tette a törvények szigorát.

¹⁾ *Eble Gábor, Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza.*

Minthogy a törvény a jobbágyot eltiltotta a vadászattól, itt a vármegye, amott a földesur a végletekig vitte a tilalmat. A primás a maga uradalmaiban, (1744.) megtiltotta, hogy a jobbágy kopót vagy vadászskutyát tartson, vagy puskával járjon a tiszt engedélye nélkül. Csak mezőben és harasztokban és pedig hétköznap vadászhatott, de ha engedély nélkül szarvast, őzet, erdeit lőtt, 12 frt birságot fizetett vagy testi fenytéket kapott.¹⁾ Csupa tilalom, birság, testi fenyték az, melyben a paraszt a földesuri és vármegyei statutumokban részesült, ellenben legfontosabb érdekei a közlekedés, a közegészségügy, a közbiztonság, a tüzrendészet, az ür- és termértékek szabályozása s más apró, de nem jelentéktelen gazdasági kérdésben nem vétettek figyelembe. Ellenben olyan határozat, melyet legelőbb a rendi gőg vagy előítélet, a pórság erkölcsi megalázásának szempontja sugallt, bőven akadt a statutumokban mindenkor s kiméletlenül hajtatott végre.

Azon szempontból indulva ki, hogy a ruhabeli fényüzés rosszra, a személy- és vagyónbiztonság elleni támadásra esábitja a köznépet, Vasvármegye 1752. szept. 18-ki gyűlésében eltiltotta a szürszabóknál készült szegett vagy czifra szür viselését. A szür elkoboztatott, sőt készítése is eltiltatott. Ez a rendelet érvényben maradt 1830. utánig, s a vármegye felhívta a szomszéd törvényhatóságokat is, hogy hasonló tilalmat bocsásanak ki. De Sopron vármegye azt felelte, hogy az ily intézkedés sérti a honi ipar érdekeit. Az ilyen tilalmak nem a közép- vagy török korban, hanem a XVIII. század második felében hozattak, mikor Európaszerte hatalmas hullámokat vert a felvilágosodás szelleme s mikor a katonáskodás és közadózás kötelezettsége s a műveltség lassu, de szakadatlan terjedése a magyar köznépből is fölkelte jelentőségének tudatát az állami életben; mikor már érezte állapotának lealázó voltát s így kellenlenül, nyugtalanul viselte az ily törvények és statutumok nyügét. Első sorban panaszaival, pöreivel adott elégedetlenségének kifejezést. E pörök töméntelenül elszaporodtak s Mária Terézia eleinte e tulszaporodás okát a magyar ügyvédi karban kereste. De a táblai ügyvédek figyelmeztették, hogy a baj oka nem az ügyvédekben, hanem a törvényekben rejlik s azokat

¹⁾ Gazdaságt. Sz. 1899.

kell modernizálni. Minthogy pedig ez nem történt, a tömeg elkeseredése nőttön nőtt, kurucz érzelmei és Rákóczy-cultusa fokozódott. Akadtak bátor emberek, kik a török földön is már kihaló félben levő emigrációhoz fordultak, sőt Törő Pál gazdag és buzgó kálvinista, mezőturi és Pető Ferencz vásárhelyi emberek 1753. nyarán fölkelésre buzdították a tömeget azzal, hogy Lengyelországból és Oláhországból nagyszámu kuruczság jön segítségére. De Vásárhelyen alig 20—30 ember csatlakozott a mozgalomhoz s a fölkelők Turra igyekeztek, honnan meg elűzték őket. A hatóság mindkét helyen idejekorán a vármegyéhez fordult, mely katonaságot rendelt ki s a jelentéktelen zavargás gyorsan elfojtatott. Törő valami 17 társával elfogatott s Budára vitetett. Noha a helyi hatóságok némelyike maga jelentette, hogy az egész zendülés néhány éretlen ember műve s semmi jelentősége nincs, a budai delegált bíróság tömeges elfogatásokat eszközölt, sőt Tur és Vásárhely községeket teljes elpusztításra ítélte. Csakhogy a királynő nem hagyta jóvá e barbár ítéletet s csupán azzal büntette őket, hogy mindegyik kaszárnyát építsen, melybe őrizetökre német katonaság küldetik. Utóbb a kaszárnyaépítést is elengedte, de a helyőrség élelmezési költségeit a két község tartozott fizetni. Ellenben Törő és Pető kivégeztettek s valami 110 rab íteltetett fogságra.¹⁾

Sokkal jelentékenyebb volt az a lázadás, mely a Dráván tul, Kőrösben és Varasdban a Raffayak és Erdődyek jószágain több helyi összeütközés után 1755-ben kitört s véres következményekre vezetett. Domianich Ferencz nemes és literatus és Kusics Mihály felbujtására valami 20.000 jobbágy verődött össze s minthogy a vidékről az egyházi és világi földesurak Zágrábba menekültek, a zendülők is oda igyekeztek, azt mondván, onnan jó minden baj a szegénységre, le kell tehát vágni mindenkit, a ki benne lakik. Valami 30 várat és kastélyt, töméntelen falut dultak föl, de csakhamar megverettek s Rauch János vicebán oly mészárlást vitetett véghez közöttük, hogy a Zágráb és Kőrös közötti föld fölöttébb elpusztult és elnéptelenedett. Mikor Mária Terézia az urak embertelen eljárásáról értesült, szigoru vizsgálatot tartott s elcsapatta Raucht hivatalából.

¹⁾ Szeremlei S., Szőnyi Benjamin.

Minde mozgalmak azt jelezték, hogy kinzás és öldöklés útján nem lehet többé a jobbagyság elnyomásából fakadó sociális bajt orvosolni. A tömeg izgatottsága nőttön-nőtt. 1765-ben is azt mondotta: „bár jönnének a kuruczok, hogy had ijesztenék ezt a mi pogányunkat is,“ ki alatt az egész fennálló rendszert papjaival, földesuraival, tisztviselőivel értette. Rá kellett lépni a komoly reformok útjára, ha az általános parasztfölkelés veszélyét el akarják háritani, mely állandóan fenyegette egyrészt a földesur, másrészt az állam biztonságát. Egyik vagy másik tényezőnek okvetlenül meg kellett tehát a kezdeményt a helyzet javítására ragadni s minthogy a földesuri hatalom nem akarta megtenni, Mária Terézia végre maga indította meg a munkát s királyi hatalomteljéből eszközölte az urbérrendezést.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK FEJEZET.

Mária Terézia urbérrendezése.

A parasztforradalom sürgős veszélyével s azokkal a tényleges viszonyokkal, melyek a veszélyt földidéztek, ríktó ellenében állanak a magyar kormányshékek, a vármegyék s általában az uralkodó rétegek szellemének e korbéli megnyilatkozásai, melyek gyakran hangoztatják, milyen virágzó állapotba helyezte a felséges ausztriai ház, különösen Mária Terézia az országot, milyen boldog a magyar, mennyire hálás érte dicső királynőjének. Ez iratok fogalmazói csakugyan elégedettek voltak helyzetökkel, boldogoknak érezték magukat s észre sem vették a nyomort, az önkényt, a testi-lelki erőszakot, mely az alattvalók millióira nehezedett. A magok szük körét azonosították az országéval s ha magok jól laktak, mások baja, gondja nem zavarta emésztésöket. Mária Terézia nem egy bizalmas tanácsosa hirdette, hogy az állannak nem hivatása a tömegek gazdasági helyzetével törödni; csak maradjon a nép tudatlan s szegény, hisz' mentül kevesebbek a szükségletei, annál türelmesebben hordja a jármot. Csakhogy ez önzö gondolkodás mindinkább lejárta magát. Mária Terézia okosabb volt s azt vallotta, hogy etetni kell a juhot, ha nyirni, fejni akarjuk, vagyis nagyon jól tudta, hogy a jobbágnak annál több hasznát vehetni, annál inkább adhat adót és katonát, minél kedvezőbb anyagi helyzetbe juttatjuk. Ez a XVIII. században már nem csupán tudományos tétel, elméleti tan volt, hanem igazságát a gyakorlati élet föltétlenül bebizonyította. Azok az államok, melyek régóta eltörölték a jobbágyságot, emelkedtek a vagyon, a hatalom és külső tekintély magas fokára s vittek vezető szerepet Európa sorsának intézésében (Anglia, Hol-

landia, Svájc) és azok haladtak rohamosan a gyarapodás utjain, melyek akkor kezdtek lelkiismeretesebben a munkástömegek helyzetének javításával foglalkozni. Ez utóbbiak közt első helyen Ausztria legfélelmetesebb ellensége, Poroszország állt, melyet Mária Terézia irgalmatlanul gyűlölt, melyet azonban belügyi tevékenységében mintául vett s minden nagyobb alkotásában többé-kevésbé utánózni igyekezett. Németországban ez időben egy új tudományszak, a cameralistica fejlődött, mely behatóan foglalkozott az alattvalók anyagi viszonyaival. Egyebek közt figyelmeztette az államot, mennyi előnyt meríthet a nagyobb számú népességből, melyet telepítéssel, személyes szabadságának kiterjesztésével, gazdasági állapotának kedvezőbbé tételével, szóval tervszerű gazdasági politikával nagyban szaporítani lehetne. Nagy Frigyes egészen az új eszmék hatása alatt állt. De már atyja nagy arányban indította meg a telepítést, melyet Frigyes ezültudatosabban folytatott s nagyszerű vizszabályozásaival és ármentesítéseivel töméntelen területet nyert, melyet a német birodalom nem porosz tartományaiából s külföldről becsábított munkásokkal népesített be. E mellett a nemesi, városi és egyházi nagybirtokosokat szintén kötelezte, hogy saját pusztá jászágaikat betelepítsék. Uralkodása alatt 900-nál több falu, valamint sok ezernyi tanya és apró telep alakult s a megtelepített családok számát 300.000-re becsülik. Természetes, hogy a király a földműves nép jogi helyzetének javításáról sem feledkezett meg, hanem azon fáradozott, hogy a parasztság személyére nézve szabadabb, gazdálkodásában előnyösebb állapotba jusson. Ebben szintén atyjának, I. Frigyes Vilmosnak utjain haladt, ki 1718—23. közt az állami uradalmakon rendeletileg megszüntette a röghöz kötöttséget s a parasztot telkének tulajdonosává tette, melyért ezután bért fizetett s másnemű szolgálatai szintén tetemesen mérsékeltek. Nagy Frigyes még nagyobb arányokban folytatta e munkát úgy, hogy a sok apró tartományból álló porosz monarchia minden részében nőttön-nőtt a szabad parasztok száma s egyre javult anyagi és jogi helyzetük. A földesurak minden eszközzel akadályozták ugyan nemes szándékainak valószínűsítésében, intézkedéseit meg saját hivatalnokait is sokféleképpen kijátszották. Sőt időnkint a rendiség engedelményekre kényszerítette, de jobbagyvédő törekvései elejtését kieszközölni nem bírta. Lassan-

kint a röghöz kötöttség a legtöbb tartományban a magánosok jözságain is megszűnt, ingó vagyonukra nézve a parasztnak teljes tulajdonjogot nyertek s csupán jobbágytelkeiket illetőleg maradtak az eddigi földesuri viszonyban, mely még mindig elég súlyos volt. E bajon segitendő, Frigyes (1784.) elrendelte, hogy tartományainak összes községeiben állami községek közreműködésével urbérek készitessenek, melyek pontosan megállapítják a jobbágyság szolgálatait s ezzel véget vetnek a földesur önkényének. Bajorországban és más német fejedelemségekben az állam a parasztnvédelem terén szintén igen nagy és sikeres tevékenységet fejtett ki, melynek gyümölcsei gyorsan megtermettek s az illető országok jólétét, katonai és politikai erejét feltűnően fokozták, noha a jobbágyfelszabadítás csupán az államjöságokra szoritkozott, míg a magánföldesurak jobbágyai még csak a parasztnvédelem első fokában, az urbérrendezés jótéteményében részesültek.

Az eredmények előtt, melyeket az új gazdasági és jobbágyvédő politika a külföldön szült, Mária Terézia nem zárkózott el. Jó szive és a kénytelenség, nálunk a többek közt a parasztnforradalom veszélye ösztönözte reá, hogy egész hatalmával megvédje a tömeget urainak kizsákmányolása ellen. Csupán ennyit akart s nem gondolt a jobbágyosság eltörlésére, a jobbágytnak telke szabad tulajdonosává tételére. Maga is a rendiség világában élve, eszébe sem jutott, hogy felforgassa a társadalmi szervezetet, hogy halomra döntse a rendi kereteket. A parasztnvédelem legelső fokán akart maradni s igyekezete csupán abban ormolt, hogy az eddigi munkaszervezet elvi fenntartásával eszközöljön urbérrendezést, vagyis országszerte megállapítsa, minő kiterjedésű telket tartozik a földesur a jobbágytnak adni, másrészt megszabja a jobbágy kötelezettségeit, melyeknél többet ura nem igényelhet. Minthogy Ausztriában a rendiség rég elvesztette politikai és törvényhozói befolyását, örökös tartományaiban korlátlanul hajthatta végre terveit s ott is kezdte a munkát. Azután a tett tapasztalatok alapján Magyarországnban igyekezett a reformot valósítani, még pedig a rendiség közreműködésével, mely azonban különösen az 1764/5-iki országgyűlésen nem értette meg a kor intő szavát s nem birt hivatásának magaslatára emelkedni. A királynő a rendek nélkül indította meg tehát a munkát.

Gróf Festetich Pál, a kamara alelnöke az országgyűlés berekesztése után bizalmas utasítást kapott, készítse el az urbér szabályozásának tervezetét, még pedig tisztán a jobbágyvédelem, nem pedig a jobbágyfelszabadítás szellemében. Ez is óriási haladást képviselt a tényleges állapotok önkényéhez s zűrzavarához képest s a királynő a legnemesbb indítékokból fogott a nagy munkához, mert mint Pálffy Miklóshoz 1766-ban intézett levelében mondja, érvényre akarta emelni a közérdeket s nem akarta tovább tünni, hogy azt a magánérdek megrontsa. Hogy alaposan megismerkedjék a tényleg fennálló viszonyokkal, közvetlen érintkezésbe lépett a jobbágyokkal, kik küldöttségeikkel tisztelegtek a trón zsámolyánál s részletesen előadták panaszaikat. Természetes, hogy a királynő tervei a szegénységben lelkes visszhangot keltettek. A királyi pártfogás nagyban fokozta a parasztok önérzetét; büszkén kezdték mondogatni: „mi tartjuk a katonaságot, nem az urak és egy polgárt sem adna a felséges királyné száz urért“. Itt-ott a tömeg rezgődni is kezdett, mit az urak arra a híresztelésre használtak, hogy országos parasztfölkelésre készülnek. Így akarták a királynőt megfélemlíteni, szándékai valósításától elriasztani. De nem érték célra s Mária Terézia szívesen fogadta azt a 16 tagú küldöttséget is, melynek tagjait az urak a tervezett fölkelés főzinkosainak denuncziáltak. A királynő mégis szóba állt a tisztelgőkkel, meghallgatta előterjesztéseiket s a mit tőlük hallott, az égbekiáltó ellentétben állt a vármegyék jelentéseivel. Megbotránkozásában arra a kiáltásra fakadt, „hogyan adjak ezután hitelt a vármegyék jelentéseinek?“ Ekkor (1766.) mondotta a fenkölt szavakat: „nem akarok semmit a törvény ellen, szeretem a nemzetet, hálás vagyok iránta. De ha azt akarják, hogy király maradjak, igazságot kell szolgáltatathatnom szegénynek és gazdagnak egyaránt. Eleget kell tennem lelkiismeretemnek s nem akarok egy pár mágnás és nemes miatt elkárhozni.“ Az anyaggyűjtés már 1765-ben országszerte megindult s községenként minden egyes jobbágy földje, külső és belső telke a rajta nyugvó terhekkal és kötelezettségekkel kimerítő utasítások szerint pontosan összeírattott. Ez óriási anyag megyénként csoportosítva, Bécsbe küldetett s ott dolgoztatott föl. A feldolgozás, az urbérelkészítés emlékezetes munkáját azonban nem gróf Festetich, hanem egy osztrák szakember, Raab udvari

tanácsos vezette és végezte, mert jellemzi a magyar urak elfoglaltságát, hogy ezt a feladatot a királynő nem merte magyar emberre, még egyik legfőbb tisztviselőjére sem bízni. Raab az osztrák urbéri rendezésben is vezérszerepet vitt s az ő műve az urbarium is, mely Magyarország számára 1767. jan. 23. magyar, latin és tót nyelven kihirdettetett. Ez a reform csupán a legszűkebb Magyarországra szorítkozott, mert Szlavónia már 1756-ban, az akkor még külön tartományként szereplő Temesköz, másrészt Horvátország valamivel később (1780.) kapta urbariumát, míg Erdély, hol legszükségesebb lett volna, urbérrendezés nélkül maradt.

Mind a négy tartományi urbérrendező munkálat ugyanazon szellemben indított meg s végeztetett be s a királynő csak folytatta azt a munkát a magyar, a temesközi és a horvát vármegyékben, melyet 1756-ban a három szlapon, Verőcze Pozsega, Szerém vármegyékben végzett. Mindegyik ugyanazon alapelveken épült föl s mindegyik veleje, sulypontja egyrészt az ugynevezett jobbágytelek kiterjedésének, minimumának, másrészt a jobbágyterhek maximumának megállapítása.

Hogy a jobbágytelek tényleges kiterjedése megállapítható, a királynő a helytartótanács felügyelete alatt működő királyi biztosokat küldött ki, kik a melléjük rendelt segédszemélyzettel bejárták a részükre kiutalt vármegyéket s ott minden egyes faluban megjelenve, igen beható utasításukban megjelölt kilencz pontot illetőleg kihallgatták a falu biráját, esküdtet s néhány értelmesebb jobbágyát a fennálló urbéres viszonyra, a jobbágyterhek minden mozzanatára nézve. Ez alapon a biztosok név szerint összeírták a faluban levő jobbágyokat, földjeiket, rétjeiket, szőleiket, a talajt minősége szerint osztályozták s ezek nyomán megállapították a jövőbeli telki állományt, melyről pontos táblázatokat készítettek. A megállapított minimumból, melynek kiszabásánál a jobbágy megélhetése, másrészt az lebegett szem előtt, hogy a jobbágy-nak legyen annyi földje, mennyi a három nyomásu gazdálkodásra való áttérést országszerte mindenkinek lehetővé teszi, többé a jobbágytól semmit sem lehetett elvenni. A kinek legalább egy nyolczad telke volt, azt az urbarium a jobbágyok sorába vette, ellenben azt az eddigi jobbágyot, kinek ennyije sem volt, a zsellérek közé sorolta. A telki állományban a belső

és külső telek egyaránt befoglaltatott s a külső telekhez tartozott a szántóföld s a kaszáló vagyis az a föld, melyet évenként kétszer kaszálni lehetett. Terjedelmét kaszások szerint állapították meg s egy kaszásnyi terület alatt általában egy holdat értettek. Ellenben a szőlő s a legelő nem vétetett be az urbéri táblázatba. A szőlőre nézve fenmaradtak az eddigi szabályok és szokások, a legelőre nézve az urbarium meg azt rendelte el, hogy a helyi viszonyokhoz képest mindenütt megfelelő legelőt kell a jobbágy részére kiutalni. Az a haszonélvezetű jobbágynak levő föld, mely nem tartozott a telki állományhoz, industrialis földnek neveztetett, melyért haszonélvezője külön bért, a Temesközben holdankint hivatalból megállapítva 30 krajczárt fizetett évenként. Általában meg azt az urbéres földet, mely az urbérszabályozás után, mikor minden jobbágy már megkapta a neki járó állományt, még fenmaradt, maradék- (remanentials) földnek nevezték s ezt a földesur ezután sem csatolhatta a saját majorságához, hanem belőle is jobbágytelkeket kellett alakítania.

Az új rendezés sem módosította a magyar jobbágynépeség eddigi megoszlását. Voltak keretében 1. telkes gazdák (sessionati) s ide tartoztak az egész, fél, negyed és nyolczad telek művelői; de egy gazdának több egész telke is lehetett; 2. a telek nélküliek (non sessionati), kik ismét házas (saját házukban lakó) zsellérek (inquilini), kiknek csak házuk volt s esetleg annyi földjük, mely nem tett egy nyolczadtelket, vagy házatlan, más hátán lakó alzsellérek (subinquilini), kik más házában laktak. A hol az urbérrendezés keresztül vitetett, Erdélyben ez nem történt, összeirták a jobbágytelkek számát (a fél, negyed, nyolczad telkek egészekké vannak átszámítva) is. 1780. körül volt összesen az anyaországban 153.428 (4,097.023 hold szántóval, 1,484.962 hold réttel, 57.944 hold szőlővel, összesen 5,639.929 hold) a Temesközben 29.024, Szlavóniában 10.433, Horvátországban 24.132, összesen 217.017 egész telek. Tagosítás azonban ekkor sem eszközöltetett s a telki állomány külsősége csak a legkivételesebb esetben feküdt egy tagban; kisebb-nagyobb foszlányokra oszlott szanaszét a határ különböző pontjain. Ezt a bajt az urbérrendezés nemcsak meg nem szüntette, hanem inkább fokozta, mert a földesur a telki állományhoz hiányzó

földeket a határ azon részében osztotta ki a jobbágnak, a hol éppen jónak látta.

Az urbarium a beltelek, a belsőség területét egy holdban (két pozsonyi mérő) szabta meg. E belsőségen épültek a jobbágy lakóháza, gazdasági épületei, míg a maradék udvarnak, kertnek szolgált. A külső telek nagysága ellenben az urbéres föld minőségéhez képest változott s evégből az utasítások szerint a szántóföldet öt osztályba kellett volna sorolni. De csak Beregben meg Nyitrában volt ötödik osztály s amott 28. itt 24 holdra terjedt. Ellenben a többi vármegyékben elégnek találtak 4, a rétnél 3 osztályt. Ez osztályozás szerint az egyes vármegyékben a telki állomány következőleg alakult:

Vármegye	Szántóföld holdakban osztály				Rét kaszás minőség		
	I.	II.	III.	IV.	jó	közép	rossz
Abauj	22	24	26	—	6	6	8
Arad	26	28	30	32	8	10	12
Árva	24	26	32	40	8	10	12
Bács	32	34	36	38	22	22	22
Baranya	22	24	26	—	8	10	12
Bars	18	20	22	24	6	6	8
Békés	34	36	38	—	22	22	22
Bereg	18	20	22	24	8	10	12
Bihar.	26	28	30	32	8	10	12
Borsod.	26	28	30	32	8	10	12
Csanád.	36	38	—	—	20	20	20
Csongrád	34	36	38	—	22	22	22
Esztergom.	20	22	24	—	6	8	10
Fejér	22	24	26	—	8	10	12
Gömör	24	26	28	32	8	10	12
Győr	20	22	24	—	6	8	10
Heves	26	28	30	32	8	10	12
Hont.	18	20	22	—	6	6	8
Komárom	20	22	24	—	6	8	10
Liptó	18	20	24	—	6	6	8
Máramaros	22	24	26	30	8	10	12
Moson	20	22	24	26	6	8	10
Nógrád.	20	22	24	26	6	8	10
Nyitra	16	18	20	22	6	6	8
Pest	24	26	28	30	8	10	12
Pozsony	16	18	20	22	6	6	8
Sáros.	20	22	24	26	6	6	8
Somogy	22	24	26	—	8	10	12
Sopron.	16	18	20	22	6	6	8

Vármegye	Szántóföld holdakban osztály				Rét kaszás minőség		
	I.	II.	III.	IV.	jó	közép	rossz
Szabolcs	28	30	32	—	8	10	12
Szatmár	26	28	30	32	8	10	12
Szepes	22	24	26	30	8	10	12
Tolna	22	24	26	—	8	10	12
Torna	26	28	30	32	8	10	12
Trencsén.	16	18	20	22	6	6	8
Ugocsa	20	22	24	—	8	10	12
Ung.	20	22	24	26	8	10	12
Vas	18	20	22	—	6	6	8
Veszprém	22	24	26	—	6	8	10
Zala	18	20	22	—	6	8	8
Zemplén	20	22	24	26	6	8	10
Zólyom.	18	20	22	24	6	6	8

↑ Az új urbérrendezés második alapvető mozzanata az, hogy pontosan szabályozta a jobbágytelken nyugvó pénzbeli, terménybeli és robotterheket, még pedig országsszerte egyenlően s akként, hogy ezen hivatalból megállapított maximumot az érdekelt felek kölcsönös egyezség útján sem emelhatték. E maximum pedig Magyarországon a következő volt:

Minden házas (domicilatus) jobbágy vagy zsellér egy forint évi bért (census) fizet és pedig két részletben, Szent György és Szent Mihály napján. A kinek háza nincs, az censust nem fizet, ellenben a ki egynél több külső telket mivel, habár csak egy házat használ, annyi forintot fizet, a hány külső telken gazdálkodik. A censuson kívül a jobbágy urának évenként 2 tyukot, 2 kappant, 12 tojást, 1 itcze vaját ad, az utóbbit csak akkor, ha tehene és legelője van. 30 egész telkes jobbágy együtt 1 borjut vagy helyette 1 frt 30 krt ad. A mely községben nincs 30 jobbágy, ott mindegyik 3 krajezárral váltja meg magát. Ha a jobbágy az összes terményszolgáltatokat meg akarja váltani, helyette évenként 53 krt fizet és pedig a vajért 20, a két kappanért 18, a két tyukért 6, a tizenkét tojásért 6 és a borjuért 3 krt. Minden egyéb pénzbeli vagy terménybeli fizetés megszűnik. Ellenben rendkívüli esetekben, ha a földesur (de csakis ő) házasodik vagy primitiáját mondja, vagy ha ellenséges fogóságba jut, jobbágyai (ez utóbbi esetben kiváltására) „mérsékelt“ segélylyel tartoznak neki s a jobbágy a közadón, a tizeden és kilenczedzen az országgyűlési követek költségeit is fizeti, s

például Nyitrában (1812.) egy jobbágytelket e czimen 48 krajczár terhelt. Ellenben a temesközi vármegyékben ez utóbbi terhektől (földesur házassági stb. segélye, követi költség) a jobbágy mentve volt.

A robotra nézve az urbarium a következőket határozta: A jobbágy tartozik napkeltétől napnyugtáig hetenkint egy napot robotolni szekérrel, ekével, stb. vagy 4 igás marhával, mint a helyi szokás megállapítja. Egy napi igás robot két napi kézi robotra változtatható át. Ha a jobbágy egy héten több napot dolgozik, azt neki későbbre be kell számítani s 52 napnál több egy évben az igás robot nem lehet. A zsellér évi tartozása 18, a házatlan zselléré 12 napi kézi robot, a temesközi megyékben a zsellérek csak 8, illetve 6 napig robotoltak. Megváltás esetén (készpénzzel csak részben volt szabad a robotot megváltani) a temesközi megyékben az igás napot 20, a kézi napot 10 krba számították. A nyolczados, valamint a házas zsellér egyáltalán nem válthatta meg a robotot, ellenben a házatlan zsellér egész robotját megválthatta s a 6 napi munka helyett 1 frtot fizetett. A kereskedők és iparosok szintén megválthatták az évi robotot.

Készült kimutatás arról is, hogy ha az urbérileg meghagyott összes szolgálatok, konyhaszükségletek, munkák és a kilenczed a megállapított áron készpénzen megváltatnának, milyen összeg terhelné évenként a jobbágyot. A számítás eredménye következő: az egész telkes 24 frt 31 krt, a háromnegyedes 18 frt $38\frac{1}{4}$, a féltelkes 12 frt $45\frac{1}{2}$, a negyedes 6 frt $53\frac{3}{4}$, a nyolczados 3 frt $56\frac{3}{8}$ krt, a házas zsellér 4, a házatlan 2 frtot fizetne. Ebben benn van minden, a mi a telki állományt illeti. Ellenben nincs benn a szőlő s a pálinkafőző üst, melyért 2 frt járt.

Temes-, Torontál- és Krassóvármegyékben, melyekben a kincstár már a betelepítés alkalmával megfelelően szabályozta a telki állományt, az 1780-iki urbariumban következőleg nyert az végleges rendezést: 1. egy egész jobbágytelek szántó 24, rét 6, közlegelő 3, belsőség (ház és kert) 1, összesen 34 hold; 2. fél jobbágytelek szántó 12, rét 4, közlegelő 2, belsőség 1, összesen 19 hold; 3. negyed jobbágytelek szántó 6, rét 3, közlegelő 1, belsőség 1, összesen 11 hold; 4. nyolczadtelek 1 hold belsőség, 1 hold közlegelő, 5 hold a viszonyokhoz képest szántó és rét,

összesen 7 hold (mindig 1600 öl). De voltak nyolczadtelkesek 8 holddal is.

Az itt bővebben ismertetett két alapvető ponton kívül az urbarium az urbéres viszony sok egyéb mozzanatára, az italmérésre, székállásra, malomjogra, makkoltatásra, fajzásra, pálinkafőzésre stb. kiterjed s sehol sem eszközöl gyökeres újítást, hanem a méltányosság legszűkebb keretében mozog. Még kevésbé érinti a földesuri tulajdonjogot a jobbágytelekre nézve. A jobbágnak tulajdonjoga ezután is csak ingóságaira és befektetéseire volt, melyeket csere, vétel, zálog, a telek széthasítása útján csupán a földesur beleegyezésével értékesíthetett, illetve ruházhatott át másra. Viszont azonban a földesur őt is csak kivételesen, még pedig rendes pör útján üzhette el telkéről. Az urbarium a szabad költözést hathatósabban biztosította, az urszék működését szabályozta, de meghagyta az urbéres pörökben első fórumul, honnan a pörök, ha a földesurnak pallosjoga nem volt, a vármegyéhez felebbeztettek, az urbéres ügyekben a felügyeletet felső folyamodásban a helytartó tanácsra ruházta s a jobbágyközség közigazgatását is szabályozta. A bírót immár mindenütt a földesuri közeg jelenlétében a földesur három jelöltje közül a község választotta egy évre, mely nov. 1. kezdődött. Büntény esetén azonban a földesur a bírót bármikor elcsaphatta s mással helyettesíthette. Ellenben a jegyző és az esküdtek választásába a földesurnak nem volt többé beleszólása.

Az említettekől világosan kitűnik, hogy az új urbarium a pozitív alkotásban nagyon conservatív volt s meghagyta mindazokat az urbéri tartozásokat, melyek törvényben gyökerestek vagy a viszonyokhoz képest némileg jogosultaknak látszottak. Ellenben megszüntetett egész sereg olyan tartozást, mely tisztán az önkényen nyugodott. Ide tartoztak: az, hogy halál esetén az elhunyt jobbágy vagyónának összeírásáért s az árvák közti szétosztásért a földesur illetéket követelt, hogy a jobbágy a saját termékeinek értékesítésében korlátoztatott, mire nézve töméntelen visszaélés forgott fenn, hogy bizonyos bérletekből kizáratott, hogy gabonáját kizárólag a földesur malmában kellett őröltetnie, mire számos magánurbarium súlyos fenytékkal kényszerítette, hogy a koresmajogot bérbe kellett vennie, trágyáját meg a földesurnak átadni, hogy a toll tizedelésében a ludkoppasztásban segédkeznie kelljen, hogy a szőlő-

kötéshez szalmát adjon s ura szőlőpásztorait fizesse, hogy pénzbeli kezességet nyújtson arra nézve, hogy meg nem szökik, hogy a földesur kimustrált marháját kimérni tartozik, hogy a földesur elvehette hordait a saját dézmabora számára, hogy kénytelen volt a földesurtól bizonyos terményeket vásárolni (illetve a magáét csupán neki eladni), romlott borát s más italát kimérni, üres hordait a rendes roboton kívül elfuvarozni, a körében végrehajtásra megjelenő földesuri embereket fizetni s eltartani, a dézmásokat ellátni s őket présdíj, kóstoló pint vagy más czimen díjazni. Általában az urbariumban megállapított fizetéseken kívül semmiféle más pénzfizetést, illetéket, beszállásolási díjat s különösen a Hussarengeld és Montirungsgeld név alatt divó béreket nem volt szabad többé a paraszton megvenni s földjeit is csupán azon esetben volt szabad kicserélni, ha értük a földesur terjedelemre és minőségre teljesen egyenértékűeket adott. Mint az itt felsoroltak igazolják, az urbarium csupán a teljesen jogosulatlan s semmiféle törvényben nem gyökerező földesuri igényeket szüntette meg; az önkény helyett szigorú jogszabályra fektette ur és jobbágy viszonyát, a mivel mérhetetlen tehertől és zaklatástól szabadította meg a munkásnépet, a nélkül, hogy a földesuri hatalmat lényegében érintette volna.

Nem csorbitotta a földesur jogos érdekeit s nem érinté a jobbágyintézmény velejét, sőt éppen azért orvosolta elfajulásait, hogy az intézményt magát fentartsa. Fenmaradt a jobbágyság továbbra is, a paraszt nem lett telkének tulajdonosa s még az önkénytes örökváltságról sem történt intézkedés, mi egyébiránt akkor külföldön sem igen vált be. A reform kizárólag olyan újításokat eszközölt, melyek más államokban gyakorlatilag előnyöseknek bizonyultak a földesurra is, mert fokozták az addig kelletlenül dolgozó tömegek munkakedvét, emelték jólétét, a mi a földesurnak szintén hasznára vált, mert régi igazság, hogy a koldus parasztnak a gazdája is koldus. Ha a reform ellen valakinek jogos kifogása lehetett, ez éppen a jobbágy volt, mert bármi nevezetes anyagi és erkölesi előnyöket hozott neki, a munkálatnak igen sokféle és szembeszökő hiányai és hézagai voltak. Számos rendelkezése oly zavarosan, bizonytalanul volt fogalmazva, hogy ajtót-kaput tárt a félremagyarázásnak, mi az adott viszonyok közt csak a parasztnak okozott bajt, mert az igazságszolgáltatás és a helyi közigazgatás

a földesur kezében nyugodott. Ennek következtében nemesak a homályos, hanem a legvilágosabb határozatokat is a saját érdekeinek megfelelően hajthatta végre, a mi meg is történt. A változhatatlanul megállapított telki állomány számos vidéken magában véve csekély volt ama terhekhez képest, melyek rajta nyugodtak. De gyakran a paraszt még ezt sem kapta meg, a mi annál végzetesebb volt, mert a Mária Terézia alkotta telekredezés szolgált az 1836-iki reform, sőt a később eszközölt örökváltás alapjául. Így az a sajnos tény, hogy akkor a jobbágy elégtelen földet kapott, visszahat egész napjainkig s megmagyarázza az egykori jobbágyosztály mostani züllését. Éppen azokban a vármegyékben, hol a jobbágyság akkor kevés földet kapott, a tót és a rutén vidékeken, alakultak az idők folyamán a paraszti agrárviszonyok a legkedvezőtlenebbül. Egy másik lényeges hibája volt a munkának, hogy nem tagosította a telki állományt, mi a földművelés lendületét nagy mértékben hátráltatta. A legnagyobb hibája azonban az volt, hogy a végrehajtás nevezetes művét a vármegyére bizta, pedig a mélyreható agrárreform gyakorlati valósitása külön, sajátos közegeket igényelt, mert nagy ujitásokat a régi, más érdek- és érzelmi kört képviselő tényezőkkel helyesen végrehajtani nem lehet. Mária Terézia jól tudta ezt s örökös tartományaiban az urbérrendezés előtt reformáltatta a közigazgatást. Kerületi hivatalokat (Kreisamt) alkotott, melyek sikeresen közreműködtek a reform keresztülvitelében. Nálunk azonban nem tett ilyesmit, hanem a vármegyére ruházta a nagy munkát. Ebben is a rendiség iránti kimélet vezette. Meg akarta nyugtatni a nemességet. De nem ért ezélt s az „urbér-hirdetés“ a kiváltságos osztályt valósággal rémületbe ejtette, elkeserítette. „Hazánknek esését“ látta benne s még mulatságain is kesergett, panaszkodott a gyászos eseményen. Másrészt a reform a jobbágyok közt szintén erős mozgalmat keltett; egyesek, főleg a Dunántul egyáltalán nem akartak többé bért fizetni vagy robotolni, mások fenyegetőztek s a parasztküldöttségek egymásután mentek Bécsbe. A nemesség folyton azt hangoztatta, hogy socialis forradalom készül s minthogy a királynő a rendiséget végleg elkeseríteni nem akarta, az ijesztgetések pedig őt is nyugtalanították, mindinkább ellankadt régi erélyében; kevesebb nyomattékkal intézte a végrehajtást, kevesebb figyelemben részesíté

a végrehajtás elleni panaszokat, hidegen fogadta a hozzá érkező parasztküldöttségeket, melyeket magyar főhatóságai azon ürügy alatt, hogy a sok követség adósságba veri a községeket, végül Bécsből egyszerűen kitiltottak. Így az új rendezés sok előnye kárbavesztett s maguk a régi reformellenes közigazgatás emberei dicsekedtek el vele, hogy a hol tehettek, kijátszották a királynő intézkedéseit (Ius Mariae Teresiam.) Később (1806.) József nádor azt mondta, hogy ha a Terézia-féle urbáriumot lelkiismeretesen végrehajtják, a magyar parasztnak „jó, becsült és nyugalmas“ élete lett volna. De nem az történt s igazi eredménnyel a jobbágyra csupán ott járt hol a földesur állami urbér nélkül, saját jól felfogott érdekében emberségesen bánt népeivel, a hol becsületesen megtartotta a velük kötött magánszerződéseket. Ellenben az ország legnagyobb részében a régi állapot keveset változott, mert a helyi hatóságok huzták-halasztották a végrehajtást s megnyirbálták az urbárium biztosította előnyöket.

Csarnóháza biharmegyei községben még 1770. szeptemb. 24-én sem volt a jobbágyszolgálat megállapítva, hanem akkor hajtották a népet robotra, mikor a tiszteknek tetszett s fizetésekkel is korlátlanul terhelték. Vámos községben a robot szintén korlátlan maradt, a jobb gazda 12, a közepes 9, a szegény 3 máriást s vajért 45 krt fizetett, a koresmán meg minden sátoros ünnepkor egy-egy 8 csebres hordó földesuri bort tartozott kiárulni. Vársonkolyos robotja szintén nem változott; minden gazda 9 máriást, 1 zsákot, 1 iteze vajat, 1 tyukot, az egész község meg medvebörpénz fejében 10, rókabörpénzül 20 máriást, száraz koresmabérül 20 váltó frtot, minden kalló után 3 váltó frtot, 1 véka mogyorót, 2 véka aszu szilvát, báránydézma helyett minden fejős juhtól 4 polturát fizetett.¹⁾ Itt tehát az országos urbérrendezés hatástalan maradt s hasztalan indított a szegénység urbéri pört a vármegyénél, évekig eltartott s töméntelen költséggel járt, míg a legkisebb eredményt elérte. Biharmegye nem állt egyedül s kétségkívül ugyanaz volt sorsa az urbérrendezésnek mindenütt, hol a földesur önkényt nem bánt méltányosan jobbágyaival, hol tehát az állami rendezésre tulajdonképpen szükség sem volt. Így a reform inkább csak

¹⁾ Nagy Sándor, A jobbágyság tört. Magyarországon 129—30.

erkölcsi eredménnyel járt, a mennyiben fokozta a parasztságban a vágyat, hogy anyagi és jogi helyzetét még inkább javítsa, a reményt, hogy e törekvésében az állam is támogatni fogja s az öntudatot, hogy a munkával, melyet végez, elől áll az államfenntartó elemek sorában. Ebben rejlik Mária Terézia urbérrendezésének legfőbb jelentősége. Ez képviseli az első nagy lépést az egységes magyar társadalom megteremtésének távoli célja felé, mit egyébiránt töméntelen egyéb intézkedései is elősegítettek, melyek többé-kevésbé közvetlenül érintették a munkás, különösen a jobbágy nép érdekeit. Itt első sorban nagyszerű telepítési politikája érdemel említést, mely kiterjedt ugyan az ország minden részére s melyben a nagybirtokos osztály buzgón követte, mely azonban az 1718-ban alig 25.000 polgári lakossal visszakerült Temesközben vezetett meglepő eredményre. Ez akkor külön tartománykép kormányzott területnek 1775-ben már 317.928 lakosa volt német, francia, olasz, bolgár, zsidó, cigány, különösen pedig rác és oláh, ellenben magyart egyetlenegy sem említ az összeírás. Az országos telepítés 1741., kivált azonban 1763. után öltött roppant arányokat; a munkát a Temesközben maga az állam vezette, mert az egész terület a kinstáré volt s magánföldesur egyetlenegy sem élt benne. Másutt a nagybirtok fáradozott a pusztá föld benépesítésén s például Békésmegyében, hol 1715-ben alig 2000 lakos élt, 1780-ban már 54.820 találtatott. De a többi vármegye és városok lakosai a gyakori pestis s sok elemi csapás daczára is szembetűnően szaporodtak s Magyarország népessége ekkor már meghaladta a hét milliót. E roppant népszaporodás szükségképpen roppantul fokozta a termelést s a fogyasztást országszerte.

A legmeddőbbek a királynő különféle irányu reformtörekvései Erdélyben maradtak. Első sorban az urbérrendezés terén nem birt kézzelfogható eredményre jutni. Már 1747-ben királyi leirattal akarta enyhíteni a robotot, mely a jobbágyra heti 4, a zsellérré 3 napot tett igával vagy a nélkül, mint a földesur parancsolta. A királynő ezt akként módosította, hogy a jobbágy hetenkint csak 3 napi igás vagy 4 napi kézi, a házas zsellér 2, a házatlan 1 napi robottal tartozik. 1764-ben a jobbágyságról „continua táblákat állítottak föl“, 1769-ben a királynő ismét megpróbálta, hogy legalább „bizonyos pactu-

nok“-ban szabályozza az urbéres viszonyokat s utasította a kormányzékot, készítsen javaslatot az országos urbarium alkotása iránt. 1776-ig eltartott, míg a gubernium e munkáját fölterjesztette. Csakhogy a királynő hasznavehetetlennek találta s intézkedett, hogy a magyarországi mintára a helyszínén irják össze az urbéres terheket. E rendelet azonban olyan lanyhán hajtattott végre, hogy Mária Terézia meghalt a nélkül, hogy az urbérrendezést valósíthatta volna. Ugyanaz a lustaság és közöny nyilvánult minden más reformtervével szemben. A hatóságok a legsürgetőbb javításokat is meghiusították s így még a két nyomású rendszer kiküszöbölése s a határnak három fordulóra való osztása is elmaradt, mit a királynő 1766-ban elrendelt. A gubernium hozzá is fogott a végrehajtáshoz, csak-hogy a földesurak birtokjogukat féltették az ujitástól s meghiusították. Épp úgy meghiusult a gazdasági egyletek szervezése.

Bécsből 1766-ban utasították a kormányzékot, alakítson gazdasági egyleteket, első sorban földesurakból, mint Ausztriában történik, mi végből megküldték az osztrák egyletek alapszabályait. 1769. májusban államsegélylyel meg is alakult az első s egyetlen „erdélyi földmivelő egylet“. Noha akadtak buzgó tagjai, kik sok helyes eszmét penditettek meg, főleg a burgonyatenyésztés hasznát magyaráztatták s a méhészetet, lentermelést igyekeztek javítani, az egylet már 1772. novemberben beleolvadt a kormányzék keretében működő kereskedelmi bizottságba. Még a burgonyatenyésztés meghonosítása is hihetetlen nehézségekbe ütközött s noha Erdély a XVIII. század egész folyamán szükében volt a gabonának, a királynő pedig már 1767-ben megkezdte a krumpli (földi mogyorónak nevezték) meghonosítására irányuló tevékenységet, az 1814/5-ki inséges évekig az eredmény alig volt számba vehető. A műveletlen tömeg nem érdeklődött iránta, a helyi hatóságok akadékoskodása és lomha közönye pedig egyenesen utját állta e hasznos növény termelése terjedésének. Ez a kormányzat azután minde mai napig rányomta bélyegét Erdély gazdasági életére, mely az urbéres községek mostani külső kinézésén is észrevehető. Az akkori nagy vándorlási és telepítési korszakban Magyarországból nem is költözött oda senki s noha például Közép-Szolnok 1750-ben 5 évi teljes adómentességgel s a kvár-

télyozás alóli szabadsággal igyekezett német (sváb) telepítőket becsalogatni, e csábításnak igen csekély sikere volt. Ellenben tömegesen áradt be a szomszéd fejedelemségekből az oláhság, de nem nagy előnyére akár a termelő munkának, akár az állam politikai érdekeinek. Az oláhság tömege a műveletlenség legalacsonyabb fokán állt, nem tudott, nem szeretett dolgozni s sem kedvezménynyel, sem fenytéssel — mindkettőre számos példa van az országgyűlések s a vármegyék határozataiban — nem lehetett őket állandó megtelepedésre s ezzel rendes munkára birni. Ellenben a földesuri hatalom, a hol érte, vaskézzel nehezedett reá nemcsak a vármegyében, hanem a Királyföldön is, hol a jobbágyság helyzete semmivel sem volt kedvezőbb, mint a magyar földesurak jószágain. A szász városok hatóságai épp oly kiméletlenül bántak velük; a többek közt Resinár szabad községet évtizedes zsarolás után 1753-ban jobbágyi állapotba vetették. Ha a bécsi kormány beavatkozott, a szászság épp ugy, mint a vármegye, hamis, a tényállást elferditő jelentésekkel igyekezett önkényes gazdálkodását takargatni vagy pénzzel vásárolta meg a befolyásos emberek kegyét. Ebből azután szörnyű állami és társadalmi bajok támadtak s az oláhok az államnak, a földesuri hatalomnak s minthogy az nagyrészt magyar volt, a magyarságnak mindinkább esküdt, kibékíthetetlen ellenségei lettek. Már 1761-ben azt mondták a földesuraknak: „nem győzünk eleget csodálkozni rajta, mi az oka, hogy bennünket ti magyarokul ennyire opprimáltatok s a jobbágyságnak jármát is nyakunkba vetettétek.“ Igyekeztek is kibujni az iga alól s mikor Mária Terézia Erdélyben határőrséget szervezett, az oláhság, főleg az, melynek Besztercze városa volt földesura, tömegesen jelentkezett a katonai szolgálatra, miből ur és jobbágy közt sokféle összeütközés támadt s kevésbé mult, hogy az oláh parasztság már akkor fel nem lázadt. Az erdélyi nemesség azóta folyton rettegett az oláh jobbágyoktól s nagyon zokon vette, midőn a vallás-unio következtében iskolákat is állítottak számára. Méltán attól félt, hogy ha még tanul is, ha műveltebb vezetői lesznek, egyáltalán nem türi szolgálát. Nem kellett tehát neki iskola a szegénység számára. Ekképen a romlott gazdasági szervezet egyenesen kulturelles tényezővé lett s hogy néhány száz földesuri család nagyobb-rész csak képzelt érdeke sérelmet ne szenvedjen, milliókat kény-

szerített tudatlanságra és lelki vakságra, anyagi és szellemi inségre, minek következményei mind e mai napig észlelhetők.

Ellenben Magyarországra folyton özönlöttek az új telepesek, s noha akadt köztük sok szédelő szerencselovag, egészben tömegtelen munkaerőt, némi értelmi és anyagi tőkét hoztak magukkal. De minthogy a földmivelés és a mezőgazdaság technikája és üzeme régi hazájokban sem volt fejlettebb állapotban, mint századokkal azelőtt,¹⁾ e téren az idegen telepesek kevéssel járulhattak a gazdálkodás módjának javításához. Idő kellett, hogy a hazai viszonyokat megismerjék s noha helyzetük mindig kedvezőbb volt, mint a régi jobbágyoké, évtizedekig el-tartott, míg új hazájok földmivelésének minden csinját-binját elsajátították. Uralkodása harcziás évtizedeiben Mária Terézia sem igen foglalkozhatott nagyobb gazdasági reformok kezdeményezésével, s külföldön csak ez időben kezdtek lendületet venni a gazdasági és vegytani szaktudományok, melyek beható kutatás és avatott megfigyelés tárgyává tették az őstermelés minden ágát. Vizsgálódásuk eredményei tetemesen fokozták a földmives munka jövedelmezőségét s őstermelés és szaktudomány közt olyan benső kapocs létesült, mely idővel valóságos forradalmat szült a gazdálkodásban és mezőgazdasági üzemben. Ehhez járultak más kedvező körülmények; a technika, a gépészet, a közlekedés fejlődése korszakos jelentőségüvé váltak a művelt emberiség életében. A kor haladásainak befogadásához Magyarországra is meg volt minden előfeltétel, mert méltán mondhatta az egri püspök vendégének, a pápai nuncziusnak: A magyarnak nincs panasza Teremtője ellen. Tejjel-mézzel folyó föld ez, csak kormányzata rossz. A földmivelés akkori állapota teljesen igazolja ezt a mondást. Egy francia szakember, ki 1770-ben beutazta az országot s tapasztalatait hosszú jelentésben²⁾ örököltette meg, még mindenütt kezdetleges állapotokat talált.

Az ország déli részében — mondja — a földmivelés aránylag gyarló, az északiban rossz, noha a föld maga Európa legjobb talaja, de a sociálgazdasági szervezet bajai folytán egy negyedét sem jövedelmezi annak, a mit jövedelmezhetne. Külö-

¹⁾ *Von der Goltz* id. műve I. 254.

²⁾ *Gazdaságtört. Szemle.* 1898.

nösen csatornák építését ajánlotta a kiviteli forgalom érdekében, mert a mezőgazdaság állati és növényi termékeinek könnyebb értékesítése fokozná a nép munkakedvét s ösztönzésül szolgálna a gazdasági haladásra, melynek előfeltételei megvannak. Kevesen ismerik — folytatja — Magyarországot, a legtöbb földesur és paraszt még nem ismeri a gazdagság értékét, melyet az ország talajában és éghajlatában birnak. A földet legnagyobbbrészt egész két lábnyira fekete televény borítja s ez teszi első minőségüvé Európaszerte. Most főleg tengerit termelnek rajta, mert ennek termelése jár a legcesekélyebb munkával. E miatt a magyar földmivest hanyagnak, restnek, munkakerülőnek tartják. Pedig a ki megfigyelte falvaiban, házaiban, munkájában, rágalomnak fogja ezt nyilvánítani. Magyarország összes parasztjai dolgoznak s megszokták a nehéz életet. De szükségök van egyrészt a példára, a tanításra, másrészt a fogyasztásra, kereskedésre, mely haszonnal jutalmazza munkájokat.

Nem egyedül Magyarorszáiban voltak ilyenek a mezőgazdasági állapotok; századokon át más országokban sem igen fejlődtek azok s csupán a XVIII. században kezdtek haladó irányban átalakulni mindenütt. Ez a század, mint az egész kultúrában, akképen a mezőgazdaságban is fordulatot jelez, egyrészt a jobbagyság jogi helyzetének javításában, másrészt a mezőgazdasági üzemnek a tudományos haladások általi megtermékenyítésében. A kalendariumok, lóorvosságokról s más ilyen, részben babonán nyugvó könyvek helyét, melyek addig okulást és szórakozást igyekeztek a gyakorlati gazdának nyújtani, mindinkább a komoly, lelkiismeretes kutatásokon és megfigyeléseken nyugvó szaktudomány és irodalmi termékei foglalták el. Beható és sikeres kísérletek történtek, hogy a mezőgazdaságot, mely eddig tisztán tapasztalati volt, észszerű, tudományos alapra fektessék s benne is érvényt nyerjenek azon elvek, melyeket a fejlődő természettudományok az állat- és növényvilág életét irányító természettörvényekről kiderített. Német egyetemeken tanszéket állítottak a kameralis tudományok számára, mely névben akkor a közgazdaság, a mezőgazdaság és a technologia tudományát összefoglalták. A kameralisták elméleti és gyakorlati szempontból igyekeztek feladatukat megoldani s első sorban a földmivelésre gyakoroltak dus és üdvös

hatást, mert kimutatták, hogy a földmivelés egységes szervezet, melynek külön élete, saját törvényei vannak. Műveiket a gazdaközönség nagy érdeklődéssel fogadta s maga is gondolkodni kezdett, mire megindult a közéletben az a forrongás, haladási ösztön, mely idővel a régi hagyományok, parasztrégulák, nagyon kétes értékű gyakorlati tapasztalatok kizárólagos uralmát megtörve, az őstermelés minden ágát új, megbízhatóbb alapra fektette. Az angol Smith Ádám korszakos műve a nemzetek jólétének okairól (1776.) a földmiveléstan és agrárpolitika szempontjából is főfontosságú lett s egyre erősebben befolyásolta a haladás zászlaja alá lépő népek és kormányaik gondolkodását. Itt is különösen Poroszország és nagy királya, II. Frigyes volt az új eszmék uttörője s rendeleteinek hosszú sorával igyekezett a gazdálkodás módját javítani, benne a tudomány vívmányait érvényre juttatni, az egyoldalú szemtermelés helyett a takarmánytermelést luczerna, lóhere s más gyökérvény terjesztésével fokozni, új gazdasági növényeket, burgonyát, bizonyos répafajokat meghonosítani, az állattenyésztést nemesíteni, a szőlő- és dohánytermelést tökéletesíteni, az ősrégi gazdasági eszközök, főleg az eke helyett czélszerűbbeket alkalmazni, — az angol eke ekkor terjedt el az európai szárazföldön, — a gazdasági ismereteket szakiskolák és egyesületek alapításával a tömegekbe bevinni s a közoktatásügy reformjával a népet felvilágosítani. E példa s általában a gazdaságtudomány új eszméi előtt Mária Terézia sem zárkózott el s az ő kezében a királyi hatalom fenkölt hivatásának megfelelően nálunk is a kisebb-nagyobb gazdasági reformok kezdeményezője lett. Ő indította meg a marhatenyésztés javítását, különösen a lótenyésztést nemes mének, a juhtenyésztést meg merinobirkák behozatalával s Horvátországban juhászati iskola alapításával (1773.) Nagyban fáradozott a selyemtenyésztés meghonosításán s az eperfaültetésen, figyelmet fordított az okszerű erdőkezelésre s a bányászat üzemének javítására. Előmozdította a burgonyatermelést, mely a felvidékre a szomszéd országokból, a déli vármegyékbe a német telepésekkel hatolt el s 1770. óta egyre nagyobb mértéket öltött. Selmezen jeles bányásziskolát, Szempezen meg 1763-ban gazdasági szakiskolát (collegium oeconomicum) nyitott, mely azonban nem kizárólag földmives iskola volt, hanem inkább alsóbb tiszt-

viselők nevelésére szolgált. De így is hasznosan működött, csak-hogy már 1776-ban leégett s csakhamar megszűnt. Az akkor egyetlen nagyszombat-budai egyetemen gondot fordított a cameralis tudományok művelésére s két ízben (1766. és 1770.) is fölhívta a vármegyéket, hogy területükön gazdasági egyesületeket alakítsanak. De sikertelenül, mert a birtokos elem még nem érezte szükségét az ilyen intézménynek. Így nemes törekvései részben egészen megtörttek, részben ellanyhultak az uralkodó réteg ósdi gondolkodásán. Sok tekintetben azonban maga a királynő tette lehetetlenné, hogy üdvös intézkedései olyan hatást gyakoroljanak az anyagi viszonyokra, mint a külföldön. Mária Terézia egész politikája a legridegebb összpontosításra, az egységes osztrák birodalom megteremtésére irányult. Még a magyar pénzrendszert is az összbirodalmi eszme szolgálatába helyezte s nálunk is elterjesztette a bécsi városi bank jegyeit, megalapítva ezzel a bankóczédula-uralmat, mely később oly végzetessé vált a magyar gazdasági életre. Telepítési politikája mellett még közoktatási és közművelődési reformjai is a legkihívóbban a meztelenül üzött németesítésnek s beolvasztásnak szolgáltak s ezzel méltán elijesztették tőle a magyar érzelmű rétegeket, melyek fájdalom, a főurak elfranciásodása, a nemesség ellatinosodása, a városok s a kinestári és gazdasági tisztikar elnémetesítése folytán különben is fölötébb megfogyatkoztak. De különösen rettentően hatott az országra azon immár rendszeresen, tervszerűen folytatott törekvése, hogy vámpolitikájával Ausztria gyarmatává süllyesse a magyar birodalmat s a magyar nép munkáját és verejtékét az osztrákok meggazdagítására használja. E törekvésében nem ismert kiméletet. Gondot fordított ugyan arra, hogy a magyar dohány minősége megjavuljon, mi végből jobb magot osztott szét, új fajokkal tett kísérletet, utasításokat íratott a szárítás és kezelés javítására. Ellenben az osztrák dohányegyedárúság érdekében mindent megtett a magyar dohány árának mesterséges csökkentésére s minthogy a terményt tisztességes áron nem értékesíthette, a tömeg nem is sokat törődött a termelés javításával. Így volt az minden hazai terménnyel, olesó volt minden, hogy Ausztria olesón fedezhesse szükségleteit, ellenben az idegen verseny kizárásával Ausztria szabta meg a magyar fogyasztás iparszükségleteinek árát. Ez a rendszer erkölcsileg

és anyagilag egyaránt rombolóan hatott a magyar nép jólétére. Minthogy a munka nem hozta meg bérét, a királynő legtöbb javításait maga a munkástömeg sem fogadta el, és nem igen erőltette meg magát, nem buzgólkodott termése fokozásán, mert nem volt belőle haszna. Mindazáltal a népesség megszaprodásával s a mivvelés alá vett terület folytonos növekvésével, részben az eszközölt reformokkal a termelés szükségképen óriási módon megnőtt s magát az évi dohánytermelést mintegy 300.000 mázsára becsülték.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NEGYEDIK FEJEZET.

József császár és a jobbágyság.

Minő szük körben mozgott, minő szerény óhajoknak tett eleget Mária Terézia urbérrendezése, az a legszembeszökőbben kitünik fiának, II. József örökös, de koronázatlan királynak politikájából, mely a jobbágykérdésben ép oly kevésbé volt radikális, legföllebb temperamentumosabb, mint anyjáié, mely azonban a rég érvényes urbarium egyes jogait a parasztember számára csak akkor tette valósággá vagy egészítette ki olyanokkal, melyek nélkül amazok sem sokat értek. A császár kétségkívül korának egyik legnemesebb lelke, egyik legfelvilágosultabb gondolkodója volt, telve a XVIII. század emberbaráti szellemével, ki már nemcsak Poroszországnál járt iskolában, mint anyja, hanem korának egész szellemét és tudományos haladását magába szivta. Első sorban a lelkiismeretet akarta középkori rabbilinenseiből kiszabadítani s sok millió jó magyar embernek adta meg a jogot, hogy önkénytől és erőszaktól menten, szive szerint imádhassa istenét. Annak a nemzedéknek, mely közvetlenül kormányzata alatt élt, József egyes tulzásai és elhamarkodásai mellett igazi jótevője volt s nemcsak a nemkatholikusok, hanem azon, akkor már elég számos, józanabbul gondolkodó katolikusok, kik egyházuk kényuralmát a más vallásuakon rég igazolatlannak, a magyar nemzetre ártalmasnak tekintették, rokonszenvvel fogadták intézkedését. A császár csakugyan ismét az volt, a mi egyik elődje sem századok óta, az elnyomottak és porba sujtottak oltalmazója, kiben minden szenvedés rokonérzést keltett. Ámbár rendületlen hive volt kath. vallásának, eltörölte az önkényt és erőszakot, melyet a kath. egyház a másvallásuakon gyakorolt, s mihelyt ez meg-

történt, szükségképen folytatnia kellett tevékenységét egy másik, vele sokban rokon hatalom, a földesuraság ellen, mely szintén sok millió derék munkásembert tartott többé-kevésbbé súlyos rabságban. Személyes tapasztalataiból ismerte a köznép keserves helyzetét, többször bejárta magyar birodalmának tágas országait s nemcsak szívének nemes szava, hanem a felismert, jól felfogott államérdek is arra sarkalta, hogy ha országait a műveltség és a jólét magasabb fokára akarja emelni, a munkaszervezetet modern alapokra kell fektetnie, föl kell szabadítania a parasztot urainak fenhéjázó önkénye és kizsákmányolása alól. Nagy és nemes czél lebegett előtte, az, hogy mindenki abban az arányban részesüljön az állam védelmében, a mennyiben a nemzeti munka feladatainak megoldásában becsületesen résztvesz s a ki dolgozik, vallására és születésére való tekintet nélkül, jogilag és társadalmilag megnyerje méltó jutalmát. Alattvalóinak egyik rétegét sem akarta e jutalomból ki-rekeszteni. Drága árt szabott ugyan érte, mert terveit Magyarországnak Ausztriába való bekebelezésével és teljes elnémetesítésével, mely politikai rendszernek az összes Habsburg-uralkodók közt ő volt legerélyesebb, legszélsőbb képviselője, akarta megfizettetni. De a vallásszabadsággal, a jobbagytömegek felszabadításával, a régi rendi igazságszolgáltatás és közigazgatás gépezetének újjászervezésével, a közteherviselés tervezett behozatalával s töméntelen más többé-kevésbbé lényeges ujitásával ő volt a Habsburg-uralkodók sorában az első nagy reformátor s németesítő szándékai daczára, az egységes magyar nemzet megteremtésének göröngyös útján egy lépéssel előbbre vitte a magyarságot, mert ő adta meg neki leglényegesebb elveiben azt a nagy nemzeti programot, melyet két nemzedék multán a saját fenkölt fiai törvényes uton a magyar állam üdvére, nemzetök felmagasztalására megvalósítottak.

József császár anyja tapasztalataiból azt a meggyőződést merítette, hogy a tervezett roppant arányu reformműködésében a rendiségnek, mint ilyennek — nem a nemességnek, melyből munkatársai csaknem kivétel nélkül kikerültek — hasznát nem veheti. Egyszerűen félretolta tehát, országgyűlést nem tartott, meg nem koronáztatta magát, hogy koronázó esküt ne kelljen tennie. Előre tudta, hogy nem fogja megtarthatni, a mint elődei példája mutatta; az ő becsületes lelke azonban ke-

rülni akarta az esküszegésnek még látszatát is s azért esküt sem tett, hogy teljesen szabadon valósíthassa terveit. Ez volt életének legvégzetesebb hibája, mely tiz évi uralkodását végül meddővé tette, mert kétségtelen, hogy abból, a mi eszményeiben csakugyan életrevaló és egészséges volt, törvényes uton, a rendiség közreműködésével sokkal többet megmenthetett volna, mint a mennyi valóban megmaradt.

Azok az óriási mozgalmak, melyeket a XVIII. század folyamán az irodalom, a tudomány, a gazdasági viszonyok feltartóztathatatlan átalakulása Európa nyugati országaiban kellett, a magyar uralkodó osztályokat sem hagyták érintetlenül. Az új szellem lomhábban ugyan, mint külföldön, de szüntelen csapdosta a régi előítéletek s hagyományok várfalait annál inkább, mert a rendiség nem sok biztatást meríthetett a lefolyt évtizedek tapasztalataiból. 1712—80. közt összesen csak 6 országgyűlés tartatott, melyek egészben nagyon kevésbé befolyásolták a magyar birodalom sorsának alakulását. E közben a rendiség egy tetemes, épen vezető része elidegenedett hazájától, elfrancziásodott, elnémetesedett, az udvar szolgálatába állt, a másik ellatinosodott s elavult kiváltságai védelmében, a termelő munka iránti megvetésével egyre aggasztóbb ellentétbe jutott a munkástömegekkel. Mindez elég lehangoló volt a kiváltságosokra, kiknek többé-kevésbé meg kellett ismerniök helyzetök rettenetes komolyságát. Kezdték számba venni, hogy egy nemzet nem néhány ezer kiváltságosból áll s az alkotmány sáncaiból kizárt tömeg számra, vagyonra, polgárosodásra folyton félelmesebb hatalomra vergődik. A magyar nemzet csakhamar valami 10 millióra nőtt, melyből legalább 9½ millió a termelő munkát szolgálta. E tömeg minden megnyilatkozásából a régi rossz kormányzat daczára élettől, ifjúságtól duzzadó erő, az anyanyelvhez, a haladáshoz való vonzalom, a tavasz friss vérkeringése áradt szerteszét. Ez a tömeg lelkesen dolgozott, mivelte földjét, tenyészté marháját, üzte az ipart, a kereskedést. Egyik-másik legyőzte a vámrendszer minden akadályát, gyárat alapított, nagykereskedést folytatott, a nemzeti nyelvért lelkesedett, irodalmat, színházat, művészetet, tudományt istápol, szóval emelte a nemzet szellemi és vagyoni színvonalát, gyakran a rendiség ellenére. Ha tehát immár az állam egész hatalma is hozzá pártolna, ha egy kiváló uralkodó

lelkének egész hevével s tekintélyének mérhetetlen segélyforrásaival állana élére, az új demokratikus osztály olyan óriási erőre tehetne szert, hogy összezuzná, agyontiporná a korhadtt rendiséget és repedező épületét. Ezt érezte, sejtette, részben tudta a rendiség s ha József császár igénybe veszi törvényes közreműködését, bizonyára bővebb és szélesebb körű segítséget talál a tömegek ellenállhatatlan nyomásának kitett s veszélyes helyzetét jól ismerő nemesség részéről, mint annak idején édesanyja. Ez a hangulat, a kényszerhelyzetben kialakuló ezen új világnézet nemcsak abban nyert kifejezést, hogy József császárt kényuralmi törekvéseiben is ezer meg ezer nemes ember támogatta és pedig a főurak, a dus középbirtokosok s a kisnemesség köréből. Sokan világosan ki is mondták, hogy a császár hatalma ellen nincs más menekvés s az ország érdeke is azt követeli, hogy elfogadható reformjai valósításában híven támogassák az uralkodót. A legvilágosabban kifejezte ezt a pórszár-mazásu Hajnóczy József, később a nemzeti ügy vértanúja, akkor gróf Széchényi Ferencz titkára és bizalmasa, ki kétségkívül nem csupán a maga nézeteit tette papírra, midőn ezeket írta: „A magyar alkotmány reformra szorul, melyet azonban csak hatalmi ténynyel lehet valósítani. Az országban 40.000 nemes törvényhozó s 5 millió rabszolga él. Azt, hogy a nemesség lemondjon jogairól, melyek őt meggyőződése szerint törvény alapján illetik, nem lehet várni, mert a nemesség önkényt ssohasem fog beleegyezni, hogy paraszt és nemes egyenlő jogot élvezzen. Már pedig az alkotmány csak akkor lesz szilárd, ha áldásaiban a paraszt is részesül. Kényszeríteni kell tehát a nemességet, hogy az alkotmányt a jobbágyra is kiterjessze és pedig annál inkább, mert a 40.000 nemest legfőllebb 500-an képviselik az országgyűlésen s ezek közül is alig tizen folynak be a törvények alkotásába, sőt még ezek sem a közjót tartják szem előtt. Ily körülmények közt minden lehető meg kell tenni, hogy felebarátaink birtokába jussanak elévülhetetlen jogaiknak. Ezzel emberbarátok leszünk a nélkül, hogy megszűnnénk hazafiak lenni. Minthogy pedig a császár e célra törekszik, őt kell támogatni.“ Bizonyára támogatták volna tömegesen, ha a támogatást a szokásos módon kikéri. De nem tette s ez életének tragikuma, mely legnemesebb törekvéseit meddőségre kárhoztatta. Egyedül a caeseri öntudat hatalomteljétől

eltelve indult a végzetes utra s első sorban a lelkiismereti kényszer alól mentette föl magyar alattvalóit türelmi rendeletében, melyet 1781. október 25-én bocsátott ki.

Csakhamar a jobbágyságra irányozta figyelmét. Gazdasági vezérelveit ő is, tanácsosai is a francia physiokrata iskolából meritették, melyben a jobbágyság oltalma kiváló szerepet játszott. Ez iskola egyik vezére Quesney azt vallotta: szegény paraszt, szegény ország, szegény ország, szegény király! József pedig nem maradhatott szegény uralkodó, mert külpolitikai terveihez rengeteg pénzre és katonára volt szüksége. Így az emberszeretet mellett az ő jobbágypolitikáját is főleg az önérdék vezette. Ő már tovább ment, mint anyja, kivonta a munkástömegeket a földesuri hatalom zsarnoksága alól, hogy ismét az állam közvetlen alattvalóivá legyenek s munkájuk szabaddá válva, annak gyümölcseit magok élvezhessék. Épen ez irányban maradt leginkább meddő Mária Terézia urbérrendezése. Nemesak azért, mert keveset adott a köznépnek, hanem azért is, mert a végrehajtás ezt a keveset is elvonta tőle. Noha már egy évtizednél tovább volt érvényben, József császár trónraléptekor igen kevés ment át belőle az életbe; a jobbágyok örökösen elégedetlenkedtek, pörösködtek s az összeütközés és pörpatvar minden urbéres egyezség daczára igazán elijesztő mérvet öltött. A pénzádóba a jobbágyok csak beletörődtek volna, de a robot folytonos és törvénytelen emelése kétségbe ejtette őket, mert az okiratok szerint a földesur néhol a nyári munkaidőben annyira igénybe vette népeit, hogy saját földjeiket nem mivelhették meg. Másrészt az uraság elfoglalta a község koresmáját, saját erdejökben korlátozta fajzási jogukat, elvette tőlük magok emelte s községi célokra szolgáló épületeiket, az ő legelőikre, erdeikre, vetéseikre küldte marháját, elkobozta szőleiket, nem a pozsonyi mérték szerint vette meg rajtok a szőlődézszmát, sok helyt nem kapták meg azt a földet, melyet számukra az urbér megállapított, saját munkájuk termékét, az irtványokat urok elszedte tőlök s ha adott is helyettök más földet, ez sokkal rosszabb minőségű volt. Ehhez járult a gazdasztiek önkénykedése, melynek vége-hossza nem volt; itt jogosulatlan díjakat róttak rájuk, amott meg bosszúból elvették bevetett földjüket.¹⁾

¹⁾ E panaszok *Marczali* Henrik, Magyarország tört. II. József korában. I. 217—18.

Noha az urbér világosan megszabta, mit követelhet jobbagyain, a földesur nem egyszer azt mondotta, hogy ez kevés, hogy nem bir belőle kijönni s a jobbagyság annyit fizessen, a mennyire neki szüksége van. Gróf Aspremont János, a makoviczai és nagysárosi uradalmak tulajdonosa Bécsben élt s jószágigazgatójának megírta (1782.), hogy ottani szükségleteihez képest (nach dem Masse meiner hiesigen Bedürfnisse) kell kiróni uradalmaira a fizetést. Utasította tehát a jószágigazgatót, hogy a makoviczai uradalomtól 15, a nagysárositól 3, összesen 18.000 frt évi tiszta jövedelmet szedjen s ez összeget készpénzben, négy egyenlő évi részletben minden esetre beküldje Bécsbe. Ez az összeg, mondja, nem nagy s azt hiszi, hogy tisztán a birságokból és illetekekből (Gefälle) befolyhat, ha a tisztek nem összetett kézzel végzik dolgukat, hanem mindegyik azon törekszik, hogy az eddigi jövedelmeket egyre magasabbra szorítsa¹⁾. Ez tehát az országos urbérrendezés után is a régi önkény és erőszakosság rendszere. De van példa elég arra is, hogy az ur még mindig úgy bánt népével, mint a török uralom idején, vagyis lábbal tiporta emberi önérzetét és méltóságát.

Verbóczy József, Tolnamegye szolgabirája Hegedüs András pinczehelyi lakost tanunak idézte maga elé. Kétszer is üzent neki, de az illető nem jelent meg. Ekkor (1787. nov. 23.) azt írta a községnek: „Köszönje azt a tökéletlen nyakas gazember, hogy katonám vagy hajdum ninesen, mert kötözve hozattam volna által.“ Ugyanakkor utasította a falu biráját, küldje el a tanuhoz a bakterokat s ha máskép nem jön, kötözve szállíttassa el hozzá.²⁾ Ha Magyarországon és pedig olyan időben, mikor a közigazgatás már rendezve volt, így beszéltek a munkáselemmel, könnyen elképzelhető az a bánásmód, melyben az urak a magok jobbagyait Erdélyben részesítették, hol urbérrendezés sem eszközöltetett. Ott az egykoru jelentések szerint némelyik földesur a kéménybe akasztatta jobbagyát, ha megneheztelt reá. Az 50—60 botütés vagy egyszerűen holtra verés még áldott állapotú asszonyokkal szemben is mindennapi dolog volt s az ilyen büntetés elrendelésében földesur és földesasszony vetélkedett egymással. Erdélyben a császár saját szemével látta ez

¹⁾ Levele Gazdaságt. Szemle 1895: 298.

²⁾ Leirva az eset *Tolnamegyei Közlöny* 1901.

állapotokat s minthogy egyes mérsékeltbb intézkedései, például az, hogy a koronauradalmakon elrendelte (1783.) a robotnak általános pénzbeli megváltását, nem használtak, a végső eszközökhöz folyamodott, rendeletileg egyszeruen eltörölte a jobbágyságot, melyet „az emberiség szolgálai és rabszolgai lealázásának“ tekintett. Még a jobbágy szót is kitiltotta hivatalos használatból s az eddigi jobbágy neve immár földmives lett. Erdélyre nézve Nagyszebenből bocsátotta ki ide vonatkozó rendeletét. Csakhogy a rendi hatóság ismét akadékoskodott az intézkedés végrehajtásában, mi fokozta az oláhok nyugtalanságát, másrészt egy váratlan mozzanat merült föl, mely egy időre megakasztotta a nagy reformmunka végrehajtását. Az oláhság egy része föllázadt. Minthogy testi-lelki érdekeivel senki sem törődött, ez a nép egészen pópái befolyása alá került, kik pedig mint egy külföldi irja, ki 1785-ben beutazta az országot, valószínűleg megméltelyezték lelkét, úgy, hogy akkor azt mondták: minden felakasztott oláh büntettes mellé oda kellene pópáját is kötni, mert ő a bünszerző, ő tanította rosszra a tetteket. A pópák főleg kereskedésből éltek, esaltak, loptak, püspökük verte-pofozta, a hatóság meg jobbágyképen bánt velük s így végképen elkeseredtek a társadalom iránt, melyben más felekezetek lelkészei jó módban, tiszteletben éltek. Ők lázították szakadatlanul hiveiket az uri osztály, a hatóságok, az állam ellen s bujtogatásaik éppen e mozgalmas, annyi sok új eszmével vajudó korszakban élénk visszhangot keltettek. Az oláhlakta vidékeken, a Temesközben, Zarándban, Hunyadban a rablóvilág annyira virágzásnak indult, hogy a hatóságok nem birtak vele. A pópák arra is kitanították hiveiket, hogy a császár halálos ellensége a magyarságnak s minthogy a magyar helyi hatóságok a császár rendeleteinek végrehajtásában csakugyan késedelmeskedtek, a tudatlan oláh tömeg készpénznek vette papjai ámitását s komolyan elhitte, hogy a császár és a magyarok közt éles küzdelem folyik s József az oláhok mellé áll, ha a magyar földesurak ellen fegyvert fognak. Ehhez járult egy másik félreértés. Az oláhok, kik minden áron szabadulni kívántak a földesuri hatóság alól, azt hitték, hogy az 1784-iki népszámlálás azért történik, mert a császár ki akarja bővíteni a már fennálló erdélyi határőri szervezetet. Tömegesen özőnlettek tehát 1784. nyarán Gyulafejérvárra s ott katonai szolgálatra jelent-

keztek. A hadbiztosok, kik tudták, hogy a conscriptionnak egész más a célja, a helyett, hogy fölvilágosították volna, azzal rázták le őket nyakukról: csak térjenek haza, majd rájuk kerül a sor, addig azonban végezzék az ur dolgát. Ebből sok zavar támadt s erős bujtogatás után okt. 31-én Zarándvármegyében kitört a fölkelés. Hóra állt élére, ki akkor szökött meg a nagyszalutnai urasági börtönből s azt hiesztelte, hogy Bécsből jön a császártól, ki aranykeresztrel és pátenssel tüntette ki. Nagy tömeg, valami 10.000 ember gyült köréje s a mozgalom nyomban anarchikus jelleget öltött. A nép rabolt, gyilkolt állati kegyetlenséggel nemeseket, kath. és főleg ref. papokat mészárolt le s alig egy hét alatt 27 községet perzselt föl. Alkudozni kezdtek vele, de hihetetlen, szélső feltételekkel állt elő. Azt követelte, hogy a magyar nemzet vagy végleg kiirtassék vagy legalább az oláhok igájának vettessék alá, a jobbágyságnak még neve is eltöröltessék s a földesurak összes jószágait elveszítsék. A nagyszabeni főhadparancsnokság — mint az egykoru írja — „álmos intézkedéseivel“ nem igen járult a felkelők megfélemlítéséhez. Számuk egyre szaporodott s attól lehetett félni, hogy a mozgalom átcsap a király- és székelyföldi s általában az összes erdélyi parasztságra. Végre azonban a hatóság megembelelte magát s mihelyt erélyesebb intézkedésekhez folyamodott, a lázadást igen gyorsan elfojtotta. Kray alezredes székely vitézeivel elfogta Hórát és Kloskát, a másik vezért s a nyugalom már december végén helyreállt. De a rövid lázadás is borzasztó áldozatokat igényelt. 133 falu perzseltetett fel s 4000 ember öletett meg, úgy, hogy a különben is megfogyott erdélyi magyarság ismét roppant vérvesztéséget szenvedett. Hóra és Kloska keréketörése fejezte be a rémes tragédiát.

A gyászos események még erélyesebb cselekvésre ösztönlítették a császárt, ki azonban tanult az erdélyi tapasztalatokból. Minthogy nyílt és titkos fogásaival, huzavonájával, ósdi nézeteivel a rendi közigazgatás hiúsította meg a császár szándékait s országgyűlés hiján ő vetette föl magát „a földesurak jussa“ szószólójává, József előbb a vármegyét szervezte ujja s olyan közigazgatást létesített, (ekkor már nem-nemesek is szerepeltek benne, ámbár csak kivételesen), melyre közvetlen befolyást gyakorolhatott, melytől inkább várhatta tehát, hogy akarátának, rendeleteinek gyorsabb és pontosabb végrehajtója

lesz. A mint az új közigazgatást megalkotta, 1785. aug. 22. kelt rendeletében Magyarországra nézve szintén eltörölte a jobbágyságot s az addig földesuri hatalom alatt álló népeket fölmentette a régi röghöz kötöttség, jobbágysági kapocs, cselédi szolgálat alól. Korának természetjogi felfogásából kiindulva, a rendelet hangoztatta, hogy a személyes szabadság a természet s a polgárjog szerint mindenkit megilletvén, a császár azt a jobbágyságra is kiterjeszti. Ennek megfelelően, eltörli az örökös jobbágyságot és a röghöz kötöttséget s ez értelemben a jobbágyságot többé használni sem szabad. Az ország minden lakója részesévé lett a költözés, a házasság, a pályaválasztás szabadságának s a maga javaiban való végrendekezés jogának. Nősülhetett akkor, mikor jónak látta, elvehette azt, a ki hozzá ment, küldhette gyermekeit iskolába vagy mesterségre a földesur engedélyének kikérése nélkül. A földesur sem a volt jobbágyot, sem fiát avagy leányát udvarába nem rendelhette s az illetők tetszésétől függött, akarnak-e s milyen fizetés mellett cselédkedni. Ingó vagy ingatlan szerzeményeit mindenki eladhatta, fölcserélhette, jelzáloggal terheltette, természetesen mindig a földesuri jog sérelme nélkül. Így tehát a paraszt a személyi jogok egész hosszú és értékes sorozatát nyerte, mely egyrészt sok fölösleges tehertől, gondtól, fáradságtól mentette meg, másrészt fokozhatta munkakedvét és önértékét. A parasztember ismét, mint a nemzeti királyok korában volt, a magyar nemzeti közösség tagja lett s a magyar király alattvalói sorába lépett, kik szolgálataik fejében és mérvéhez képest oltalomban, vagyonukra és személyükre nézve kellő jogvédelemben részesültek. A császár csakugyan gondoskodott e védelemről s arról is, hogy az ne többé látszólagos legyen, mint a régi világban, midőn a kecske őrizte a káposztát. Az új vármegye nem a régi földesuri testület volt többé, ügyésze és szolgabirái sem rendi közegek, hanem az összesség érdekeinek gondviselőivé váltak. Első sorban a vármegyei ügyész volt köteles a jogaiban bármiképp sértett parasztnak védelmére kelni s az esetleg szenvedett sérelem orvoslásáról gondoskodni.

Az emlékezetes és látszólag nagyon gyökeres reform hatását azonban tetemesen mérsékelte az a körülmény, hogy a császár eltörölte ugyan a jobbágyságot, de lényegileg meghagyta a régi jobbágysági jogviszonyt, midőn nem tette a parasztot a föl-

desur kárpótlása mellett telkének önálló és szabad tulajdonsává. A paraszt szabadon elköltözhetett eddigi telkéről akár a városba, akár más földesur jószágára. A távozásban nem gátolhatta senki, sőt ha megmaradt régi telkén, akkor is megszűnt tulajdonképpen jobbágy lenni s inkább bérlője, haszonélvezője lett a teleknek, melyért tovább kellett a rendeletileg megszabott pénz- és természetbeli járulékokat a földesur kezeihez fizetnie. Ez a fizetés, illetve szolgálat jogi szempontból más természetű volt, mint a régi urbér, a mint az új bérleti viszony szintén lényegileg elütött az eddigi jobbágyviszonytól. A császár súlyt is fektetett a változás kidomborítására s oda törekedett, hogy a régi és új állapot közti különbség minél inkább átmenjen a köztudatba. E végből több új kedvezményrel javította a paraszt helyzetét a földesurral szemben, ki ha igényeit fokozni akarta, az újjászervezett vármegye ügyészével találta magát szemben. Ezenkívül biztosította a paraszt jogát a kezén levő telek használatára nézve, mert a földesur csak a hatóság előtt igazolt, igen fontos ok mellett lakoltathatta ki, akarata ellen egyik jószágról a másikra meg nem költöztethette át. Töméntelen önkénynek és károsításnak szabott tehát határt a császári rendelet, de midőn a tulajdon kérdését meghagyta a régi állapotban, ha nem is formailag, de lényegileg fenntartotta a jobbágyintézményt, úgy hogy formális helyreállítása a császár halála után semmiféle nehézségbe nem ütközött. Azzal, hogy a paraszt immár szabadon elköltözhetett bárhová, legfőlebb egyesek nyertek, az óriási tömeg ellenben nem, mely akkor a városban vagy a cseesemő korát élő gyáripárnál s általában az akkori gazdasági viszonyok közt nem kapott alkalmat a munkára és keresetre. Reá nézve a megélhetés egyedüli módja a jobbágyság megszűntetése után is az maradt, hogy telkéről el nem mozdult, hanem folytatta atyái foglalkozását a régi helyen, a régi földesur és tisztei felügyelete alatt. Hogy immár nem jobbágy, hanem parasztnak, földmivesnek nevezték, hogy pör esetén több méltányosságot várhatott a bíróságoktól urbérpanaszai elintézésében, az alig változtatott a tényen, hogy a jobbágyság hivatalos eltörlése daczára lényegileg tovább fennmaradt a régi állapot. Igen kevesen váltak ki az urbéres kötelékből, igen kevesen távoztak telkükről s így a régi rendszer az új név alatt tovább folytatódott s a császár

radikális színezetű intézkedése némileg javítva ugyan, de alapjában változatlanul fenntartotta a régi állapotot. Az érdekelt tömegek eleinte keveselték is a hón várt nagy reformot s sürgetőleg követeltek többet. Sőt itt-ott az erőszak útjára léptek s apróbb helyi zavargások törtek ki, melyeket azonban az állam rendelkezésére álló vármegye hamar és nagyobb vérontás nélkül elfojtott. A sötétség baglyai folyton jövendőlgették ugyan a kitörő félben levő országos parasztforradalmat, de minden komolyabb mozgalom elmaradt s talán egyenesen a reformnak köszönhető, hogy elmaradt. Azok az uri körök, melyeket már többé-kevésbé érintett a felvilágosodás egy sugara, mind rokonszenvesen fogadták a rendeletet s a kor egyik derék krónikása, Keresztesi József kálvinista lelkész igaz lelki gyönyörűséggel jegyzi föl, hogy „Magyarországban és Erdélyben a jobbágyok régi baromi állapotjukból a felséges király által felszabadítottak, a dominalis székek és vámok eltöröltettek.“ Mindazok azonban, kik ragaszkodtak a törvényességhez, sajnálatlalt látták, hogy a császár a főfontosságú ujitást, melyet elvileg magok is helyeseltek, rendeleti s nem törvényhozói uton lépteti életbe, mert előre látták, hogy e nevezetes alaki hiány előbb-utóbb az egész reformot meg fogja ölni. Mások s ezek a reform kevésbé őszinte hívei lehettek, azért kifogásolták a paraszti állapot önkényes megváltoztatását, mert van ide vonatkozó törvény elég s az ügy általában országgyűlés elé tartozik. De nem hiányoztak a régi rideg rendi eszmék képviselői sem, kik a reform ellen most is azokkal az ócska, rozsdás fegyverekkel küzdöttek, mint századok óta. Hont vármegye ekkor is azt hirdette, hogy a gondviselés rendelte, hogy némelyek nemeseknek, mások meg szolgálknak születessenek s a természet rendjét megváltoztatni nem szabad. Ez erős áramlatok és ellenáramlatok daczára a reform végrehajtása a császári vármegye segítségével minden nagyobb baj nélkül ment végbe, a mi maga is jelzi, hogy bármi értékes volt, valami tulságosan radikális, nagyon is mélyreható és felforgató nem lehetett s a nemzeti munka szervezetét nem fektette uj alapokra.

A lelkiismereti kényszer s a földesuri önkény eltörlése nagyon népszerűvé tették József császár nevét a magyar munkásnép s az értelmiség körében. De e rendszabályokkal párhuzamosan vagy utólag az önkénykedések hosszú sora követke-

zett, s a császár lassankint maga tépte szét a babért, melylyel hálás alattvalói övezték halántékát. Egész politikája a régi császári rendszeren, az összpontosításon, a németesítésen, a magyarság beolvasztásán nyugodott, másrészt nemzetközi törekvéseit telhetetlen hódításvágy vezette, mely a katonai és adóterhek folytonos növelését vonta maga után. A parasztot kivette ugyan a földesuri kizsákmányolás alól, de immár annál nagyobb mértékben kizsákmányolta az állam. Az adók örökösen emelkedtek, noha épen az 1780—90-ki évtizedben egymást érték a rossz termések, drágaságok, inségek s az éhhalál sok ezer meg ezer embert vitt sirba. Ehhez járult a császár gyilkos vámpolitikája, mely épen ő alatta fajult el a végletekig. Mindazáltal a magyar parasztság megadással viselte új terheit s a bécsi porosz követ még 1787. okt. 22-én is azt jelenthette haza: „a mi a parasztokat illeti, ezek nagyrészt abban a hitben élnek, hogy a változások, melyeket a császár a magyar alkotmányon eszközölni szándékozik, rájuk nézve igen hasznosak lesznek s abban bizakodnak, hogy a császár megvédi őket a nemesség ellen. Igaz, nemsokára csalatkozni fognak. De az is kétségtelen, hogy ha a nemesség elégedetlen része az uralkodó terveinek ellenszegül, a parasztság segélyére nem számíthat.“¹⁾ Hangu-lata azonban rohamosan megváltozott, egyrészt a roppant adóteher miatt, melyet a részben magyar területen, még pedig szerencsétlenül folyó török háború rótt reá, másrészt azért, mert a császár erőszakos németesítései a magyar köznépből sokkal erősebb visszatetszést, sokkal szenvedélyesebb megütközést keltettek, mint az ellatinosodott, elnémetesedett, anyanyelvétől elidegenedett uralkodó rétegekben. A császár már 1784-ben megkezdte a németesítést, midőn elrendelte, hogy bizonyos idő múltán minden hatóság a latin helyett a németet használja hivatalos nyelvvül. Eleinte ez intézkedés végtelen jelentőségét nem igen vették észre, mert a türelmi rendelet, a jobbagyság dolga, az oláh lázadás más irányban kötötte le a közvélemény figyelmét. Az elnémetesítés e közben tervszerűen folyt, a császár germanizálta előbb a hadsereg magyar ezredeit, azután az iskolát, végül a kormányzatot. Ez utóbbit nem fejezte ugyan be, de a hol a magyar ember az állammal érintkezésbe jutott,

¹⁾ Wertheimer Ede, Ak. Ért. 1901. 543.

mindenütt idegen, nem értett nyelvbe ütközött. Így a nép végül észrevette, hogy a császár csakugyan arra törekszik, hogy mint az egykoru mondja „még a falusi kisbirák is németül beszéljenek magyarul.“ Ez a szándék az anyanyelvéhez hűségesen ragaszkodó köznépben egyre erősebb császárelenes hangulatot, egyre lázasabb nyugtalanságot keltett. A nép sokféleképen tüntetett a német nyelvkényszer ellen, sőt mint annak idején Deák Ferencz beszélte, ki még gyermekkorában hallotta, a Dunán túl a föld népe titkos gyűléseket tartott, s azzal fenyegetőzött, hogy inkább visszamegy Ázsiába, semhogy magyar anyanyelvéről lemondjon. A nemzeti eszme vihara szenvedélylyel tört ki lelkéből s mindinkább elidegenítette a császártól, a ki nagy jótéteményekben részesítette ugyan, de ellenszolgáltatásul legféltebb kincsét, nemzetiségét, anyanyelvét követelte tőle. Ezt az árát a köznép sehogy sem akarta megadni s inkább közeledni kezdett a szintén nemzeti eszméhez csatlakozó rendiséghez, melylyel évek óta ellenségképen állt szemben. A rendiség hatalmas mozgalma, de még inkább a nemzetközi helyzet nagyon végzetes alakulata végre megtörték a különben is holt beteg József császár ellenállását. 1790. jan. 28-án visszavonta összes intézkedéseit háromnak kivételével, melyek a vallásos türelmességre, az új lelkészségekre s a jobbágyság megszüntetésére vonatkoztak. Csakhamar (febr. 20.) meghalt s az ország kormányzata a Mária Terézia királynő halála idejebeli állapotba helyeztetett vissza. A jobbágyság ezzel újra visszaállítatott s a régi elavult intézményből szétáradó dohos légkörben megint a rendiség ósdi felfogása kezdett tulsulyra emelkedni az állami társadalmi életben.

ÖTÖDIK FEJEZET.

II. Lipót és a jobbágyság.

II. Lipót király trónraléptekor Párisban már kitört a nagy francia forradalom, mely Európaszerte lánggra lobbantotta a szenvedélyek tüzét, s már megtartatott a francia nemzetgyűlés amaz emlékezetes éjszakai ülése (1789. aug. 4.), mely eltörölte a jobbágyságot, telkének szabad tulajdonosává avatta a parasztot, az urbéres terheket meg pénzbeli, de teljesen megváltható fizetéssé változtatta. Bármi távol esett Magyarország Franciaországtól, annak az óriási lángoszlopnak, mely ott kigyuladt, fénye és egyes sugarai eljutottak ide és pedig annál inkább, mert József császár idején a magyar nyelvvel és érzéssel a magyar irodalom is újjá ébredt. Míg a XVIII. század egész folyamán 1772-ig új magyar könyv igen kevés jelent meg, nagyobb részt régi írók új kiadása, fordítás vagy imádságos könyv s a napi szükségleteknek megfelelő kisebb füzetek tette a magyar nép lelki táplálékát, s a censura vasnyügébe szorítva a kor eszméinek taglalatába ez a szerény termés be sem bocsátkozhatott, 1772. óta egyszerre megelevenült az irodalmi élet, megsaporodott az írók és műveik száma. Ezzel az irodalom a külföld nagyszerű fejlődésének hatása alatt ismét összekötő kapcsul igyekezett a magyar közlélek s a haladó kor eszmekincsei közt válni s alakultak magyar hirlapok, melyek buzgó részt vettek a nemzet felvilágosításában. József császár s utóda, II. Lipót meglehetősen széleskörű sajtószabadságot engedett s az 1772—92-ki években a magyar irodalom minőségileg és mennyiségileg bámulatatosan gyarapodott, minden szakra kiterjedt s egészséges tavaszi esőként termékenyítette meg a közszellemet. Figyelme kiterjedt mindenre, felölelte nemesak a

szépirodalmat, hanem a napi politika változatos szükségleteit és eseményeit, melyeket az író egyéni meggyőződéséhez mérten, különböző szellemben és szempontokból tárgyalt, nagyobb részt azonban mégis a haladás jegyében igyekezett megvilágítani. És minthogy végtelen szeretetének egész forró hevével lelkesült a magyar anyanyelvért, minthogy vissza akarta illő helyét a törvényhozásban, az államéletben s a társadalomban hódítani, szükségképen szeretettel s behatóan, sokat kellett foglalkoznia ama népréteggel, mely a nemzetnek nemcsak legszámosabb része, hanem nyelvünk legfőbb menedéke, a latinság és külföldiség tévutjaira került uri osztálylyal szemben annak hűségese gondozója, dalaiban, meséiben, mondáiban, közmondásaiban, zenéjében legtermékenyebb művelője volt. Már Besse nyey György olyan tisztelettel és elismeréssel szól a parasztról, mely nála, a rendiség sarjánál feltűnhet. Egyik szereplőjével *Lais* című színművében azt mondhatja egy pórnőről:

Posóné születve s élve parasztságban
Nem tudja maga is, hogy mennyi esze van.

Egyik parasztja meg így szól:

S így az urak mindig parasztokból lesznek,
Mi vagyunk a tőke!

Általában telítve van a kor emberbaráti érzelmeivel, követi Voltairet, szereti és szánja a parasztot, ki „királyának, hazájának, földesurának“ terhét viseli, kinek értékét, a dus kincset, mely benne a munka és a polgárosodás tekintetében rejlik, ismeri, becsüli s hazája javára hasznosítani akarja. Ugyanigy gondolkodik a tömegről báró Orezy Lőrincz, hirdelve, hogy:

Te vagy országoknak ki súlyát viseled,
Bőség s dicsőségét egyedül te hinted.

s ki midőn Abaujban a főispánságtól elbucszott (1789.), az akkor épült vármegye házára czélozva, figyelmeztette az urakat, hogy az igen „nagy és czimeres épületekben sok ezer szegénynek verejtéke vagyon tapasztva,“ hogy a tömeg megérdemli, hogy emberségesen bánjanak vele. Baresay Ábrahám, noha olyan rózsásnak találta a magyar jobbágy helyzetét, hogy nemcsak nem kénytelen kivándorolni, hanem ellenkezőleg folyton külföldiek költöznek hozzánk, szintén az emberszeretetet hirdette a szegénységgel szemben.

Bacsányi János, a jobbágyfi melegen üdvözölte a francia forradalmat s a francia példára figyelmeztette a földesurakat, kiket „hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri“-nak nevezett. Kármán József egy történelmi elbeszélés keretében fejezte ki megütközését az uri önkény s részvétét a szegénység szomorú sorsa iránt. Gróf Batthyány Alajos nagy latin munkában menydörögte a kényurak fülébe: rettegjete a néptől, mert a rabszolgától nem kívánhatni, hogy derék, igazságos, erényes legyen. Martinovics Ignác, Laczkovics János, Hajnóczy József, Nagyváthy János, csupa tanult, felvilágosodott hazafiak, mind buzgón hirdették a jobbágy iránti méltányosságot és terheinek könnyítését.

Ez utóbbiak főleg az 1790—92. években, némelyik egyenesen II. Lipót király titkos támogatásával léptek a nyilvánosság elé, mikor tömegesen jelentek meg a magyar, latin, német, részben magyarra fordított röpiratok, melyek haladó vagy maradi szellemben, a rendiség védelmére vagy megdöntésére, többé-kevésbé mérsékelt szellemben a jogegyenlőség, közös teherviselés, vallás- és sajtószabadság hirdetésére irányultak s az új országgyűlésre háruló törvényhozói hivatás minden egyes mozzanatát megvitatták. Igazán szokatlan érdeklődést, szellemi forrongást támasztottak s ez a lelkesült irodalmi tusa annyira megélenkítette a politikai életet, mint annak előtte még soha. Sokan a jogegyenlőség törvénybe ígatusát ajánlották. Így Nagyváthy János, különösen pedig gróf Batthyány Alajos, ki négykötetes latin munkában fejtette ki szabadelvű nézeteit. A gróftól kissé meghökkentették a párisi események s attól tartott, hogy Magyarországon is forradalom támadhat. De éppen, mert forradalomtól félt, ajánlotta az állam intézményeinek a jogegyenlőség elvén való békés újjászervezését, a vallásszabadságot, mindenféle rendi kiváltság eltörlését, a jobbágyság felszabadítását s az állam közreműködésével eszközölni való örökvaltságot. Ez utóbbiakat azonban csak távoli végcélul tüzi ki s nem megy el a végső határig. Egyelőre csupán némely jogokat akar a munkásnépnek adni, a költözés, a birtokszerzés és hivatalképesség jogát, az uri hatóság alóli mentességet, sőt azt a jogot is, hogy megyéknként külön 2—2 nemest küldjön saját képviselőiül az alsó táblára. De a jobbágyintézményt egyelőre fenn akarja tartani, a jobbágyot nem akarja telke tulajdono-

sává, hanem csak bérlőjévé tenni, ki földesurával szabad egyezés útján köti meg a haszonbérszerződést. Ilyen, eredményében nagyon kétes megoldást ajánlott egy más író is. Hajnóczy József, a kor egyik legszabadabb, de az alkotásokban nagyon óvatos gondolkozója a jobbágy és földesur viszonyát szintén a szabad egyezkedésre akarta fektetni, ellenben a közteherviseles, a birtokszerzés, hivatalképesség mindenkire való kiterjesztését ajánlotta, ámbár csak fokozatosan. Egyelőre csupán a szabad költözés elvét kívánta minden kijátszás ellen biztosítani, vagyis valósággá tenni, a házi adó terhét meg a szegénység válláról levenni. Az ország egyik legjelesebb gyakorlati és elméleti gazdája, Nagyváthy János szintén a jogegyenlőség apostola s azt hirdeti, hogy a jobbágy közt a legbensőbb érdekkapcsolat áll fenn. Martinovics és Laczkovics már ez időben hevesen támadták „a ködöt párolgó Verbőczyt,“ kinek Hármaskönyvében a haladás barátai főakadályukat látták. Más röpiratok az adórendszer igazságtalanságát fejtegették s a jobbágyság ebbeli panaszainak orvoslását sürgették. De a más nézetűek sem hallgattak, hanem védelmezni igyekeztek a rendi kiváltságokat s különösen az adómentességet, mások meg egyszerűen jónak nyilvánítottak mindent, a mi régi, rossznak meg mindent, a mi új. Sokan, még pedig nem csupán irodalmi téren, hanem a vármegyében és az országgyűlésen folyton azt vallották, hogy a jobbágyság az isteni világrendnek változhatatlan alkateleme s isten akarata, hogy némelyek királyok, mások nemesek, ismét mások szolgák legyenek. E nézetek vallóira a korszellem legfőllebb annyiban hatott, hogy azt is hangoztaták, hogy a nemességnek „a keresztény szeretet sérelme nélkül“ kell jogaival élnie.

Mindenesetre jellemző, hogy a jobbágyság eltörlését, tulajdonképen a József császár eszközölte eltörlés törvénybe igtatását, még kevésbbé az örökváltságot, a kérdés egyetlen célszerű megoldását, mely akkor Európa minden haladó és és virágzó államában már megindult, a magyar radicalismus legszélső képviselői sem vették föl a nemzeti követelések sorozatába. Ez eszményhez leginkább közeledett gróf Batthyány Alajos, ki azt akarta, hogy a jobbágy jövőre bérlője legyen telkének, ellenben az örökváltság mellett még ő sem apostolko-

dott.¹⁾Ép oly kevéssé tette ezt a nem nemes származásu Hajnóczy József s különösen nem mentek ennyire azok, kik II. Lipót vagy kormánya támogatásával intézték szilaj támadásaikat a rendiség avult gondolkodása ellen. Ez jelzi ama határokat is, melyekben a jobbágykérdés megoldásában a király, korának egyik legfelvilágosultabb gyakorlati politikusa, maradni kívánt, ki mielőtt bátyja helyét a magyar trónon elfoglalta, akkori országában, a kis Toscanában a legáldásosabb reformok hosszú sorát valósította s a középkorból átöröklött hatalmakat a modern államszervezetbe illesztette bele. A magyar királyi trónra szintén azzal az eltökéléssel ült, hogy kibékül nemzetével s alkotmányos uton fogja József császár reformjainak főelveit életbe léptetni. De a jobbágykérdésben ő sem állt a József császár alkotta alapon, s nem mint a császár, ki utolsó intézkedésével is ragaszkodott a jobbágyság teljes megszüntetéséhez, az eltörlést, hanem a jobbágyság helyreállítását kívánta. Ezentul a magyar reformerek sem mentek s egyik legnemesebb képviselőjük, Bessenyei György²⁾ ezt a leghatározottabban ki is fejezte. Bessenyei nagy emberbarát, de első sorban nemes ember, igaz a szó nemesebb értelmében, kit még mestere, Voltaire sem tudott a teljes jogegyenlőség s vele a nemzeti egység eszméjével megbarátkoztatni. Azt mondja ugyan, „vessen el minden hatalom, mely a leveretett természetnek véres nevében fogamzik és könyhullatásokban virit,“ de hive maradt a rendiségnek még akkor is, mikor messze magányában lepergő remeteélete már végéhez közeledett. Egyenesen hálát adott az égnek „és kegyelmes uralkodónknak, hogy még mi magyarok mindekkoráig az emberi korban mint földesuri nemzet megmaradtunk.“ Nézete szerint a paraszt nem gyakorolhat politikai jogokat, mert „nem birtokos, nem földesur, hanem a nemesi karban élő nemzetnek örökös árendása. A nemesség nem veheti el tőle földjeit, de ő sem teheti soha, hogy ne szolgáljon, ne dézmáljon.“ Az örökváltság gondolata, a jobbágyinak földje urává tétele s egyenjogosítása, noha mikor a fentebbieket írta, Európa nagyobb részében már megvalósultak, eszébe sem ju-

¹⁾ Mindezekkel bővebben foglalkoznak *Ballagi Géza*, A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig 321. s köv., továbbá *Concha Győző*, A kilencvenes évek reformeszméi 131—133.

²⁾ *Tóth Rezső*, *Fazekas Mihály versei* 80—85.

tott tehát s a mennyiben eszébe jutott, kereken visszautasította. Eszménye csupán a jó földesur s kész védeni a parasztot, a mennyiben sérelmet szenvedett, máskülönben attól félt, hogy a paraszt rendben a szoros fenyték és törvény nélkül hamar feltámadna az „emberi bestia“ s véget vetne Besseney eszményének, a nemesi nemzetnek.

Mindezek a nézetek természetes gyümölcsei voltak annak a gondolatfolyamatnak, mely az urak agyában a történelmi és tényleges viszonyoknak megfelelően végbement s mely épen nem különleges magyar, hanem földesuri s Európa nem egy jobban kormányzott, müveltebb államában néha még mezteletlenebbül megnyilatkozott. Ugyanazon indítékokból, melyekből napjainkban egész nagy tudományos iskolák, kiváló és valóban alapos szakemberek nem egy olyan kérdésben, melyben az élet már ellenök itélt, jóhiszemüleg makacsul ragaszkodnak átöröklött eszmékhez, termelési módokhoz, intézményekhez, igyekezett a nemesség ekkor olyan állapotban fentartani a jobbágyságot, minőben atyáitól átvette s mely állapot helyességét a Hármaskönyv alapján egész társadalmi köre hirdette. Magaviselete érthető tehát, csakhogy már akkor sem helyeselhették azok, kik a folyton változó, haladó, új igényeket emelő élet szükségleteitől el nem zárkóztak. Az új világnézetnek első sorban az iskola és az irodalom volt hivatva lassu, de állandó munkával utját egyengetni. Az iskolát azonban elzárták az élettől azok a tényezők, melyek fentartották s az oktatásügy egyedül azzal segítette elő az új eszmék terjedését, hogy az ifjuságot írni-olvasni tanította s így lehetővé tette neki az irodalom termékeinek esetleges használatát. Az irodalom pedig ujjászületése pillanatában gondjaiba vette a jobbágyságot is.

Ilyen eszmeáramlatok, hangulatok és benyomások középett gyült össze a rendiség az 1790-ki országgyűlésre, az elsőre, mely 1764. óta tartatott s e szellemi vajadásoknak felelt meg a jobbágykérdésben az eredmény, melyre hosszú tárgyalásai vezettek. Ez a kérdés már a követválasztásokba, a követi utasítások körül is, erősen belejárt. Alighogy az egyesült nemzeti ellenzék megdöntötte a József-féle rendszert s II. Lipót helyreállította a törvényességet, s az országot abba az állapotba helyezte vissza, melyben 1780-ban, Mária Terézia királynő halálakor volt, az ellenzéki hadsereg azonnal szétesett alkatré-

szeire s megujultak a rendi, felekezeti és osztályellentétek. Első sorban a nemesség igyekezett a helyzetet kihasználni s azt hirdette, hogy ő aratta a diadalt s egyedül őt illetik gyümölcsei. Itt különösen a jobbágykérdésre czéltott s például Somogy azt adta utasításul országgyűlési követeinek, hogy „az örökös jobbágyoknak káros szabad költözése tiltassék el.“¹⁾ De, nemesak az ilyen jelenségek, hanem a tények keltették a józanabb gondolkodásuakban a meggyőződést, hogy „nincs egyéb czélja a földesuraknak — mondja az egykoru — hanem hogy a colonusok ismét a szolgálatnak baromi járma alá jussanak.“ Ez a hit mélyen meggyökerezett s nagy rémületet keltett a parasztság tömegeiben, ámbár a királyi hatalom az ország belső békéje érdekében föltétlenül el volt tökévelve e szélső törekvéseket meghiusítani. Hogy mit akar, megmondta, mikor az 1780-ki állapotok helyreállításával a Mária Terézia-féle urbariumot ismét visszahelyezte érvényébe. Csakhamar a királyi előterjesztésekben még világosabban jelezte álláspontját s azt követelte a rendektől, hogy a jobbágyok fölmentessenek az országgyűlési költségek alól, mert abban nincsenek képviselve, hogy Mária Terézia urbére becikkelyeztessék s a jobbágyok szabadsága, önkényes büntetésök tilalmazása, szerzett javaik feletti szabad végrendelkezések külön törvényben biztosittassék, a hivatalképesség a kormány székeknél a titkári rangig, a pénzügyi szolgálatban meg korlátlanul megadassék a nem-nemeseknek.

Mindezek az ügyek hosszas és szenvedélyes vitákat keltettek. Szepes követe ellenezte a szabad költözést, mert hegyes-völgyes, rossz talaju vármegyéje elnéptelenednék. Mások azt hangoztatták, hogy az örökös jobbágyságot csak oly feltétellel lehet eltörölni, ha a költözni akaró maga helyett más alkalmas gazdát állít. A korszellemet s a tisztultabb gazdasági gondolkodást a rendekkel szemben legelől II. Lipót képviselte s ennek megfelelően a személynök azt vitatta, hogy a jobbágy szabadsága az emberi jogban (a francia *droit de l'homme*) gyökerezik, de a magyar alkotmányban is biztosítva van, mert régi törvényeink sokszor kimondották s — tette hozzá — akkor virágzott Magyarország, mikor a szabad költözés fennállt s az örökös jobbágyság intézménye ki nem szorította. Az ország

¹⁾ *Melhárd* Gyula, Somogyvármegyei gazdaságt. adatok, 12.

ujabb felvirágzása érdekében sürgette tehát, hogy a költözés minél kevesebb korlátoló feltételhez köttessék, hisz ha a földesur jól bánik jobbágyával, az tőle úgy sem fog távozni. E józan felfogás lényegileg győzött s az országgyűlés 55. czikke, noha compromissum eredménye, a jobbágykérdést egészben a király álláspontjának megfelelően oldja meg. A nagyon terjedelmes törvényczikk lényeges tartalma a következő:

1. A földesur és jobbágy közti viszonyok az országgyűlés illetősége alá tartoznak, mely az országos urbért is megállapítja;

2. addig is, míg ezt megteheti, a legközelebbi, 1792-ben tartandó országgyűlésig, tehát ideiglenesen törvényesíti Mária Terézia urbérszabályzatát;

3. az uriszékek visszaállítatván, a vármegyék kötelesek „komolyan és hathatósan“ gondoskodni, hogy az uriszék „a parasztok panaszai és pörei tárgyalására“ meg is tartassék, hogy a földesur és tisztje mindig gyors igazságot szolgáltatson s az ur ne szabhasson önkényes büntetéseket a jobbágyra, hanem az ítélet kizárólag az uriszéktől induljon ki s urbéri kihágás esetén csak a jobbágy előzetes meghallgatásával legyen végrehajtható;

4. az örökös jobbágyságot az ország már 1405—1566. közt ismételve eltörölte, „de az idők viszontagságai miatt nem ugyan az egész országban általánosan, hanem annak sok részében és helyein emlékezetet haladó idő óta újra behozatott.“ Most azonban „őseink szokása szerint a karok és rendek szabad akaratából köztörvénynyel“ ismét megszüntettetik. Ennek megfelelően „minden jobbágy vagy alattvaló részére a szabad költözés joga visszaállítatik“ olyképen, hogy a ki köz- és urbéri tartozásait lefizette, az elköltözhet bárhová, a mikor is a szolgabíró becsli meg a földesur közbejöttével a javításokat és fölépitményeket, melyeket a jobbágy eladhat vagy elvihet. Csakhogy a költözés nem az év minden szakában történhet. Szent-Mihálykor kell bejelenteni s a költözés ideje Gergely pápa napja, még pedig a távozás bizonyítvány alapján történjék, mely nélkül más földesur a költözőt be nem fogadja.

Az összes további részletek s általában korszerű urbértervezet kidolgozására egy későbbi törvényczikk (65.) országos urbér-bizottságot küldött ki, hogy a legközelebb, 1792-ben Bu-

dán tartandó országgyűlésre előterjeszse munkálatát. Ez országos bizottság feladatát a törvény így állapítja meg: „Urbéri szabályzat. A jobbágyoknak a jelen országgyűlés 35. törvény-cikke által megállapított költözködésének, úgy a földesur kölcsönös jogait, mint magát a közállományt is érintő következményekkel együtt különlegesen és egyénileg kidolgozandó rendszere.“ Ezt az urbéri bizottságot a törvény következőleg állította össze: elnök gróf Zichy Ferencz főpohárnok, tagjai Mandics Antal püspök, Széchén Sándor kamaraelnök, gróf Széchenyi Ferencz, báró Orczy József, gróf Apponyi Antal, Görgei Márton, Mikos László, Szent-Iványi János, Szily József, Ragályi József, Marich Tamás, Strisics Fülöp, Hertelendy József, Kászonyi Ferencz és Dvornikovics Miklós.

Az 1790/1-ki országgyűlés minden tekintetben korszakos jelentőségű törvénykönyvének sok más cikke is közvetve vagy közvetlenül fontos volt a jobbágyságra. Így a protestáns és görög nem-egyesült egyházak egyenjogusításán, a magyar nyelv javára tett intézkedéseken kívül a 42. és 43. cikkek értékes büntetőjogi javításokat eszközöltek a nem-nemesek javára. Az egyik eltiltotta a kinpad alkalmazását mindenkiel szemben, a másik kiterjesztette a bünvádi pörben a felebbezés kedvezményét az összes nem-nemes lakosságra. A 36. cikk először hirdeti a nagybirtok parcellázásának nevezetes szociálpolitikai eszméjét, midőn kimondja, hogy a Temes, Krassó, Torontál, Bács, Arad és Csanád vármegyékben levő kincstári nagyjóságok, melyekből már József császár sokat értékesített, eladományozásuk esetén „arányos kisebb birtoktestekre osztásának“ s így a középbirtokos osztály száma szaporittassék. Ez ugyan csak a nemesi rendi gondoskodása volt önmagáról, de az eddigi tulnyomóan nagybirtokon nyugvó birtokmegosztás egészségesebbé tétele az egész gazdasági életnek hasznára válhatott. Egészben az országgyűlés nagyszerű munkát végezett, még pedig kitűnően végezte közjogi és gazdasági téren egyaránt s az a körülmény, hogy végre ismét igazi reformkirály, ki nemes szándékait nemzetével karöltve, alkotmányos uton akarja valósítani, viseli Szent István koronáját, a legszebb kilátásokat nyitotta a boldogabb jövőre.

Ha már a magyar országgyűlésen befolyásos tényezővé emelkedett a régi szellem s Lipót király csak nehezen birta

kellő gátak közé szorítani, az erdélyi országgyűlésen korlátlanul a rendiség uralkodott. Minthogy József császár a Királyföldre is kiterjesztette összes reformjait, a szászok ép úgy gyűlöltek, mint más földesurak, kikkel immár egyesülve dolgoztak a régi állapotok visszaállításán. Az országgyűlésen nem volt párt vagy nemzet, mely a korszellemet képviselte volna s különösen a jobbágycélemben vezette a rendeket a gyűlölség szelleme, mely minden kínálkozó alkalommal, néha a legjelentéktelenebb dolgokban a legindulatosabban jutott kitörésre.

Mikor Hochmeister Márton dicasterialis nyomdász 1791-ki német naptárában a Hóra-lázadásról valami leírást közölt s a censor engedélyével közzétette, magyar lapjában meg magyar nyelven kiadta a királyi előterjesztéseket, az országgyűlés valószínűleg irtó háborút indított ellene. Ráfogta, hogy „a parasztháborút a földesuraság kisebbségére ezéző móddal írva nyomtatta ki“ és „a királyi feltételeket magyarra fordítva közönségesse tenni merészelte, még pedig a jobbági szolgáltról szóló cikkelyére nézve oly hibás fordítással, melyhez balmagyrázat férhetvén, kedvetlen következtetéseket hozhat magával.“ A gyűlés elrendelte a kalendárium s az illető lap számának elkobzását, vizsgálatot indított a szerző és fordító ellen, egyuttal élesen megróttá a censura-bizottságot, hogy az illető nyomtatványok megjelenését meg nem gátolta. Hochmeistert egyenesen eltiltotta a további nyomtatástól, hivatalos kiadványainak megvizsgálására meg külön censorokat rendelt. Az üldözés sokáig tartott míg az ügybe végre a király be nem avatkozott. Leiratában Lipót méltán megdorgálta türelmetlenségökért a rendeket s figyelmeztette őket, hogy az ügy tisztán a kormány hatáskörébe tartozik.

Még ridegebben nyilatkozott az országgyűlés jobbágyellenes hangulata egy másik esetben. Udvarhelyszék néhány falujának székely jobbágycélemben Derzsi Pál utján kérvényt intéztek hozzá, hogy a jobbágycélemből felszabadíttassanak. Ezt a gyűlés olyan súlyos bünténynek találta, hogy Derzsi ellen lázadás címén tiszti keresetet indított, lakásán házkutatást tartatott s iratait lefoglaltatta. A király ez önkénykedés miatt szintén kifejezte rosszalását,¹⁾ mely azonban a gyűlés hangulatát

¹⁾ M. Könyvszemle 1902.

a munkásnép iránt nem tette barátságosabbá. Mindazáltal Lipót sürgetésére ez a gyűlés is hozott törvényeket a jobbágyságra nézve. Törvénykönyvének 26—28. törvénycikkei abból indulva ki, hogy „habár a jobbágyok örökre való lekötelezése és röghözkötöttsége a törvényeken alapul“, a király előterjesztésének megfelelően „a jobbágyság elnevezést és a vele egybekötött örökkévaló személyes lekötelezettséget és röghözkötöttséget szabad akaratukból és elhatározásukból eltörlöttnek jelentik ki.“ Azután a szabad költözés módozatait állapítják meg, de akként, hogy végrehajtása lehetlenné vált nemcsak azért, mert a jobbágy előbb minden képzelhető adóját, tartozását, bérét és munkáját rendezni volt köteles, hanem kivált azért, mert maga helyett kifogástalan helyettest vagyis más, a földesurtól elfogadott jobbágyot tartozott állítani. Ha mindezt megtette, készpénzben, becsü alapján igénye volt befektetései és fölépitményei értékesítésére s a kapott engedélylyel távozhatott. Ha ellenben engedély nélkül ment el, szököttnek tekintették s alkalmazták reá az idevonatkozó régi, kemény törvényeket. A rendek a magyar országgyűlés példájára bizottságot is küldtek ki, hogy „határozott urbéri szabályzat megállapítására“, „az önkényes testfenyítő büntetések“ eltörlésére részben új javaslatokat készítsen a legközelebbi országgyűlés számára. De már most kimondták, hogy addig sem szabad önkényes büntetést mérni a jobbágyra, hanem csak az uriszék ítéletével. Ezenkívül a parasztságra rótt pénzbírságok testi fenyítőkké változtatandók át, „melyek közé a fogság és a kenyéren s vizen való koplalás“ is számítandó s melyeket „a vétkesek korához, neméhez és állapotához, a büntett sulyához és a bünösök személyéhez képest kell kiróni.“ A 38. cikk megtiltja „az eddigelé divatban volt tagacsonkitást“ s csak azt engedi meg, hogy bélyeget üssenek a javulást alig ígérő bünösök hátára. Az urbér-bizottságot gróf Kemény Farkas elnöklete alatt 13 tagból állították össze. De a gyökeres fordulat, melyet Lipót király csakhamar bekövetkezett halála a közviszonyokban okozott, még az új törvények végrehajtását is lehetlenné tette. Az erdélyi urbérügy 1848-ig a legnagyobb zürzavarban maradt s mindenütt a földesurak önkénye szerint alakult a legváltozatosabban úgy, hogy, mint megbízható részről mondják, egy és ugyanazon faluban is nagyon különbözők voltak az urbéri illetőségek.

A magyar országgyűlés nagy urbér-bizottsága az ülés-
szak berekesztése után azonnal hozzálátott bonyolult feladata
megoldásához s munkálata, habár tartózkodik minden gyöke-
resebb ujitástól, egészben megfelel a kor jobbágyvédő szelle-
mének.

Biztosítja a szabad költözést, valamint a paraszt azon
jogát, hogy vagyonáról végrendelkezhet, felépitményeit és be-
fektetéseit eladhatja, csak hogy az elővételi jogot a földesurra
ruházza. A telki állományt meghagyta abban az állapotban,
melybe Mária Terézia urbére helyezte s fentartotta azt az elvet
is, hogy a közteher nem a telken, hanem a jobbágyon nyugszik.
Rendezte a tizedbérlés, a makkoltatás, a marhatartás, a
koresma, malom, mézárszék ügyét. Foglalkozott a jobbágy-
terhek mérséklésével s eltörlé a vajtartozást. Szabályozta a ro-
botot s megtiltotta, hogy örök időkre szóló urbéres szerződések
köttessenek, mert a viszonyok változnak s ennek megfelelően
ily szerződések legfőllebb 32 évi tartamuak lehetnek. Csak hogy
az országos bizottságok csak 1793-ban készültek el munkájok-
kal s nyomatták ki azokat hatalmas kötetekben. Akkor pedig
a reformok buzgó hive, II. Lipót király már rég meghalt
(† 1792. márcz. 1.), utódát, I. Ferencz királyt meg teljesen el-
foglalták a francia háborúk, melyek uralkodása első huszon-
három esztendejét végig kísérték.

NEGYEDIK FEJEZET.

A jobbágység 1825-ig.

Ferencz király negyvenhárom évig (1792—1835.) viselte a magyar királyi koronát s e hosszú idő folyamán természetesen mélyreható változások álltak be a magyar nép politikai és polgárosodási életében. De uralkodójának kezdeményezéséből, ki a maradiság, a régihez való merev ragaszkodás igazi fajképe. Főleg eleinte, a küllháboruk korában gyakran összehívta ugyan a rendeket, ezek meg sok minden törvényt hoztak, de egyetlen sincs közöttük, mely a nemzeti munka szervezetében alapvetőnek, a jobbágység történetében korszakosnak lenne nevezhető. Épen ellentéte volt felvilágosult atyjának, kinek okos gondolkodásából, tehetségeiből nem örökölt semmit. A legridegebb conservativizmus, a fennálló viszonyok állandósítása, megkövesítése a kényuralom alapján volt uralkodói eszménye. Uralkodása első felében 1815-ig ugyszólván állandó harcban állt I. Napoleon császárral, vagy helyesebben, mint maga kijelenté, a francia forradalom haladó eszméivel. Ez azonban épen nem igazolja ósdi álláspontját különösen a jobbágységben, melyben más államok hasonló háborus körülmények közt a legüdvösebb és gyökeres tevékenységet fejtettek ki. 1815-ben bezáródtak Janus templomának kapui, de Ferencz király uralkodásának utolsó husz esztendeje e téren ép oly meddő maradt, mint azelőtt volt. Reá nem hatottak sem a tudomány új elméletei, sem azok a gyakorlati példák, melyeket más államok kínáltak. Ez időben már Európa gazdasági életében az angol Smith Ádám tanai uralkodtak. Azt hirdette, hogy a gazdaság forrása az emberi munka, melynek végtelen jelentőségére utalva, annak erkölcsi értékét is kidomborította, a miből ön-

ként következett a munkásember erkölcsi, sociálgazdasági szereplésének fokozódása. Smith azt tanította, hogy mindenki szabadon rendelkezék tehetségeivel, egyéniségével, azt hajlamai szerint fejleszthesse s így abban a szakban, akár iparban, akár földművelésben, melyben dolgozik, minél nagyobb jártasságot szerezhessen. Ezzel a már mindenütt alapjában aláásott jobbágy-intézményre újabb sujtó csapást mért s báró Stein porosz miniszter egészen Smith hatása alatt indította meg hazájában az új agrártörvényhozást. Még rombolóbban hatott a régi munkaszervezetre a Code Napoleon (1804.), mely nemcsak megerősítette, hanem kibővítete az egykori jobbágyok jogait s melyet a győztes francia hadak Németalföldön, Olaszországban, Nyugat-Németországban életbeléptettek s ezzel rokonszenvesé tették a tömegeknél a francia uralmat. A jénai csapás után még egy vitéz katona, Gneisenau tábornok is azt hirdette, hogy ha a nem francia államok helyre akarják az elveszett egyensúlyt állítani, ugyanazon segélyforrásokat kell megszerezniök és kihasználniök, melyek Franciaországot oly hatalmassá tették. Mindez a többi német fejedelmeket is arra kényszeríté, hogy az alattvalóik hűségét kockáztatni nem akarják, erős kézzel megindítsák az agrárreformot. Poroszországban ez eleinte csak a királyi uradalmakra szoritkozott, de a lesujtó tiltsiti béke után kiterjesztetett az egész államterületre s a király intézkedett, hogy 1810. Szent-Márton napjáig a jobbágy-ság minden fajtája megszűnjék az összes porosz tartományokban.

A porosz királyok a napoleoni véres háboruk és rombolásaik, utóbb a diadal után és a rekreációs kormánysszellem idején is folytatták a nemzeti vagyonság emelésére irányuló nagy és sikeres tevékenységöket. Ellenben Ferencz király nem követte a porosz mintát. Reá semmiféle haladó koreszme sem tett hatást s habár a magyar mezőgazdaság az 1792—1835. években sem maradt befolyástalanul a külföldön elért haladásoktól, ez első sorban a korszellem, valamint az irodalom és egyes nagybirtokosok, nem pedig a kormány müve volt. Mig a külföldön a földműveléstan önálló tudományjá fejlődött, s kivált a természettudományok kezdték a gyakorlati mezőgazdaságot alapjaiban átalakítani, mert az uralkodók anyagi és erkölcsi támogatásban részesítették a szakférfiakat s az állam mező-

gazdasági tanintézeteket vagy az egyetem gazdasági tanszékeket állított, Ferencz királynak az irodalom iránti gyűlölete még e térre is kiterjedt s a censura lehetőleg azt is akadályozta, hogy a magyar társadalom tudomást vegyen a külföld haladásairól. Keszthelyen és Magyaróvárt gazdasági iskolák alapítottak ugyan, de nem a kormány, hanem a magánosok részéről. A nagyarányú telepítések kora ellenben már véget ért. Az utépités, a vizszabályozás, a mennyiben e téren történt valami, magánosok kezdeményezéséből indult ki s a hitelszervezet és igazságszolgáltatás mellett a legszűkebb körre szorult.

Nem mondhatni ugyan, hogy Ferencz király teljesen közönyös, érzéketlen maradt volna annak a nagy néprétegnek a sorsa iránt, mely hadviseléséhez az adót és a katonát, még pedig addig hallatlan nagy mennyiségben adta. Egyes rendeleteiben, némelyik törvénycikkében megnyilatkozik bizonyos jobbagyvédő irányzat. De lényegileg nem ment tovább, mint addig, hogy egyszerűen fentartotta az 1790/1. 35. cikket, mely szerzése idején sem elégitette ki a szükségletet, hisz a rendek azért küldtek ki országos urbérbizottságot, az idők folyamán meg még inkább elavult. Mindazáltal ez a törvény volt a magyar jobbagyság alaptörvénye még 1835-ben, halálakor is csak utóda szentesítette az új urbértörvényt, mely 1848-ig érvényben maradt. Maga Ferencz király egyedül az említett törvény megújítására szoritkozott életének hosszú folyamán. Ezt azonban megtette kevéssel trónra lépte után tartott első országgyűlésén s az 1792: 12. t.-cz., mint mondja, a király javaslatára az 1790/1: 35. cikk hatályát a legközelebbi országgyűlésig kiterjeszté, sőt az urbéri panaszok „gyorsabb és megfelelő kiegyenlitése végett“ a jobbagy javára a pörös eljárást némileg egyszerűsítette. Minthogy azonban a háborus viszonyok, de első sorban az udvarnak minden haladástól való irtózása miatt az országos bizottság urbérmunkálatát a rendek ezután sem tárgyalhatták, noha ismételve kijelentették készségüket, ez az 1792-ki törvény egyik országgyűléstől a másikig meghosszabbított. Ezt tette az 1796. (3. t.-cz.), az 1802. (6. t.-cz.), az 1805. (3. t.-cz.), az 1807. (3. t.-cz.), az 1808. (9. t.-cz.), az 1825/7. (10. t.-cz.) országgyűlés. Az utóbbi (8. t.-cz.) újra országos bizottságot küldött ki, hogy albizottságokra oszolva az 1790/1-ki országgyűlés rendeletére készült munkálatokat át-

tanulmányozza s megfelelő módosítással a következő országgyűlés elé terjeszse. Ez megtörtént ugyan, de e munkálat tárgyalását az 1830-ki országgyűlés megint a következőre halasztotta s csak az 1792-ki jobbágytörvényt ujitotta meg (14. t.-cz.) Az 1832—56-ki országgyűlés végre azután nagyrészt Ferencz király életében megalkotta az új urbértörvényt, melyet azonban már csak utóda szentesített. A Ferencz király hosszú uralkodása folyamán hozott többi törvény keveset vonatkozik közvetlenül a jobbágyokra. Számuk általában csekély s néhány tűrhetetlen visszaélés orvoslását célozzák.

Igy az 1802: 7. t.-cz. a gabona- és bortized, a kilenczed s minden más természetben szedett földbér behajtásának módját szabályozza. E szerint, mihelyt az őszi és tavaszi termés learatása után a jobbágyok értesítették, hogy elkészültek a mezei munkával, a földesur a bejelentés vétele után 8 nap alatt köteles volt a termésből őt illető részt kivenni s ha ez időben elmulasztotta, a jobbágy a maga részét szabadon elszállithatta. A hegyvámot, a mint a bortizedet és kilenczedet nevezték, a szüret alatt tartozott a földesur beszedni, ha csak a jobbágyval kötött szerződésben a hegyvám behajtására más módozat nem állapított meg. Ugyane gyűlés 20. czikke a jobbágyok fölperesi jogát szabályozta s némileg kiterjesztette. Ellenben a 24. cikk fentartotta a jobbágyra a régi vadászati és madarászati tilalmat, ámbár a vad okozta károkért a jobbágy kártérítési igényt nyert. Az 1807: 3. cikk intézkedett, hogy a kilenczedre és tizedre vonatkozó 1802-ki törvény szigoruan megtartassék s hogy a jogosultak a bortizedet a jobbágy szőlejében, nem pedig valami külön dézmáló házban vegyék ki.

Ennyi az egész, a mi Ferencz király 43 évi törvényhozásában közvetlenül a jobbágyra vonatkozik. Pedig sohasem lett volna oly jogosult a hatékony jobbágyvédelem, mint épen ez időben, mikor a király az adózó és katonáskodó tömeget óriási mértékben igénybe vette, ez meg sohasem érdemelte annyira a védelmet, jogállása kiterjesztését, mint épen ez időben, mikor a mérhetetlen vér és pénzadó mellett még két devalvatio, állambukás következményeit is el kellett viselnie. De a király még jogi, erkölcsi engedményekkel sem kárpótolta alattvalóit. Ellenkezőleg a trónról szétáradó reactiós szellem az uralkodó rétegeket is megmételtyezte s a munkáselem irányában ismét a régi rendi

gondolkodást emelte benne tulsulyra. Hasztalan változott meg a világ mindenütt, hová a francia eszmék és fegyverek eljutottak. Magyarország kormányzatában az a szellem érvényesült, mely József és Lipót királyok uralkodása alatt már eltűnt belőle. Ferencz király ép oly ellensége volt a rendiség politikai jogainak, mint ők. De nem a tömeg rokonszenvét igyekezett megnyerni, hanem azt ugyszólván szabad prédául engedte át a rendiségnek, melynek nagy része meg készségesen támogatta kényuralmi törekvéseit. Így azután a Mária Terézia korabeli állapotok nem csupán az urbérben, hanem az állami és politikai viszonyokban is mindinkább megújultak. Az 1790/1-ki hires törvényezikk, mely Magyarország és kormányzata önállóságát biztosította, pár év multán annyira feledésbe merült, mintha sohasem hozatott volna meg. A lelkiismeret, az irodalom és a sajtó ismét lánczra veretett, másrészt az udvar köréből olyan sötétség terjedt szét, mely a rendiséget a legegyszerűbb haladástól is visszariasztotta. Ferencz király atyjának leghivebb embereit, kik az ő felvilágosodott szellemében végezték teendőiket, kiszorította a tisztviselői, tanári karból s nyomor, börtön, sőt vérpad lett azok sorsa, kik atyjának felvilágosult eszméit meg nem tagadták és az ő szándékainak vak végrehajtói nem lettek. Felülkerekedett a legteljesebb reactió s az állam hatóságai, valamint a vármegyék versenyeztek egymással az értelmiségben nagyon elterjedt francia eszmék hiveinek kiméretlen üldözésében. Az udvarból minduntalan érkeztek a szigorú utasítások a forradalmároknak bélyegzett s a legdurvább rendőri és rémuralomnak alávetett józanabb gondolkodásuk ellen, a rendi hatóságok meg tömegesen küldték föl hozzá jelentéseiket „a szabadkőművesek és jakobinusok“ országháborító üzelmeiről. Végre csakugyan sikerült kinyomozni egy titkos társaságot, melyet Martinovics Ignác, Lipót király egyik kedveltje, kit maga Ferencz nevezett ki sárvári apáttá, alapított. A jakobinus tanokat tette magáévá, de nem a tömegnek hirdette azokat, nem a parasztsággal keresett kapcsolatot, hanem épen az értelmiség szűkebb körével, különösen a magyar írókkal s a műveltebb ifjúsággal. Az a francia szabadságkáté, melyet magyar fordításban barátai közt terjesztett, beszél ugyan jobbágyokról is, de nem a szónak közönséges értelmében. Jobbágnak nevezi az alattvalókat, illetőleg az

összes elnyomott rétegeket s azokat igyekszik arra buzdítani, hogy emberi és politikai jogaikat visszaszerezzék. E jogok közt szerepelnek a ruházkodás, táplálkozás pályaválasztás, a tehetség kipallérozásának, a politikai életben való részvételnek szabadsága, másrészt minden kiváltság eltörlése. Magához a jobbhágy néphez azonban nem fordul, az ő számára nincs külön mondanivalója, a mint a vezetők sem szálltak le hozzá, nem kerestek vele kapcsolatot s eszökbe sem jutott, hogy fellázítsák, fegyverfogásra izgassák. A Martinovics összeesküvése s a magyar jobbhágy közt nem volt semmi érintkező pont vagy kötelék. A mit a magyar munkástömeg a francia forradalmi eszmékből megtudott, arról nem Martinovicsék útján értesült s az elégedetlenséget, mely benne élt, nem ők ébresztették. Noha a társaság legföbbleb 75 tag szerzésén kívül egyéb gyakorlati tevékenységet ki sem fejthetett, mert a rendiség hamar összefogdosta tagjait, Ferenc király kegyetlenül elbánt velök s vérpadra vagy sötét tömlöczbe dobta öket, hogy örökre elijesszen mindenkit a hasonló vállalkozástól. A rendiség készségesen támogatta a királyt, ki az 1796-ki országgyűlést már azért hívta össze, hogy a felforgatók ellen megtegye „a királyi székünk megszilárdítása, az ország ősi alkotmányának védelme, a nemesi jogok és kiváltságok oltalma s végül a vallás megőrzése“ czéljából szükséges intézkedéseket. A rendiség örömmel kapta föl az ígét s immár jó sokáig „a nemesi jogok és kiváltságok oltalma“ lett politikai programjának egyik főelve, a mi lényegileg nem jelentett mást, mint a jobbhágyra vonatkozó minden javítás elvi visszautasítását. A ki a rendi gondolkodás szük keretén tul mert menni, azt a rendi érdek árulójának bélyegezték s a mint az istenek egyszer Prometheust kegyetlenül büntették, mert az emberi nem sorsát javítani akarta, a mint az igaz athenaei polgár rossz hazafinak tartotta Euripidest, mert irgalommal viseltetett a rabszolga iránt, akképen a rendi társadalom vezető elemeiben ujra megbotránkozást kezdett kelteni, ha valaki a jobbhágy helyzetének javítását emlegette. Az igazi nemes ember a magyart nem abban látta, a ki magyarul beszélt, hanem tisztán a nemes emberben, habár az nyelvileg nem volt magyar s még az irodalomtól is azt követelte, hogy az ne általában embert, ne is magyart,

hanem csupán a magyar nemest tekintse a nemzet egyedüli képviselőjének.

A főúr a köznemessel, a földesúr a jobbágygyal térben és időben együtt élt ugyan, de egy világ választotta el őket gondolkodásukban s ha valaki Ciceró ékesszólásával próbálta volna őket törekvéseik helytelenségéről meggyőzni, akkor sem értették volna meg egymást. Az urak nyilatkozatait olvasva, egy távoli multba érezzük magunkat visszahelyezve. Ők olyan nyelven beszélnek, melytől rég elszoktunk, mert eszejárásuktól és törekvéseiktől nemcsak évtizedek, hanem hosszú évszázadok választják el a jelent. Mint régebben, úgy ebben az időben is, mikor a francia eszmék hatása alatt Európára az anyagi és szellemi lendület új tavaszkorát támadt, a nemesi közvélemény minden megnyilatkozásában a legavultabb nézetek kísérteties hangjával találkozunk. A József és Lipót korabeli gazdag és felvilágosult politikai irodalom feledésbe merült s a rendiség a bécsi reactió szolgálatában a legelmaradottabb eszméket hirdette. Ha nem is kell épen szó szerint venni, a mit gróf Széchenyi István mond, hogy „alnemeseink egyesítik személyökben a spanyol grandot, a frank gascont és a rest hottentottát“, rajzában sok az igazság s a józan ész vezette, annyi bizonyos, mikor a legnevetesegebb anomáliának nyilvánította (1821.), hogy Magyarországon a nemesek a parasztság képviselői. Mikor 1820-ban először volt jelen egy úri széken, a szerzett tapasztalatokon megütközve mondotta: „ezek az emberek nem is gondolkodnak s ha igen, csak magukra gondolnak s a parasztról teljesen megfélemlenek, ez az ő szemökben semmi.“ Más alkalommal meg megjegyezte, hogy a paraszt csak rabszolga s „400.000 lélek a maga előjogait és privilégiumait 10 millió ellenében, a kikeről az országgyűlésen említés sem történik, akarja érvényre emelni. Ha az ember erre a pontra viszi a beszédet, olyan nézetekkel, olyan egyoldalúsággal találkozik, hogy a tunguzok és baskirok országában képzelet magát.“

Ennek felelek meg azok a szempontok is, melyekből a rendiség ez időszakban az összes főfontosságú anyagi érdekeket, a legfontosabb gazdasági kérdéseket megítélte. Bármennyire megnyírbálta politikai jogait az udvar, bármennyire kiaknázi az országot gazdaságilag Ausztria, ő még mindig úgy okoskodott: „ha igazat akarunk mondani, nem igen van szabadabb

ország Magyarországnál.“ És ha a vérmes képzelet ilyen boldognak, ilyen szabadnak találta a magyar népet, nem nagyon kellett magát megerőltetnie, hogy kimondja, hogy a leggazdagabb is s Ausztria a vámpolitika segélyével „a gazdag népnek bőségéből“ csak „a fölöslegvalót“ veszi el. Ezt épen Berzsenyi mondta, a rendek meg hozzá tették, hogy „Magyarország az osztrák birodalomnak elválaszthatatlan tagja. Azért, ha Ausztria a kereskedelemből gyarapszik, nem mondhatni, hogy ebből Magyarországnak különös kára lenne.“ Ugy okoskodtak: „a mostani időben a fejedelmek teszik a kereskedés iránt való alkukat; a kiknek tehát egy fejedelmünk vagyon, a kereskedelem elintézését kötelesek vagyunk arra bizni. A mostani kegyes fejedelmünk is megígérte már nekünk, hogy a mennyire a többi tartományainak kára nélkül megeshetik, a mi kereskedésünknek nagyobbitását mindenképen fogja eszközölni.“ Azt a gondolatot, hogy az ország közterheiből legalább valamit magokra vállaljanak, egyenes felségsértésnek tekintették s azt mondták (1802. országgyűlés) „a magyarországi alkotmánynak az a fundamentuma, hogy a nemesség ne egyébbel tartozzék, hanem csak háboru idejében felkeléssel és hadi adóval.“ A királyi hatalom sürgetésére réges régen, még 1723-ban törvényt hoztak, mely szerint országos közpénztár alakítandó, melyből a kellő pénzeszközök az anyagi érdekek sürgős fejlesztésére, utépitésre, csatornázásra, vizszabályozásra, kereskedés és ipar támogatására fedeztessenek. Csakhogy pénzt nem jelöltek ki számára s így a pénztár megfelelő jövedelmek hijján nem létesült. 1790—91-ben újra kimondották, hogy az 1723-iki ide vonatkozó törvény végrehajtandó. Minthogy azonban a táplálására szükséges pénzforrásokat akkor sem jelölték ki, a törvény ismét nem hajtatott végre. 1802-ben a kérdés újra napirendre került s akkor már egyesek azt ajánlották, hogy a nemesség a saját zsebéből fedezze a pénztár szükségleteit. A kérdés bizottsághoz is utasított, hol azonban sokan ugy okoskodtak, hogy az 1723-iki törvény végrehajtása „valamint mindeddig elmulhatott, ugy most is elmulhatik.“ Sőt Zerdahelyi György, nyitrai követ egyenesen ugy érvelt, „a köztár arra való volna, hogy a kereskedés gyarapodjon s mintegy pallérozódjon. De még nálunk a kereskedésnek csekély kezdete vagyon. A mi eleink ebben nem is akartak többre menni. Azt sem lehet állítani, hogy

ez az országnak vagy királynak nagyon hasznos volna. Különösen a felső vármegyék az utak csinálásának s a vizek csapolásának kevés hasznát fogják venni.“ Így szépitgette az osztályozás azt a nem épen szép törekvést, hogy a maga részéről már csak egész rendkívüli módon hozzájáruljon az ország legégetőbb szükségleteihez, minek gondolatát is az alkotmány elleni árulásnak minősítette. Ellenben a kormány minden igényét, mely a munkásrétegeket terhelte, elég készségesen szokta a másik uralkodó réteggel, a papsággal egyetemben teljesíteni. Mindketten elég ridegen kimondták, „teljesítsük az udvar kívánságait, hisz nem a mienkből megy“ s meg voltak győződve, hogy míg ezt megteszik, a fennálló gazdasági rendszert megérintetlenül hagyják, az ő adómentességek sértetlenül fennmarad, mert szolgálataikat Bécs az ő érdekeik védelmével fogja jutalmazni. Ellenben, ha akadékoskodnak, adómentességet tesz koczára, mert, a mint mondták, „az udvar fentart bennünket, de nem a mi szép szemünkért, hanem önmagáért.“ Sokan azt hangoztatták, hogy az adott helyzetben nem használnának semmit az országnak vagy a köznépek, ha kiváltságaikból akár egy hajszálnyit feláldoznának, miben volt egy szemernyi igazság, de „ha jobb idők következnek“, majd ők is más politikát követnek.

A mi különösen a jobbágykérdést illeti, ebben még föltétlenebbül és készségesebben követték az udvar ösztönzését s ők is ne nyulj hozzám virágnak tekintették a főfontosságú ügyet, noha alapvető jelentőségére egy jeles író, Berzeviczy Gergely már akkor figyelmeztette őket. Midőn annak az okát kutatták, miért gyarmata Magyarország Ausztriának, mely zsirját, vérét kiszopja, mely verejtékéből gazdagodik, Berzeviczy kereken kimondta, hogy ezt legelső sorban a rendiség okozza. „Ha ma nemzetté lennénk — folytatta — holnap nem lennénk többé gyarmat. A rendi szétszakadozottságban azonban Ausztria egyszerűen szivaacsnak tekint bennünket, melyet akkor sajtol ki, mikor szükségesnek lát.“ Minthogy azonban sokan meg voltak győződve, hogy az udvar csak addig kiméli a nemesi kiváltságokat, első sorban az adómentességet, míg a nemesség beletörődik a gyarmati helyzetbe, a jobbágykérdés a megkövesedés, az érintetlenség állapotában maradt. Lelkiismereteket sokan azzal nyugtatták meg, hogy azt hirdették, hogy

bármely ujtás fölösleges is, mert a magyar parasztság állapota minden tekintetben kielégítő. E felfogásuk rideg ellentétben állott minden külföldinek itéletével, ki hazánkat bejárta. De az aránylag elfogulatlanabbakat sem lehetett az ellenkezőről meggyőzni. Így például gróf Széchenyi Ferencz, ki annyi pénzáldozatot hozott a nemzeti polgárosodásért, a kiről föltehető, hogy alaposan ismerte a viszonyokat s igaz meggyőződését fejezte ki, terjedelmes munkát irt a magyarországi jobbagység helyzetéről. A munka kéziratban maradt s eddig csak hosszú czímét ismerjük,¹⁾ melyből azonban kétségtelenül kitünik, hogy a nemes gróf szintén megnyugtatónak tartotta a honi parasztság viszonyait s különféle közterheit nem hitte tulságosoknak. Csakugyan erélyesen kikelt azon állítás ellen, mintha a magyar jobbagy rabszolga lenne s vagyonát illetőleg a földesur önkényétől függene. Az a nézete, hogy nincs ok sajnálni a magyar parasztot azért, mert az államnak, a vármegyének, lelkészének és a katonaságnak fizetni tartozik, hisz mindezt elbirja. De hogy is gondolkodhatott másképen, mikor mindenfelől hallhatta, hogy extra Hungariam non est vita, melyet egy 1796-ban megjelent földleírás is jelszóul vett s döcögő versekben következőleg hirdetett:

Nincs a magyar földön kívül jobb élet e földön
Itt s máshol kenyeret, bort s pecsenyét ne keress!

A rendiség e felfogása természetesen nemesak az országgyűlésen, hanem általában mindenütt, különösen pedig a rendiség különleges szervében, a vármegyében s ezzel a gyakorlati életben, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatás alsó fórumaiban még erélyesebben jutott érvényesülésre. Nem mondhatni, hogy ez időszak megyei statutumai sok hasznos és józan határozatot nem tartalmaznának a belső rend s általában a nemzeti munka, legelől a földműves nép javára. De ép oly sok

¹⁾ Von den Verhältnissen des Ungarischen Unterthans zu seinem Grundherren. Zur Aufklärung des Vorwurfs, als wäre der Ungarische Bauer oder Unterthan ein Sklave und würde als solcher sowohl in Bezug auf sein Vermögen von seinen Grundherren behandelt, und als sei dieseswegen kein Grund vorhanden, den der übrigen Lasten und Abgaben wegen zu bedauern, die er für den Staat, das Comitát, seinen Pfarrherren und das Militär zu tragen und an dasselbe abzuführen schuldig sei. A czímet közli *Áldásy*, A gróf Széchenyi család levéltára, 32. lap.

bennök az osztályelfogultság; vezető eszméjük mindig a földesuri jog s minthogy kizárólag földesurak készítették őket, első sorban az osztályérdek oltalmára fektetik a fősúlyt. Földesur és vármegye rendesen kezét fogott egymással a jobbágy ellen s ha néha összeütközés támadt köztük, ennek oka a legritkábban volt az, hogy az egyik a másikat gátolni akarta volna a jobbágy kiaknázásában. A legtöbbször ugynevezett *competentialis conflictus*ba keveredtek; ha például a szolgabíró deresre huzatta a jobbágyot, földesura kifogást emelt, de csak azért, mert az volt meggyőződése, hogy a botozás joga egyedül őt illeti. Sok vármegye minden néven nevezendő jobbágyterhet, még az uradalmi tartozásokat is a hadi adó czime alatt hajtotta be, a mi töméntelen visszaélésre és panaszra adott alkalmat. Csanádmegye csak 1825-ben rendelte el, hogy az adókönyvecskében minden adót külön mutassanak ki, belőle az urbéri terhek kihagyassanak s a vármegyei adószedő csupán a hadi, házi és verbunkadó behajtására szoritkozzék.

Ugyancsak Csanádmegye (1807.) elrendelte „a puskáknak paraszt kézből való elvételét“, ellenben még azon évben ki mondta, hogy minden adózó 1—1 adóforint után 5 veréb- és 1 varjufejet tartozik beszolgáltatni vagy pedig 1 verébért 1 és 1 varjuért 5 krt fizetni. 1813-ban a megye nem ugyan kötelességgé teszi, hanem különösen ajálja a farkasirtást, de azért megállapítja, hogy minden falu hány farkast irtson (két róka egy farkasnak vétetett) s ha a falu többet szállított be, minden farkasért egy aranyat kapott. Ellenben minden adóforint után a paraszt 2 varju- és 4 verébfejet vagy ugyanannyi tojást volt köteles beszolgáltatni s például Hódmezővásárhelyre 14.804 adóforint után 29.608 varju és 59.216 veréb volt kiróva.

Annak az érzelemnek megfelelően, melyet az uralkodó osztály táplált jobbágyságai iránt, alakult szükségképen a két társadalmi réteg viszonya s ha e viszonyból következtetünk az érzelemre, annak igen gyűlöletesnek kellett lennie, mert a nemesség az egész Napoleoni korszakban amaz aggodalom hatása alatt állt, hogy a jobbágyság ellene támad, hogy új parasztlázadás keletkezik. Már 1797-ben, mikor a nemesi fölkelést zászló alá hívták, rettegve távoztak a nemesek tüzhelyüktől azon hitben, hogy távollétüket a parasztság zendülésre használja fel. „Legnagyobb, irta báró Prónay László, a belső veszedelemtől

való félelem, hogy ha főképen az egész nemesség kitakarodnék. Hóravilág! Az isten óvjon tőle; de attól inkább tartunk, mintsem a francziától.“

Mikor meg 1809-ben a nemesi fölkelés a táborba vonult, sok helyen a nemesi családok nem mertek otthon, agyoncsigázott jobbágyaik közt maradni. Attól féltek, hogy rájuk törnek s kitöltik rajtuk bosszujokat. Sokan a biztos városokban kerestek menedéket. „Most uraink — írja Horvát István — sietten sietnek városokba s ha kérdeztetnek utoknak okáról, a parasztságtól való félelmet rebegik.“ A nemzeti együvértartozandóság és egymásra utaltság érzése, mely József császár uralkodása vége felé ébredezni kezdett, a közéletből ugyszólván eltűnt s legfőlebb az irodalomba huzódott vissza. Ellenben az uralkodó réteg nem érezte magát a munkásrétegekkel solidarisnak, legalább köztevékenységében alig van az ilyen érzésnek nyoma. Mikor a magyar nyelv egyik legbuzgóbb apostola, felsőbüki Nagy Pál az alsó táblán 1807-ben a nyelv hű ápolója, a jobbágyosság érdekében szót emelt, a rendek azzal a latin kiáltással: „ne stultisat“ (ne bolondozzék) igyekeztek elnémitani, a kormány pedig a következő országgyűlésre nem engedte többé megválasztatni s csak 1825-ben juthatott ismét követi megbízáshoz.

A rendiség hangulata és nézetei sok tekintetben nem maradtak hatástalanok az irodalomra, mely akkor az ország különböző részeiből, de már leginkább Pestről, a nemzeti életnek kialakuló központjából szólott nemzetéhez. Az írók nagy része maga is a rendiség világából került ki s az a csekély közönség, melynek ez időben még irt, szintén főleg a kiváltságosok rétegéből ujonczozta magát. A censura, a kém- és rendőri rémuralom különben is lidérczként nehezedett rájuk s a szörnyű megpróbáltatások, melyek az írókat a Martinovics-összeesküvés alkalmából sujtották, évtizedekre elvették kedvöket a francia eszmék iránti lelkesedéstől. Az a hang, mely még a Lipót korabeli irodalomból kiharsogott a tömeghez s mely arra buzdította „törd össze tehát már annyi esztelenségnek és gonoszságnak lánczait, melyeknek sulyos csörgése alatt nyögtél,“ eltűnt vagy legalább a felismerhetlenségig megjuhászodott. Sokan egyenesen lelkesedtek a reactióért, ámbár egy bizalmas próbaszavazás kimutatta, hogy az írók közt mégis csak Napoleon vagyis

az új korszak hívei vannak többségben, hisz az új kor éltető lehellete termékenyítte meg a magyar irodalmat. A mennyire a censura engedte, ekkor is buzgón hirdette fenkölt, magasztos eszméit: az emberszeretetet, a hazafiságot, az anyanyelv kultuszát, a munka tisztességét s a tudás értékét. Mindazáltal még nagyon is a régi talajban, a rendiségben gyökerezett s nem a magyarság egyeteméhez fordult. Nem az összeségnek beszélt s még a hol népies volt, ott sem a tömegek lelkiületéből táplálkozott, nem az ő örömeiket, bánatukat, nem az ő ösztöneiket és törekvéseiket rajzolja. A mit az akkori írók elbeszéltek, az csak ritkán dobbantotta meg akár szeretetben, akár fájdalomban a nép szívéét. A mit mondtak, az nem keltett visszhangot a tömegek kedélyében, nem világította meg az utat, mely eszményei valóításához vezetheti. A ki eltalálta azt a hangot, mely fülbemászóan kedves volt a tömegnek, annak könyveit olvasta mindenki, az egyszerű munkás ember, valamint a nemes ur. Csakhogy ilyenek még ritkán akadtak s egyrészt a censura tilalma, másrészt a jobbágyságon nyugvó államszervezetből kiözlő légkör nagyon nehezéette az irodalomnak, hogy természetes hivatásának megfelelően, mint a nyugoti államokban rég megtette, teljesen új világnézet terjesztőjévé emelkedjék s benne a munkáselemek óhajait és vágyait egész igazságukban kifejezésre juttassa.

A feudális érzés és gondolkodás, melyből a földesurak többsége a XIX. század első negyedében még ki nem vergődött, nem zárta ugyan ki a jobbágy iránti emberséges bánásmódot. Némelyek már azt is belátták, hogy a nemesség anyagi és erkölcsi erejének legfőbb kutfeje a jobbágyok kedvező anyagi és erkölcsi állapota. Mindazáltal egészben az irodalom még csak az ugynevezett „jó“ földesur álláspontján állt s méltányosságot, emberséget hirdetett a munkásnép iránt. De az, hogy a jobbágy szabad, urával jogban és teherben egyenlő, telkének tulajdonosa legyen, igen kevesek agyában villant fel, sőt a többségnél most is nyílt visszautasításra talált. Kazinczy Ferencz, az írók hadának egyik fővezére, mélyen sajnálta „a portéka számba menő jobbágyot“ s melegen óhajtotta sorsának javítását. Dicséri is a jó földesurat, de arra nem gondol, hogy a jobbágyintézmény elavult s gazdasági és polgárosodási tekintetben egyaránt eltörlését kellene sürgetni, mert a magyar nemzeti

egység megteremtésének az a főakadálya. Berzsenyi Dániel, ki később (1833.) sokban alaposan megváltoztatta véleményét, ez időben még szintén Kazinczy felfogását követi s az intézményekben nem talál javítani valót. „Én a mennyire ismerem a magyart — mondta — gazdag és boldog s a hol nem az, vagy a földje vagy maga az oka.“ A svábok szorgalmukkal és takarékoságukkal Tolna és Baranya hegyes részein meggazdagodtak s cserépfedelü czifra házakban laknak. „Hogy lehet azt nyomorult népnek mondani, — tette hozzá a nélkül, hogy sejténé, hogy ezzel mondta a legsujtóbb bírálatot a jobbágyintézményről, — a melynek az egész fele, azaz az asszony nép, a munkát nem is ismeri, a hol a férfi is az esztendőnek felét heveréssel tölti, még sem fogy el sem kenyere, sem bora? Hány országok vannak, hol a nép tizannyit robotol, — a kősziklák is mostoha természetűek — mint a magyar az ő urának, a hol egy asszony annyit dolgozik, mint hat magyar férfi s még sem ehetik a kolompérban is eleget, még sincs más ruhája, mint fapapucs és magától font, szótt czondra.“ „Ellenben, végzi, a magyar köznép olyan fényüzést fejt ki, hogy a vármegyék bizonyos ruhadarabok készítésétől eltiltották a mesterembereket s pandurokkal tépették le az emberekről a 100 frtos bundákat, 70—80 frtos ködmönöket, szűröket, 30—40 frtos kivarrott ingeket.“ Utóbb maga bevallja, hogy „én akkor úgy szóltam, mint borzas bajszu magyar.“ „De azóta, folytatja, sokat elnyirtam bajuszomból“ s belátja, hogy „nem lehet szentebb kötelessége egy bölesnek, mint a nép boldogulásának eszközlése.“ 1833-ban meg munkát irt a magyar mezőgazdaságról, melyben őszintén elismeri, „hogy annyi millió földmivelő közt alig látunk olyanokat, kik valami szerencsés környezet által a szegénységből kivergődnek; olyanokat ellenben, kik minden hivizzadások mellett is inkább elszegényednek s ha megvénülnek vagy koldusbotra jutnak, vagy durva gyermekeik kinzott zseléreivé nyomorodnak, fájdalom, nem keveset látunk.“ De még akkor is csak anyagi bajait látja a gazdasági munkarendszernek. Ellenben a végtelen erkölesi bajokat, melyekkel a rendszer nemzeti szempontból járt, sohasem ismerte meg. Ugyanily eszmekörben élt Kisfaludy Sándor, a ki rendi önérzettel mondotta „ura vagyok én jobbágyaimnak, nem nyomorgatója.“ Mindazáltal egyesek nem nyugodtak bele e patriárchalis felfo-

gásba s az az eddigi jobbágypolitika helytelenségét s a socialis bajokat, melyeket okozott, elismerték. Horvát István, az igaz magyar, mikor 1809-ben a nemesség új parasztlázadáستól félt, megjegyezte, hogy a rendiség magának tulajdoníthatja e sajnos állapotot, melynek csak az az oka, hogy az előbbi országgyűlések nem helyezték emberségesebb alapra a jobbágyiség lételetét. Katona József Bánk bánjában, melyet azonban az akkori nemzedék észre sem vett, a pór Tiboreczot tette a közelégedetlenség kifejezőjévé. Kisfaludy Károly később meg előszeretettel dolgozta föl a mágnásellenes tárgyakat, mert a főurakban látta, valamint az összes nemzeti törekvések, akképen a jobbágykérdés helyes megoldásának főakadályát. De akadt már ez időben magyar író és közgazda, a ki a jobbágyintézmény egész szövevényébe bepillantott s erélyesen szót emelt a magyar parasztság emancipatioja érdekében. Ez Berzeviczy Gergely¹⁾ volt, az első és egyetlen, ki a jobbágykérdés egész gazdasági, politikai és erkölcsi jelentőségét átértette s Széchenyi Istvánig az ujkor józan, felvilágosult szellemében tárgyalta. Berzeviczy (1763—1822.) az ősi család protestáns ágából származott, külföldön tanult, hol sokat utazott. Itthon államszolgálatot vállalt, de csakhamar megbotránkozva a közviszonyok alakulatán, jószágára vonult s kezelésével, valamint egyháza ügyeivel foglalkozott. Az ország egyik legműveltebb, legelfogulatlanabb embere volt, ment minden szélsőségtől, ellenben bátor ostorozója bármily visszaélésnek, nemes oltalmazója a szegényeknek és elnyomottaknak. Különösen vonzotta az irodalom s német vagy latin gazdaságtani munkái a külföldön is élénk figyelmet keltek s sokféle kitüntetéست hoztak írójoknak. Magyarul nem írt, mert ezt a nyelvet csak patvarista korában sajátította el s a nyelvkérdésre általában nem fektetett súlyt, sőt azt hirdette, hogy a mig nemesi nemzet maradunk, a latint nem nélkülözhetjük s meg kell hagynunk hivatalos nyelvül. Mindazáltal ép oly nemes hazafiség hatotta át mint azokat, kik az anyanyelvért buzgólkodtak, ellenben ósdi világnézletökkel, az elavult társadalmi és politikai intézményekhez való ragaszkodással a magyarságnak folyton nehezítették az ujjászületést s önkénytele-

¹⁾ *Gaál Jenő*, Berzeviczy Gergely élete és művei. Irta, illetve legnagyobbrészt latinból, kis részben németből fordította. Magyar Közgazdasági Könyvtár I.

nül elzárták előtte a jövőt. Berzeviczy ellenben el akarta riasztani az agyakból a multak hazajáró lelkét, új ösvényt akart törni a haladásnak, melynek jótéteményeivel Európa legnagyobb államaiban személyesen megismerkedett. Korának egyik legjelesebb egyetemén folytatta tanulmányait s nyitott szemmel járta be a nyugatot, valamint Lengyelországot. Kivált közgazdasági kérdések érdekelték; első sorban Magyarország külkereskedelmi viszonyait, valamint belső gazdasági életét tanulmányozta, iparral, kereskedéssel, forgalommal foglalkozott. Életrevaló csatornaépítő tervekkel állt elő s beható tanulmányok alapján külön munkában világította meg a hazai parasztság állapotait s a jobbtörvényintézmény igazi értékét. Ebben valóságos uttörő volt, mert addig oly tudományos alapon s az összes gyakorlati mozzanatok szemmel tartásával még nálunk senki sem hatolt be annyira a kérdés velejébe, mint ő.

Ismerte az ókor és a XVIII. század legjobb íróit, köztük Kantot és Smith Ádámot s művei szép gondolatokkal, termékeny eszmékkal telvék, melyek nagy részével csakhamar Széchenyi Istvánnál találkozunk, kinek határozottan előzője volt. Abból indult ki: „nincs szebb és nemesebb hazafiság, mint az, mely oda törekszik, hogy lakosai az ország gazdag, bőven termő, de elhagyott természeti kincseit kiaknázhassák.“

A kormányzat főfeladatát abban látta, hogy az embert folyton jobbá, tökéletesebbé és boldogabbá tegye. Tudta és hangoztatta, hogy az alkotmány és a kormányzat mérhetetlen különbségeket tud egy és ugyanazon állam alattvalói közt teremteni s hogy mellözve az emberiség tekinteteit, a paraszt nép kedvezőbb helyzetéből a földesur, az állam, a király egyaránt dus hasznot merithet. Mindazáltal épen nem volt a szélső tanok, a radikális vagy felforgató eszmék hive s utalt reá, hogy „az ujtásnak éretlen és fonák viszketege“ mennyi szerencsétlenségnek vált már kutfejévé. Csakis a jót szerette, akár régi, akár új volt, de önmagáért „sem a bárgyu régiség, sem az ostoba ujság“ nem lelkesítette. E szempontokból vette bírálat alá magyar hazájának közintézményeit s azt találta, hogy a magyar alkotmány nem illik Európa mai államszervezetébe, hanem komoly reformokra szorult. Együttal élesen kikelt azok ellen, kik minden tudásukat a Corpus jurisből s a Hármaskönyvből merítették. Kiméletlenül ostorozta, hogy az egyház

politikai jogokat gyakorol, s kifejti, hogy nem a vallás, hanem az egyház okozta azt a töméntelen bajt, melyet a történelem följegyzett. Kikelt a rendiség tultengése ellen s a leghatározottabban követelte a hadi adónak a nemsségre való kiterjesztését, mely nem ajándékképen, hanem szolgálatok fejében kapta jogait, de a visszaélések hosszú sorával kivonta magát kötelezettségei teljesítése alól, melyeket mind az elnyomott osztályokra háritott át. Mint később Széchenyi, ő már 1802-ben megbotránkozva említette, hogy az adózó nép egyáltalán nincs az országgyűlésen képviselve, mely tehát végtelen sokat beszél az adózókról, de nem segít bajaikon, hanem folyton új adókat rak tulterhelt vállalkra. Utalt a sokféle sürgős reformra, az adórendszer s különösen a hadkiegészítés, a kegyetlen katonafogdosás bajaira, melyekhez a rendiség vagy közönyből, vagy önzerekből ragaszkodik. A legmelegebben szót emelt a különböző gazdasági érdekek védelmére s elmondta, hogy Magyarország kétannyi lakót (akkor Erdély és a határőrvidék nélkül 7 millióra becsülte a népességet) bőven eltarthatna. Mikor 1802-ben a magyar kereskedelem képviselői fölkérték az országgyűlést, szabadítsa ki hazánkat gyarmati állapotából, melybe Ausztria kizsákmányoló vámpolitikája juttatta, Berzeviczy merészen megjelölte az utat, melyen ez a cél egyedül elérhető. Ez pedig a rendiség eltörlése, mert ha „ma nemzetté válnánk: úgy holnap már nem lennénk gyarmat.“

Általában ő az első magyar, ki arra a kérdésre, hogy az istentől oly dusan megáldott Magyarország mért nem emelkedhetett a vagyonosság oly fokára, melyre más, kevésbé kedvező talaju országok eljutottak, kizárólag a közgazdaságtanban keresi és kapja meg a választ. Egyik legfőbb okát a szerencsétlen munkaszervezetben, a parasztság elnyomott, megvetett helyzetében találja. Pedig — mondja — a paraszt tiszteletet érdemel s a társadalom multhatatlan kötelessége, hogy helyzetét javítsa, erkölcsi nevelését elősegítse s bárgyuság azt mondani, hogy a paraszt erre nem érett. A valóság az, hogy jelen állapotában sohasem fog megérni, ellenben, ha sorsát javítjuk, szükségképen bekövetkezik majd az érettség is. Itt finom gunynyal teszi nevetségessé az akkor nagyon elterjedt divatot, hogy éig emeljük az emberiséget szóval, a parasztot meg a barom színvonalára szorítjuk le tetteleg. Ujra meg újra hirdeti tehát, hogy

hazánk mindaddig fel nem virágozhat, míg a jobbágyság állapota gyökeresen meg nem javul. Mit ért e javulás alatt, azt jelzi akkor, midőn felsorolja, miye nincs a magyar parasztnak. Nincsenek személyes és polgári jogai, nincs képviselve az ország és a megye gyűlésein, földet tulajdonjoggal nem szerezhet, hivatalba nem juthat, bírása az érdekelt fél, a földesúr s az urbarium meg nem biztosítja az önkény ellen. A hadi és házi adót ő fizeti s e teher nemcsak nagy és folyton nő, hanem igazságtalanul és önkényesen vettetik ki reá. Hogy tehát ez elbírhatatlan teher alól kivonja magát, hazudni kénytelen, úgy, hogy ez a rendszer erkölcstelenségre neveli. Mindezt egy kései, 1819-ben befejezett, de csak napjainkban kinyomatott nagyobb művében¹⁾ fejtegeti. De már sokkal előbb külön munkát szentelt a parasztságnak,²⁾ mert a kérdést különösen jelentősnek találta, lévén a lakosságnak legnagyobb részéről szó, „mely minden közterhet visel s alapja az országnak általában politikailag, de főleg azért, mert Magyarország földmivelő ország.“ E művével 1804-ben készült el, de a censor nem engedte kinyomatni, mire a Szécheny országos könyvtárba tette le a kéziratot, melyet sokan lemásolták s így meglehetősen közkézen forgott. 1806-ban egyes részeit egy német folyóirat közölte, később meg latinul az egész kinyomatott. Visszapillantást vetvén a jobbágyság keletkezésére és multjára, a tanulmány bece, noha első sorban saját szűkebb hazája, Felső-Magyarország viszonyait tartja szem előtt, főleg azon fejezetekben rejlik, melyek a jobbágyságnak az 1800. év körüli 10 esztendejebeli tényleges viszonyait alaposan tárgyismerettel és nemes indulattal rajzolják. A jobbágyság személyes és politikai jogairól táplált felfogását jelezve, ezuttal különösen a paraszton fekvő állami és urbéres terheket részletezi, mely utóbbiakra nézve fölöttébb érdekes számításokat tesz s tételenként, ha nem is számtani pontossággal, de mindenestre nagyon megközelítőleg kimutatja, hogy átlagosan az egész jobbágytelket, melynek értéke közép-számítás szerint 1000 rhénes-forintra becsülhető, évenként 255 rhénes-forint 28 kr. kiadás terheli. Ebben befoglaltatnak az

¹⁾ Czime a latin eredetiben *De oeconomia publico-politica*. Magyar fordításban közli *Gaul* Jenő id. művében.

²⁾ A magyar fordítás czime, *A parasztnak állapotáról és természetéről*. U. o.

urbéres pénzbeli és robotszolgálatok pénzzé átszámítva, a hadi és háziadó, az egyházi és községi költség, a befektetés kamatai és fentartási költségei, valamint a nélkülözhetetlen eselés-ellátása, s néhány apró, de minden évben előforduló kiadás, de minden rendkívüli szükséglet (betegség, házasság, keresztelő, temetés) nélkül. 255 rh. frt 28 kr-ra becsüli tehát az évi minimális összeget, melyet az egész telkes jobbágnak okvetlenül meg kell keresnie, hogy szükségleteit fedezze. Ha a paraszt — folytatja — a legföllebb 1000 frtot érő telekből évenként 180 frt jövedelmet — a mi inkább sok, mint kevés — ki bír hozni, gazdálkodása akkor is rendesen 75 frt 28 kr. hiánnyal végződik. Természetes tehát, hogy terheit fedezni nem bírja s hátralékban marad adójával, valamint más tartozásaival. Arra az ellenvetésre, hogy ha ilyen nyomasztó helyzetben él, a paraszt mért nem fut el telkéről s hogyan van az, hogy akadnak jómódu, sőt vagyonos jobbágyok, Berzeviczy azt feleli, hogy a megélhetés más módja el lévén előle zárva, a parasztfiu kénytelen apja jobbágyi szolgálatát folytatni, az pedig, hogy egyesek meggazdagodnak, nem zárja ki a tömegek nyomoruságát. Igen behatóan, nagyon tanuságos számadatokkal — itt már hivatalos összeírásokból dolgozik — világítja meg a fennálló adórendszer elfajulását, az egyes vármegyékben divó különféle ségeket, a nagy egyenlőtlenséget s a belőle a jobbágyságra háruló igazságtalanságot. Említi, hogy a szűkebb Magyarország népessége a katonaság nélkül 7,008.574 lélek. Ebből nemesi jogokat élvez 325.894, mely a földbirtok $\frac{16}{20}$ részét bírja s nem fizet adót, az adózó lelkek száma meg 6,682.680 s ez a tömeg a földnek csupán $\frac{4}{20}$ részét bírja s mégis minden adó reá nehezedik. A munka általában telve van éles megfigyelésekkel s nagyon tanuságosan ismerteti és bírálja a fennálló viszonyokat és visszaéléseket, melyek orvoslását meleg szívvvel s meggyőző érveléssel ajánlja. Az is bizonyos, hogy a parasztszótálynak jogban és műveltségben, erkölcsben és jómódban való emelését akarja. De a jobbágyság teljes eltörlését ő sem mondja ki sehol, sőt midőn azt bizonyítja, hogy „a jobbmodu és művelt jobbágyok a legjobbak“ s hogy „az ilyeneket a becsület eszközeivel könnyebb kormányozni,“ azt is jelzi, hogy a teljes felszabadításra ő sem gondol, hanem lényegileg a parasztvédelem terén marad. Nagyon sok tanuságot nyújtó művének

egyik fejezete következőleg végződik: „Lakosságunknak ez a legnépesebb osztálya, melyet politikai nyelvezetünk méltán „nyomorult nép“-nek nevez, nem megvetést, hanem gondos ápolást, nem gyűlöletet, hanem szeretetet, ha pedig vétkezik, nem bosszuállást, hanem atyai fenytéket érdemel.“ Noha ez is csupán a jó földesur, nem pedig a gazdasági reformer hangja és eszejárása, megjelenésekor a könyv a legelőkelőbb íróknál erős visszatetszést keltett s különösen a tényleges viszonyokon gyakorolt éles bírálatát utasították vissza. Kazinczy megütökölt rajta, hogy Berzeviczy oly szertelen színekkel ecseteli a parasztok nyomorúságát, mert „egy meggyalázott nemzetet így festeni igazságtalanul, hogy irigyei nevéssék, gyűlöljék, szintugy barbarus, mint a parasztot földesuri módon nyuzni.“ Sőt Kazinczy tovább ment, balgatagnak, gonosznak nevezte Berzeviczyt, ki még a Kárpátok zabkenyerére sem méltó.

Az irodalomból az elkeseredett, ellenzéki hangulatban levő, helyzetét közterheihez és nagy nemzeti hivatásához méltóvá tenni akaró munkástömeg nem kapta tehát meg azt a buzdítást, melyet méltán remélt tőle. Nem lett az szellemi vezérévé, mint a nyugati országokban s azért nem is tudta az egész nemzetet, a dolgozó, szenvedő, az államélet minden kedvezményéből kizárt néprétegeket meghódítani. Pedig, ha kivételesen akadt bátor ember, a ki oly hurokat mert pengetni, melyek az ő szívében is visszhangot ébresztettek, azt a tömeg élénk érdeklődésével jutalmazta. Tapasztalhatta ezt Fazekas Mihály, a tőről metszett debreczeni költő és világlátott, egykori főhadnagy, kinek Ludas Matyija olyan föltűnést keltett s olyan elterjedést nyert, mint e korszaknak egyetlen irodalmi terméke sem.

Fazekas szintén csupán a kegyetlen földesur, nem pedig a rendiség ellen foglalt állást, de ezt a gyűlölt alakot háromszor elverette egy derült kedélyű, bátor parasztlegénynyel. Ez akkor hihetetlenül új, merész gondolat volt s hogy mennyire megfelelt a közérzésnek, bizonyítja a nem is magyaros formában, hanem hexaméterekben szerzett költemény szokatlan sikere és állandó hatása. 1804-ben iratott, de csak 1815-ben jelent meg névtelenül s roppant hatást tett, később ismételve kinyomatták, szinpadra alkalmazták s jóval mélyebben behatolt a közlélekbe, mint egész sereg klasszikusnak nevezett egykoru író összes művei együttvéve. E munkában lépett először szembe a magyar

költészet az uralkodó rendiséggel. Nem forradalmi tanokkal, nem bős szenvedélylyel támadt reá, fegyvere a guny s a szatira volt. A parasztfurfang háromszor bosszulta meg az igazságtalanságot a gonosz földesuron, ennyi az egész költemény tartalma, de éppen az volt benne a merész ujtás, hogy végre akadt író, a ki a „leposékolt nép“ egyik fiát, a parasztot úgy rajzolta, mint a ki megbosszulja a becsületén ejtett sérelmet a félelmetes földesuron is. A fogadtatás, melyben a Ludas Matyi részesült, világítja meg igazán azokat a vágyakat és eszményeket, melyek akkor a köznép szíve mélyében éltek.

Nem elégedett meg többé azzal, a mivel földesurai áttaták, hogy mostani állapotát az isten rendelte s ez az egyedüli, mely megmentheti a pusztulástól, viselje tehát megadással az igát, melyet emberszerető földesura ugyis enyhíteni igyekszik. A tömeg szenvedélyesen utasította vissza e felfogást s egyre önérzetesebben viselkedett a földesuri osztály ellen, mely örökös rémületben élt jobbágysági közt. Nem került ugyan összeütközésre a dolog, de a rendiség és a jobbágyság közti erkölcsi kapesok egyre inkább lazultak. Ha az urak azt énekelték: óh nagy volt hajdan a magyar! a tömeg azt tartotta, hogy multadban nincs öröm, mert ő hozzá a multból csak az állami, egyházi, földesuri önkény és embertelenség, rettenetes adóteher és rendi fenhéjazás szólt, mely alig kelthetett benne lelkesedést. Jelen állapotából még kevésbé merithetett épülést. A hová szeme pillantott, mindenütt csupa jogtalanságot tapasztalt, melyet meglátott, észrevett mindenki, egyedül saját hatóságai nem. Stein báró, a hires porosz államférfiu 1809. aug. 6-iki levelében említi, hogy az osztrák monarchiában Magyarország kivételével kedvezőbb a parasztság helyzete, mint Poroszországban. Mikor ugyanazon évben a francia hadak az ország dunántuli részét megszállták, noha annak éppen gazdaságilag legfejlettebb tájait látták, sajnálva emlegették a parasztok röghözkötöttségét és szálnalmas állapotát. Ezt bizonyították a nagy halandóság, a sok inség és éhhalál, mely ez időben gyakori volt s szoros kapcsolatban állt a rossz kormányzattal. A paraszt védtelenül volt e bajoknak kitéve. Szorgalmát ellankasztá a tized és kilenczed rendszere, mely annál többet vett el tőle, mennél nagyobb buzgalmat fejtett ki. Nagyobb arányu befektetéseket, javításokat különben sem tehetett. Nem volt

rá oka, mert a telek nem volt az övé, nem volt rá módja, mert a robot lefoglalta minden szabad idejét. Szívesen megváltotta volna terheit a földesurtól, mert kölesönös beleegyezés mellett meg volt engedve az örökváltság. Csakhogy hiányzott hozzá a kellő pénzérő, mert a földesur igen busás áron mérte a szabadságot. Így Nyiregyháza mezővárosa 1812-ben 880.000 frton az egyik, 1823-ban 770.000 frton a másik földesurától váltotta meg magát, a mivel kikerült a földesuri hatalom alól. Csakhogy ilyen áldozat hozatalára a hitelszervezet teljes hiánya mellett ritka kivételes esetben voltak az urbéres községek képesek, mert nyomott sorsuk a Mária Terézia-féla urbér törvényesítése s a törvény más kedvezményei után sem javult, mert ekkor sem hajtattak végre.

Mint Nagykereki község Biharvármegyéhez 1796. márcz. 31-iki panaszában elmondja, a földesuraság a szántó és kaszáló földet már régebben fölmérette, de az új mérés szerinti urbáriumot még mindig nem hitelesítette. A község, mely e régi alapon nem akarta a szolgáltatást felvállalni, ismételve a vármegyéhez fordult. De csak azt érte el, hogy az alispán elnöklete alatti törvényszéken több lakost „kit 24, kit pedig 30 pálezákkal, sőt többel is megbüntettetett s attól az időtől fogva az a szerint való szolgálatra kényszerítettünk.“ Minthogy pedig „a portiónak, urbarialis dationak, szolgáltatoknak súlyát hordozván“, noha „a szegénységnek szántóföldje kiadva ninesen ahhoz képest, a mitől szolgál és portióz“, természetszerüen olyan állapotba jutottak, „hogy még csak befaló falatjuk sincs“. ¹⁾

Ez állapotok, mint a Biharvármegye elé került urbéri pörök mutatják, a következő évtizedekben sem javultak. Előfordul a panaszok közt, hogy a legelőre, mely a lakosokat illette, a földesur idegen juhokat vett bérbe (1812.), hogy bizonyos robot-munkát nem taksásainak, hanem a községnek lovaival akart végeztetni, hogy a robot egy részét nem a téli hónapokban, hanem az egész esztendeit legalább kapáláskor s szénatakaráskor vette ki úgy, hogy a népnek 3—4 havi időn át hetenkint legalább két napot kellett szolgálnia; hogy a kenderdéz-mát nem természetben hajtotta be, hanem zsákot követelt helyette, más urak meg a kendertermésnek csaknem felét szed-

¹⁾ Közli Nagy Sándor id. m. 136.

ték el dézma czimén; hogy a taksáson nemcsak a falu rendes robotját, hanem hosszú fuvar czimén 2—2 napszámot is vettek; az 1 frtos taksapénzt, noha pontosan bevitték az urnak, nem fogadta el, hanem az 1 frtért 3 napszámot csikart ki rajtok, még pedig olyan időben, mikor mások 1 frtjával, sőt 4 huszával fizették a napszámot; némely taksásnak, ki „hordás idején marhával 2 nagy ember egész nap hordván“ egy gyalog napszámba számították a robotot (1815.). 1816-ban Nagykereki azon panaszkodott, hogy noha a helység szolgálatja csak 104 gyalog napszám, 160 napszámra kényszerítették. Az uri szék költségei a földesurat illették, de mégis a jobbágyra háritotta át; ez a költség tetemes volt, mert „az uri szék tettes tagjai“ jó étvágygyal voltak megáldva s ellátásuk 1816. jun. 27-én a részletes számadás szerint Nagykereki községnek 47 frt 37 krajczárjába, ezenkívül Váradról Kerekibe 3 négylovu s Kerekiből Váradra ugyanolyan előfogatóba került. Sőt ez az egész összeg egyszerűen ki volt dobva, mert az uriszéket, melynek országszerte fölmerülő visszaéléseiről telvék a kor emlékei, meg sem lehetett tartani. Tagjai kijöttek ugyan Kerekibe, „de senki sem ajánlván magát a földesuraságok közül a t. uriszék kitarására kivántató intendentio dolgában“, itélkezni nem lehetett. A hol erdő nem volt, de nádtermő rét volt, a lakosok az uriszék utján legalább annyi nádlást kértek, „a mennyiből házunk teteit foldozhatnánk“ (1818.) De a földesur állandóan megtagadta a kérést, sőt a közlegelőből is foglalásokat tett. Akármit csinált a maga javára a jobbágy, munkájából a földesur mindig kivette a saját részét, fáradozásának minden gyümölesére rá tette kezét, a mivel nemcsak a munkakedvet lanyhitotta el, hanem igen érzékeny socialgazdasági károkat okozott. Így például a törvényes urbariummal ellentétben számos földesur a paraszttól, ha saját szükségletére téglát vetett és égetett, külön illeket szedett. E miatt a jobbágy lehetőleg nem téglát, hanem vályogot használt építkezéseéhez, mi azután falvainak külsejét disztelenné, lakását pedig közegészségügyi szempontból ártalmassá tette. Az ily visszaélések ellen mehetett ugyan panaszra. Csak hogy az urbéres pörök a végtelenig elhúzódtak s azért „huzamatos pörök“-nek nevezték őket. noha néha maga a vármegye megsürgette ügyészét, hogy siettesse az itélethozatalt. Az adó-kivetés és behajtás szörnyü visszaéléseiről Berzeviczy Gergely

alapos munkái nyújtanak hiteles tájékoztatást, nem is szólva arról a csapásról, mely a két devaluatio által roppantul károsított népet akkor sújtotta, midőn a kormány 1822-ben az önkényesen kivetett adónak ezüstben való befizetését rendelte el, a mi ez adónak harmadfélszeres emelését jelentette, vagyis azt, hogy a ki addig 10 frtot fizetett hadi adó fejében, most egyszerre 25 frtot volt köteles fizetni. Ugyancsak Berzeviczy örököltette meg életteljes rajzaival a hadkiegészítés módjának hihetelen elfajulásait.

Ez a hadkiegészítés ekkor is a toborzás vagy helyesebben a fogdosás útján történt. A mint az országgyűlés megállapította, szétesztették az ujonczjutalékok vármegyék, ezek meg a községek szerint. Az ujonczok kiállítása a községekben azután a csalás, kizsákmányolás, erőszak undorító rendszerévé alakult, melyben a földesur vagy tisztje, a plébános, a szolgabíró, a falusi bíró összejátszottak. A szolgabíró állapította meg a napot, illetve az éjszakát, mikor az ujonczállításnak meg kell történnie. Erre az előljáróság titokban megtette előkészületeit, mire éjjel a fogdmegek az előre megjelölt házakba törtek s a szülő vagy feleség karjából ragadták ki a kijelölt áldozatot. Rettentő zaj, kiabálás, sirás-rivás támadt, néha a jelölt ellenállt s véres verekedés keletkezett. Végre azonban megkötözték s elhurezolták. Mások tömegesen elszöktek. Mindig sokkal többet fogdostak össze, mint a mennyi ki volt róva, mert nem lehetett tudni, kit fog a vizsgálat alkalmasnak találni. Az elhurezoltak családja e közben pénzzel igyekezett övéit kiszabadítani, mi töméntelen visszaélésre, a szegénység kirablására vezetett. Még embertelenebb volt a toborzás. A toborzók szándékosan becsaptak alkalmatlanokat is, hogy utólag pénzért kibocsássák őket. Általában a corruptio és protectio uralkodott a hadkiegészítés e módjában. Az urak, gazdatisztek, a plébánosok saját házukban rejtegették azokat, kik megígérték, hogy ha a katonaságtól megmentik őket, ingyen szolgálnak nekik. Így az ujonczozás mindig valóságos istenesapássá vált, mely anyagi és erkölcsi tekintetben borzasztó bajokkal járt. A kormány maga szívesen megváltoztatta volna a hadkiegészítés e szörnyű módját s ismételve tett ajánlatot a rendes sorozás (capitulatio) behozatala érdekében, sőt kész volt a szolgálati kötelezettséget, mely élet-hossziglan tartott, a gyalogságnál 10, a lovasságnál 12 évre

mérsékelni. De a rendeknek hasznuk volt a fogdosásból s csak egyszer fogadták el az új rendszert, hogy azután visszatérjenek s csökönnyösen ragaszkodjanak a régihez. Általában nem volt semmiféle munka, melyre a földesur föl nem használta a maga jobbágyait, néha még zendülésre, a közhatalom elleni lázadásra is.

1808-ban a divékujfalusi, akkor eléggé megerősített kastélyban a magvaszakadt Ujfalussy grófi család örökösei a hatóság vezetése alatt családi osztályra gyültek össze. Gróf Ujfalussy Gabriella azonban fölfegyverezte jobbágyait s Divékujfalu ellen küldte őket, hogy az osztályt megakadályozzák. A várban levők védekeztek, de az ostromló parasztok betörték a várkaput s az osztályos atyafiságot elég udvariatlanul eldönggették. Csakhamar katonaság ment ellenük és összefogdosta őket, a vármegye meg kegyetlen ítéletet mondott róluk és sokakat teljes tíz évi fogsággal sujtott, pedig az egész örökségi viszályhoz semmi közük nem volt s csak földesurok (ez is 6 évi fogságot kapott) parancsát követték.¹⁾ Az ily események, általában a tényleges viszonyok lecsapódásai azok a közmondások (ki urával pöröl, isten az orvosa; urak vesznek össze, jobbágy haját tépik; határjárás, tatárjárás), melyekben a köznép urairól való felfogását ki szokta fejezni. És e viszonyokkal állt kapcsolatban a korszak egy másik társadalmi baja, a szegény legénység elszaporodása, a zsványvilág felujulása, mi csak a parasztság rokonszenve és titkos támogatása mellett vált lehetővé. Mint egykor a bujdosókat, a kuruczokat, immár az utonállókat, a futó betyárokat ölelte keblére a szegénység, mert legelől az urakat háborgatták. A közlélek eltévelyedése volt ez, mely azonban a viszonyokban leli magyarozatát. Papjában, földesurában, közhivatalnokában a tömegnek nem kínálkozott oly eszménye, melyért lelkesülhetett volna. A szegény legényben kereste tehát, ki minden nap vásárra vitte bőrét, hogy tőle lehetőleg rontsa, károsítsa azokat, kik a köznépet is nyuzták és zsarolták.

Egyébiránt az anyagi teher mellett, melyet viselt, más mozzanatok szintén hatottak a munkásosztályra. Épen a hosszú Napoleoni háboruk, melyekben olyan mérhetetlen pénz- és vér-

¹⁾ *Tahy* István, *Tahyak* 154.

áldozatokat hozott, juttatták teljes tudatára mérhetetlen állami és társadalmi jelentőségének. Ehhez járultak az írás-olvasás terjedése, műveltségének fejlődése, a kor haladó eszméi, melyek körébe is bejutottak. Mindez arra vezetett, hogy a parasztság nem elégedett meg többé csupán anyagi helyzetének javításával, hanem immár emberi méltóságának tiszteletben tartását követelte. Ez időtől kezdve elégedetlensége nem egyedül gazdasági, de még inkább erkölcsi okokból táplálkozott.

A paraszt emberi voltának, munkája becsének és tisztességének teljes tudatában, jogot akart és nem kegyelmet; általában szabadulni kívánt földesura gyámsága alól. Önállóvá, erkölcsileg és jogilag elismert személyiséggé, különösen pedig urává akart ama teleknek lenni, melyen családja talán már századok óta ült s melyet verejtékével gyümölcsöztetett. Az emberi méltóság tudatával fölébredt benne a tulajdon utáni vágy, melynek hiányát s a belőle folyó visszaságokat egyre kinosabban érezte. Ez a gondolat azonban ez időben még kívül maradt az udvar és támasza, az egyházi és világi nemesség eszemevilágán; mindnyájan csak azt tekintették igaz nemes embernek, a ki a jobbagysággal szemben az ő nézeteik föltétlen vallója és követője volt.

Erdélyben, hol éppenséggel nem történt urbérrendezés, természetesen még kedvezőtlenebbül alakultak a viszonyok, ámbár a jó földesur az ottani uriosztály körében sem volt ismeretlen. Így báró Wesselényi Miklóst, az idősebbet, noha sokban a középkor féktelen olygarchájának benyomását kelti, a francia eszmék erősen befolyásolták s különösen az elnyomott munkáselemek iránt táplált élénk, tettekben nyilvánuló rokonszenvet. „A közönségnek használni, a hazának élni, másokat boldogítani“ — volt jelmondata s azt vallotta, hogy „az adózó földmivelőket embertársak gyanánt kell nézni“. Csakhogy épp oly meggyőződéssel hirdette, hogy „a nemesi szabadságot szentségnek kell tekinteni“,¹⁾ mely két elv bajosan volt összeegyeztethető. A szegénység helyzete az idők folyamán nem is javult, ámbár itt-ott legalább időnként a hatóságokban fölébredt a hajlandóság, hogy kiemeljék a testi-lelki sötétségből, melyben századok óta élt.

¹⁾ Petri Mór, Szilágy megye Mon. I. 450—51.

Közép-Szolnok vármegye 1810-ben szabályzatot alkotott, mely abból indul ki, hogy a legelső törvénynek annak kellett volna lennie, hogy a gyermekek erkölcsösségre neveltessenek. De mivel „még mindeddig a társaságoknak kimaradott ez a törvénykönyvből“ s nem várható, hogy most tétessenek ide vonatkozó országos intézkedések, a vármegye a maga területén elrendelte, hogy a nemesek 12 frt, a nem-nemesek 12 pálcza-büntetés terhe alatt köteleztessenek, hogy „legalább a falusi iskolákban az írásra, olvasásra, számolásra, a vallásnak és erkölcsösségnek principiumaira megtanítottassák gyermekeiket“. Ezzel kimondta az általános tankötelezettséget, de mivel iskoláról nem gondoskodott, a rendeletnek természetesen nem lehetett gyakorlati következménye.¹⁾ A szabályzat a nem-nemes árva gyermekek neveléséről, vagyonáról, szóval a jobbágy nép árvaügyéről is nevezetes intézkedéseket tartalmaz, melyek azonban szintén a papíron maradtak.

A főkörmányszék régibb, 1791-ig visszanyuló törvényekre és rendeletekre hivatkozva, 1819. aug. 25-én intézkedett, hogy minden, de különösen az oláh jobbágyfiú 15—20 éves korában évenként 10—10 fát (füzfát, akácot vagy más fajtát) köteles udvarában, kertjében vagy az erdőfelügyelő által megjelölendő helyen ültetni s ha nem teszi, büntetéssel szoritandó reá. A ki ellenben megteszi, az biztosítandó, hogy ha telkéről elköltöznék, ezek az élő fák, „mint minden építésbeli javítások illő becsü szerint földesuraik által meg fognak fordíttatni.“²⁾ Sőt 1813-ban Ferencz király elrendelte az urbéri tartozások országos összeírását is, hogy a begyűlő adatok alapján általános urbérendezést eszközöljön. A munkálat megindult s az 1819—20. évben hajtatott végre, mi közben újra feltárult az erdélyi jobbágyviszonyok végtelen nyomorusága. Összeírták a jobbágykézen levő összes földet, de azt, hogy helyenkint mennyi föld tesz ki egy jobbágytelket, csak a legritkább esetben lehetett kideríteni. A hozzájuk intézett kérdésre a jobbágyok rendesen azt felelték, hogy fogalmuk sincs róla. Még a Királyföldön is kivételesen tudták a parasztok megmondani, miből áll egy jobbágytelek. Így azután az egész bonyolult munkálat kárba ve-

1) A szabályzat *Petri* id. m. I. 368—373.

2) *Tagányi Károly*, Magyar Erdészeti Oklevéltár III. 330—31

szett. Hézagos, téves anyag gyült össze s ezt is csupán az adóalap kiigazítására használták fel, urbarium ellenben nem készült mindaddig, míg idejét nem multa. Így azután a gazdasági élet tovább züllött s 1823-ban egy jó magyar ember, Cserei Miklós írja Erdélyből: „innen a nép csoportosan takarodik ki Moldvába. Mindent elköveztünk, hogy tartóztassuk, de nincs sikere. A régi kötelékek el vannak szaggatva, az erőszakos tilalom keveset fog, sok rossztól lehet tartani“. E kétségbeejtő állapotok magukat a józanabb földesurakat is megdöbentették s mindinkább vágyakozva néztek Magyarországra s a vele való újra egyesülést; az uniót hirdették, mert az anyaországban mégis türhetőbbek a közviszonyok. A partiumbeli vármegyék egy munkálata¹⁾ élénk világot vet a magyar és erdélyi jobbágyviszonyok közti különbségre. A többek közt elmondja, hogy 1. Erdélyben az adók magasabbak, 2. a királyi tized felhajtása sokkal szigorubb, mint ott, 3. „Magyarországon urbéri arány szerint szolgálnak a jobbágyok, Erdélyben minden arány nélkül“, s hetenkint a zsellértől 2, a jobbágytól 4 napi robotot követelnek s azt „a nagyurak jószágaiban mindenkor elengedhetelenül felhajtják“. E miatt a nép békétlenkedik, itt-ott a nemesek ellen lázong vagy fölkelésre készül. A vármegyének nincs tömlöcze s a börtönhelyiség olyan, hogy csak 3 hónap alatt 170 rab halt ki benne. Még az országgyűlésen is úgy megy a tanácskozás, hogy a ki közdolgokról beszél, azt az elnök azzal torkolja le, beszéljen lovakról és vadászatról. Ha ez állapotok az unió eszméjének barátjává tették a magyar elemet, a szászok és oláhok annál hevesebb harczt folytatottak ellene s így készült elő az a rettentő polgárháboru, melybe a különben is szegény, anyagilag fejletlen ország utóbb sodortatott.

¹⁾ Kivonatban közli *Petri* id. m. I. 294—5.

ÖTÖDIK KÖNYV.
A jobbágyság felszabadításának kora.

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET.

Gróf Széchenyi István kora.

Tizenhárom évi alkotmánytalan, rideg kényuralmi kormányzat után Ferencz király 1825-ben újra összehívta a magyar országgyűlést. Főminisztere, herczeg Metternich Kelemen, Európa ugynevezett tömlöcztartója, ki mint mindenütt, hová befolyásának tikkasztó lehellete elhatott, sokáig nálunk sem türte a nép bármely rétegének beleszólását az államügyekbe, egyszerre megváltoztatta politikáját. Mikor az 1825. előtti években hirhedt „rendszere“ a nemzetközi életben mindinkább omladozni, tekintélye hanyatlani kezdett, egyszerre magába szállt s legalább világos pillanataiban átlátta, hogy a magyar rendiség gondolatköre lényegileg alig különbözik az övétől s hogy a haladás elleni gyilkos küzdelmeiben nem igen kínálkozik hivebb szövetségese a régi magyar uralkodó tényezőknél, az egyháznál és a fő- és köznemességnél. Törekvései a haladás, a szabadelvűség és vivője, az értelmiség, a középosztály lenyűgözésére irányultak s immár az ellene való irtó háborura hívta föl a magyar rendiséget, ismételten hirdetve, hogy közös érdekük kezét fogni a közös ellenség ellen. A Metternich-rendszer és a magyar kiváltságosok közt csakugyan forogtak fenn azonos érdekek, mert mindketten méltán láthatták a régi államszervezet s vele a jobbágyság fenntartásában fennmaradásuk egyik főkezességét. Mindketten azon balvéleményt táplálták, hogy első sorban a parasztság rabságától függ a conservatismusnak s mindazon érdekeknek fennmaradása, mely részükről védelmet érdemel. Ez tévedés vagy önámítás volt ugyan, mert a jobbágyság mint elavult, az új fejleményekbe nem illő intézmény már nem oltalma, hanem inkább aláaknázója, szétbontó eleme

volt az államnak, melynek a vezetők többet használtak volna, ha öntudatosan lengetik a fokozatos haladás zászlaját. De Metternich másképp okoskodott s felfogása e kérdésben lényegileg találkozott a rendiségével, melyre a munkaszervezet átalakításával Európaszerte elért meglepő eredmények, valamint a fejlődő közgazdasági szaktudomány intő szava egyaránt kevés hatást gyakorolt. „A kormány gondoskodása következtében — írja ez időről egyik jelesünk¹⁾ — értelmileg oly mélyen sülyedt már az ország, oly kevésbé ismerte a tudományok és ismeretek Európaszerte mind fénylőbb világát, hogy nem is látszék érezni a maga hátramaradását“. A rendek reformellenes hangulatára számítva, de még inkább a külpolitikai viszonyok nyomása alatt, Metternich 1825. őszére csakugyan összehívatta az országgyűlést s a rendek valóban nem oly hangulatban siettek Pozsonyba, melytől a jobbágyság jót remélhetett volna. Czélszerűségénél, önérdeknél is vannak erősebb szenvedélyek. Hasztalan ajánlotta a tapasztalat a józanságot. Az a magyar főúr, ki külföldön saját szemével látta a jobbágyság felszabadítására következő lendületet, itthon visszaretent a gondolattal, hogy parasztja szabad kisbirtokossá, a jogéletben vele egyenlővé váljék. A főúr e gondolkoádsa talán még szilajabb szenvedélylyel lángolt, akár az egytelkes nemesben, ki éppen oly paraszti életet folytatott, épp oly verejtékkal turta a földet, mint a jobbágy, akár az egykori kamarai vagy sótiszt sarjában, kinek egyebe sem volt ármálsánál, akár a vármegyei pandurban, kinek nagyapja sem volt egyéb pandurnál, kiket azonban mindnyájukat a nemesi előjog messze kiemelt a földi halandók sorából, kikre nem létezett deres és kaloda s kik minél koldusabbak voltak, annál szilajabbul éreztették nemesi gögjüket a paraszttal, zsidóval, de éppen úgy a tanítóval és az egyházfival is. Pedig ezek a munkásrétegek alkották a magyar nép óriási többségét s ezek ellen kezdte meg a bécsi kormány, mágnás főispánjai segítségével, a kiváltságosok legszegényebb, legműveletlenebb tömegeit mozgósítani. E szegény nemesekből indult ki a reactio szelleme, mely a városi polgárság vezetőinek hasonló gondolkozásával egyesülve, dohossá, fülledtté tette a közélet légkörét. Másutt a sötétség hatalmai ellen tusában legelől a polgári

¹⁾ *Horváth Mihály*, Huszonötév Magy. történetéből I. 142. (harmadik kiadás).

elem képviselői küzdöttek. Nálunk ellenben a városok magyar, német, tót, rác lakóinak képviselői — csak róluk van szó s nem a polgárság egyeteméről, mely épp úgy ki volt zárva a politikai életből, mint vidéken a köznép — bármennyire különböztek anyanyelv és felekezet tekintetében, abban az egyben teljesen egyetértettek, hogy mindenáron fenn kell az omladozó kiváltságokat tartani. Keservesen panaszkodtak maguk is, hogy Ausztria gyarmata vagyunk. De hasztalan hirdették nekik, hogy gyarmati helyzetünket jogegyenlőség nélkül meg nem változtathatjuk s mihelyt egységes nemzetté leszünk, gazdasági viszonyunk Ausztriával természetszerűen meg fog javulni. Vezetőiknek a privilegium kellett, mert korrumpt gazdálkodásukat csak vele tarthatták fenn. Remegtek a jogegyenlőséggel járó szabad versenytől s a haladással szemben a legelmaradottabb eszméket szolgálták. Egyes követek országgyűlési szereplésében 1825-ben, de 1848-ig a legbőszebb gyűlölség nyilvánul a korszellem ellen s felszólalásaikat éppen úgy rég lejárt idők penésze lepi el, mint a Metternichét és az eszméinek megnyert bockorosokét. Így történt, hogy a hosszú 1825/7-ki országgyűlés bármi jelentős lett légyen sok tekintetben, a jobbágyságra nézve teljesen meddő maradt. Nem azért, mintha nem akadtak volna fenköltebb lelkek, melyek legalább igazi conservatív alapon, a jobbágyság fenntartása keretében óhajtották a parasztság főpanaszait orvosolni. Felsőbüki Nagy Pál megint megjelent az alsó táblán, hol a hü gyermek szerető lelkesedésével tört lándzsát a mellőzött, elnyomott anyanyelv jogaiért s a parasztság helyzetének javítását újra megpendítette. Ismerte a rendiség gyöngéit s azt hangoztatta, hogy ideje volna már egyszer arról gondolkozni, hogy a sáncokba azok is bevétessenek, a kik kívül vannak, mert nagyobb erővel könnyebb lesz a sáncot védelmezni. De egyenesen az alkotmány felforgatójának bélyegezték, okos szavait meg nem hallgatták, hanem botránkozottan futottak ki az ülésteremből, különösen mikor azt ajánlotta, hogy a nép terhének könnyítése végett ki kellene legalább a jobbágytelken gazdálkodó nemesekre az adókötelezettséget terjeszteni. Ugyanigy bántak el egy másik követtel, Szláv Lászlóval, a ki azt az eszmét merte fölvetni, hogy legalább az országgyűlés költségeit vegye le a nemesség a köznép vállairól s fizesse maga, az utépitéshez meg némi év-

dijjal járuljon. Nagyon szerény kívánságok voltak ezek s egyik sem érinté a jobbágyintézmény velejét, hisz Nagy Pál még sokkal később is azt vallotta, hogy boldognak óhajtja ugyan a jobbágyot, de azt sohasem akarta, hogy megszűnjék jobbágy lenni. Még odáig sem ment, hogy megadja neki a birtokszerzés jogát s az ő eszménye szintén az volt, hogy ur egyedül a földesur legyen, hatalmával azonban ne élhessen vissza. Mindazáltal még a legszázjasabb ellenzéki is cserben hagyta, mihelyt a jobbágyok dolgát emlegette. Ez az ügy általában gyűlöletes volt a többség előtt s noha most a királyi előterjesztések ajánlották az 1790/1-iki országgyűlés által kiküldött bizottságok reformjavaslatainak tárgyalását, a többség erre sem volt rábirható. Milyen eszmék uralkodtak a jobbágykérdésben az 1825/7-iki gyűlésen, ezt megvilágítja Nagy Pál egy későbbi panaszja, mely szerint a főrendek egy törvényből még azt is kihagyták, „hogy a nyilvános pénztárak megkárosítói s az adózó nép elnyomói minden rang és méltóság különbsége nélkül büntetessenek.“ Senkinek sem volt kedve a jobbágyok bajával foglalkozni s így csakugyan célja sem lett volna a tárgyalásnak, mert életrevaló eredményre nem vezethetett. Hogy lerázza nyakáról a kellemetlen ügyet, a gyűlés új országos bizottságot küldött ki, hogy a legközelebbi országgyűlés elé friss reformjavaslatokat terjesszen, a mivel teljes tiz esztendőre elodázta az urbérrendezést. A bizottság elkészítette ugyan javaslatát, csak hogy ez gróf Széchenyi István s más kortársak szerint az 1790/1-iki bizottságokéhoz képest is hanyatlást képviselt, mert a rendiség mint ilyen mindinkább elvesztette alkotó és vezető képességét, másrészt a legközelebbi, 1830-iki országgyűlés kizárólag Ferdinánd trónörökös koronázása céljából hivatott össze s bele sem fogott az új javaslat tárgyalásába. Az egyetlen számottevő eredmény, mely a jobbágyügyben az 1825/7-iki országgyűléshez fűződik, az, hogy 7. törvénycikkében elrendelte az adózó népességének személyszerinti összeírását, mi végrehajtatván, sok értékes anyaggal szolgált a tényleges állapotok ismeretéhez.

Az 1828-ban foganatosított művelet nemcsak az adózók számát, hanem gazdálkodását, a marhaállományt s sok más viszonyát is megvilágítja, Erdélyre (népességét 1827-ben 1,860.401 lélekre számították) és a határőrvidékre azonban nem

terjedt ki. Főeredményei¹⁾ a magyarországi, szlavon és horvát vármegyékben s a magyar tengerparton a következők. E területen az adózó személyek száma (16—60 év közt, házas és nem-házas férfi meg nő) 2,666.078 volt és pedig:

honoratior	1.467	polgár	21.278
jobbágy	562.826	zsellér	403.442
háztalan zsellér	131.996	szolga (cseléd).	44.729
nőcseléd	22.188	kézműves	70.957
kereskedő	6.255	tózsér	2.819
az adó alá eső házak száma	975.822		
az adózók bevetett földje	7,736.599	pozsonyi mérő	
az adózók jövedelme földjeik után	3,923.038	rénés frt	
az adózók termése	18,588.962	pozsonyi mérő	
a termés piaczi értéke	13,589.906	r. frt	
az adózók rétejai	2,493.562	kaszás	
e rétek jövedelme	2,153.721	r. frt	
az adózók szőlei	456.384	pozsonyi mérő	
ezek jövedelme	366.858	r. frt	
a szőlőművelésben foglalkozók száma	1,746.139	munkás	
a szőlők termése	2,545.952	akó	
a szőlőtermés értéke	3,541.679	r. frt	
gyümölcsösök és szilvások	59.788	kaszás	
ezek jövedelme	68.150	r. frt	
igás ökör	580.325	drb	
anyatehén	463.347	„	
meddő tehén	161.166	„	
3 éven tuli tinó és üsző	88.574	„	
2 éves „ „ „ „	135.541	„	
3 „ „ kocsi és ménés ló	832.133	„	
2 „ „ „ „ „ „	42.348	„	
1 éves juh	1,687.109	„	
1 „ sertés	601.417	„	
1 „ kecske	27.947	„	
az adózók erdőterülete	111.306	hold	
az adózók makkoltatási és fake-reskedői jövedelme	452	pozsonyi mérő	

¹⁾ KözlőTagányi Károly, Gazdaságtört. Szemle 1896. 116—212.

az adózók korcsmáltatási jövedelme	3.086 r. frt
az adózók házadója	257.047 „

A magyar-horvát szabad királyi és bányavárosok, mint önálló törvényhatóságok a vármegyék módjára külön s ugyanily rovatok szerint irattak össze. De az ő lakosságuk körében is voltak földesuri hatalom alá tartozó elemek. És pedig jobbágy 1.817, zsellér 26.317, házatlan zsellér 25.533. Hogy ezek földje, jövedelme, marhája mennyi, azt nem lehet megállapítani, mert a kimutatásban e tételek a városi polgárokéval foglaltattak össze. De összesítve a városban és vidéken élő urbéres népet, volt az 1828-ki összeírás szerint Magyar-Szlavon-Horvátországban 564.643 jobbágy, 429.759 házas és 157.529 házatlan zsellér s így a szolgák és cselédek, vidéki kézművesek, kereskedők, tőzsérek nélkül a 16—60 év közti tulajdonképeni mezőgazdasági munkásnép lélekszáma 1,151.931-et tett. A mi az egész (urbéres és nemesi) művelés alatti területet illeti, azt a szakemberek összesen 30,773.105 holdra becsülték, melyből 13,448.319 hold szántóföld, 8,499.317 hold meg erdő volt. Mennyi lehetett az egész jobbágytelkek száma (a fél-, negyed- stb. telket egészszé átszámítva), az pontosan meg nem állapítható. Egy statisztikus a XIX. század elején 217.018-ra, 1834-ben 198.478-ra, tíz évvel később egy másik¹⁾ mintegy 250.000-re teszi s a következő számításokat füzi hozzá: Egy egész telek robotja 48½ frt s így az országos robot évi értéke 12,208.333 frt 20 kr. A jobbágyok mellett volt 783.364 házas és házatlan zsellér, egy-egy zsellércsalád robotja meg átlag 5 frt 35 krajczárt, összesen 4,372.115 frt váltópénz volt. Ez értéknek azonban legalább is fele teljesen kárba veszett s ha a nép az ennek megfelelő 43,080.449 munkanapot a saját céljaira, földjei jobb művelésére, fák ültetésére, kertek, szőlők nemesítésére, kunyhóinak megfelelő átépítésére fordította volna, a nemzeti vagyon óriásilag emelkedett volna. Az évi kilenczed pénzértékét 10,359.942 frt 24 kr.-ra, a bordézmaát 555.555 frtra, a robot és kilenczed pénzértéket együtt 27,495.946 frt 48 kr.-ra tették. Ehhez járult 25 millió frt állami adó, s így a jobbágyok itt részletezett évi terhe 52,495.946 frt

¹⁾ Királyi Pál, Robot és dézsma 233.

48 kr.-ra rugott. Ehhez azonban még a tized, az egyházi adó s sok más kisebb terménybeli szolgálat járult. Ámbár e számítás nagyon hozzávetőleges, mindenesetre ad némi fogalmat a nehéz teherről, mely a misera plebs contribuens vállait nyomta. Egyszersmind azonban tájékoztatást nyújt azokról a roppant akadályokról, melyekbe a földmivelés és állattenyésztés fejlődése csupán az elmaradt munkaszervezet következtében ütközött. Első sorban akadályozta a nemzeti munkát a jobbágyintézmény maga, mert a tulajdonjog teljes hiánya s a birtokviszony bizonytalan, sokféle önkénynek kitett alapja megnehezítette a paraszt és telke közt való igazi benső érdek- és érzelmi kapcsolatot. Ki várhatta a paraszttól, hogy a telket, mely nem az övé, melyről földesura ezer ürügy alatt elmozdithatta, belterjesen művelje, abba hosszú idő mulva gyümölcsöző befektetéseket tegyen, rajta gazdasági épületeket emeljen, fát ültessen, akár egy vízlevezető árkot ásson, házát csinosabban építse, mikor őt egyedül a haszonélvezet illette s e jogát csere, vétel, zálog vagy széthasítás útján mindig csak urának beleegyezésével ruházhatta másra át, sőt a törvény szabatosan még azokat az eseteket sem állapította meg, mikor az ur e beleegyezését meg nem tagadhatja?

Magából a rendszerből folyt tehát, maga a munkaszervezet kényszerítette reá, hogy a földet nem javította, az üzem vagy akár a marhatenyésztés fejlesztésével nem sokat törődött. Ez pedig socialis bajjá vált, mert a földmivelés olyan alacsony fokon maradt, mely az összvagyonosságra kihatott. E súlyos baj okozta közgazdasági hátrányok ösztönözték külföldön már jóval előbb a kormányokat, melyekben volt érzék az anyagi jólét iránt, a jobbágykérdés új szabályozására. A hol kellő alapossággal láttak hozzá, a hol nem a rendi elfogultság és osztályönzés szemüvegén nézték a helyzetet, ott hamar rájöttek, hogy e bajon csak úgy lehet segíteni, ha a jobbágyot telkének szabad tulajdonosává teszik, mert a míg ez nem történik, a népet semmi sem ösztönözheti, hogy földjét javítsa s általában észszerűen gazdálkodjék. A Metternich-kormányban azonban nem volt ily érzék s a jobbágyügyet nem a gazdasági szempontok, hanem kizárólag önkényuralmi törekvései mérlegelte. Tőle a tömeg nem várt semmit, de a külföldi fejlemények hatása, másrészt saját értelmiségének gyarapodása következté-

ben új vágyak támadtak benne. Az urbér egyszerű mérséklésétől immár nem sokat remélt, mert a tudomány és a gyakorlati tapasztalás egyaránt meggyőzték róla, hogy a robot, tized, kilenced nemcsak elavultak, hanem az új viszonyok közt egyenesen kulturrellenese s főakadályai a mezőgazdasági felvirágzásnak. A szorgalmat sujtották s mentől többet dolgozott valaki, annál többet vontak el tőle urbér és kilenced fejében. A robot meg amnyira nem illett e kor viszonyaiba, hogy bármi roppantul elvonta a jobbágyot a saját telke művelésétől, alig hozott hasznot a földesurnak, mert a szakemberek számítása szerint fele, vagy legalább egyharmada okvetetlenül kárba vészett, a maradék kezelése meg tulságos sokba került, mert az ur e célra „egész tisztí és eselédi dicasteriumot“ kényszerült tartani, mi a robot tényleges értékét csaknem egészen fölemésztette. Egész sereg gyakorlati próba bebizonyította, hogy a földesurra is olcsóbb, előnyösebb a fizetett napszámosokkal, mint a robotosokkal való gazdálkodás s sokkal jobban járt, ha jobbágyai egyezségileg pénzen megváltották tőle robotkötelezettségöket. Erre nézve a külföldön már a XVIII. században sok kísérlet történt s tanuságos statisztikai anyag tétetett közzé. Robot, tized, kilenced megváltásának hire és előnye hozzánk is eljutott tehát s valóságuk óhaja nemcsak egyes kiváló egyéniségekben, hanem legelől a tömegekben keltett visszhangot. Így a munkásnép nem elégedett meg többé a Mária Terézia-féle urbérrendezés szűk kereteivel, hanem követelései jóval szélesebb alapon mozogtak, új célokra irányultak. A földesuri hatalom alóli teljes szabadulás, nem erőszakos uton, hanem törvényes örökváltság által lett eszménye. Ura akart lenni telkének, munkájának s e mellett személyi jogainak biztosítása, lételének emberhez méltóvá tétele lebegett előtte. És bármi rideg, áthidalhatatlannak látszó örvény tátongott saját eszményei és a rendiség felfogása közt, az új kor szellemének áramlata neki kedvezett s fokozatosan előkészítette hő vágyainak teljesülését.

Időközben ugyanis gyökeres változások kezdtek beállani a magyar haza és egész Nyugat-Európa közállapotaiban. Az 1830-iki francia forradalom s a vele kapcsolatos események (belga, olasz, lengyel forradalmak, az alkotmányosság terjedése) újabb csapást mértek a Metternich-rendszerre s a szabadelvűség, a jogegyenlőség eszméit addig ismeretlen jelentőségre

emelték, a mi természetesen a magyar közéletre is kihatott. Végre nálunk is akadt a korszellemnek egy bátor, czéltudatos apostola, a ki nem a tömegekből, hanem a legelőkelőbb nagybirtokos, főuri körökből került ki s így a tehetség mellett kellő társadalmi tekintélylyel is rendelkezett, hogy igéinek figyelmet, szavainak nyomatékot szerezzen. Ez gróf Széchenyi István volt, ki hazafias szereplésével az 1825-ki országgyűlésnek, hol áldozatkészsége lehetővé tette a magyar tudományos akadémia megalapítását, korszakos jelentőséget kölcsönzött. 1830-ban a gróf, ki már előbb is irt egyet-mást, „Hitel“ czimű munkájával, melyet csakhamar követett a „Világ“ és a „Stadium,“ olyan éles bírálatot gyakorolt az elavult politikai társadalmi és gazdasági intézményeken, a rendiség egész világfelfogásán, melyet azok soha többé ki nem heverték. Ez időtől fogva halálra sebzetten tengődtek még tizenhét esztendeig, de legkomolyabb hivatásúak is érezték, hogy ütött halálos órájuk. Ez teszi korszakossá Széchenyi föllépését. Kiméretlen, de igaz bírálata szíven találta a rendiséget s midőn egyre többeket győzött meg tarthatatlan voltáról, ő lett első, igazán országos hatású képviselője a modern korszellemnek, melylyel az akkori irodalom tanulmányozásával, gyakori külföldi utazásai közben szerzett széleskörű tapasztalataival a legbensőbbben megismerkedett, a mint hazájának elmaradt viszonyairól szintén az ország különböző vidékein nyert közvetlen benyomások útján szerzett tájékozást. Lelkesedés, sokféle tudás, rettenthetetlen bátorság, társadalmi tekintély és izzó honszeretet egyesültek nemes lelkében s új Keresztelő Jánosként léphetett bámuló honfitársai elé, hirdetve nekik, hogy új és dicsőbb korszak elé jutott a magyarság s csak akarnia kell, övé lesz a politikai haladás, a szellemi polgárosodás és az anyagi jólét mennyországa. Merész szavai, melyeket gyakran az agitátor hevével, a költő erejével s az államférfi bölcseségével fejezett ki, egész mélyében fölkavarták a tespedő közleket, gondolkodásra szoktatták az értelmesebbeket s földidéztek az eszmék ama tusáját, mely minden haladás előfeltétele. Széchenyi indította meg az uralkodó osztály erkölcsi megújulását, a melyhez elsősorban fordult, midőn a főuri társadalmat a modern élet ethikai alapelveinek ismeretére, a magyarosodásra, a köznemességet megmunkára igyekezett szoktatni.

E rétegekkel is oly hivatást végzett, mint utóbb a Dunával és a Tiszával. Szabályozta az uralkodó társadalom erkölceit, melyek ép oly kevésbé feleltek meg a kor szükségleteinek, melyek polgárosodásilag fékezetlen áradásaikkal, posványaikkal, mocsaraikkal, ép annyi kárt okoztak, mint a Duna és a Tisza. Szabályozni, modernizálni igyekezett a százados bécsi iga, valamint a munkástömegek kizsákmányolása által megméltelyezett jogi és erkölcsi érzést, mert tudta és számtalan változatban hirdette, hogy barbár erkölcsökkel modern államéletet folytatni nem lehet. Azzal a szent meggyőződéssel fogott nemzetébresztő, martiriumos hivatásához, hogy „egy emberélet lefolyása után, — mint 1836-ban írja, — vagy magyarabb világ lesz, vagy elvész a magyar.“ Ez utóbbit pedig csak úgy vélte kikerülhetni, ha a nemesség a nemzeti reform s a haladás szolgálatába lép, a munkásnép anyagi és szellemi ereje meg fokoztatik.

Mindazáltal senki sem állt távolabb a szélső vagy éppen felforgató tanoktól és törekvésektől, mint éppen a nagy reformátor, a ki ifjúsága és férfikora minden szakában derék atyja, a nemzeti muzeum áldozatkész megalapítója, Ferencz gróf nagyon is conservatív világfelfogásának híve maradt. Csupán azt akarta, mire multhatatlanul szüksége volt hazájának, mit nemcsak a felebaráti szeretet, hanem a józan számítás is az uralkodó és a munkásrétegre egyaránt hasznosnak, számtanilag bebizonyíthatóan előnyösnek mutatott s ezt is mindig törvényes uton akarta valósítani. Első és legnagyobb hatású műve, a „Hitel“ egy nagy eszű, de erősen conservatív gondolkodású agy terméke, mely egyenesen a magyar birtokos osztályhoz fordult s annak fejét óhajta a haladó kor legnemesebb eszméivel megtermékenyíteni, az új közgazdaságtan és etlika nézeteivel helyes gondolkodásra tanítani. Legszebb fejezetei közé tartozik az, melynek czime: A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene. Minthogy pedig ez a birtokos osztály kezelte a földesuri hatalmat, természetes, hogy szerzőnek gyakran érintenie kellett a nemzeti munkát, szervezetét, a vele foglalkozókat, a földmívelést és üzemét. Azt hirdette, hogy „szép s nemes érzés lakja sokszor a szántóvető hajlékát s hogy nagyobb szerencsére méltó;“ „a parasztság a haza legszámasabb s így legfőbb tekintetre méltó része;“ „se bot, se

vessző nem hozott még egy országot is virulásra,“ hanem „csak azon társaságbeli szabadság, mely mindenkinek helyzetése szerint igazait és terheit kiszabja;“ „fáradjon a szántóvető ember még jobban, mint most, de nyugta s jutalma is szebb legyen;“ „sok azt gondolja, hogy a földesur jobbágya ellenében úgy áll, mint két kártyás, kinek egyedül egyike nyer s épen csak annyit nyerhet, mennyit a másika vesz.“ Ez hibás előítélet; „csak a földesur igazságos léte, emberséges gondolkodásmódja s tanácsa emelheti a szántóvetőt nagyobb méltóságra s ez viszont teheti őtet vagyonosb, becsültebb, szerencsésb földesurrá;“ „hol kötelesség van, ott jusnak is (kell lennie), hol pedig jus, szabadság s privilégiumok vannak, ott bizonyosan kötelességnek is kell lenni, ezek elválthatatlanok.“ Az ilyen mondások eléggé jelzik, milyen jól ismerte Széchenyi a jobbágnép nagy nemzeti jelentőségét, másrészt a fennálló munkaszervezet teljes elavultságát, de még inkább kitűnik törekvéseinek iránya és végcélja, midőn igazi himnuszt zeng a törvényelőtti egyenlőség, a közös teherviselés, a sajtószabadság elveire, midőn a munka áldását magasztalja, tanulásra, hazafiasásra, áldozatkészésre lelkesíti, ipar, kereskedés, közlekedés fejlesztésére, hiteltörvények és modern hitelszervezet alkotására buzdítja a politikai hatalom részeseit. Itt-ott közelebbről is bemutatja a jobbágyintézmény elfajulásait. A többek közt említi, hogy egy berek-szárításnál kitűnt, hogy a rendesen fizetett munkás ugyanannyi időben tizenháromszor annyit végzett, mint az ingyen-munkás vagyis a robotos. Az országos robot számát egy évre 30 millió napszámra becsüli, melyből azonban — mint mondja — 10 millió egyszerűen kárba vész, miből kiviláglik, hogy a fennálló munkaszervezet mellett milyen roppant a munkapocsékolás s nem azért fedi posvány s diszteleníti sivatag a hazát, mert nincs ember, nincs kéz, hanem azért, mert annyi munka fogatlan vész el. Ép úgy rámutat a tized káros voltára, a mi mind kétségtelenné teszi, hogy a jobbágyság és vele kapcsolatos intézmények gyökeres reformját óhajtja. Csakhogy a reform mérveiről és mikéntjéről a Hitel tájékoztatást nem nyújt s szerző e főfontosságú kérdésnek külön fejezetet sem szentel. Nem részletezi terveit másik alapvető könyvében, a „Világ“-ban sem (1831).

Ezen, főleg vitázó művében, erős hévvel és komoly tudás-

sal védi a Hitelben vallott elveket, de arról, hogyan képzei a jobbágykérdés gyakorlati megoldását, behatóbb fölvilágosítást megint nem ad. Egy helyen azt mondja, „én másutt s nem az országgyűlésen kezdeném az adófizető képviselői jussainak talpkövét. De erről is majd máskor lehetőségig kimerítve.“ Azután kiemeli, hogy hazánkban „a nemzet még semmi és szolga, a nemesség ellenben minden és ur,“ pedig „mindaddig, míg a nemzet nem lesz valami s a nemesség nem szűnik meg lenni minden,“ igazi haladást nem tehetünk. E művében szentel ugyan külön fejezetet a robotnak és tizednek, csakhogy e fejezet nyomtatásban épen két oldal s szintén általánosságokban mozog. Egyedül azt emeli ki, hogy a robotért és dézmaért megfelelően kárpótolni kell a földesurat, még pedig a két érdekelt fél szabad egyezsége útján, mire nézve Nagyczenk mezőváros lakóival Széchenyi, a ki földesurok volt, még könyvének megírása előtt tárgyalásokat indított.

Csupán harmadik műve, a „Stadium,“ melyet még 1831-ben megirt, de a censura tilalma következtében csak 1833-ban tehetett közzé, adott részletesebb tájékozást a tömegekre vonatkozó terveiről. A tizenkét pontban, melyet nemzeti programmul kijelöl, benn van a nem-nemesek birtokszerző képessége, a házi adóban s az országgyűlési költségekben a közteherviselés elve, a királyi kisebb haszonvételek (ital- és husmérés) megváltása, valamint az a javaslat, hogy a nem-nemesek megyénként pártvédelmet választhassanak, ki tagosítási és arányosítási pörökben megóvjja érdekeiket a földesur ellen.

„Kilencz millió hű jobbágy és katona sorsának javítása — mondja — elodázhatatlan emberies kötelesség“ s utal a visszásságra, hogy míg a nemesség alkotmányos királyt kíván magának, jobbágyainak ő meg korlátlan ura akar lenni. Az uri székről megjegyzi: „nem ritkán ez hoz itéletet s nota bene, semmi egyéb, mint kénye után, kiben az öltözetben, bajuszon és sarkantyun kívül szinte egy férfiura ismertető jel sem található.“ Egészben nem sok tehát mindaz, a mit három első főművében a jobbágykérdésről közvetlenül mond, de az a kevés is elég volt, hogy a gondolkodást új irányba terelje, mert ígéinek hatását a körülmények is a legnagyobb mértékben fokozták. Az 1830. francia forradalom s az Európászerte föléledt szabadelvű törekvések tavaszi napsugárként érintették a magyar

közvéleményt, másrészt 1831-ben véres parasztlázadás támadt, mely megfélemlítette s arról kezdte meggyőzni a legesőkönnyösebbeket is, hogy a köznép sorsának modern rendezését tovább halasztani nem lehet, ha a nemesség saját magát örvénybe nem akarja sodortatni.

Ez a véres lázadás bizonyos tekintetben a nyomorult osztrák közigazgatásnak köszönhető. Mikor az ázsiai kolera első európai körutjában megjelent Galicziában, a hatóságok ott is, nálunk is elmulasztották a halaszthatatlan óvintézkedéseket. Így a járvány hamar átesapott hozzánk s három hónap alatt valami 56.000 embert vitt sirba.

A nép, főleg a kétségbeesett tótság, de a magyar jobbágyok is Zemplénben, Sárosban, Szepesben, Abaujban s kisebb mértékben Gömörben lázongani kezdtek az urak ellen s sokféle büntényt követtek el. Ifjabb báró Eötvös Ignác, királyi biztos katonasággal hamar vérbe fojtotta ugyan a mozgalmat s oly kiméretlenül ölette a szegénységet, hogy végre a királynak kellett a tömeges kivégzéseket eltiltania. Mindazáltal egész falvak népe menekült ¹⁾ más vármegyékbe, például Közép-Szolnokba. A mozgalomnak általában sokoldalu következményei voltak. A rendiség józanabb elemeit arra ösztönözte, hogy tegyenek valamit a szegénység érdekében. Másrészt Bécsben a felkelést a nemesség megfélemlítésére igyekeztek felhasználni s Metternich azzal fenyegette a rendeket: kezemben a zsilipek, reátok zuditom az árt, agyonüttetlek benneteket a paraszttal! E fenyegetés szintén hatott s sokakat hajtott a bécsi udvar karjaiba, melytől parasztlázadás esetén védelmüket, megmentésüket remélték.

¹⁾ Ilyen zempléni menekültek alapították a Réz alján Hármaspatak és Magyarpatak községeket. *Petri Mór*, Szilágymegye tört. I. 158.

MÁSODIK FEJEZET.

Az 1832/6. és az 1839/40. országgyűlés kora.

Széchenyi apostolkodása, a nemzetközi szabadságtörekvések, a felvidéki események egyaránt új irányba terelték a rendiséget s gondolkodó részét mindinkább a haladás, a kiváltságaihoz konokul ragaszkodókat meg az udvar táborába gyűjtötték. Mikor a kormány 1832. végén országgyűlést tartott, ott már nem úgy, mint 1825-ben, csak a maradiak voltak képviselve, hanem az új politikai nemzedéknek fényes gárdája jelent meg, mely bátran és halálra szántan vette föl a harcot a sötétség hatalmaival. A kormány már a vármegyékben, a követválasztások idején megindította ellenök aknamunkáját s pénzzel csábította magához a hétszilvafás nemességet, hogy tömegével a művelt és felvilágosodott elemeket kirekessze a törvényhozásból, mert különösen a középbirtokos osztály, mint egy jeles szónok az 1844-ki országgyűlésen mondotta,¹⁾ látta be mindinkább, hogy saját erejével az udvar és szövetségesei, a főpapság s a főnemesség teljesen agyon fogják szorítani s így a nép millióihoz igyekezett folyamodni vagyis védelmébe fogadta érdekeit. Itt-ott a személyi harcz az új koreszmék képviselői ellen nem maradt meddő, másutt legalább a követi-utasításokba került be a maradi szellem, de teljes diadalt a választásokban a kormány nem aratott többé. Azon fáradozott tehát, hogy reactió s törekvéseinek tüzhelyévé, a haladás elleni küzdelem főhadiszállásává a felső táblát tegye, hová összes segélyhadait berendelte. Csakhogy innen sem zárhatta ki Széchenyi Istvánt, ki mellé az ifjabbak közül többen sorakoztak s kit különösen

¹⁾ *Pesti Hirlap*, 1844. jan. 14-ki szám.

báró Wesselényi Miklós, Erdély magyarosabb társadalmának szülötte, férfiasan támogató. Azok az emberbaráti eszmék, melyek a jobbágykérdésben már atyját vezették, az ő nemes lelkében még erősebben felujultak s szóval és tettel bajnoka lévén minden nemzeti eszmének, az urbérrendezést, a jobbágyterhek enyhítését is halaszthatatlannak tekintette. Maga kezdte a munkát jószágain. Már 1827-ben hajlandónak nyilatkozott szilágysági birtokain önkényt életbe léptetni a magyarországi, sokkal enyhébb urbariumot. Közép-Szolnok vármegye 1831-ki tavaszi közgyűlésén a jobbágyság állapotáról feltűnést keltő módon mondotta el nézeteit. Nem elméletek után indult, hanem alapos vizsgálatok által szerzett tájékozást a fennálló helyzetről.

Beható számításokat tett annak kiderítésére, mit kap a jobbágy földesurától, mit fizet érte s marad-e valami haszna vagy nem? A számítás csak a zsibói uradalom jobbágyaira (450 eseléses gazda valami 2500 lélekkel) terjedt ki, de mint-hogy a vármegyének mutatta be, kétségkívül hasonló viszonyok uralkodhattak megyeszerte, sőt átlag véve talán ország-szerte. Wesselényi tanulságos számításainak főeredményei a következők:

Jószágain átlag véve van az ökrös gazdának legfőlebb 16, a gyalogosnak 9 kis hold földje (á 1000 négyszögöl), még pedig a beltelekkel együtt. Ezért szolgál az igás jobbágy 78, a gyalog 156 napot, melynek pénzértéke 156 frt. Ehhez járulnak a datiak vagyis majorság, tojás, vaj, fonás, karókészítés vagy gyümölcszedés, törés s a kisebb dézmák, melyek összértéke 7 frt 7 fillér, úgy hogy a földesuri terhek pénzre átszámítva, összesen 163 frt 85 fillért vagyis holdankint 9 frt 12 krajczárt tesznek. E szerint a jobbágy fizet holdankint 9 frt 12 kr. évi haszonbért. Ehhez járulnak a föld megművelésének költségei, melyeket Wesselényi a buzavetésnél 45 frt 20 krban, tengerivetésnél 20 frt 40 krban alapít meg, részletesen az egyes tételeket. A jobbágnak tehát egy hold buzavetés 54 frt 32, egy hold tengerivetés 38 frt 52 krba kerül. Ellenben egy hold buzavetés átlagos termése jó esztendőben 38 véka, melyből azonban neki csak $33\frac{1}{2}$ véka marad á 1 frt 20 kr; ehhez járul a szalma és tők értéke = 4 frt 30 kr., úgy hogy egy hold összes jövedelme 49 frt 10 kr. Egy hold tengeriföld termése 35 véka á 40 kr. = 23 frt 20 kr., mihez jön a szalma, kender tők, paszuly

értéke = 8 frt, összesen 31 frt 20 kr. Minthogy pedig egy hold buzája a munkával 54 frt 32, tengerije meg 38 frt 52 krajczárjába kerül, ráfizet a buzánál 5 frt 22, a tengerinél 7 frt 32 krt. Ha e számok igazak, a miben kételkedni alig lehet, úgy megmondják a jobbágyság nyomoruságának, valamint Erdély egész gazdasági hanyatlásának igazi okát.

Méltán nyomasztónak mondotta tehát Wesselényi nagy beszédében a paraszt helyzetét: dolgozik, izzad, de verejtéke gyümölcsét csak a földesur élvezi. Annyi a dézmája, fizetni valója, hogy csupán a baromtenyésztésnek köszönheti, hogy még bő terméskor is tengetni bírja életét, míg szük esztendőben az éhenhalásnak van kitéve. Nem nézheti tovább, folytatta, az igazságtalanságot, mely a parasztot a földesurával való viszonyban sujtja; csak a munka az övé, de gyümölcséből majdnem semmi. A paraszt hordja földesura helyett a terheket s „nincs egy kalász búzám, a melyre a pergető nap heve az ő verejtékét ne szárasztotta volna; neki kell az idő viszontagságival küzdeni, ő tikkad nehéz munkában a forró nyár hevében s didereg a csattogó hidegtől száraz kenyere és szigorú eledele mellett; a míg én a hűs árnyékban henyélek vagy a míg az általa vágott s hordott fával jól fütött s az ő munkája után szerzett pénzzel ékesített szobában vendégeskedhetem abból, a mit ő szántott, kapált, aratott.“ Van e beszédben sok abból a szenvedélyből, mely az egykorú által 1514-ben Dózsa Györgynek tulajdonított szónoklatban megnyilatkozik. Wesselényi odáig ment, hogy méltányosabbnak nyilvánította, ha nem a paraszt az urnak, hanem az ur a parasztnak fizetne dézmát. Annyit azonban — mondá — föltétlenül megérdemelne az országtól, hogy törvény védje meg urának önkénye ellen.¹⁾ De nem várta be, míg eszméi a törvényhozásban diadalt aratnak, hanem segített saját körében önállóan. Mérsékelte jobbágyainak szolgálatait, másrészt a jószágaiból befolyó tengeri-dézmát az ő javukra fordította akként, hogy évről-évre beraktározta, hogy inséges évben a szegénységnek olcsón rendelkezésére bo csássa. E „jótevő intézet“ megalapításán kívül eltörölte jobbágyaira nézve a botbüntetés alkalmazását s korlátolta a koresmahitelt, hogy a népet mérsékletességre szoktassa. Mikor majör-

¹⁾ A beszéd kivonata *Petri Mór*, Szilágyi. mon. I. 461—2.

sági földjeinek czélszerűbb kezelése végett bizonyos tagosítást kellett eszközölnie, biztosította parasztjait, hogy „ezen esérében sem kevesebb, sem rosszabb földet a mostaniaknál adni nem akarunk, legelőjüket nem fogjuk megszorítani . . . ezenfelül a majorság-erdőmben legelést engedek nekik, a mivel pedig épen nem tartozom.“ Szükkörű, de dicséretes socialpolitikai segélymunka volt ez, bármi kevés utánzásra talált. De természetes, hogy az, a ki kezdeményezte, immár Magyarország törvényhozásában is apostola lett a legmesszebb menő jobbágyvédelemnek.

A koreszméknek és különösen a köznépnek hasonló lelkes barátai még tisztessz számban foglaltak helyet az alsó táblán. Ott voltak Nagy Pál, Bezerédj István, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Dubraviczky Simon, Balogh János, ki azt vallotta, hogy nincs hőbb vágya a jobbágykötélék megszüntetésénél, a fenkölt gondolkodásu Kölcsey Ferencz, ki 1835-ben utasításai megváltoztatása következtében lemondott ugyan, de akkor már ott ült (1833. április. óta) a nagyok egyik legnagyobbja, csakhamar a szabadelvü ellenzék országosan tisztelt vezére, Deák Ferencz. Deák, noha saját utasításaiban is sok volt még a feudális gondolkodásból s megkötötte kezét nem egy kérdésben, azzal a jelszóval lépett a törvényhozás szentélyébe: „ha szabadok akarunk lenni, legyünk egyszersmind igazságosak“ s a folyó országgyűlés legfőbb czéljául „a jobbágyság sorsának javítását“ jelölte meg. Így ez az országgyűlés, mely 1836-ig elhuzódott, a rendi gondolkodás fokozatos átalakításával új korszakot jelez a magyar szabadelvűség történetében, mert ez időtől kezdve maga a rendi törvényhozás az, mely a haladás eszméitől visszhangzik s a tömegek reformvágját és szükségleteit kielégíteni igyekszik. Beállott a vezető egyéniségekben a rég óhajtott változás; új emberek léptek előtérbe, kik Széchenyi hatása alatt a jobbágykérdés egész jelentőségét, alapvető, a nemzet sorsára kiható fontosságát ismerték, kiknek szívében igazság és emberszeretet, agyát erős ítélőképeség és mélyeséges politikai belátás hatotta át. Mindnyájan el voltak tőkélve, immár korszerű megoldásra juttatni a jobbágykérdést nemcsak gazdasági, hanem nagy nemzeti jelentőségénél fogva. Ekkor még ők sem akarták, ámbár egyesek hangoztatták, a jobbágy-ság, vagyis az intézmény megszüntetését, a kötelező örökvált-

ságot. Még mindig a korszerű urbérrendezés volt politikai eszményök, mert e tekintetben Ausztria állapotai nehezedtek reájok, hol az udvar az örökváltságot most is ellenezte, ellenben az urbérrendezést komolyabban, a parasztra előnyösebben hajtotta végre, mint nálunk. Igy az 1832/6-ki országgyűlés haladó elemei szintén csak az igazságos urbérrendezésért harcoltak. „Nekünk urbarium által nemzetet kell akarnunk — hirdette az aranyszájú Kölcsey — azaz feladatunk ugy intézni az urbarium tárgyait, hogy a nép egyszer tulajdoni és polgári jogokat nyerjen s ez által a polgári alkotmány 700.000 puhaság és szegénység által elaljasodott lélekhez 10 milliom felemelkedhetőt nyerjen!“

Még hajthatatlanabb, még lánglelkűbb bajnoka volt az eszmének Deák Ferencz. Ekkor még ő sem a jobbágyság megszüntetéseért, melyet 1848-ban mint igazságügyminiszter valószínűt, kardoskodott. Fenn akarta az intézményt tartani, bármi különösnek találta, hogy az ország összes földbirtoka 70.000 nemes háznépé, 7 millió lakosnak meg fekvő tulajdona nincs. Egyelőre azonban megelégedett az igazságos urbérrel, hogy „szabadság és tulajdon“ által készítse elő az átmenetet abba az állapotba, mely a jobbágyokat „az emberiesség méltóságára“ emeli s „a keblükben szunnyadó hatalmas erőt“ kifejtji.¹⁾ De már ekkor hangsúlyozta, hogy a munkásnépet nem kegyelemképen, hanem munkája, nemzeti hivatása iránti elismerésül kívánja új jogok birtokába helyezni. Azt hirdette, hogy „nem a pálcza és a büntető hatalom, hanem a szánakozó szeretet és bizodalom“ tartja fenn „a jobbágy és a földesur közt azon atyai és fiui kapcsolatot, melyet hazánk minden részeiben oly gyakran emlegetnek, de sokban csak emlegetnek.“ Megfelelő törvényekre akarta e viszonyt fektetni, de nem olyanokra, melyek csak papiron maradnak, hanem olyanokra, melyek lelkiismeretesen végrehajthatnak s a parasztot a nemzeti közösség részévé teszik.

Ily szellemben óhajtá az új urbérrendezést, melyre a nemesi közvélemény már meglehetősen elő volt készítve. Az a

¹⁾ Deák Ferencz összes nyilatkozatait *Kónyi* Manó, Deák F. beszédei 6 kötetes, sokféle becses anyagban bővelkedő munkája I. és II. kötetéből (második kiadás) vettem. Lásd még *Ferenczi* Zoltán, Deák élete I.

rendszeres munkálat, melyet az 1825/7-ki országgyűlés bizottsága József nádor elnöklete alatt szerkesztett s mely 7 fejezetből állt, még 1830-ban megjelent nyomtatásban. Így tehát majdnem minden vármegyének volt elég ideje, hogy behatóbban foglalkozzék vele. Megtette, szakbizottságokkal tanulmányoztatta, véleményeket készítettett róla, melyek közül néhány így Győr, Pest, Komárom, Nógrád megyéké ki is nyomtatott s közgyűléseik hosszasan tárgyalták azokat. Ennek következtében a vármegyék az urbér dolgát követi utasításaikba is fölvetették s megvolt bennök a hajlandóság, hogy méltányos megoldásra juttassák.

Alig hogy az országgyűlés megnyitattott, a jobbágykérdés nyomban előtérbe lépett, mert ezuttal az udvar szintén határozottan követelte a 9 munkálatból álló regnicoláris bizottságok javaslatainak tárgyalását; sőt egyenesen azt, hogy az alsó tábla mindnyájok közül elsőnek az urbérmunkálatot tűzze ki napirendjére. E körül hosszú vita támadt, mely végre a kormány győzelmére vezetett s az alsó tábla belenyugodott, hogy a reformok tárgyalását az urbérrel kezdje meg. Mindazáltal a kormány az országgyűlésnek sem haladó, sem maradi elemeivel nem állt ugyanazon elvi alapokon s olyan eszmei egyetértésben, mely a kérdés gyors és helyes megoldását biztosíthatta. Bécsben akarták az urbérrendezést, de csupán a regnicolaris bizottság munkálata alapján és elveinek szűk és egyoldalú keretében. Ez a munkálat sokban enyhítette a jobbágy pénzbeli terheit és munkabeli szolgálatait s ennyiben a régi urbariumhoz képest némi haladást jelzett, mert újabb töltést akart a földesuri kizsákmányolás árjai ellen emelni. Ellenben a jobbágy jogi helyzetének javítása, társadalmi és erkölcsi állapotának emelése terén alig hozott elvi jelentőségű újítást. Bécsben kezdettől fogva el voltak tökévelve ez irányban a magyar szabadelvűek minden törekvését a leghatározottabban visszautasítani. Az udvar parasztvédő politikája abban ormolt, hogy, mint utóbb Deák mondotta, némely apró, tisztán anyagi értékű engedménynyel „jobbágyaink a királyi kincstárt gyarapító közterheket könnyebben viselhessék.“ Más egyébtől irtózkodott, mert az elavult mezőgazdasági munkaszervezetben látta a fennálló politikai rendszer egyik alaposzlopát, melyet érinteni nem szabad. Nemesak az új koreszmék iránti gyűlölete sugalta

e magatartását, hanem talán még inkább az a körülmény, hogy attól félt, hogy a magyar köznép jogainak kiterjesztése az ő szempontjából ártalmas visszahatást fog Ausztriára gyakorolni. Örökös tartományaiban az udvar saját hatalomteljéből és állami közlegeivel már rég nagyon megnyirbálta a földesuri jogkört s fölöttébb mérsékelte az urbéri terheket, úgy, hogy ott feltűnően kedvezőbb anyagi helyzetben élt a jobbágy, mint Magyarországon. Nem volt tehát semmi kifogása az ellen, ha a magyar jobbágy fizetései és szolgálatai annyira mérsékeltek, mint a Lajtán túl rég megtörtént; ellenben kézzel-lábbal védekezett az ellen, hogy a magyar jobbágyság kedvezőbb jogi helyzetbe jusson, több szabadságot nyerjen, mint az örökös tartományokbeli. Előre látta, hogy a magyar példát előbb-utóbb Ausztriában is követnie kellend s minthogy esökönnyösen ragaszkodott a fennállóhoz, mindenáron meg akarta a magyar ellenzék idevonatkozó törekvéseit hiúsítani. Jobbágypolitikáját első sorban Ausztriára való tekintetek sugalmazták tehát. Minthogy pedig a vármegyék előzetes tárgyalásaiból ismerte az ellenzék szándékait, már a követválasztások s a követi utasítások megállapítása idején latba vetette befolyását a haladás hívei és eszméi ellen, a nélkül azonban, hogy kirekeszthette volna őket az új országgyűlésből.

Az ellenzék viszont szintén ismerte a kormány szándékait s nagyon jól tudta, hogy kétkulacos taktikája odairányul, hogy látszólag a jobbágyság oltalmazójaképen szerepeljen a közvélemény előtt, a nélkül azonban, hogy némely anyagi kedvezményeken kívül más engedményre hajlandó lenne. Ez anyagi kedvezményeket az ellenzék szívesen megadta. Csak-hogy a körülmények épen e téren a legnagyobb óvatosságot tették kötelességévé. Minden törekvésének sikere végül is a vármegyén s az alsó táblán uralkodó jobbágyos nemességtől, azaz a középbirtokos osztálytól függött s ha tőle tulságos anyagi áldozatot igényel, könnyen megeshetett volna, hogy elriasztja magától, ellenségévé teszi s így egész reformprogramját kockáztatja. Az anyagiakban jól megfontolt mérsékletet tanúsított tehát, de annál nagyobb súlyt fektetett a személyi jogok kiterjesztésére, a jobbágy erkölcsi és társadalmi állapotainak javítására. Ez iránt a nemesség műveltebb rétegei már kevésbé érdeklődtek, mint az anyagiak iránt. E kérdésben

könnyebben lehetett őket a kormány és hivei elleni harcra mozgósítani, mint az anyagiak terén, mert bármí átalakító hatással voltak a koreszmék a rendiségre, a régi előítéletek és az osztályonzés sűrű ködét a felvilágosodás napfénye csak idők múltán tudta szétozlatni. Hasztalan papolt Széchenyi, hasztalan apostolkodott az országgyűlésen Deák, Kölcsey, Wesselényi s annyi más jeles hazafi, a rendiség minden anyagi engedményt, sőt önkénye minden mérséklését a saját részéről hozott súlyos áldozatnak minősíté s nem szívesen törődött bele. Sőt akadtak olyanok, kik az urbér tárgyalásába azzal az utógondolattal egyeztek, hogy azt a munkásnép újabb kizsákmányolására s helyzetének további megrontására használják alkalmául. Deáknak még 1833-ban tiltakoznia kellett az ilyen nyílt vagy leplezett szándékok ellen, midőn kijelenté, hogy új urbértörvények kellenek, csakhogy „ezen törvények olyanok legyenek, melyek a jobbágyok sorsát rosszabbá ne tegyék.“ Az ellenzéknek számolnia kellett tehát e hangulattal s bölcsen számba is vette, mert tudta, hogy a jobbágyra kevésbbé lényeges, ha évenkint 1—2 frttal többet fizet, mihelyt a többletért más téren kárpótoltatik vagyis ha egyéni és tulajdonjogai gazdasági jelentőségének és szükségleteinek megfelelően kiterjesztetnek.

Ilyen volt a kormány és az országgyűlési pártok álláspontja, ilyen az irányadó tényezők hangulata, mikor végre az alsó tábla belenyugodott, hogy a kilencz országos munkálat közül elsőnek az urbér vétessék föl napirendre. Az urbérrendezés maga elvileg már annyira megérett, hogy megoldását mindnyájan hasznosnak, sőt halaszthatatlannak tartották. Csakhogy a leglényegesebb részletekre nézve olyan kiegyenlíthetetlen nézetkülömbiségek főrogtak fenn közöttük, melyek mind egyike alaposan veszélyeztethette az egész megoldást. Maga az udvar mint ilyen a nagy munka első szakában meglehetősen a háttérben maradt s így történhetett, hogy a kormánypárt és a rendi felfogás hiveinek szilaj ellenállása daczára az ellenzék, habár sokban engedményeket kellett tennie, egészben fényes diadalt aratott s a legszebb eredményekkel zárhatta be a hadjárat első szakát.

1833. elején határozta el az alsó tábla, hogy enged a kormány óhajának s nem, mint eddig akarta, az ipar-kereskedelmi, hanem az urbéres munkálattal kezdi meg a reformok

tárgyalását. Kebeléből új bizottságot választott, hogy a rendelkezésre álló anyag felhasználásával egészen új törvényjavaslatot készítsen s azt a tábla elé terjessze. A bizottság hamar munkához látott s hogy lehetőleg siettesse, előzetesen semmiféle alapelvet vagy vezéreszmét nem tűzött ki maga elé, mert ezek szövegezése az ellentétes vélemények mellett sok időt igényelt volna. Egyszerűen belement a részletekbe vagyis megkezdte a kész *regnicolaris* javaslat tárgyalását s minden egyes szakasznál döntött a részletes megvitatás közben az elvi kérdésekről. A haladás barátai azon eltökéléssel léptek a vitába, hogy az alapul szolgáló javaslatot a jobbágyra minél kedvezőbb szellemenben fogják módosítani. A bizottságban a többség feléjük is hajlott, de már itt töméntelen nehézséggel találkoztak s némely kérdésben meg kellett a fennálló állapotok törvénybe igtatásával elégedniök, hogy az elvi jelentőségű újításokhoz megnyerjék a szükséges szavazatokat. Így a bizottság munkálata megadta mindenkinek a szabad költözés jogát, de a paraszt csak akkor élhetett vele, ha minden kötelezettségének eleget tett s legalább az alispántól megkapta a távozásra az engedélyt. Sőt a tömeges elköltözés, például egy egész falu népének áttelepedése egyenesen megnehezítettetett. A távozó jobbágy befektetésein kívül haszonélvezeti jogát is eladhatta, ha a földesur beleegyezett s ha akadt vevője, mire nézve némely fennálló megszorítás továbbra is meghagyatott. A telki állomány megállapításánál elvül az szolgálta, hogy a jobbágy megélhessen a telekből. Minthogy azonban a javaslat törvényesítette azt az állományt, melyet az egyes vármegyékben Mária Terézia urbére megállapított s mely akkor sem hajtatott végre, azóta meg nagyobbrészt elavult, ez elvnek a jobbágy kevés hasznát látta, sőt a csekély állomány e megállapításának végzetes hatásai — ez alapon hajtatott végre később az örökváltság — mind e mai napig érezhetők a paraszti birtokviszonyok alakulatában. Ellenben a terhek mérséklése terén a bizottsági javaslat már több előnyt hozott a jobbágyoknak. Egyebek közt eltörölte az ugynevezett kisebb tizedet és a hosszú fuvart, a kilencedet meg egyezségileg megválthatóvá tette, másrészt a földesur, ha természetben szedte, három nap alatt köteles volt átvenni, különben a paraszt a mezőn hagyhatta, a maga termését meg haza szállíthatta. Ellenben az az indítvány, hogy a

kilenczed kárpótlás nélkül eltöröltessék, a robot pénzbeli megváltása pedig kötelezővé tétessék, elvettetett, mert a szabadelvűek számoltak a tényleges viszonyokkal s nem akarták a földesurak tömegét magoktól elriasztani. Azt azonban kimondották, hogy az adókötelezettség a jobbágytelken gazdálkodó nemesekre is kiterjesztessék, kik némely vármegyében elég számosan akadtak. Ez intézkedés szintén enyhítette a jobbágyok terhét, minthogy a közadó akkor minden törvényhatóságra általányösszegben vettetett ki s minél többen járultak a fizetéshez, annál kevesebb jutott egy-egy adófizetőre.

Minde kérdések legelől anyagi érdekeket érintettek, melyekre különösen a középbirtokosok, kik az alsó táblán a döntő szót vitték, fektettek nagy súlyt s a reform hívei épen reájok való tekintetből álltak el sok méltányos kívánságuktól. Ellenben a legnagyobb erőködéssel igyekeztek az eredeti javaslat egyes részleteit akként módosítani, hogy a jobbágy egyéni s tulajdoni jogai kiterjesztessenek s e célból az eredeti javaslatot, mely hét szakaszból állt, egy nyolczadikkal bővítették ki. Ezzel az új bizottsági javaslatot, illetve az egész urbérrendezést első rangu socialpolitikai alkotássá avatták s átmenetté tették az eddigi elnyomatásból a felszabadítás és egyenjogúság világába, mely ugyan még csak távoli, de mindenesetre már tudatos célja volt a szabadelvű tábornak. Ez eszméket a bizottsági javaslatnak különösen IV., V. és VIII. czikkei vagy szakaszai szolgálták. A IV. szakasz az önkénytes örökváltság behozatalára vonatkozott. A jobbágyterhek ily megváltását a törvény eddig sem tiltotta s ritka kivételképen ugyan, de már régebben is fordultak elő ily esetek. Már említettem Nyiregyházát; Zalában szintén pénzen váltotta meg magát néhány község s az alku mindkét félre fölöttébb előnyösnek bizonyult. Csakhogy az önkénytes örökváltság, valamint külföldön, hol még a XVIII. században törvényesítették s a közzétett statisztikai adatok szerint a gazdasági lendület fontos emeltyüjévé vált, nem birt tért hódítani s esupán kivételesen fordult elő. Most a szabadelvűek külön törvénynyel akarták ráirányozni a figyelmet. Divatba óhajtották hozni, hogy hidul szolgáljon a kötelező örökváltság végezeljához. Az V. szakasz viszont az új korszellem s jogézés számbavételével szabályozta az uriszek hatáskörét, midőn illetőségét kizárólag a jobbágyok egymás-

közi pöreire korlátolta, ellenben minden pört, mely jobbágy és földesur közt folyt, a megyei törvényszékhez, vagyis a földesur döntő befolyása alatti uriszéknél függetlenebb, elfogulatlanabb bírósághoz utalt. Ez időben az uriszék intézménye teljesen lejárt a magát, már azért is, mert nagy költséget okozott a földesurnak. 1837-ben a mágoesi uradalomnak egyetlen uriszék 420 frtjába került. Ehhez járult a tömlöcztartás költsége, a hajduk fizetése, úgy, hogy az említett uradalomnak egy évi összes idevonatkozó kiadása 1835 frtra ment, mit hasznosabb czélokra fordíthatott volna. Minthogy pedig még 1848-ban 167 testület és 304 egyén volt az uriszék s a pallosjog kiváltságával felruházva, képzelhető, mennyi költséggel járt s minő zürzavart okozott az igazságszolgáltatásban.

Végül az ujonnan beigtatott VIII. szakasz a jobbágy személyi és tulajdoni jogait akarta szilárdabb alapokra fektetni, midőn egyrészt megadta neki a fölperesi jogot mindenkivel szemben, azaz kimondotta, hogy jövőre saját nevében is pörölhet nemes emberrel, másrészt meg azt a kedvezményt, hogy bírói ítélet nélkül a parasztot sem személyében, sem javaiban büntetni nem szabad. Itt a többek közt a botozás akkor felháborítóan elterjedt divatjának akart határt szabni. A deres uralmát már Széchenyi ostorozta s egy külföldi¹⁾ megjegyzé, hogy nincs ország, hol annyit botoznának, mint nálunk, a mi ur és jobbágy erkölceit egyaránt megfertőztette. Az 1790/1. törvény kimondta ugyan, hogy a botbüntetést csupán az uriszék rendes ítélete alapján szabad alkalmazni, de az uri rend a szegény embert védő törvénnyel more patrio nem törődött s a botozás vigan folyt még a mult század harminczas éveiben is, mikor a közerkölesök kétségkívül pallérozódtak s szelidebbek lettek. Nagy Pál akkor azon reményének adott ugyan kifejezést, hogy közeledik az idő, midőn ítélet nélkül senkit sem botoznak meg többé. Deák Ferencznek sem sikerült, legalább a falusi bírót kivonni a pálcázás szegyenítő büntetése alól, hasztalan kívánta Klauzál Gábor is (1834.) „ez égbekiáltó licentia megzabolását.“

A fent ismertetett három szakaszt tekintették a haladás barátai az egész urbérrendezés gerinczének. Elfogadtatásuk

¹⁾ *Ellrich*, Ungarn, wie es ist. Megjelent 1831.

azonban már a bizottságban roppant nehézségekbe ütközött. Majdnem minden szakasz, sőt a legtöbb bekezdés körül erős harc folyt, de kivált a paraszt személyi jogainak biztosítása keltett heves zivatart és sokan hirdették, hogy vége a nemesi jusnak, ha az ur nem csukathatja le a pórt akkor, mikor neki tetszik. Vége az alkotmánynak, csatakiáltással mentek a szövetségnek, mely azonban ellenök dőlt el. 1833. júniusban a bizottság elkészült nehéz feladatával s munkálata a kerületi ülésekből aránylag kevésbé megeseonkitva jutott az alsó tábla elé, mely 1833. július 16-án kezdte tárgyalni. Itt azután nyomban és nagy szenvedélyvel megindult a reformatio in pejus kísérlete, még pedig a kormány szándékainak megfelelően Somssich Pongrácz személynök, a ház kinevezett elnöke közvetlen vezetése alatt. Fáradhatatlan volt azon törekvésében, hogy a bizottsági javaslatot visszaesinálja kiinduló pontjára, a regnicolaris javaslatra, azaz kihagyjon belőle minden lényeges újítást. Ha másképp nem ment, a kisebbség vagy a mint mondotta, a relativ többség indítványait jelentette ki elfogadottaknak, mi több izben a szokottnál is szenvedélyesebb összeütközésekre vezetett, mert Deák, Kölcsey és mások férfias kitartással és lángoló buzgalommal szálltak szembe erőszakos üzelmeivel. Ugyszólván minden szakasz és minden pont körül elkeseredett viták folytak s Somssich és hivei különösen azt elleneztek, hogy a jobbagyot csak törvényes ítélet alapján lehessen személyében és vagyonában háborgatni. Némelyek felhozták, hogy a jobbagynak ma sincs oka panaszra, mások meg attól féltek, hogy ez új elvből „alkotmányunknak és az egész nemesi karnak végromlása következne.” Deák Ferencz mindkét állítást tévesnek bélyegezte s kiemelte, hogy nem új engedményt kíván, „hanem azon just, mely a természet törvénye szerint a jobbagyainkat is illeti“ s hogy csak „nyolcz százados constitúciónknak nyolczszázados igazságtalanságát“ akarja enyhíteni, „mert közboldogság ott általános nem lehet, a nemzet virágzása nem képzelhető, a hol még a személybeli bátorság is csak privilegium s a hol azt a kisebb rész kizárólag gyakorolja.“ Mások változtathatatatlannak, örök időre szólónak hirdették a Hármaskönyv idevonatkozó határozatait s elleneztek kiterjesztésüket a jobbagyságra. A többség azonban Deáknak adott igazat s elfogadta az illető szakaszt. Ép oly hevesen folyt a harc az örök-

váltságról szóló résznel, noha nem hozott újítást. Csupán azon régi elv törvénybeigntatására szoritkozott, hogy jobbágyok megválthatják urbéres tartozásaikat, szolgálataikat és adózásaikat (az uri törvényhatóság sértetlen hagyatván) szabad egyezés útján tőkéletesen és örök időkre, kivéve a királyi haszonvételeket, melyek urbéri kötés tárgyai nem lehettek. Szentiványi Anzelm az idevonatkozó vitában ki akarta terjeszteni a birtokképeség elvét a hazabeli lakosokra, még pedig a nemesi javakat illetőleg is s Borsiczky István, főleg Deák Ferencz támogaták az eszmét. Deák elmondotta, hogy „nincs a nemzeti mivéldés lehető virágzásának emésztőbb fénye,“ mint az, hogy nem-nemes ember fekvő birtokot tulajdonul nem szerezhethet, mi nemcsak az örök igazsággal ellenkezik, hanem még inkább azzal, hogy a tömeg vállain fekszik a közterhek legsúlyosabb része s a legtöbb vért is ő áldozza az ország védelmére. Hévvél ajánlotta tehát a birhatási jog kiterjesztését a nem-nemesekre. „Nevelni fogja ez a nemzeti szorgalmat, felébreszti sokak kebelében az emberiség magasabb érzését, ösztönt ad a kimüvelődésre s ezáltal hazánk boldogsága fog növekedni a nélkül, hogy valakinek igaz jussai sérelmet szenvednének.“ Mindez nem használt s az indítvány elbukott. A kérdés később (1843.) egész más alkalommal, a polgári törvények javításáról szóló vitában újra fölmerült. Szentiványi megint megtette az indítványt s Deák buzgón támogatta, utalva arra, hogy nincs magyar törvény, mely a nem-nemesnek fekvő birtok szerzését tiltaná. Másrészt kigunyolta azt az ellenérvet, hogy a nem-nemesre csak káros lenne, ha földet vásárolna, mert pénzét másutt jobban kamatoztathatja. De a többség, 27 vármegye s az egyházi rend ismét megbuktatta az elvet.

1833. szeptember 21-én került a VIII. szakasz az alsó tábla napirendjére s Somssich elnök nyomban kiadta a jelszót, hogy fölösleges s nem idevaló, mit Deák ékesszólása sikerrel czáfolt meg. Egészben bármi heves támadások intéztettek ellene, a bizottsági javaslat lényeges alapelveiben változatlanul került ki a harczból, mert a többség hűségesen kitartott mellette. Az alsó tábla még a javaslat végét tárgyalta, mikor eleje szeptember 9-én a főrendiház elé került, hol a tusa még szenvedélyesebben megnyult. Ott az udvar kivánságához képest a reformok ellen maga József nádor vetette latba befolyását s a főurak,

kiknek tulnyomó többsége mindig föltétlen hive volt Bécs törekvéseinek, most is köréje csatlakoztak. Mint az udvar, úgy a nádor is az anyagiakban bőkezűbb volt az alsó táblánál, ellenben a javaslat demokratikus irányzata aggasztotta s e téren minden újítást visszautasított. Ösztönzésére a főrendi tábla nem kevesebb, mint négy üzenetet váltott a követekkel, kik rendületlenül ragaszkodtak megállapodásaikhoz. A meddő küzdelemben végül is a mágnások engedtek, de nem azért, hogy az urbérrendezés ügyét dülőre juttassák, hanem azért, mert Bécsből azt az utasítást vették, hagyják abba az ellenállást s fogadják el az alsó tábla javaslatát, mert a király semmi áron sem fogja szentesíteni. Egyelőre azonban a két tábla közt létrejött a megegyezés s a nyolcz szakaszból álló urbérmunkákat vegyes ülésben (1833. nov. 19.) hitelesítettvén, szentesítés végett Ferencz királyhoz a szokásos módon felterjesztetett.

Csak ekkor állt be az urbér-ügyben a végzetes fordulat. Az udvarnak, mely eddig azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha szíven viselné a jobbágy helyzetének javítását, most ép oly kevéssé kellett a javaslatban letett reformok, mint annak előtte. Csakhogy megbuktatásukra új furfanghoz folyamodott. Magán az alsó táblán akarta a dolgot zátonyra juttatni, még pedig akként, hogy főispánjai s az alsó tömegek segítségével megváltoztattatja a vármegyék által követeiknek szabadelvű szellemben adott utasításokat. Ehhez azonban idő kellett s hogy megszerzze, kilencz hónapig feleltre, noha régen elkészült vele, sem méltatta az országgyűlést. Válaszát csak 1834. aug. 28-án olvasták föl az alsó táblán, hol roppant megütközést keltett, mert az anyagi kedvezményeket szaporítani akarta ugyan, ellenben a IV., V. és VIII. szakaszok egyszerű kihagyását követelte. Ezzel az urbérügy újra napirendre került s tárgyalása szept. 2-án ugyszólván előlről kezdődött, csakhogy a haladás hiveire egyre kedvezőtlenebb körülmények közt, mert a szabadelvű többség a vármegyékben folyó titkos aknamunka, másrészt a személynök vesztegetései következtében mindinkább esőkkenésnek indult.

Az udvar különösen a vármegyében dolgozott agyafurtaan és sikeresen. Legelől a jobbágytelken gazdálkodó nemesek adókötelezettségét, mely benn volt az urbérjavaslatban s melyet maga is elfogadott, használta fel czéljaira. Az adókötelezettség

veszedelmével kezdte ijesztgetni a bocskorosokat, a bunkókráziát, s a paraszt-nemesek segélyével a főispánok kivítették, hogy számos vármegye gyűlése maradi szellemben módosította követelések eddigi szabadabb utasításait. Ezzel elérte, hogy több követ megmásítani volt kénytelen álláspontját s azt, a mit csaknem két esztendeig, mint egyik-másik panaszolta, fehérnek védelmezett, végül feketének nyilvánította. A kormány ez üzemei távolították el Kölcseyt az országgyűlésről, mert utasításainak illetően módosítása után letette a megbízást, sőt ugyanez üzelmek idézték föl báró Wesselényire a végzetet. Kölcsey és Wesselényi sorsa szoros kapcsolatban áll egymással. 1834. decz. 9. Nagykárolyban megyei közgyűlés tartatott oly czélből, hogy Kölcsey második utasítása ismét szabadelvű szellemben módosíttassék. Az indítvány megbukott, de a vita folyamán Wesselényi nagy beszédet tartott s a jobbágykérdésről lévén szó, meggyőződéséhez hiven ecsetelte a parasztság sanyaru állapotát. E közben erősen ostorozta a kormányt, mely látszólag parasztvédő irányzatot követ, de csak azért, hogy a nemességre uszítsa a jobbágyot, midőn az országgyűléssel igyekszik az urbéri javaslatokat megbuktatni. Pedig — mondá — az alsó tábla akarja a reformot, csak a főrendek nyakaskodnak. Hogy az olygarchákról elvonja a nép gyűlöletét, immár a vármegyéket ösztönzi reá, hogy követeket tiltsák el a haladástól. Lelkökre kötötte tehát a nemeseknek, ne támogassák a kormányt, mely csak őket akarja bajba hozni, mert a parasztság el fog keseredni s a nemességen tölti bosszuját. Az udvar el fogja ugyan fojtani a lázadást, „de jaj lenne nemzeti függetlenségünknek!“ A lelkes, de épen nem lázító beszéd nem mentette meg Kölcsey ügyét, de a derék szónoknak hűtlenségi pört hozott s töméntelen üldözésnek és szenvedésnek tette ki.

Igy tehát 1834. aug. 28-án az urbér újabb tárgyalásakor, de még inkább a későbbi döntő tanácskozásokban lényeges változások álltak be a pártok számarányában és csoportosulásában s a reform ellenségei a kormány bujtogatásai folytán különösen nov. 17-ke óta, mindkét táblán új bátorságot meritettek. Addig azonban a haladás hívei az alsó táblán még mindig győztek s az említett napon az önkényes örökváltságnak is megszerezték a többséget. Csakhogy a részletekben engedményeket is kellett tenniök, hogy az elveket megmentsék. Ezt tették például az irt-

ványok kérdésében. Az ide vonatkozó határozat olyan zavaros fogalmazást nyert, mely később töméntelen nézeteltérésre adott alkalmat. Pedig a kérdés nagyon közlelről érdekelte a jobbágy-ságot, mert a jobbágyföldnek valami egy harmada irtvány volt s számos község egész gazdasági létele az irtásokon nyugodott. Mindazáltal sokan be akarták az urbérrendezésbe csempészni, hogy az irtványföleket a földesur egyszerűen visszavehesse, szerződés esetén meg visszaválthassa s tetszése szerint rendelkezessék velök. Most, hogy maga a kormány vetette föl magát a földesuri hatalom oltalmazójává, az efféle törekvések egyre kihívóbban s a pártviszonyok változása következtében sikeresebben is érvényesültek.

Az új pártviszonyok közt Deák és barátai géniusza, igazán szivós kitaratása mindinkább meddőségre lett kárhoztatva. Hasztalan hangoztatta, hogy az örökváltság földesurra és jobbágyra egyaránt előnyös, utalva Nyiregyháza s néhány zala község példájára, melyek az örökváltság után „gondosan művelt, kies termő kertté varázsolták határaikat.“ Hasztalan mon-dotta, hogy az eddigi állapot rideg fentartásával „elszigeteljük hazánkat Európa művelődéséből.“ Hasztalan mutatta ki, hogy mindig voltak nálunk kiváltságos községek, melyeket a földesur fölmentett az urbér alól s hogy azzal, ha most megtiltják neki, hogy az örökváltságra önkényt megegyezzék jobbágyai-val, a nemesi, a földesuri tulajdonjogon esik égbekiáltó sérelem. Hasztalan mon-dotta, hogy „vétkes mulasztás, nem alkotni törvényt, mely a szabad és boldog polgárok számát szaporítsa.“

Az alsó tábla többsége eleinte vonakodva ugyan, de egy ideig még támogatta, ellenben a főrendiház, a kormány ellen-állásának védbástyája hajthatatlan maradt s nem csak rossz-índulattal, hanem mindenféle hamissággal folytatta a harcot a javaslat szabadelvü alapelvei ellen. Így például azt állította az örökváltságról, hogy a javaslat kötelezővé teszi mindenkire, a mi a legüresebb ráfogás volt, melyet az alsó tábla okt. 4. üzenetében erélyesen vissza is utasított, kiemelve, hogy a javaslatban ilyesminek „még csak nyoma sincs.“ A főrendek elfogultsága egyébiránt minden alkalommal, mikor valami jobbágykérdésről szó volt, a legridegebb kifejezést nyert. Azt mondták, hogy egyedül a követek üzeneteiből tudták meg, hogy van hazánkban olyan néposztály, melynek nem lévén

tulajdona, „nyomorult életén kívül alig bir valamivel.“ Deák erre megjegyezte, hogy ez csak enyelgés, tréfa lehet, de mindenesetre jellemzi az ország akkori legnagyobb birtokosainak gondolkodását. Következtesek maradtak abban is mindvégig, hogy az udvar által kifogásolt három szakasznak a törvényből való egyszerű kihagyását követelték, mert legszerényebb határozatában is felforgató törekvéseket szimatoltak. Így a javaslatnak azon részéből, mely a földesuri hatóságra s urbéri perekre vonatkozólag nagyon mérsékelt reformokat ajánlott, azt mondták, hogy „valóban elrémültek a polgári sorsnak akként javalt változtatásán.“ Szilaj hévvel tiltakoztak a földesuri büntető hatalom korszerű korlátolása ellen, a többek közt azzal érvelve, hogy ez a hatalom „mintegy magában a természet törvényeiben is gyökerezik.“ Erre Deák Ferencz nagyon elmésen jegyzé meg: „én nem tudom, melyik kiadását birják a főrendek a természeti törvényeknek, az ő kiadásukban ez is és még sok egyéb is irva lehet, a mint ezt hosszú századok véres tapasztalatai borzasztóan bizonyítják; de azon természeti törvényből, melyet Isten eltörölhetlen, örök betűkkel vésett az ember szívébe, ama bitorlott hatalom bizonynyal nem következik.“ A beszéd Deák egyik szónoki műremeke, csakhogy érvekkel immár nem lehetett hatni, mert a haladás barátainak helyzete az udvar ármányai következtében folyton kedvezőtlenebbé vált. Az új utasítások egyre csökkentették a régi urbérjavaslat híveinek számát, mert azok a követek, kik új utasításokat kaptak, kénytelenségből, néha lelkiismeretök ellenére immár leszavazták azt, a mit nemrég magok segítettek diadalra. Először az urbérjavaslatnak az örökváltságra vonatkozó része, melyről kisütötték, hogy a jobbagyra is káros, bukott meg az alsóház 1834. decz. 10-iki ülésében néhány szónyi többséggel. Ugyanez történt csakhamar a másik két vitás szakasszal s az alsó tábla beleegyezett, hogy az udvar és a főrendek kívánságához képest a javaslatnak IV., V. és VIII. szakaszai kimaradjanak az urbérrendező új törvényből.

Ezzel a küzdelem eldőlt, s noha még 1835-ben többször megújult a vita, noha időközben trónváltozás állt be, mert Ferencz király elhunytával (1835. márcz. 2.) helyét a már megkoronázott V. Ferdinánd király foglalta el, a javaslat alapvető szakaszai nélkül került törvénytárunkba (1836: 4—13. t.-cz.).

Az új király alatt még fejtelenebbül folyt a régi gazdálkodás s az ő nevében működő kormány ép oly ellensége volt az urbér méltányos rendezésének, mint a régi. Mikor Békésmegye felhívta a testvérmegyéket, hogy az urbérjavaslatból kimaradt elvi jelentőségű határozatokat vegyék be a jövő országgyűlésre küldendő követek utasításaiba, a kormány (1835.) egyszerűen lázításnak minősítette Békés eljárását, királyi biztost küldött a megye nyakára, a határozat hozatalában részes bizottság tagok ellen meg fegyelmi eljárást indított.

E körülményeket számba véve az 1836-ban szentesített urbértörvény minden hézaga és hiánya mellett is dicsőségökre szolgál ama bátor és önzetlen hazafias férfiaknak, kik megalkotásában részt vettek s a sátáni dühvel küzdő reactió karmaiból legalább egyes igen értékes vívmányokat tudtak a munkásnép számára kiragadni. Ezek közt figyelemre méltó a 44. törvény-czikk is, mely végre levette a jobbágyság válláról az országgyűlési költségek terhét, midőn kimondotta, hogy e költség ne mint eddig, a házi pénztárból vagyis a jobbágyadóból fizetessék, hanem minden vármegye nemessége maga viselje. E törvény csak a jelen gyűlésre szólt, de a rendek később is megújították úgy, hogy a köznép ekkor végleg megszabadult e tehertől. A szabadelvűek küzdelmei más tekintetben sem maradtak meddők. A tusa heve általában fölvilványozta az ország közvéleményét, addig ismeretlen érdeklődést keltett a rendek tanácskozásai iránt s népszerűsítette a nagy nemzeti és korszerű eszméket, melyeket az ellenzék tömegesen dobott a vitába. Ezek hatása nem szorítkozott többé a tanácskozó terem négy falára, az országgyűlés tagjaira, mert volt már a gyűlésnek írott hírlapja, Kossuth Lajos Országgyűlési Tudósításai, melyek lelkesítő, elbűvölő képet adtak az egyes ülések lefolyásáról s szétvitték az ország minden részébe, az értelmiség minden körébe az ott elhangzott beszédeket, az események megkapó rajzát. A hol csak magyarok éltek, mindenütt érdeklődéssel fogadták a fölmerült indítványokat és eszméket. Minden megyegyűlés, minden kaszinó és társas kör, melyek száma nőttön nőtt, a politikai élet és eszmecsere egy-egy tüzhelye lett s hozzá járult a nézetek tisztázásához, a közszellem újjá ébresztéséhez, a feudális kód elosztatásához. Az 1832/6-iki országgyűlésből világosság áradt az egész országra, melynek terjesztésében Kossuth egy-

szerű hirlaptudósítói működésével döntő szerepet vitt. Ez időtől kezdve „a szabad föld eszméje“ egyik vezéreszméjévé válik a nemzeti programnak és pedig nemesi és urbéri föld felszabadítása egyaránt, amaz az ósiség, ez meg az urbériség százados nyüge alól. Fokozták a nemzet bizalmát, szellemi és anyagi erejét azok a fontos törvényhozási alkotások is, melyeket az országgyűlés a magyar nyelv és művelődés, az anyagi érdekek, közlekedés, ipar, kereskedés és egyéb modern jogintézmények terén Széchenyi István szellemében létesített s melyek mindegyike újabb réseket ütött a feudális közszervezet omladozó hástyáin.

Noha az új törvényből kimaradt az örökváltságra vonatkozó szakasz, még sem tiltotta, sőt elismerte legalább „azon régi kötések érvényét, melyek eddig az urbérre nézve ur és jobbágy közt“ létesültek s jövőre is megengedte a jobbágyoknak, hogy „csupán tartozásaikra, szolgálataikra és adózáisakra nézve külön-külön örökös kötésekkel telessenek.“ Ennek következtében az országgyűlési tárgyalásokban fölhangzott eszmék hatása alatt itt-ott a megváltással valóban újabb kísérletek tétettek. Endrődy József még 1834-ben megegyezett temesi jószágán élő jobbágyaival, hogy egy egész telket évi 37 frt általányért minden néven nevezendő urbéri fizetés és szolgálat alól fölment. Ez a váltság oly előnyösnek bizonyult, hogy, noha a jobbágy évenként fölmondhatta a szerződést, mely esetben ismét a törvényes urbérrendezés szerint kellett szolgálnia, hét év folyamán egyetlen egy felmondás sem fordult elő.¹⁾ 1838-ban a jobbágyság nemeslelkű barátja, Bezerédj István kötött medinai (Tolna) jobbágyaival önkénytes örökváltsági szerződést, mely a maga korában élénk feltűnést keltett s mindkét félre kedvezőnek bizonyult. Egyik példa sem birt ugyan lendületet adni az önkénytes váltság ügyének, de mindenesetre tanulságos volt, mert a haladás híveit is meggyőzte, hogy ez az eszme lejárta magát s meg kell a kötelező örökváltsággal, a jobbágyság teljes felszabadításával barátkozniok, ha a nemzeti erők kifejtésének, a nemzeti egység megteremtésének céljához el akarnak jutni.

Ez a felfogás egyre inkább terjedt, ámbár az ellenzék a

¹⁾ *Hetényi János*, Robot és dézsma 80.

következő 1839/40-ki országgyűlésen sem tüzte ki határozottan programjára, hanem megelégedett azzal, hogy új kísérletet tegyen az önkényes váltság törvénybe igtatására. Ezuttal sikerrel. Ekkor már a felső és alsó táblán egyaránt számra tekintélyes csoport lengette a haladás zászlaját, sőt a kormány-párt sem zárkozhatott el többé régi ridegségével a köznép panaszaival elől, melynek munkája egyre áldásosabbnak bizonyult reá s az egész országra. Akár akarta az udvar és az uralkodó osztály, akár nem, a gazdasági átalakulás egyre kikerülhetetlenebbé tette az állam jogi és politikai alapépitményének korszerű átalakítását, mert a gazdasági viszonyok eljutottak a fejlődés azon fokára, mely mellett az eddigi tulajdonjogi és társadalmi keretek meg nem maradhattak többé. Mindinkább önerejéből törte szét a dolgozó Magyarország a korlátokat, melyekbe a múlt szoritotta. Belátta ezt minden józan eszű ember, bármely párthoz tartozott s egy előkelő hölgy, nemeskéri Kiss Pálné, a fiumei kormányzó neje is, ki jelen volt az 1839-ki országgyűlésen, azt írta naplójába: „Én határolt asszonyi értelemmel és világosan látom, hogy nem csupán a századunkhoz szabott filantrop érzés, hanem az ész is tanácsolja a nemesnek, hogy — mint Bezerédj mondja — koncessziókat tegyen jobbágyának.“ Midőn tehát a két tábla tárgyalásaiban az urbérügy ismét szóba került, mert az 1836-ki törvények számos részleteikben világosabb magyarázata vagy lényeges módosításra szorultak, egy főúr, báró Wenkheim Béla indítványozta, vegyék be a törvénybe a múlt országgyűlésen megbukott önkényes örökváltságot. Sőt Beöthy Ödön egyenesen azt kívánta, hogy az örökváltságot országszerre kötelezővé tegyék s vidékenként bizonyos kules szerint eszközöljék. Deák Ferencz Wenkheim javaslatát támogatta s utalt reá, hogy a megváltásból a földesúr a főhaszon, de előnyös az az egész országra. Wenkheim indítványa el is fogadtatott. Így az örökváltság kérdése ismét a főrendek elé került, kik most, noha még 1836-ban irtó harcot folytattak ellene, a kormány utasítására irgalmasabban bántak el vele. Ezuttal, de csak az udvar rendeletére, mely a harciasan alakuló külpolitikai viszonyok miatt súlyt helyezett a magyar országgyűlés békés lefolyására, ők is belenyugodtak abba, hogy a két érdekelt fél megegyezésével, tehát tisztán magánjogi kötésképen az urbéres terheket meg lehessen váltani.

Sőt megszavazták azt a javaslatot is, mely a paraszt személyi és tulajdoni jogait biztosította. Ez azonban már nem kellett a kormánynak s így az 1839/40-ki országgyűlés az urbérügyben csak három törvényezikket hozott. VII. és VIII. cikkében a legutóbbi urbértörvények számos határozatát részint világosabban megmagyarázta, részint módosította, a jobbágyok örökösödését meg szabályozta, a IX. cikkben pedig a mezei rendőrség kérdését rendezte. A VII. cikk 9. pontja szól az örökváltságról s kimondja, hogy „megengedtetik, hogy a földesur és jobbágy közti szabad egyezség által meghatározandó bizonyos általános somma fizetéseivel, akár egyes jobbágyok, akár egész községek földesuri tartozásait, szolgálataikat és adózásait (az uri hatóság azonban sértetlen hagyatván) tökéletesen és örök időkre“ megválthatják. A következő pontok az ide vonatkozó törvényes eljárás részleteit szabályozták. Mindez ügyek tárgyalása most épen nem keltett hevesebb vitákat. Több vármegye azt is ajánlotta, hogy a robot a mostani, mindkét félre egyaránt kedvezőtlen behajtásmód helyett egyezség útján szakmánya adassék, vagyis a vármegye közbejöttével a két fél állapítsa meg, hogy a jobbágyság hány holdat tartozik a földesur jószágából fölszántani, learatni, feltakarni. De az indítvány megbukott, ámbár egyes földesurak életbeléptették a szakmárendszer, például Matolcson (Szatmár), Tarpán (Bereg), az abonyi uradalomban, Boroszlón (Heves).¹⁾ E rendszer előnye egyebek közt abban állt, hogy a jobbágnak több ideje maradt a saját földje megművelésére, másrészt előre tudta, a mi a robot mostani rendszerénél nem történt, mikor és hol kell majd az ur dolgát végeznie, az urra meg azért volt hasznos, mert a szakmányos jobban végezte munkáját, mint a robotos, a felügyelet költségei meg apadtak s az ur nem is volt annak a sokféle csalásnak kitéve, mely a robotnál elharapózott.

Az 1839/40-ki országgyűlésen a jobbágyvédő iránzat eljutott odáig, hogy a fejlettebb közgazdasági viszonyok által rég kívánt önkénytes örökváltság intézményét bevitte a magyar törvénytárba. Ez erkölcsileg nevezetes haladással, mely előkészítése volt a kötelező örökváltságnak, zárul a nemzeti ébredés első nagy korszaka, az, melyben gróf Széchenyi István vitte a

¹⁾ Ploetz Adolf, Robot és dízma 375—380.

vezérszerepet. Hogy e korban mik voltak a haladás barátainak óhajai s minő érvekkel küzdöttek ellenök a maradiak, azt hiven és megkapóan fejezte ki 1835. máj. 20-ki remek beszédében Deák Ferencz, midőn elmondta: „Volt idő, hogy azt mondánk, adjunk a népnek tulajdon birtokot és vonjuk ezáltal hozzánk egy kissé legalább közelebb és egy édes kapocszal kössük őt ezen hazához, melyet ő táplál s ő védelmez leginkább; igenis adjunk a népnek tulajdont. Nem — feleli a többség, mert minden föld tulajdona az urat illeti, a tulajdon pedig szent és sértetetlen. Jól van, viszonzozánk, engedjük meg tehát legalább, hogy az urtól szabad alku szerint vehessen fekvő vagyont magának. Isten őrizzen, válaszolt a többség. Constitutiónkba ütközik. Így szorongatva, végre csak azt kértük, válthassa meg szolgálatait s fordithassa a maga és a haza javára azon időt jól, melyet most földesurának fojtott bosszusággal, rosszul dolgozva veszteget. De még akkor is azt felelték: erről majd máskor tanácskozunk.“ 1840-ben végre tanácskoztak róla s törvénybe ígtatták, csakhogy nyomban kitünt, hogy megkéstek vele s a változott viszonyok közt az sem hozhatja meg többé a kívánt megoldást.

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth Lajos kora.

Az önkénytes örökváltság 1840. óta a magyar jog törvényes intézménye volt. Csakhogy a törvény megalkotói s a viszonyok ismerői eleve tudták, hogy megkéstek vele s hogy mint külföldön, hol réges-régen divott, nálunk sem fog számottevő eredményre vezetni s ezen az uton a jobbágykérdés beláthatatlan idők folyamán sem nyerhet megoldást. Csakugyan igazuk volt s az önkénytes megváltás az új törvény után a kor-szellem kedvező iránya mellett is ép oly kivétel maradt, mint addig volt, ritkaság számba ment, mely bármi előnyösnek bizonyult az érdekeltekre, — egyetlen egy eset sem végződött balul, — mint csodát bámulták meg, de sem a főúri nagybirtokosok, sem a középnemesség nem utánoztak.

Ép oly kevésbé birt hódítani a szintén fölöttébb czélszerű szakmányrendszer, mert egyezséghez volt kötve, ennek pedig a felek érdek-, valamint érzelmi ellentétei állták útját. Itt rejtett a főakadály, mint azt e kor politikusai és írói százszor s teljes igazsággal hangoztatták. Az uraság kegyelemnek, sulyos áldozatnak, tekintélye csorbitásának tekintette a paraszt iránti engedelményt, még ha busásan megfizették érte. Ez okból tartózkodva állt szemben az örökváltsággal, noha azért, a mi joggal megillette, bő kárpótlás biztatta, hisz maga szabta meg a megváltás összegét. E tekintetben még a kötelező örökváltság sem fenyegette károsodással, mert a hatóságok szintén az ő érdeköreből kerültek ki. A főkancellártól az utolsó megyei esküd-tig mindenki többé-kevésbé érdekelve volt a műveltetben s józan észszel föl nem tehető, hogy a földesurat jogos igényeiben, akár a törvény megalkotásakor, akár végrehajtásakor,

meg akarták volna rövidíteni. Legfőlebb az erőszakos kiszípolozásból, a fennálló országos törvény meg nem tartásából származó jövedelmei csökkenhettek, de ezeket úgy is komolyan fenyegette a korszellem hatása alatt a rendi osztályérdekből mindinkább kikerülő igazságszolgáltatás. Az anyagi károsodástól a földesur nem félhetett tehát s a mit e tekintetben az örökváltság ellen felhozott, az csak ürügy volt, csak takaróul szolgált annak leplezésére, hogy nem akarja a parasztot kezéből kiadni, nem hajlandó őt önmagával jogilag egyenlővé tenni, nem akarja polgártársának elismerni, nem akarja munkája szerint becsülni, szóval, hogy merő előítéletek, nem pedig komoly, számbavételt igénylő érvek és indítékok sugalják elhatározásait. Sokakat kivált gazdatisztek unszoltak az eddigi rendszer fentartására s e tisztek az egykoru szerint¹⁾ „nem kis akadályai az örökváltságnak: mivel csak saját igen szűk körü tanulmányaik, tapasztalataik és szokásaik látkörét ismerik s nem akarják, hogy életbe lépjen azon üdvös eszme és elv, miket kimondott ugyan a törvény, de előítéleteik miatt életbe léptetni nem birt.“ Így a negyvenes években sem vett lendületet az önkénytes örökváltság. A legkiválóbb esetek, melyekről az egykoru sajtó és irodalom tudomást ad, a következők:

Felsőló (Lövä) vasmegyei német falu 600 lakossal. Gróf Batthyány Gusztáv földesur a községből huzott jövedelmeinek 20 évi átlaga alapján 40.000 ezüst frtban állapította meg a váltságösszeget s emellett saját 13 hold szántóföldből és 96 hold erdőből álló majorságát 32 évre 32.000 frtéért bérbe adta a községnek. A váltságdíjat 8 részletbe 5%-os kamattal törlesztették. Felsőló példáját két szomszéd község, Schmiedraith (Határfő) és Weinberg (Borhegy) követte. Kokasd német falu 986 lakóval Tolnában. Ez részben idősb Bezerédj Istvántól, részben gróf Festetich Rudolftól váltotta meg magát s a Bezerédjvel való egyezés egy telek váltságdíjat 900 ezüst frtra szabta. Szepes vármegyében 10 község, a többek közt: Nagyszalók, Merény, Mühlenbach, Remete, Göllnicz, Biharban Ótomány, Sárosban Héthárs, ez utóbbi a Dessewffyecktől váltotta meg magát, csak-hogy ez az alku nem sikerült, mert mikor az 1843-iki egyezés alapján a váltságösszeg már lefizettetett, a nemzetség egyes

¹⁾ *Helényi*, Robot és dézma 171.

tagjai megtámadták a szerződést. Csicsó községben (Komárom) gróf Zichy István 4 jobbágya telkenként 800 ezüst frton váltotta meg magát a kilenczed, füstpénz és robot alól s a váltásösszeget két részletben fizette. Szentes Csongrádban 1832-ben 12 évre, 1836-ban örökre megváltotta magát a Károlyi grófoktól és pedig 1.361.572 ezüst forinton. Dömsöd szintén haszonbérbe vette földesurától az urbéres terheket. Tolnában még Paks, Szegzárd a Batthyány gróftól, a negyvenes évek derekán Borostyánkő, Salzriegel (Sóshegy), Tauchen (Fehérpatak), Mariasdorf (Máriafalva), Schönherrn (Szépur), Csehi és Szerdahely váltották meg magokat gróf Batthyány Gusztávtól és Kázmértól. Zalában Královecz, Pestben Ordasnak (Ordasfalva) báró Rudnyánszky Zsigmond tulajdonában levő része (11⁹/₃₂ egész telek 45.000 frton) váltotta meg magát az „iparölő (iparkodást ölő) robot“ alól, mint akkor mondták. Szentesen kívül Hódmezővásárhely és Csongrád mezővárosok, továbbá a sélyei uradalom kötött ide vágó egyezményeket az urasággal. Tiszaföldvár egészen megváltotta magát, 1846-ban meg Tahy Ádám engedte meg dunapataji jobbágynak a váltásot.¹⁾

Igy az önkényes örökváltás törvénybe iktatása nem vált be s mint már Beöthy Ödön az országgyűlésen, akképen berekesztése után a sajtóban egyre többen és többen hirdették, hogy ez uton célhoz nem jutunk, s az ország nem eszközölhet korszerű agrár-reformot mindaddig, míg urbérrendezésről ábrándozik, mert ezzel a kérdést immár megoldani nem lehet. Nem urbérre, hanem kötelező, állami közreműködéssel eszközölt örökváltásra, illetve minden urbéres teher váltásos eltörlésére van szükség, vagyis oly gyökeres intézkedésre, mely a jobbágytelkeket mostani művelőinek szabad tulajdonában részesíti. Új jelszó — nem kell urbér, hanem örökváltás — kezdte tehát az érdekelt feleket, valamint a politikai pártokat foglalkoztatni. A parasztság, a mennyiben megnyilatkozott, már régóta ezt kívánta s az ellenzék helyes érzéssel mindinkább azonosította magát kívánságaival, ámbár arra nézve még nem állapodott meg, ki fizesse a földesuraknak adandó kárpótlást, valjon kizárólag az állam a közteherviselésre fektetendő adóból,

¹⁾ Tahy István, Tahyak 182.

vagy csak részben abból és a jobbagyság külön járulékaiból? Mindazáltal a kérdés élénk eszmecserékre és vitákra adott alkalmat a napi és időszakai sajtóban, valamint az egész irodalomban, mely nagyobb részt a haladás szellemében fejtegette az ügyet s különösen a robotot és dézrát vette éles bírálat alá, kimutatva mindkettőnek a jelenbe nem illő, tehát elmaradt és káros voltát. Sőt gróf Batthyány Kázmér e felfogás népszerűsítésére 200 aranyat tűzött ki olyan pályamunkákra, melyeknek, mint 1843. decz. 7-iki levelében írta, egyenesen azt tette feladatukká, hogy belőlük „az összes haza magának alapos meggyőződést szerezhessen a dolgok valódi helyzetéről“ vagyis arról, hogy „a robot és dézma, a mellett, hogy a föld népének lustaságát s erkölestelenségét nagyszerű mértékben nevelik, a földesurra nézve is csaknem egészen elveszett és haszontalan tényezők“. A gróf tehát előre meghatározta a pályázat irányát, midőn kötelezőleg megkivánta a benne résztvevőktől, hogy a gazdasági munkaszervezet két főtényezőjét teljes tarthatatlanságát mutassák ki, a mivel a természetesen a kötelező örökváltásnak akarta útját egyengetni. Ha már egy magyar főúr ez a törekvése eléggé jelzi a közszellemben beálló változást, még inkább bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a Magyar Gazdasági Egyesület, a legelőkelőbb földesurak testülete vállalta el a pályakérdésnek a jelzett értelemben való kiírtását s a beérkező pályaművek bírálatát. Nem kevesebb mint 12 munka érkezett, melyből a 100 aranyos fődíjat Hetényi János ref. lelkész, az 50 aranyos második díjat Királyi Pál, az 50 aranyos harmadik díjat Ploetz Adolf főtí gazdasági titkár nyerte meg.¹⁾ A munkák kinyomatván, elősegítették az eszmék tisztázódását egyrészt azzal, hogy a küzdő felek főérveit rendszeresen csoportosították, másrészt meg azzal, hogy némi szerény tényleges, statisztikai anyagot is nyújtottak a fennálló viszonyok alaposabb megismeréséhez.

Az ellenkező vélemények természetesen szintén nem némultak el a pártok izzó küzdelmeiben. A kormány hivei táborában akadtak ugyan sokan, kik nem elleneztek „a jogoknak

¹⁾ Mindhárom munka egy vaskos kötetben, Robot és dézma erkölcsi és anyagi, mező- és statusgazdasági tekintetben ezimel 1845-ben jelent meg. Bennök csoportosítván azon eszmék is, melyekkel a haladás barátai és ellenségei álláspontjukat védeni szokták.

tiszteletben tartása mellett eszközrendő urbéri örök-megváltást“, „a gyakorlatilag helyesen alkalmazandó birtok- és hivatalképességet“ s az agrárreform egyik főakadályának, az ősiségnek korszerű módosítását. De a fentartások, melyekkel éltek, arra vallanak, hogy csupán kaczerkódtak az elvekkel, s a gyakorlatban hatástalanná akarták őket tenni, hogy a rendiség életét minél továbbra kinyujthassák. Ennek volt alkatrésze a jobbagység, valamint a rendiséghez kötött birtok- és hivatalképesség, az ősiség, szóval mindaz, a mi utját állta az egységes nemzet megalakulásának. Mindegyik a legszorosabban és legszerveesebben összefüggött a főnálló köz- és magánjoggal, a peres eljárással s általában az egész közszervezettel. Száz évvel azelőtt az olyan reformok, minőkre a maradiak most ráfanyalodtak, helyökön lettek volna s egyes külföldi államokban meg is valósultak. De az új idők haladásai közepett, az anyagi és szellemi polgárosodás akkori föllendülésében a magyar nemzet életérdekei halaszthatatlanná tették a középkori államrendnek újjal való föleserélését.

És ez annál szükségesebbé vált, mert a tények mindinkább kimutatták, hogy valamit az örökváltás-törvény hatástalan maradt, akképen a fennálló intézményekkel még az 1836-ik urbérrendezés sem léptethető életbe. A negyvenes években az új törvények s a nagy részt változott korszellem daczára a régi módra folyt a parasztnyuzás s a földesur annyit dolgoztatta jobbagyát, a mennyi neki tetszett s még ha egész falvak mentek panaszra, a legjobb esetben is évekig eltartott, míg igazságot kaptak. Sőt az új törvények egészen új visszaélésekre adtak alkalmat. Így 1844-ben a földesur Karád községet, mely irtványföldön épült, a törvényes formák megtartásával tette tönkre s 400 családot juttatott koldusbotra.¹⁾ Az ilyen szomorú események folyton szaporították a kötelező örökváltás híveinek táborát, ámbár a végrehajtás módozataira nézve köztük is erős volt még a nézeteltérés. Wesselényi azt vitatta, hogy az örökváltást meg kell előznie az urbér megfelelő leszállításának. „Kettő az — mondja — a mi földnépünket borzasztóan nyomja: az egyik a földesuri önkény; a másik az,

¹⁾ A község gyászos sorsát részletesen leírja *Kuzinczy Gábor*, Pesti Hírlap 1844: 328. szám.

hogy az után, mit bir, az illónél sokkal, de sokkal többet fizet robotja által.“ Ugy okoskodott tehát, hogy előbb méltányos urbérrendezéssel kell a jobbágyon könnyíteni, mert, ha ez megtörtént, talán képes lesz magát örökre is megváltani. Ma azonban erre nem képes s itt igen okosan abban foglalja össze az 1836-ki törvények súlyos hibáját, hogy „a parasztnál oly kevés földet hagytak, a miből nem vagy alig élhet meg s így lehetetlen, hogy ebből még egy darabot váltság fejében adjon“.¹⁾ Mások még jóval később úgy okoskodtak, hogy „a pórnépnek boldogságróli fogalma nem igen terjedt tul azon, hogy jó házacskája, jó marhája, jó gunyája, ó kenyere s ó szalonnája legyen“²⁾ vagyis tisztán vegetatív életet folytasson. Még ekkor is inkább állatnak tekintették s sejtelmök sem volt róla, hogy munkájával, értelmiségével, számával milyen óriási jelentőséget nyert s hogy nem philantrop érzelmek, hanem a viszonyok változása, erejének óriási megnövekedése tolják előtérbe a politikában. Bármilyen hatalmas hullámokat vetett tehát a korszellem s bármennyire figyelmeztették a törvényhozást és a közvéleményt a belátásosabb hazafiak, hogy sietni kell a békés reformokkal, különben késő lesz, mert „az idő rohan, az ítélet közeleg“, a folyton gyarapodó szabadelvű irányzat a kormány és hívei konok ellenállásával szemben csak igen lassan arathatott volna diadalt, ha a gondviselés olyan férfit nem állít élére, a ki a nagy munkát, melyet Széchenyi kezdett és Deák folytatott, nemesak előbbre vitte, hanem teljes diadalra tudta juttatni. Ez a férfi, a negyvenes évek mozgalmainak legfőbb vezére, Kossuth Lajos volt. Már az 1832/6-ki országgyűlésen föltűnt, nem ugyan mint követ, hanem mint hirlapíró, ki egyszerű Országgyűlési Tudósítások czimű irott lapjával felvillanyozta az ország közvéleményét. A gyűlés berekesztése után Törvényhatósági Tudósításaival akarta nemzetébresztő művét folytatni, de a kormány elfogatta, elítéltette, tömlöczbe záratta, honnan az országgyűlés sürgetésére csak 1840. május 1-én szabadult ki. Iskola volt számára a hosszas fogság s börtöne magányát tanulással, elmélkedéssel, az összes korkérdések alapos és minden oldalról való átgondolásával hasznosította. Mikor

¹⁾ Uj M. Szemle 1900, közli *Ferenczi Zoltán*.

²⁾ *Zalay* Alajos 1847-ki munkája az ősiségről.

kiszabadult, a martiromság fénye övezte férfias szép homlokát, melyben rajzolt a sok termékeny gondolat. Az elszenvedett erőszaktól meg nem félemlítve fogott hirdetésökhöz s elbűvölő ékesszólásával, emberszeretetbe mártott tollának varázsával csakhamar a nemzet legjobbjai közé, igazi kedvenczévé küzdötte föl magát. Európaszerte a nemzeti állam megteremtése, az alkotmányos jogok kiterjesztése, az egyéniségnek a középkor politikai és egyházi igája alól való felszabadítása volt a kor jelszava s a szabadelvűség, noha még kevésbé rendelkezett alapos gazdasági szaktudással, főleg socialis szellemével a szószéken, az irodalomban, a műszaki haladásokban legyőzhetetlen fegyvereket kovácsolt a maga céljai számára. A kor ez uralkodó eszméit senki magyar kortársai közül olyan mélyen magába nem szívta, olyan elragadtatóan írásban és szóban nem hirdette, senki a valóságukhoz szükséges erkölcsi bátorsággal és szervező képességgel nem rendelkezett, mint Kossuth. Nemcsak írásban és szóban, hanem a cselekvésben is meghaladta kortársait s midőn tenni kellett, a nemzet megtalálta benne gondviselészerű vezérét. Börtönből lépett a közélet szinpadára s Pestmegye gyűlésein hamar előkelő szerephez jutott. 1841-ben meg a hetenkint kétszer megjelenő Pesti Hírlap szerkesztője lett s az akkori nyomott sajtóviszonyok közt, midőn a kormányönkény, a censori butaság, a kém- és rendőrruralom, az örökös veszély, melyben élt, az író képzeletére, gondolataira, érzéseire lidércnyomásként nehezedett, Kossuth az új közlönyt alig néhány hét alatt a nemzeti mozgalom esodatevő virázsvesszejévé avatta. Az a dohos, mérgezett légkör, melyet a kormány az irodalomban akkor is egész hatalmával fenn igyekezett tartani, az ő lángelméjének megnyilatkozását nem akadályozta. A mint kezébe vette az írotollat, legyűrte vele az önkényt, áttörte vele az erőszak kőbástyáit s megmondta nemzetének azt, a mit mondani szükségesnek vélt s a mit az ösztönszerűen szive mélyében érzett. Egyéniségét nem enyészttette el az udvar nyomása, mint Ausztria e korbéli íróival történt, hol hasonló viszonyok uralkodtak. Az ő géniusza szabadon szárnyalt a kényuralom közepett is s lelkének kimeríthetetlen erejét a hatalom sem megmételyezni, sem megijeszteni nem tudta. Mint minden igazi nagyságé, az ő tekintete is az egészre, az általánosra irányult s az össznemzet minden érdekét végtelen szövevényességében

egységesen fogta föl. Eltanulta Széchenyitől és Deáktól mind-
 azt, a mi törekvéseikben életrevalónak látszott s a miért a nem-
 zeti politikusok már jóval előre ösztönszerűen vagy tudatosan
 küzdöttek. A mi nemeset és nagyot a magyarság testi-lelki te-
 hetségeinek kifejlesztésére valaha kieszeltek, a mit az irodalom
 sokféle, de enyhébb változatban hangoztatott, az lelkében mind
 ellenállhatatlan erővé hatványozódott. Vele megjelent a rég
 várt megváltó, a ki nemcsak szónokolt, hanem cselekedett s
 nemzete álmait csakhamar valóra váltotta. Beszélt elbüvölően
 és cselekedett csodaszerűen. Nevével van örökre összefűzve a
 jobbágyság felszabadulása, a tömeg rablánczainak széttörése
 s ez teszi emlékezetét felejthetlenné az új, egységes magyar
 nemzet mindazon rétegeinél, melyek a rendiséggel végképen
 leszámoltak. Természetében rejlett, hogy nagy tömegekkel
 tudott dolgozni, előbb az olvasóközönség ezreivel, azután a nép
 millióival. Az ő nemesül érző szive, igazságért hevülő lelke,
 nagy politikai ítélőképessége s messzenéző tekintete felfogta a
 jobbágység egész jelentőségét is.

Együtt érzett a munkástömegekkel, melyek nem akarták
 többé a kizsákmányolás és elnyomás uralkodó rendszerét tűrni.
 Magok természetesen nem igen tudták óhajukat szabatosan
 kifejezni, noha a felszabadítás eszméi akkor már minden egyes
 magyar munkás öntudatának alkatelemévé váltak. Mindaz-
 által kevesekben volt ez öntudat annyira kifejlődve, hogy azt,
 a mit éreztek, kifejezni, még kevésbbé akadtak köztük olyanok,
 kik valósításában közreműködni tudtak volna. Kossuth ismerte
 a népet, óhajait s a kor szükségleteit. Helyesen értékelte a
 mérhetetlen hasznót, melyet a kor kívánalmainak megfelelő
 megoldás a magyar nemzetre hozhatott s félelmetlenül tárta
 a fenyegető szociális forradalmat, mely a kérdés további ha-
 logató tárgyalása mellett a magyar jobbágyságban ép úgy
 kitört volna, mint később a nemzetiségek nagy részében. Elfo-
 gulatlanul kimondotta,¹⁾ hogy „a nemesség egyedül a nemzeti
 ujjászületés roppant munkáját végbevinni nem képes“, mert e
 feladatra „a nemességben nemcsak elegendő tehetség, hanem
 elegendő akarat sincs“ s a dolog természete szerint nem is lehet,
 mert ez roppant áldozatokkal jár, mire egyesek hajlandók

¹⁾ *Pesti Hirlap* 1844. jan. 21-ki szám.

lehetnek ugyan, de a többség nem. Minthogy pedig azt tekinti végeztéljául, „hogy a magyar nép magyar magyar nemzetté emeltessék, hogy a kiváltságok felcseréltessenek szabadsággal s hogy a köztelherviselés kötelessége közös legyen s jog és alkotmány tálapzatát s az igazság és testvéries honszeretet erős kapesáival egyesíteni az elágazott néposztályokat“, „mert ez az, a mitől lételünk függ“. Elismeri, hogy „a nemességből emelkedének az igét hirdető szózatok, közülök keltek ki a veteményezők, kik az idők kertjébe a jövendő magvát elszórogatták“. De — folytatta — „könnyü liberalisnak látszani, azonban midőn arra kerül a sor, hogy kiváltságainkat valóban feláldozzuk, hogy szabadságunkat valóban megosszuk; a születés is vak eset, helyére érdemet, kegyelem helyére igazságot, nagyelkülőség helyére jogot tegyünk“, akkor ezt a nemesi rend önmagától megtenni nem bírja. Varázsos szavai a rendiségre, valamint a kivüle álló elemekre egyaránt mélységes hatást tettek. Szaporodtak a haladás hivei az előkelő, a nagy és közép-birtokos osztályban, melyből az előző évtizedek haladó elemei néhány író kivételével csaknem kizárólag kikerültek s melyet Kossuth épen nem akart sem magától, sem a nemzeti ügytől elidegeníteni. Mikor közszereplése első hónapjaiban gróf Széchenyi Istvánnal, ki Bécshez hajló politikájával mindinkább elszigetelte magát, noha az anyagi érdekek terén épen 1840. óta fejtett ki felejthetetlen munkásságot, heves irodalmi tusát kellett folytatnia, az uralkodó réteg képviselői Deák vezetése alatt férfias védelmére keltek, a mint általában a vármegye volt és maradt támasza, oltalma, szereplésének főszinpada. A tulajdonképeni birtokos osztály mellett azonban épen ez időben nyomult tömegesebben előtérbe nem csupán, mint azelőtt az irodalomban, hanem a politikában is egy új elem, mely születésére magyar nemes ugyan, de világnézetére már európaiag művelt magyar polgár, a szellemi nemesség ama fénylő gárdája, mely a rendiség ódon világában dus tehetségeit csak kivételesen értékesíthette, mert ehhez a születés előjogán kívül vagyon, földbirtok is kellett, ezzel pedig ők kevésbbé rendelkeztek. Maga Kossuth a szegény nemesek tömegéből került ki s mellette a szegény vagy nagyon szerény vagyonu nemesek egész vezérkara tünt föl a politikai küzdelmekben, így báró Eötvös József, kinek atyja tönkrement, báró Kemény Zsig-

mond, Szemere Bertalan, Szalay László, Csengery Antal, Pulszky Ferencz, a Szózat nagy költője, Vörösmarty Mihály, ki egyre melegebb érdeklődéssel kísérte a közélet mozgalmait és egész sereg más jeles, kik a rendiség keretében már nem boldogulhattak s fényes tehetségeiket és tudásukat hol Kossuthot támogatva, hol ellene fordulva, de mindig szabadelvű szellemben a nemzet javára, a tömegek felszabadításának szentelték. Vörösmarty azt énekelte:

Nemesak dicsőké a haza
A munkás, pór, szegény
Bár észrevétlen, dolgozik
A hon derületén.

Szigligeti József megalapította a magyar népszínművet, mások a nemzet közkincsévé tették a magyar népdalt, magyar népies tánczot, a magyar népmesét és közmondásokat, melyeket addig alig vettek számba. Csakhamar megjelentek az irodalomban az elnyomott tömegek szülöttei és lángelméjü képviselői, egyebek közt Arany János s a nagyok legnagyobbja, Petőfi Sándor, előbb a szerelem, azután a szabadság költője, a nemzeti eszmének Európára kiható énekese s egyik legkomolyabb tényezője. Átala az új eszmék a társadalom ama mélyébe is behatoltak, hová addig eljutni nem bírtak, mi a tömegek egyik legmagasabb tanító-mesterévé tette, mert fölkelte bennök a hazaszeretet és áldozatkészség eszméit. Az irodalom általában lerázta magáról a rendiség nyügét s nemzetivé lett, az egész nemzet buját-bajját, vágyait és szükségleteit juttatva kifejezésre. Hozzájuk járultak orvosok, mérnökök, tanárok, az ipari és gazdasági tevékenység képviselői, gyárosok, nagykereskedők s mindinkább megalakult az új, az ifju Magyarország, mely a legkülömbözőbb elemekből képződve egyaránt a haladás eszméit hirdette, szolgálta írásban, szóban és tettben. Egyrészt az új emberek fáradhatatlan tevékenysége, másrészt a nyugatról a kényuralom minden mesterkedése daczára egyre erősebben hozzánk is beáradó friss lelki légáramlat folyton erősebb mozgásba hozta a társadalmat. Új, egészséges közvélemény alakult, az ország minden része érdeklődött immár közügyei iránt s az érdeklődés a tömegekre, a munkásnép összes rétegeire, parasztra, kisiparosra, kereskedőre kiterjedt. E köz-

vélemény ellenállhatatlan nyomását mindenki megérezte s már 1841-ben megtörtént, hogy ugyanaz a Szatmármegye, mely 8 évvel ezelőtt épen az urbérben maradi szellemben módosította az időközben elhunyt Kölesey Ferencz utasításait, haladó szellemű programba foglalta a nemzet kívánságait. A 12 pontból álló programban ott szerepel: 3. „kötelező örök megváltása mindennemű jobbágyszolgálatnak;“ 5. „A birhatási és hivatalviselési jog kiterjesztése minden lakosra általánosan;“ 6. Az adózás kiterjesztése a nemességre, ezenkívül az ósiség eltörlése, a hiteltörvények javítása, magyar hitelintézet alapítása, sajtószabadság, népnevelés és népképviselés. Maga Szatmármegye utóbb megtagadta ugyan e programját, de a többi vármegyék, melyeknek megküldötte, behatóan foglalkoztak vele, vitatták egyes pontozatait s mikor 1843-ban az országgyűlés ismét összegyűlt, e viták hatásai mindkét táblán szembeszökően előtérbe léptek. A kormány most ismét rideg ellenszenvvel nézte a haladás uttörőit s a főrendiház többségének szolgálkésége híven támogatta törekvéseit, mi nemcsak az alsó táblán s az országban keltett mélységes fölháborodást, hanem egyes főurak részéről is kiméretlen kárhozzátással ostoroztatott. A gyűlésen a kötelező örökösöltség ügye még háttérbe szorult ugyan, de annál behatóbban tárgyalattak az előkészítésére szolgáló más kérdések, az adózás kötelezettségének a nemességre (egyelőre csak a házi adóban való részvételéről volt szó), a birtok- és hivatalképességnek a nem-nemesekre való kiterjesztése. A közadózás azonban végül is megbukott, mert az udvar természetesen nem ellenezte, hogy a nemesség is adózzon, a mi eddig felelőtlenül elköltött jövedelmeit tetemesen szaporította volna. Ellenben azt, mit az országgyűlés feltételül kikötött, hogy a pénzügyekről rendes számadást kapjon s a magyar közjövödelmek a törvényhozás ellenőrzése alá helyeztesenek, ridegen visszautasította. Ezen a zátonyon azután a közadózás ügye minden formájában hajótörést szenvedett. Több sikerrel járt a rendek azon igyekezete, hogy a birtok- és hivatalképesség elve végre bevitessék a magyar törvénytárba, a mi sikerült is, noha az országgyűlés mindössze 13 törvényezikket hozott. Közülök a IX. is fontos volt a jobbágyságra, mert az országos közmunka-ügyet korszerűbben rendezte s a parasztnak mindenféle könnyítést hozott. De a legnevezetesebb a IV.

és V. cikk, mely a bevett felekezetek tagjaira korlátolva ugyan, de a nem-nemesekre is kiterjeszté a birtok- és hivatalképeességet, mit a szabadelvűek hosszú és erős küzdelem után vívtak ki, még pedig csak a hosszú ülészak végén (1844. aug. 29.). Sőt az alsó tábla a hivatalképeességet ki sem terjeszté a bírói állásokra, csakhogy a főrendek lefőzték, mert szabadelvűbék voltak nála s törölték a javaslatból a korlátolást, mihez azután a követek szintén hozzájárultak. Így a két cikk a következő alakban nyert királyi szentesítést:

IV. cikk. A nemesi javak birhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről. Az országban és kapesolt részeiben született, állandóan lakó s törvényesen bevett bármely vallásu nem-nemes honfiak, általuk bármí czímen eddig szerzett, vagy a jövőben szerzendő nemesi javakra nézve nemesség hiánya miatti nem birhatása ügyuton ezentul nem háborgattathatnak.

V. cikk. A nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról. Az országban és kapesolt részeiben született vagy honosított s törvényesen bevett bármely vallásu lakosoknak, akár kinevezéstől, akár választástól függő minden közhivatalokra leendő alkalmazásában az, hogy a nemesi osztályhoz nem tartoznak, akadályul nem szolgálhat.

E siker daczára a rendek a legnagyobb elkeseredéssel távoztak Pozsonyból, mert, noha a magyar nyelv ügyében is fontos törvényt hoztak, a gyűlés hosszú tartama (összehívott 1843. május 14-re, az ülészak a törvények szentesítésével bezáratott 1844. nov. 12-én) nem állt arányban eredményeivel. Elégedetlenségök annál érthetőbb és igazoltabb volt, mert jól tudták, hogy megint csak egy elvvel, olyannal, minő az önkénytes örökváltság becikkelyezése volt, diszitették törvénykönyvünket, melynek azonban a fennálló szocialgazdasági szervezet mellett gyakorlati hatása nem lehet. A birtok- és hivatalképeesség kiterjesztése irott malaszt a következő években is, mert a fennálló adórendszer mellett, melyben a nemes adómentes, a nem-nemes meg adóköteles volt, a nem-nemes ezután sem szerezhetett nemesi jószágot, másrészt, a mig a nemesnek születésénél fogva volt szavazati joga a megyei életben, a nem-nemestől ellenben a törvény e jogot megvonta, nem-nemest nem lehetett vármegyei tisztségre választani. Egyes honoratio-rokkal történhetett ugyan kivétel, de ez kegy, nem pedig jog volt, mely csakugyan papíron maradt az új törvény után is. Ezt belátta az ellenzék, s most már új czélokat, „a felelős kormány s törvényhozási összpontosítás“ elveinek diadalra jutta-

tását tűzte ki legelső feladatai egyikének. Másrészt heves izgatást folytatott a kötelező örökváltság s mindazon modern jogintézmények megteremtése, melyek kiegészítő részeiül szolgáltak első sorban a teljes jogegyenlőség, valamint a teherviselés egyenlősége érdekében. Viszont a kormány ugyanez időben új kísérletre vállalkozott oly irányban, hogy akarata vak eszközevé tegye a vármegyét, mi még inkább feltűzelte a közleket, fokozta a kormány iránti ellenszenvet s új híveket szerzett a haladás eszméinek.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

NEGYEDIK FEJEZET.

A jobbágyintézmény utolsó évei.

A magyar nemzeti küzdelemben, noha 1844. derekán kivették kezéből hódító fegyverét, a „Pesti Hirlapot“, immár mindinkább Kossuth Lajos varázsos egyénisége lépett előtérbe. Egész sereg egyesületet, köztük a volt híres Védegyletet, kezdeményezett vagy irányított, melyek az ipar, kereskedelem közlekedés érdekeit szolgálták s a központból a vidékre szétterjedő szervezetökkel egyenes kapcsolatba hozták az országot minden tájékával. Általuk közvetlenül megismerkedett a magyar közgazdaság gyakorlati állapotaival, akkori fejlődésével, további szükségleteivel, a pénzügy, a forgalom, a hitel, a vámügy legbonyolultabb dolgaival, úgy, hogy a napirenden álló összes korkérdésekről alapos elméleti és gyakorlati tájékozást nyert. Új szempontok, új szükségletek tárultak eléje, a társadalom új alkatelemeivel lépett érintkezésbe s a pár évi egyesületi tevékenység kitünő iskolául szolgált neki az állam és a közgazdaság minden életrevaló tényezőjének megismerésére. E tanulmányai még inkább megerősítették azon régi meggyőződését, hogy a tömeget szövetségesévé kell a bécsi kényuralom elleni harcban tennie. „Egyesülnünk kell — hirdette (1846.) — érdekekben a néppel, hogy erősebbek legyünk, mintsem kormánykény büntetlenül tapodhassa törvényeinket.“ Ennek megfelelően a jogtalan tömeg millióit igyekezett hadseregévé avatni, minek előfeltétele meg a szűk látkörű Verbőczystákkal szemben, a mint azokat nevezte, kik a Hármaskönyvből merítették tudásukat s minden új eszmét a szerint ítélték meg, benne van-e Verbőczyben vagy nincs, volt: a nép óhajait kielégíteni, a dolgozó magyar nemzetet a populus Verbőczyanuszal

egyesíteni. E kérdésben Kossuthot követte az egész új Magyarország s közös törekvéseiknek mindinkább sikerült a magyar parasztság bizalmát megnyerni, s ama tévhitéből kiábrándítani, mintha minden jó, a mi érdekében eddig történt, a kormánytól származott volna, ellenben minden baját földesurai rosszindulata okozná. E nézetváltás korszakos jelentőséget nyert két irányban. A tömeget kezdte kivonni Bécs, másrészt meg a socialista és anarchikus szellem befolyása alól, mely akkor is hatalmasul működött s mint az 1831-iki koleralázadás mutatta, a haza jövőjét veszélyeztethette. Kossuthnak és törzskarának örök érdeme, hogy abban a szilaj, szenvedélyes időben megmentették az országot az anarchizmustól. E szörnyű veszedelmet valóban csak ők háritották el, midőn helyes irányba terelték a tömeg ösztöneit s a benne felhalmozott, de még fejletlen erőt a szabad Magyarország megteremtésére használták. A közszellem áramlata akkor súlyos veszélyeket rejtett méhében s a szegénység zavaros vágyai kielégítést kereshettek volna olyan irányban is, mely a magyarságot a megsemmisülés örvényébe sodorhatta. Ezt nem Bécs akadályozta meg, mely később a nemzetiségeket lázadásba vitte szülő hazájuk ellen, hanem az a fiatal Magyarország, a negyvennyolczas nemzedék ama tábora, mely a negyvenes években a közvélemény irányítását átvette. Elérte pedig azzal, hogy azonosította magát a munkáselem érdekeivel s törvényes uton igyekezett óhajait kielégíteni. Ez még nehéz feladat akkor is, idegvesztő munka volt a néppel és a rendiséggel szemben egyaránt. A kormány kétkulacsossága megmetyelyezte a tömeg gondolkozását s mint még az 1847/8-iki országgyűlésen is sokszor mondták, Bécestől várta reményei teljesítését. Felvilágosítása sok nehézségbe ütközött tehát. Másrészt az uralkodó osztály egy része még mindig azt vallotta, s ebben a balhitben az udvar fizetett vészmadarai folyton megerősítették, hogy a tömeg felszabadításával vége lesz az alkotmánynak, a nemesség vezető állásának, sőt a magyarságnak, ámbár magyarságot és rendiséget Petőfi korában már senki sem azonosíthatott. Milyen tévesen ítélték meg a helyzetet a kormánypártnak legelfogulatlanabbjai is, kitűnik gróf Dessewffy Aurél példájából. A gróf az udvari párt legműveltebb tagjai közé tartozott, a ki nem egy kérdésben haladó eszméket vallott, így a zsidók

egyenjogusításának is barátja volt. Mindazáltal azt mondta, hogy a föld felszabadítása elérhetetlen ábránd, pedig már 1848-ban megvalósult, a folyton népszerűbbé váló Kossuthról meg azt jövendölte, hogy közel áll az idő, „mikor fagyosan forduland el tőle a sokaság, mely most tömjénez neki“, a mi tudvalevőleg mind e mai napig sem következett be. A kik így gondolkodtak, azok természetesen nem látták azt a szörnyű veszélyt, mely Magyarországot fenyegeti, ha a sok milliónyi nép jogos követeléseinek teljesítését mindenféle nyegle ürügyel tovább is huzzák-halaszszák, osztályöznésből újra meg újra elodázzák. Pedig ilyesmire gondolt a főurak legnagyobb része, habár a tények rettenetes ékesszólással figyelmeztettek mindenkit, hogy sietni kell, mert ha a magyarság haladó elemei megengedik, hogy a bécsi maszlag teljesen megrontsa a köznépet, a nemesség végveszedelembé kerül. Ez ebben az időben nem csupán egyes rémlátók jövendölése volt, hanem tények, tapasztalatok bizonyították e nézet helyességét. Galicziában 1846-ban a lengyel nemesség fegyvert fogott nemzeti eszményeiért s Bécs nem annyira a hadsereget, mint a nemesség által kegyetlenül kiaknázott rutén jobbágyságot mozgósította ellene. Segélyével igen hamar vérbe fojtotta a fölkelést, miközben a kormány zászlai alatt küzdő parasztság pokoli vad-sággal töltötte bosszuját földesurain. Összefogdosta s a hatóság kezeibe játszotta őket, irgalmatlanul bánt családjak tagjaival, égette, rabolta vagyonukat s kiesapongásai Európaszerte fölháborították a közvéleményt. A galicziai vérlázító események nálunk sem maradtak észrevétlenül a nemesség körében, főleg ama vidékeken, hol még emlékeztek az 1831-iki parasztlázadásra. A magyar birtokos osztályt megrémítették a galicziai gyilkosságok, kivált mikor látta, hogy az udvar a rutén jobbágyokat a segélyért, melyben urai ellen részesítették, nyomban a fölkelés leverése után sietett megjutalmazni s rendeletileg eltörölte a legtöbb jobbágyterhet. Csakhamar hire terjedt, hogy Magyarországon, vagy legalább Erdélyben ugyanigy készül eljárni s legelőbb Kossuth sasszeme ismerte fel, minő rettenetes csapás érné a magyar nemességet, ha Bécs a jobbágykérdést az országgyűlés mellőzésével közvetlenül a tömegekkel rendezné, mint Mária Terézia tette. Mindent elkövetett tehát, hogy a veszélyt elhárítsa. Végleg szakított az urbérren-

dezés eddigi módjával s elfogadta a korszerű megoldás leg-szélsőbb, de immár egyedüli eszközét, a kötelező örökváltságot. Ékesszólásának egész erejét latba vetette, hogy a jobbágykér-dést országgyűlésileg oldassa meg, még pedig a tömegek óhajai szerint s egyre határozottabban sürgette, hogy „a népet s a nép földét szabaddá kell tenni az egész országban egyszerre“, „külömben a nemesség kaszára kerül s e kor egyszersmind a magyar nemzet s a magyar nemzetiség halálnapja lesz“.

Ama kérdések közt, melyeket még fogsága magányában alaposan és sokszorosán végiggondolt, volt az urbér s a job-bágyügy is, melyet nyomban a Pesti Hirlap megindítása után eszmecsere tárgyává akart tenni. Jelezte is számos cikkében felfogását s azt, hogy lejárnak látja az urbér idejét s a job-bágyság intézményét a nemesség törvényes kártalanítása mel-lett végkép el kell törölni, egyszersmind az egész államgépeze-tet korszerűen át kell alakítani. Most a galicziai események lesújtó hatása alatt egy további lépést tett. 1846. május 27-én báró Wesselényi Miklósnak igen terjedelmes magánlevélben megírta, hogy „rebesgetik, hogy a galicziai vonzalmak“ arra ösztönzik az udvart, hogy „a jobbágyviszonyoknak végkielég-ítéséről a császárságban gondoskodni kénytelen“ s hozzá teszi, „hogy akkor nálunk sem maradhatnak a dolgok, úgy a mint vannak.“ Sőt már hire jár, „hogy az urbéri tárgy a kormány egyik designált tárgya lesz“ a legközelebbi országgyűlésen. Már pedig, ha ő oldja meg a kérdést, „teendik ezt az absolutis-mus érdekében, az alkotmányosság, a nemzetiség, a magyar önállóság rovására.“ Hogy e veszélyt elhárítsa, Kossuth az örökváltság gyakorlati keresztülvitele, illetve a nemesség kár-pótlása ügyében számításokon alapuló tervet dolgozott ki, melynek végrehajtását nem a bécsi kényuralomra, hanem a nemességre, illetve az országgyűlésre kívánta bízni. Ezt magát óhajtotta a nagy reform vezérének, hogy azután a tömegre támaszkodva teljesen letörhesse az eddigi kényuralmat s Ma-gyarországot bevezesse a modern alkotmányos államok közös-ségébe. Tisztán látta, hogy „mig a feudalismus maradványai-ból, a boldogtalan urbéri viszonyokból ki nem bontakozunk, érdekegyesítésről szó sem lehet. Itt van a közös bizalmatlan-ságnak, a nép gyűlölségének kiapadhatatlan forrása“. Ezt pe-dig csak gyökeres intézkedéssel, a jobbágyosság eltörlésével, a

kényszerítő örökváltsággal lehet elenyésztetni. „Partialis váltás nem segít“ többé, mert nem elég arra, hogy „a bosszu és gyűlölség ezen hinárjából az ország kibontakozzék. Ki kell pedig gyorsan, ki kell haladéktalanul bontakoznia“, különben nemesség és magyarság egyaránt örvénybe sodortatik. Az urbért nem rendezni kell, hanem egyszerűen el kell törölni, még pedig az állam közbejöttével akként, hogy a földesur kellő kárpótlást nyerjen s mihelyt a váltásösszeg országszerte meg van állapítva, a jobbágyviszony rögtön megszűnjék. Terve azonban még nem a telek, hanem csupán a „datiák“, a rajta nyugvó különféle terhek megváltására irányul s ezek pénzértékét középszámban következőleg állapítja meg: 1. kilenczed = 4 frt, 2. füstpénz (census) 1 frt, 3. 52 robotnap = 52 huszas vagy 14 frt, összesen 20 frt, mely összeg 5%-kal tőkésítettven a földesuri kárpótlást telkenként 400 frtra szabja. Ily alapon az országos kárpótlás összege körülbelül 120,000.000 frtra menne. Ennek az összegnek felét az állam viselné; kölcsön útján szerezne be s egyszerre fizetné ki a nemességnek, hogy jószágait az új helyzetnek megfelelően instruálhassa. Ellenben a másik 60 milliót állami közvetítéssel a jobbágy 10—12 év folyamán törlesztené a földesurnak. Hogy azonban a tulterhelt jobbágy ez új teher alatt össze ne roskadjon, mostani közadójának megfelelő részét le kell vállairól emelni s a köztelherviselést a nemességre kiterjeszteni. „Minden közterhekben osztozunk a néppel. A víz ajkainkig ér. Arra gondolni többé, tetszik-e valami a nemességnek vagy nem? nincs idő; főbb tekintet: a népet megnyugtatni s vele egyesülni.“¹⁾ E tervet, melyet először báró Wesselényihez intézett magánlevelében fejtegette, csakhamar nyilvánosságra került s új lökést adott az eszmecsereének, mely a napisajtóban, folyóiratokban igen élénk folyamatot vett. Azok, kik komolyan akarták, hogy a magyarság végre nemzet legyen s megszabaduljon a veszélyektől, melyekkel feudális munka- és társadalmi szervezete fenyegette, mindinkább megbarátkoztak a kötelező örökváltsággal s beenyugodtak, hogy a paraszt ne többé bérlője, hanem tulajdonosa legyen telkének. Az Írlandban és Felső-Olaszországban akkor divó bérleti rendszerrel is behatóbban foglalkoztak írónk

¹⁾ 1846. május 27-iki igen terjedelmes levele. Századok 1902.

s arra a meggyőződésre jutottak, hogy az nem hozzánk való s a kérdés egyedüli helyes megoldása a tömegek azon hő óhajának teljesítése, hogy, habár kárpótlás mellett, de szabad tulajdonába kerüljön a telek, melyen számtalan család századok óta gazdálkodott. Vörösmarty Mihály mellett sokan helyeselték Kossuth eszméit, míg báró Eötvös József, ki már előbb hasonló nézeteket vallott szaktudományaiában, 1845-ben „A falu jegyzője“ című regényében a jobbagyság tényleges állapotairól festett életteljes, megindító képet. Munkája füzetekben jelent meg s mindegyik élénk figyelmet keltett, mert a hírlapok pártállásuk szerint bírálták és sokat foglalkoztak vele. „Honi állapotainknak képét akartam adni, figyelmessé akartam tenni közönségünket azon számos erkölcsi és anyagi szenvedésekre, melyek alatt hazánknak szegényebb osztályai görnyednek s költői formát választék, mert azt hívém, hogy ezéomat ily módon könnyebben érhetem“ mondta szerzője a munka elleni támadásokra adott egyik nyilatkozatában. Azt is különösen hangsúlyozta, hogy, noha a regényalakot választotta, művének anyaga, az elbeszélte tények, az állapotok éles leírása nem a képzelet szüleményei, hanem hiven tükrözik vissza a valóságot, a megtörtént dolgokat. Még tovább ment (1847.) egy másik regényében (Magyarország 1514-ben), melyben megkapóan rajzolta az uralkodó rétegeknek a szegénység iránti irgalmatlanságából folyó természetes következményeket, a jobbagyság lázadását, a socialis forradalmat, jelezve, hogy most is ez áll küszöbön, ha az urak a régi módra zárkóznak el a nép és az idők jogos követeléseitől. Az intő szózatok a nemzet szerencséjére e végzetes pillanatban nem aradtak hatástalanok. Nép és nemesség kezét fogták s Bécs 1848-ban már csak azokat a nemzetiségeket, melyek a rendiség százados bűneit a felszabadítás után sem akarták feledni, hajthatta be a socialis forradalomba. A rendi önérzet az irodalom hatása alatt mindinkább nemzeti önérzetté bővült s a gazdag nemes ur az egyszerű földmivessel egyaránt büszkén kezdte magát magyarnak, egy és ugyanazon nemzet fiának vallani, még mielőtt a rendiség béklyóit és az események darabokra törték. A magyar irodalomban, a művészetben, valamint a gazdasági életben új tavasz virágzott, melyre büszke volt a nemzet minden tagja, mely közös érdek és érzéseket szótt mindnyájok közt s mely a régi viszonyo-

kat teljesen tarthatatlanokká tette. Elősegítették ezt a műszaki tudományok által okozott óriási átalakulások, melyek mindinkább Magyarországra is kiterjedtek.

A feudális intézmények, legelől a jobbágyszervezet fennmaradásához hozzájárult az a körülmény is, hogy egész a XVIII. század derekáig a földmivelésnél használatos eszközök, szerszámok, gépek javítása terén alig történt haladás s az ember a középkorban ugyanolyan vagy legalább igen kevésbé javított ekével, boronával, ásóval, kapával, sarlóval dolgozott, mint évezredekkel azelőtt. A legrégebbi idők is hoztak ugyan létre romjaikban is csodálatot keltő alkotásokat, óriási építményeket, visszabályozó műveket, még pedig idővel dacolni bíró, másrészt művészeti tökélyű kivitelben. De ma már bizonyos, hogy létesítésekben nem a gép, hanem a rabszolga vitte, az egyedül döntő szerepet. Magok az ott használt gépek a lehető legegyszerűbbek voltak: kezdetleges emeltyű és csiga. Más nem volt s másra szükség sem volt, mert minden egyebet, bármi hihetetlennek látszik, elvégzett a rabszolga, a ki a bányában kivágta, évek keserves munkájával vizen és szárazon a meghatározott helyre szállította, ott felállította s megfelelőleg feldolgozta a néha 5000 tonna súlyú követ.“¹⁾ Mikor ellenben a mezőgazdasági szerszámok és gépek műszaki tökéletesebbülése megindult, javulni kezdett a mezőgazdasági munkás helyzete is s a gépek fejlődésével lépésben haladt a köznépsorsának jobbra fordulása. A míg gép nem volt, a munkás volt a gép s ennek megfelelően bántak vele. A gépek feltalálásával kezdett a jobbágy a saját urai szemében is emberré válni. Már pedig Széchenyi és Kossuth korában a gépészet, a gépek terjedése iparban, közlekedésben, őstermelésben nagyszerű lendületet vett s ennek megfelelően emelkedett a munkás önérzete. Mikor tehát a Duna hullámain már gőzhajók szeldesték, mikor magyar földön is lerakták az első vasuti sineket, mi ez időben történt, az első hajó útja, az első gőzmozdony robogása a magyar munkásra is új korszakot jelzett.

Az új gőzerejű forgalmi eszközök, mint Európaszerte, nálunk is új világnézetnek voltak uttörői s a vármegyei politikusok szűk látkörét kibővítve, a távolságokat megszüntetve a

¹⁾ *Merckel*, Die Ingenieurtechnik im Altertum.

haza minden részében erős nemzeti öntudattá fejlesztették a localis hazafiasságot. Önkénytelenül fokozták az erő és az egység érzetét s elősegítették, hogy a sok gyenge vármegye országgá egyesüljön s a rendileg tagolt társadalomból egységes nemzet váljék. A kor sok egyéb tényezője közt a műszaki tudományok fejlődése, a mint nálunk a vizszabályozásban, a gőzhajózásban, a vasutépítésben, a hidépítészetben, egyes gyárakban érvényre emelkedett, hatalmasan befolyásolta a nép anyagi és szellemi fejlődését és a régi elemek mellett a mérnök, az építész is belekerült a polgárosodásnak munkásai sorába. Ugyanily irányban hatottak az új hitel- és pénzintézetek, melyek egyre szaporodtak az ország minden vidékén. Fáy András, a nemes lelkű író 1825 óta rendületlenül fáradozott az „aprocassa“, a takarékpénztár népszerűsítésén; „a szorgalmi ösztönt költögetni“ volt czélja s részletes tervet készített „a Pestmegyei köznép számára felállítandó“ takarékpénztárhoz. A váltótörvény (1840.) s különféle új hiteltörvények, valamint a gazdasági lendület folytán 1848-ban már 36 kisebb-nagyobb városban működött takarékpénztár s 12 millió forint betéttel rendelkezett. Ez intézetek mindegyike a haladásnak, a demokratikus szellemnek volt terjesztője, mert nem nemesi vagy paraszti voltukat nézte azoknak, kikkel üzleti érintkezést folytatott, hanem egész más körülmények szerint, a munka és az egyéni tisztesség szempontjából ítélte meg az embert.

Mindez friss erőt, kezdeményezést, lelkesedést öntött a haladás barátaiba s az ellenzék, hogy elveit az 1847-re összehívandó országgyűlésen biztos diadalra segítse, idejekorán megindította az országos szervezkedés művét. Itt is Kossuth adta az irányt s mikor a haladás főemberei 1845. őszén a Védegylet közgyűlésére összejöttek, megpendítette az eszmét, hogy az ellenzék a közvélemény tájékoztatására nagy nemzeti programot készítsen. Az indítvány helyeslésre talált s a program kidolgozása gróf Batthyány Lajos, Deák Ferencz és Szentkirályi Móricz urakra bízott. Deák kedvezőtlen egészségi állapota miatt, de azért huzódzott a tervtől, mert nem tartotta czélszerűnek az ilyen részletes nyilatkozatot. Attól félt, hogy a szabadelvűek különböző árnyalatai közti ellentéteket még élesebbé teheti. Végre azonban engedett barátai sürgetésének s megfogalmazta „az ellenzéki nyilatkozat“-ot, melyet

„a magyar alkotmányos ellenzék tagjai“ 1847. jun. 6. Pesten tartott országos értekezletükön elfogadtak, másnap meg „az ellenzék központi bizottmánya“ az országba szétküldött. Ez a program a „közterhekbeni osztozkodás“, a törvény előtti egyenlőség s az ősiség eltörlése mellett a jobbágykérdésben követezőleg állapítja meg a nemzeti párt törekvéseit: „Az urbéri viszonyoknak kármentesítés mellett kötelező törvény által megszüntetése, mire nézve legkivánatosabbnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örökváltság, a státus közbenjöttével, országos eszközlésbe vétethessék“. Ekkor ugyan még fölöttébb szétágaztak a vélemények a nagy munka végrehajtása, különösen pedig a földesurnak adandó kárpótlás mérvére nézve. De az augusztusban tartott újabb értekezlet e kérdésben is határozott s egyhangulag elfogadta a kötelező örökváltsággal, a közös teherviseléssel s a népképviselettel egyetemben, csak hogy a nép egyelőre nem az országgyűlésen, hanem csupán a vármegyében nyert volna képviseletet. Ez utóbbi, szintén Kossuth ezmeje, kétségbe vonhatatlan tanúságot tesz arról, hogy bármi hő lelkesedéssel szolgálta a nemzeti reform ügyét, a haladásban ő sem nélkülozö a kellö óvatosságot, hanem fokozatosan akarta a jogkiterjesztéssel járó nagy átalakulást eszközölni és a politikai jogokba való bevezetésben csak lépésröl-lépésre kívánt haladni.

Ugyanez időben (1847. jun. 14.) tette közzé a kormány-párt a maga programját, mely az udvar kétkulacsosságához hiven biztatta, reményekkel kecsgettette ugyan a jobbágyságot, de nem lépett a kötelező örökváltság alapjára. Ellenben megígerte, hogy siettetni fogja az urbérböl való kibontakozást, úgy, hogy az önkénytes örökváltságot az ősiség megszüntetésével, az urbéri és tagosító pörök lebonyolításának gyorsításával, a váltságához kívántató pénz és hitel czéljaira szolgáló intézmények megalkotásával fogja megkönnyíteni. Elvileg tehát még mindig az 1840-iki alapon állt, messze a tömeg óhajaitól és a gazdasági élet követelményeitől s oly eszközökkel kívánt czélt érni, melyek a legjobb esetben is nemzedékekre elodázták volna a megoldást.

Söt Erdélyben, az udvar föltétlen befolyása alatt álló rendiség nagy többsége még ridegebben visszautasította a haladást s még maradibb irányba akarta a jobbágykérdés megol-

dását terelni. Ott, mint már jeleztük, sem Mária Terézia idején, sem azóta urbérrendezés nem történt s az az ide vonatkozó kísérlet, melyet az országgyűlés 1837-ben tett, annyira a rendi érzés jegyében született, hogy az udvar megtagadta szentesítését. Így a jobbágy sorsa állandóan a szokáson vagyis ingatag alapon nyugodott s minden önkénynek ajtót-kaput nyitott. Hetényi János, ki nemesak a robotról és dézmáról hanem Erdély gazdasági viszonyairól is pályanyertes munkát írt, mikor a kis országot személyesen beutazta, ottani benyomásait következőkbe foglalta össze (1844.): „A királyi rendeletek kedvezései csak irott malasztok és Erdélyben daczára a XIX. századnak, 1,200.000 jobbágy mind személyét, mind birtokát illetőleg sanyaruság között teng és jogszerű állást nélkülöz.“ Egyszersmind kiemeli, hogy ez az ország „az urbért illetőleg jelenleg ott sincs, a hol a nem nagyon sebes haladásu Magyarhon már 1767-ben volt.“ Még a királyföldön sem találkozott kedvezőbb állapotokkal. Maga a szászok kezén levő föld jelesül műveltetett ugyan, „mivel ennek minden része gazdag igen jó gyümölcsessel, a baromtartás is annyira üzethén, mennyi a honi szükségletre megkívántatik.“¹⁾ A szász lakosság e mellett ügyes volt mindenféle kézi mesterségben s akadtak sorában olyanok, kik faliórát és zongorát csináltak. Ellenben a területükön élő oláhok nyomorban sinylődtek. „Ha valamely utas a Királyföldet — írja — megtekinti, legfeltűnőbb előtte elsőben a szász nemzetnek jólétre mutató helységei, azután itt lakó oláhok nyomoru falvai és kiáltó szegénysége.“ Amaz szabad volt, ez meg szász földesurainak igáját viselte. „A szabad Királyföld — írja — nem felel meg dicső nevének, hanem a szászokat illetőleg urföld, az oláhokat illetőleg pedig szolgaföld.“ Ez állapot természetes következményei a Hórák és Kloskák hazájában még nyugtalanítóbb alakban nyilvánultak, mint az anyaországban s a nagyobb részt oláh jobbágy és magyar vagy eloláhosodott nemesség viszonyát teljesen megméltelyezték.

Az oláh tömegek folyton fenyegették uraikat s 1845-ben szabadon beszéltek, hogy „valami kiüt“ a jobbágykérdés miatt s egyes urakat, kik a sajtóban és az országgyűlésen a méltá-

¹⁾ Hetényi, Erdélyi stb. 129.

nyos urbérrendezést ajánlották, Móga oláh püspök figyelmeztetett, ne féljenek, mert gondoskodva van, hogy az ő személyök és vagyonuk bántatlan maradjon. Wesselényi 1846. decz. 24-iki levelében szintén közel állónak mondja a parasztfölkelést. Kivüle akadtak mások is, így gróf Bethlen János, gróf Teleki Domokos, báró Kemény Zsigmond, kik fölismerve a rettentő veszélyt, a legsürgetőbbben követelték a tömegek helyzetének javítását. De „földhöz ragadt szegénysége mellett bőven költ-hetni és költeni akaró aristokratiánk“ — mint Wesselényi jellemzi — nagy többségében ellenezte a reformot.

„Barátom, — írja Wesselényi 1846. decz. 28. Vörösmarty-nak¹⁾ — nem prózáid, hanem leglelketrázóbb s elhaltba is életet fuvalni képes verseid sem tudnák e szikkadt és fonnyadt szivü, kocsonyásodott vérü s bükkfafejú aristokratáinkat, kik főként Erdélyben nemünk gyalázatára csordánként léteznek, megtéríteni.“ Valóban ott még olyan sötétség és zürzavar uralkodott az agyvelőkben, hogy magának Wesselényinek gondolkodását is megzavarta s midőn ütött a döntő óra, ő sem bizonyult a helyzet magaslatán állónak. Kossuth legelőször épen ő hozzá fordult a kötelező örökváltságot illető tervével, mert belátta, hogy az erdélyi urakkal urbérrendezést alig lehet eszközölni s a galicziai események után különösen ott forgott fenn az a veszély, hogy „nem törvényhozás, hanem kormánycsapás útján“ segítenek a jobbagyságon. Sietve fordult (1846. május) tehát báró Wesselényihez, közölte vele örökváltsági tervét s melegen fölkérte, előzze meg a kormányt, vesse föl az örökváltság eszméjét, mert „az urbérek ideje lejárt. A feudalizmus romjainak bukni kell s ha a nemesség fel nem fogja helyzetét, veszve van menthetetlenül s esett áldozatul nem a szabadságnak, hanem a kormánykénynek.“

Ez időben csakugyan komolyan hire járt, hogy az udvar az erdélyi urbérrendezést az országgyűlés mellőzésével akarja eszközölni. De bármennyire megütközött e szándékon Wesselényi alkotmányos érzéke, bármennyire elodázhatatlannak tartotta a kérdés törvényes megoldását, mégis „Galicziára tekintvén“ vagyis a galicziai eseményekből azt a hibás következtést vont le, hogy bele kell törődni az udvar szándékába, hogy

¹⁾ Uj Magyar Szemle. 1900.

„az urbér ily utoni behozatala akadályozására s gátlására se tetteles, se nemleges lépéseket ne tegyünk.“ E felfogását hirlapilag akarta hirdetni, de a cenzura Kolozsvárt is, Pesten is megakadályozta czikkének kinyomatását. Még mindig a Mária Terézia-féle urbérrendezés gondolatvilágában élve, természetesen visszaréttent a kötelező örökváltságtól, időelőttinek hitte Kossuth tervezetét s határozottan állást foglalt ellene.

E helyett a bérletrendszer alapján csak elképzelhető legszabadabb urbérrendezés mellett kardoskodott. Ebben terve haladást jelent ugyan az erdélyi társadalom felfogásához képest, mely valóságos „urbériszony“-ban szenvedett, mert csak az országos urbér hiányában s a belőle folyó zürzavarban látta kizsákmányoló rendszere fentartásának lehetőségét. De mikor Wesselényi még ez időben is ellenezte a „kényszerített“ örökváltságot, nem ismerte meg a kor sürgetően intő szavát, mi nagyban hozzá járult a csakhamar bekövetkező oláh fölkeléshez. Pedig az érvek, melyeket az örökváltság ellen 1846. aug. 16-ki levelében fölhoz, nem állják ki a bírálatot. Egyszerűen ismétli a maradiak elkopott jelszavait s a többek közt attól fél, hogy a váltság behozatalával „könnyen leend nemzetiségünknek is vége“, s hogy azok, „kik most sem tudnak jövedelmekkel kijönni, — kik egy-két urbéreseik és zselléreik nélkül nem is képzelik élhetni“, méltán fáznak a váltságtól s nagyon érthető, ha ez az elem irtózik „egész gazdaságát, életmódját s mindent változtatni.“ Ez utóbbi kifogáson azonban az élet vaskényszere rég napi rendre tért, a többit meg szintén megezáfolták külföldön a tények, nálunk meg a kérdéssel igen behatóan foglalkozó szakírók. De Wesselényi, a súlyos testi szenvedések s a velök járó lelki gyötrelmek hatása alatt, kezdett elmaradni a haladó korszellemtől, habár maga hü képviselőjének tekinté magát. Báró Kemény Zsigmond, Wesselényinek benső barátja, egy erdélyi hirlapban szintén az urbér mellett foglalt állást. Egyik főérve az, hogy az erdélyi nemesség oly szegény, hogy nem áldozhat jövedelméből semmit. Mintha nem épen az elavult urbérrendszer tartotta volna állandóan nyakában a koldustarisznyát s nem a kérdés helyes rendezése teremthette meg neki a boldogulás kedvezőbb feltételeit. E közben Bécsben, hol csakugyan komolyan foglalkoztak az urbérrendezésnek királyi hatalomteljjel való eszközlésével, mit hosszú erőlködés után

csak báró Jósika Samu kancellár hiúsított meg, elhatározták, hogy mégis országgyűlés elé viszik az ügyet. Országos bizottságot alakítottak tehát, hogy részletes javaslatot készítsen s azt az összehívandó országgyűlés elé terjessze. A bizottság eljárt feladatában s a hiányos, rég elavult 1819/20-ki összeírások anyaga alapján elkészítette munkálatát, melyet azonban a kormány nem küldött meg előzetesen, tanulmányozás s köve- teik megfelelő utasítása végett, a vármegyéknek. Mikor tehát az országgyűlés megnyílt s mikor 1847. januárban a javaslat tárgyalásába fogott, teljesen készületlenül állt a munkálattal szemben s különben is oly szellem vezette, melytől jót várni nem lehetett.

Az erdélyi nemesség többségének urbérrendezés sem kellett s az volt az eszméje, hogy, mint a báró írja, semmi se történjék. Hasztalan mondotta Wesselényi, hogy „dörgőbb szóval kor s körülmény szüksége tán sohasem parancsolta, mint itt az urbér, még pedig legalább türhető urbér haladéktalan behoza- talát illetőleg.“ De erre semmi kilátás sem nyílt, mert még a bizottsági javaslat is „oly érthetetlen, oly gyakorlatiatlan s a megyékben oly kevés jóakarát van, tenni azt, mit ész és örök igazság parancsol, ellenben annyi elfogultság s ellenszenv uralkodik“, hogy Wesselényi reménytelenül nézett az országgyűlés ebbeli tevékenysége elé.¹⁾ Aggodalma jogosultnak bizonyult, mert a rendek nagy része, midőn a kormány nyomásának engedve egyáltalán bele ment az urbér tárgyalásába, az alkalmat egyenesen a parasztság kifosztására akarta használni, mire eszközül a bizottsági munkálat alapjául szolgáló 1819/20-ki összeírások kínálkoztak. Ez összeírások ugyanis világra szóló csaláson épültek föl. Hogy a paraszt minél kevesebb állami adót fizessen, urai tudtával akkor ingatlanának csak kis részét vallotta be s nem egész telke, hanem csak egy töredéke került az adólajstromba. Így például Zsibón az olyan jobbágy, kinek 28 köbös földje volt, csak 6 köböl után adózott. Már most az erdélyi országgyűlés azt akarta, hogy ez az összeírás vétessék az urbérrendezés alapjául s a jobbágy csak annyit tartson telkéből, a mennyi után tényleg adózik, a többit ellenben a földesur visszavehesse tőle, noha ez országos rablás

¹⁾ Tört. Tár 1904: 321—55.

előreláthatólag országos kavardást okozhatott. A nagy többségben levő kormánypárt mindazáltal így határozott s igyekezetét megkönnyítette az udvar kétszinü játéka. Napirendre hozta ugyan az urbérrendezést, de csak taktikai czélból, nem azért, hogy megoldja, hanem azért, hogy az oláh jobbágytömegeket, melyeket a magyarok ellen fel akart használni, magához csábítsa. El akarta az oláhokkal hitetni, hogy hiven védi érdekeiket, de minden jóakarta megtörök a magyar nemesek kizsákmányoló hajlamain. És az erdélyi nemesség bele ment a kelepcebébe. Az általa az 1847: 3—16. törvényezikben eszközölt urbérrendezés nem enyhítése a fennálló bajoknak, hanem a jobbágy újabb kifosztását tette lehetővé, mert a telki állomány csakugyan az 1819/20-ki összeírások alapján állapítottatott meg s a földesur kárpótlás nélkül visszavehette azt a jobbágyföldet, mely az állami adózás keretén kívül maradt. „Szépen kirabolva van a nép“ — írta az új rendezésről báró Kemény Zsigmond, különben szintén az urbér s nem az örökváltság hive. A hazafiasabb főurak mind parasztnyuzásnak, a jobbágy kifosztásának tekintették a megoldást s előre látták, hogy lázadásra fog vezetni. Wesselényi megjövendölte, hogy nem sokára „az öldöklő angyal száguldani fog“ az országban. Jóslata hamar beteljesedett, ámbár maga ez a szerencsétlen törvény nem lépett életbe, mert az unio, melyet az erdélyi magyarok azért is követeltek, hogy hazájok, „hol a szabadság ideje lejárt“, Magyarország segélyével ismét kijusson a sötétség fertőzött légköréből, egyszerüen tárgytalanná tette. De azt a czélját Bécs mégis elérte vele, hogy végkép elriasztotta az oláhságot a magyar uralkodó osztálytól s Erdélyt az 1848-ki rettenetes polgárháboruba sodorta.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A jobbágyság megszüntetése 1848-ban.

Mikor 1847-ben a királyi meghívó levelek, melyek az országgyűlés nov. 7-re Pozsonyba hívták, szétküldettek, még semmi sem jelezte, hogy ez a gyűlés a rendiség utolsó országgyűlése lesz s az egységes magyar nemzetet megteremtve, annak sok százados reményeit alkotmányos uton valósítani fogja. Évek óta nem csupán hazánkban, hanem a művelt nyugat minden államában izgott, forrongott, lázban hevült a közvélemény s új politikai eszmények lelkesítették a népeket. De hogy közel áll reményeik teljesedése, hogy kitörő félben van a fergeteg, mely a régi világot elsöpri, azt a legvérmesebbek sem képzelték. Bécsben még mindig a vén Metternich uralkodott s bármennyire megkopott rendszerének fénye a külföld szemében, Ausztria és Magyarország belső fejlődésének állandóan az adott irányt s elvénhedve ép oly csökönös ellensége maradt a haladás eszméinek, a nemzeti jogok kiterjesztésének, a tömegek felszabadításának, mint Ferencz király korában. A magyar ellenzék vezérei most még kevésbé várhattak tőle mélyebbre ható engedményeket, mikor adminisztrátoraival irtó harcokat folytatott ellenök, még kevésbé gondolhattak bukására, mikor saját hadserege mellett, szükség esetére, Oroszország fegyveres segélyét is biztosította magának. Noha az országgyűlés megnyitása idején egyre több viharfelhő jelentkezett Európa egén, sőt Olaszországban már cikázni kezdtek a vészjelző menykövek, a magyar ellenzék nem számíthatott s nem is számított semmiféle meglepetésre, váratlan eseményre, a külső viszonyok olyan változására, mely eszméi diadalát elősegítheti.

Egyes-egyedül önerejében bizott, ügyének igazságából merítette bátorságát s még kevésbbé spekulált belső mozgalmakra. Sőt épen ezeknek akarta elejét venni, a forradalom veszélyét kívánta elhárítani, midőn a tömegek kielégítését, óhajaik törvényes teljesítését tűzte ki halaszthatatlan feladatának s ezt hirdette az országgyűlés egyik legsürgetőbb hivatásának. Ismerte a belső helyzetet, tudta, hogy a hatalmas udvar s a félelmetes tömegek közt mintegy lebegő állásban van s ha a tömeg vezetését Bécsnek engedi át, a két ellenség első sorban őt s vele a magyarság legszentebb eszményeit fogja agyonnyomni. Nem ringatta magát csalódásban az iránt sem, hogy a parasztság el van keseredve s bizalma urainak jószándékát illetőleg még mindig gyöngye alapon áll. Magyarsága, politikai és nemzeti érzéke a szabadelvű ellenzék táborába kezdte ugyan vinni, de e tábortól immár tetteket kívánt, melyek ellen azonban a rendiség leggazdagabb és legszegényebb rétege még mindig kifogást emelt s most ép úgy akadályozni igyekezett, mint régebben. A főuri rend még mindig vakon követte az udvart, mely kegyeivel halmazta el, míg az üres zsebek és éhes gyomrok képviselői, kik a következő évek megpróbáltatásai-ban Ausztriának kész eszközüül szolgáltak nemzetök leigázásában, most is leginkább az udvarhoz hajoltak s a megyében kezdet fogtak vele a haladás hívei ellen. A korszellem napfénye, bármi erősen süttött, még mindig csak az értelmiség legmagasabb csúcsai, legkiválóbb alakjait világította meg, ellenben a szakadékokban, a mély völgyekben a feudalizmus sötét köde ült s fölöttébb megnehezítette a szabadság és haladás képviselőinek munkáját.

Ily körülmények közt léptek a pártok a választási küzdelembe, mely az egyes vármegyékben különbözőleg alakult, de egészben heves, néhol viharos lefolyást vett. Még adminisztrátorok vezették a törvényhatóságokat az általuk többé-kevésbbé erőszakosan kinevezett tisztikarral. Itt-ott megtörtént tehát, hogy a tisztviselők néhány udvari párti nemessel egyszerűen a magok jelöltjeit kiáltották ki vármegyéjük követeivé s ott, hol a pár hónappal azelőtt a tisztujtáson százan meg százan szavaztak, a követválasztásban kevesen vettek részt. Mindazáltal az ily esetek kivételszámba mentek s a legtöbb vármegyében a két fél lehetőleg teljes erejét vitte a porondra, sőt néhol

a tusa országos hullámokat vetett. Ez történt a nemzeti haladás góczában, a vezető Pest vármegyében, mely ezuttal egyik követévé Kossuth Lajost jelölte azon helyes számítással, hogy lángelméje hatványozni fogja az országgyűlés erkölcsi hatalmát, miben nem is esalódott. A kormány nyílt és titkos hívei ekkor ellenzéki álarczot öltve más, szintén népszerű jelöltet állítottak ugyan ellene, de Kossuth végül nagy többséggel győzött, mi országszerte örömet és lelkesedést keltett. Ellenben Deák Ferencz mint az előző országgyűlésen, részben gyöngékedése miatt ezuttal sem vállalt követséget. Egészben az ellenzék vagy 10 szónyi (Kossuth számítása szerint 55 ellenzéki és 45 kormánypárti követ volt) többségre került az utolsó táblán noha a közös program daczára különféle árnyalatokra és csoportokra oszlott, Kossuth a választások lezajlásával méltán mondhatta, „a karok és rendek termében mi vagyunk a gazdák s vagy eszközlünk jót a szegény hazának a reformok útján, vagy megkergetjük a kormányt mint űzött vadat, míg össze-rogyik.“ Fokozhatta bizalmát a követek személyenkivül utasításaik szelleme. Számos vármegye a választottak egyénisége iránti bizalomból, hogy szabadabb mozgást engedjen nekik, csak általános eszmékbe foglalta utasításait s többé-kevésbé a jogegyenlőség, a köztelherviselés, a dézma valamint az ősiség eltörlése, a kötelező és kárpótlásos örökváltság mellett foglalt állást. Ellenben a kormánypárt többsége „merev fedualisták“-ból állt, mint egyik követ később mondotta, egy töredéke azonban „konzervatív reformerek“-nek nevezte magát, mely a kormánynak kínálkozott ugyan, de Kossuthnak is kaczerkodott s a haladás híveit „radikális ellenzéki“-nek keresztelte el.

V. Ferdinánd király személyesen és pedig rövid magyar trónbeszéddel, a mi maga is új idők jele volt, 1847. nov. 12-én nyitotta meg a pozsonyi országgyűlést. A magyar szó, mely a Habsburgok korában először hangzott a trónusról a karokhoz és rendekhez, viharosan kitörő lelkesedést keltett szivökben, melynek hatása alatt István főherceget még aznap az ország nádorává választották. Kevésbé elégitették a haladás híveit a királyi előterjesztések, melyek az udvar szellemének megfelelően, a tettek is itt-ott engedményeket, végtelen távolban maradtak el az ellenzék törekvéseitől. Csakhogy bátorságát és erélyét nem lanyhitották el. A Kossuth szerkesztette vá-

laszfelirati javaslat, mely azonban a főrendek ellenzése miatt nem került a trón elé, nem foglalkozott a részletekkel, hanem az országgyűlésnek azt a célt tűzte ki, „alkotmányos életünket és anyagi erőnket teljes mértékben kifejteni.“ Ennek megfelelően a többség el volt tökéelve, hogy a királyi előterjesztésekből induljon ugyan ki, de minden egyes pontnál a saját programjának elvei szerint fogja javaslatait megtenni. Sietett is a munka megkezdésével s már nov. 29-én Szemere Bertalan a közteherviselés elvének elfogadását indítványozta. A kérdés annyira s oly sok oldalról volt országszerte megvitatva és megvilágítva, hogy nem kellett hosszú szónoklatot tartania, hanem röviden utalhatott arra, hogy ez minden reformnak kezdőbetűje s hogy „a mely nap a közös teherviselés elve kimondva s alkalmazva lesz, a napon lesz Magyarország alapja letéve másodsor.“ E mély igazság daczára az ügy nem nyert oly gyökeres megoldást, mint az ellenzék s a nemzet megvárhatta. A többség a közös teherviselést csupán a házi, valamint az országos pénztár jövedelmeire vonatkozó adókra mondta ki, ellenben a sokkal súlyosabb hadiadót tovább is kizárólag a köznépvállain hagyta.

Az alsó tábla, a főrendekhez intézett decz. 7-ki üzenete¹⁾ szerint azt határozta, „hogy a nemesség és mindazok, kik e nevezet alatt értetnek és eddig e részben tehermentesek valának, a törvényhatósági háziadó viselésében résztvenni törvény által köteleztessenek“ oly biztosítékokkal, melyek „a kivetés, beszédés és hováfordítás körül lehető visszaéléseknek“ elejét veszik. Az országos pénztár kutforrásaira szintén kiterjesztették az általános teherviselés elvét s a főrendek hozzájárulását kérték oly országos választmány kiküldéséhez, mely ez ügyekben részletes törvényjavaslatot készítsen. A főrendek beleegyeztek a választmány kiküldésébe, de csak olyképen, hogy az minden utasítás nélkül végezze munkáját. Ezzel az ügy megakadt, mi azonban csak hasznára vált, mert a döntés olyan időre odáztatott el, mikor az általános adózás kötelezettségének törvénybe igtatása elől többé kitérni nem lehetett.

¹⁾ E fejezet első sorban „Az 1847-ik esztendei Szent-András hava 7. napjára összehívott Magyarországi Közgyűlésnek Naplója“ alapján készült. És pedig I. a tekintetes karok, II. a méltóságos főrendek országos üléseinek naplója, III. Irományai alapján. Megjelentek az országgyűlési irományok kiadóhivatalában. Pozsony, 1848.

Ép oly gyorsan napirendre került az urbérügy, illetve a kötelező örökváltság ügye. E kérdéssel a 11 pontból álló királyi előterjesztések 6. pontja foglalkozik, mely így hangzik: „Az urbéri jobbágyoknak örökváltsági szabadsága törvény által ugyan kimondva, de az avvali éelhetés több nehézségekkel összekötve lévén, ő es. k. Felsége a törvény czélja általánosb elérésének könnyítése végett kegyelmesen óhajtja: hogy a karok és rendek még ezen országgyűlés folyama alatt oly törvényjavaslatot terjeszsenek ő es. k. Felsége kegyelmes jóváhagyása alá, mely a fenérintett czélt a fennálló törvényekből származó akadályok elhárítása mellett, a méltányossággal s a tulajdoni jog tiszteletével összhangzásba hozza. „Egy betűvel sincs több az előterjesztésekben közvetlenül a jobbágyintézményre vonatkozólag, noha az udvar új adót kért a parasztság rovására, másrészt meg az, a mi bennök van, azon az alapon áll, melyet az országgyűlés már 1833-ban elfoglalt és melyet azóta, mint czéltalant, mint az új viszonyokban nem illőt a haladás hívei rég elejtettek. Az udvar ez álláspontja azonban legkevésbbé sem ijeszthette el az ellenzékét a kérdés gyökeres megoldására irányuló törekvéseitől. A kerületi ülésben Lónyay Gábor tette meg az indítványt a kötelező örökváltság törvénybe igtatása s országos választmány kiküldése iránt, mely bizonyos utasítás szerint kidolgozza az idevonatkozó részletes javaslatot. A kerületi ülésekben Lónyay indítványa többséget nyert innen a felsőházhoz intézendő üzenet alakjában a rendek országos üllése elé indítványt terjesztett, mely szerint a kir. előterjesztések 6. pontja által felhivatván, „törekvésük egyik főfeladatának tekintik, hogy a fennálló, de többé sem az illető felekre nézve nem kívánatos, sem a közállomány érdekével egybehangzásba nem hozható urbéri viszonyokból a kibontakozás, a földesurnak tökéletes kármentesítésével hovahamarébb eszközöltessék. Minthogy pedig az eddigi tapasztalás szerint, az örökváltságot a földesur beleegyezésétől föltételező 1840:7-ik t.-cz. engedményezése a kívánt sikerre nem vezetett, de egyébként a k. előadások 6-ik pontja is oda mutat, hogy e részben a fennálló engedélyező törvénynél hathatósbb intézkedések kívántatnak. Ezeknél fogva a karok és rendek óhajtják, hogy valamint egyrészről a földesurnak tökéletes kármentesítés biztosittatik, ugy másrészről az urbéri tartozásoktól és szolgálatoktól meg-

váltás a földesur beleegyezésétől felfüggesztve továbbá ne maradjon.“ Ez az indítvány az alsó tábla decz. 20-ki üllésében felolvastatván, következő decz. 21-ki országos ülésnek napirendjére tüzetett, a mely behatóan megvitatta. Az elnökön kívül nem kevesebb, mint 45 szónok (nehányan kétszer beszéltek) jelentkezett, s némelyik igen alaposan taglalta a kérdést. Másrészt azonban nem egy beszéd azt jelzi, hogy az agyakban még sűrű homály uralkodott a kivitelre, az örökváltság gyakorlati végrehajtására nézve, a kényszerít pedig sokan nem úgy képzelték, hogy az állam, mint egykor az urbérrendezést, most a kötelező örökváltságot maga hajtja végre tekintet nélkül az egyes földesur és jobbágy tetszésére, sőt nem is maga szerzi be a szükséges anyagot, melynek alapján azután megszabja az urnak járó kártalanítást. Sokan még mindig azt hitték, hogy a kényszerítés nem országos, hanem csak azon földesurra terjed ki, a ki jobbágyainak méltányos váltságajánlatait visszautasítva, a helytartó tanács vagy az alapítandó főbiróság által fog az alku megkötésére kényszerítettetni. Ép oly ellentétes részben naiv nézetek hangzottak az iránt, milyen legyen a kárpótlás módja, különösen arra nézve, milyen jobbágyszolgálatot váltassanak meg s hogyan, pénzben vagy telke egy részének átengedésében fizesse a paraszt a váltságösszeget? A legjellemzőbb azonban az, hogy a telek megváltásáról egyetlen szónok sem tesz említést, ámbár többen mondják, hogy a parasztot földje tulajdonosává kell tenni. Némelyek annyi állami urbérberendezés, első sorban az 1836. törvények után még mindig azon tanakodtak, szabad-e az államnak ez ügybe avatkozni s tisztán magánjogi alapon akarták a váltságot eszközölni és a kötelezés eszméjének kimondása előtt sok mindenféle reformot, főleg nagy hitelintézet alkotását kívánták. Mindazáltal a vita, mely az 1847/8-iki országgyűlés alsó tábláján a jobbágyügynek első és utolsó beható tárgyalása volt, magas színvonalon mozgott s ma is érdeklődő figyelmet érdemel. Megnyitotta Paál János (Sopron m.), ki helyeselte az örökváltságot, de ki akarta mondani, hogy a teljes kárpótlás mellett ne csak a földesur, hanem ott, hol a jobbágyok háromnegyed része kívánja, a jobbágyközség is köteleztessék a váltságra. Igen érdekes az, hogy csupán a többségében magyar anyanyelvű kiváltott községnek akarta a politikai jogokban való részvételt

megadni. Justh József (Turócz) azt indítványozta, hogy a váltság csak ott legyen kötelező, hol az egész község kívánja. Zomboresevics Vincze (Szabadka) megjegyze, hogy „a mi (a jobbágyintézmény) egykor az emberiség nagy czélja felé előkészítő lépés volt, az jelenben veszélyt okozó akadály képében tűnik fel“, s „az idők hullámai annyira megrongálták alapját, hogy nincs emberi erő, mely azt talpra állítsa. Az idő kimondta az elkorhadt óriásra a halálos ítéletet. Szmrecsányi János (Árva) a kötelezés elve ellen kardoskodott, ámbár elismerte, hogy „az adózó nép elszegényedett s ennek oka az urbéri viszonyokban rejlik“. Rutkay István (Zólyom) akarta ugyan az örökváltságot, de csak elvben. Életbe léptetését akkorra kívánta halasztani, mikor czélszerűbb „arányosítási, tagosítási és rendezési“ törvényeink lesznek s az összes idevonatkozó pörök befejeztettek, „mert míg minden életbe léptetve nincs, addig nem lehet mondani, hogy valaki ura a maga földének“ s így most a földesur váltság alá sem bocsáthatja. Lelkesen képviselte a váltság szükségét Cherrier Miklós (a pozsonyi káptalan követe), ki őszintén kimondá, hogy minden alkotmányos országban „jobb, szabadabb állását látjuk a népnek, mint honunkban; mindenütt nagyobb ipart s jólétet szemlélünk, mint hazánkban. Szabadabb állását látjuk, mert nincs annyira lekötelve a nemességnek, annyira lebilincselve a lovagrendnek, mint honunkban; nagyobb ipart s jólétet szemlélünk, mert minden, a mit bir, sajátja, azzal üzérkedhetik, szabadon rendelkezhetik, minden, a mit keres, tulajdona a nélkül, hogy robotokkal, urbéri szolgálattal vagy más lekötözöttséggel tartozzék az uraságnak“. Azután hozzá tette, hogy ámbár a nép még nem érte el nálunk a műveltség azon fokát, melyen Európának többi alkotmányos nemzetei léteznek, mégis benne is fölébredt már a szabadság utáni vágy, annyira, hogy azt már ő sem szívelheti, midőn drága idejének részét, melyet ő saját munkájára kívánna szentelni, ura dolgára fordítani köteles; midőn természetnek részét, melyet ő, mint mondja, véres verejtékkel, a nap sulya s hőség terhe alatt szerzett, uraságának áldozni tartozik.“ Végül megjegyze, hogy a mai állapot mellett „igenis megfogható, hogy nem nagy rokonszenvvel viseltethetik irántunk“. Tóth Lőrincz (Breznóbánya) a városok nevében üdvözölte az örökváltságot, mely „oly erőt adand hazánkknak, a sza-

bad munka s tulajdon által felüdült s felemelt népben, melyről aligha álmodtak azok, kik egy évtized előtt ezen eszmének bajnokait, mint lázadás apostolait üldözték“. Meleg rokonszenvét fejezte ki tehát „azon határozatok iránt, melyeket e csupán nemesekből álló képviselő tábla azon népnek érdekében hozott, mely itt képviselve nincs“. Kenéz Mihály (Jász-Kunság) kifejtette, hogy „csak úgy virulhat fel a haza, ha a nép milliói a feudális bilincsekből megszabadulva, a szabadföld birása által a kiváltságos osztálylyal összeolvadnak“. Ellenben Máriássy Ágoston (Sáros) kijelentette, hogy küldői „a szegény adófizetőknek mostani helyzetét tekintve, jelenleg az örökváltságnak kényszerítő eszközökkel leendő létesítését éppen nem kívánják“. Elmondta, hogy Sárosban száz meg száz telek áll pusztán s így nem kívánatos az örökváltság senki előtt, s nem az, hanem a mindennapi kenyér után sóhajtozik a paraszt. Közlekedési eszközökről, pénzforrásokról és hitelintézetekről kell tehát gondoskodni, hogy a városi jobbágy is olyan helyzetbe jusson, hogy az örökváltságot kívánatosnak találja. Bónis Samu (Szabolcs), a reform egyik buzgó hive egy közkeletű érv ellen fordult. „Mi nemesek sokszor felhozzuk ugyan — mondotta, — hogy vérünkkel szereztük e hazát és szabadságunkat; de azt igen hamar elfeledjük, hogy az adózó nép az, mely annak védelmezésében vérét ontja, míg a mienk nem igen csörgedez érette“. Szontagh Pál (Brezsnóbánya), ki „mint a negyedik rend egyik szerény képviselője“, mely rend épp úgy el van nyomva, mint az adózó nép s így ez iránt természetes rokonszenvennel viselkedik, kiemelte, „hogy az a jog, mely a földesurat a jobbágytelek és a jobbágyok, embertársai felett“ megilleti, „nem hasonlítható a tulajdoni jog azon neméhez, melyet kabátom vagy egyéb birtokom fölött gyakorlok“. Figyelmeztette a táblát arra is, hogy „ez ország 12 milliónyi adózó népe feszült figyelem- és várakozással kíséri azokat, mik itt, ez érdemben, történnek és határozatnak és a mi e perczben kedves ajándéku fogna elfogadtatni, a jövőben egy tünendik föl, mint kivivott concessio“. Bujanovics Gyula (Eperjes) utalt rá, hogy az urbéri viszonyokból való kibontakozás, mely már olyan államokban is megtörtént, melyeknek nincs alkotmányuk, Magyarországra, mint alkotmányos és földmivelő államra különösen kívánatos. Schnee László (Heves) azért pártolta a kötelező megváltást,

mert maga a tömeg elhanyagolt nevelése mellett meg sem tudja itélni, mi előnyös reá nézve és mi káros? Bunyik József (Horvátország) ellenzé a kényszerrel eszközölt örökváltságot. Ellenben Stur Lajos (Zólyom város) melegen üdvözölte, felhozván, hogy „a külföld is alig ismeri honunkat egyébről, mint a misera contribuens plebséről. Századok jöttek és folytak le, az alatt tétetett és elrendeltetett hazánkban sok más, de a szegény elnyomott nép sorsán vagy semmi, vagy csak parányi valami segítettettt“. Arra az ellenvetésre, hogy a magyar köznép nem szolgálja többé, hisz meg van költöző szabadsága, megjegyze: „a rabszolgaság igája alatt görnyedez mindaz, kinek nincs sajátja s nem sajátja még azon darabka föld sem, melyet százszor és ézerszer megszántott, megvetett s veritékével öntözött; kinek más javára munkálkodni s fáradoznia kell; kinek életfeladata csaknem abban áll, hogy másokat fentartson a nélkül, hogy ezen iszonyu fáradozásáért legkisebb jutalmat is kapjon vagy várhasson; ki anyagi és szellemi jólétében sok tekintetben mások akaratótól függ — s ebben az állapotban találta még ma is a szegény adózó nép honunkban“. Végül felsorolta azt a töméntelen terhet, melyet a parasztság a kezén levő 13,240.974 hold földtől fizetni köteles, míg a 32 millió hold föld birtokában levő nemesség alig járul valamivel a közterhezhez. Az ülésen tartott beszédek egyikét sem közli az alsó tábla hivatalos naplója oly bő kivonatban, több mint 3 folio hasábon, mint Sturét, s ha ebből következtetni lehet, úgy igen élénk hatást tehetett a hallgatóságra. Bory Pál (Hont) azt akarta, hogy a váltság az adózó népre kényszerítő ne legyen, mert „a hol számosabb családtaggal ellátott jobbágyok léteznek, ott sokkal könnyebb az urbéri tartozásokat leróni, mint bár törvényes kamatra kölcsön vett pénzzel az urbéri telket terhelni“. Babarczy Antal (Csongrád) szintén ellenezte a kötelezés elvét, mert sérti a tulajdonjog szentségét. Ellenben olyan törvény alkotását ajánlá, mely a robot megváltását s a váltságösszegnek öt egymás után következő évben, egyenlő részletben való törlesztését kimondja. Minthogy azonban ekkor nem törvényjavaslat, hanem csak a főrendiházhoz intézendő üzenet tárgyalatott, a vita azzal végződött, hogy a többség a kerületi ülésben szövegezett üzenetet átküldte a felső táblának, azon kéréssel: fogadja el a benne általánosságban lefektetett irányelveket s egyezzek bele oly

országos választmány kiküldésébe, mely ez elvek alapján a részletes törvényjavaslatot kidolgozza.

Ez elvekben, burkoltan ugyan, de befoglaltatott az országos és kötelező urbérválttság legalább az összes jobbgyterhekre és szolgálatokra nézve, a mi egy tekintetben kiválóan nevezetes. Minthogy csakhamar elfogadta az ósiség eltörlését is, az alsó tábla még 1847-ben legalább elvben kimondotta a magyar föld felszabadítását a feudalizmus korlátozásai alól. Tette ezt önelhatározásából, mélységes politikai belátásból, a nemzeti munka tényezőinek megbecsüléséből, szóval a legnemesebb indítékokból s tette ezt a nélkül, hogy elhatározásaira akárminő idegen mozgalom, a nemzetközi politika alakulata, Ausztria vagy Nyugat-Európa viszonyainak változása a legcsekélyebb befolyást gyakorolhatott volna. A nagy eszme beczikkelyezése, a részletes törvény megalkotása még töméntelen akadályba ütközött ugyan, többbe, mint talán apostolai magok képelték. De az kimondása mindenestre meggyőzte az ország munkástömegeit, hogy a követek többsége immár komolyan akarja felszabadításukat.

Ily előzmények után lépett az utolsó rendi országgyűlés az örök emlékezetű 1848. évbe, melynek első két hónapja szintén szabályos, külső befolyásoktól zavartalan viszonyok közt telt le s melyet mindkét tábla szorgalmas munkára fordított. Az alsó tábla urbérügyi üzenete nyomban átküldetett a főrendekhez, kiknek bizottsága azonban nem igen siettetette az elintéztést. A javaslatot, mely az adandó válasza nézve készült, a felső táblának csak 1848. január 12-ki országos ülésében mutatták be. E válaszbán, mely azonos báró Vay Miklós koronaőrnek a vita folyamán tett s el is fogadott indítványával, a főrendek kiemelik, hogy az örökváltásági törvény eddigi meddőségének oka „nem a földesuraknak az urbéri örökváltáságtól idegenségében“, hanem sokféle más akadályban rejlik, melyek közé „a pénz szüke, hitel hiánya, a megváltás módjának egyedüli pénzfizetésbeni megállapítása, a nép műveltségének különböző fokozata és számos községeknek jelen állapotjukbani megnyugvása mellett az urbéres eljárásnak szövevényes volta is tartozik“. Az üzenet szerint „a kényszerítő törvénynek legtöbb esetben“ nem forog fenn szüksége s annak sem lenne több sikere a mostaninál, „ha a törvényhozás egyéb akadályoknak elhárítása mellett

leginkább azon módoknak előidézéséről nem gondoskodik, melyek a föld népét képessé teendik arra: hogy földesurának teljes kármentesítést adhasson“. Első sorban a létező akadályokat kell tehát elhárítani, ellenben „azon kérdésnek előleges fejtegetése, valjon általános kényszerítő törvény elvben elfogadtassék-e?“ sem tanácsosnak, sem czélszerűnek nem látszik, mert ez, „oly vágyakat és reményeket ébreszthetne fel, melyeket a törvényhozás későbbben sem lenne képes kielégíteni“. Az üzenet beleegyezik ugyan az országos választmány kiküldésébe, de azzal a kikötéssel, hogy főfeladata az legyen, „hogyan egyéb létező akadályok elhárítása mellett mindenek előtt azon módok és eszközök előállításáról gondoskodják, melyekkel a földesurnak a magokat megváltani kívánók általi teljes kármentesítése lehetővé“ válik. „Ezeknek részletes kifejtése után pedig a tökéletes kármentesítés foganatos teljesítésének biztosítása végett a választmány egy részrehajlatlan bíróságnak alakítására is fordítsa figyelmét, mely a földesurat illető kárpótlásnak megnyiságát az előfordulandó egyes kiváltási esetekben, egyszerű, de szabályos eljárás mellett igazságosan meghatározza“. Ellenben a kötelező örökváltságot az üzenet csak oly kivételes esetekre akarja korlátozni, „a melyekben kész és képes lenne a jobbágyközség vagy egyes birtokosnak ugyanazon minden jobbágya tökéletes kárpótlást adni földesurának s ez mindamelllett őket tartozásaik megváltásában gátolni kívánná“ vagy pedig, ha a földesur óhajtaná, a váltságra képes jobbágyok meg elleneznék a megváltást. Ezt az üzenetjavaslatot a főrendek csak február 3-ki ülésükben tárgyalták. A hosszú vitát, mely másnap folytatott, báró Vay Miklós koronaőr nyitotta meg, s minthogy a javaslat az ő műve volt, elfogadásra ajánlotta. Beszéde sok mindenre kiterjedt, dicsérte a királyi előterjesztések ide vonatkozó 6. pontját, mely a nemzet óhajával találkozik, dicsérte az országgyűlést, mely mindenkor „kellő időben“ fordította figyelmét a nép állapotaira úgy, hogy „az örökváltság felkarolásában“ sem igen maradt el más nemzetektől, mert az 1836 : VIII. czikket megalkotta. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy „a magyar aristokratia az örökváltság eszméjének őszinte barátja“. De szónok annyira még sem barátja, hogy kötelezővé tegye a váltságot, mert a jobbágyoknak nincs meg hozzá a kellő pénzbeli képessége. Lehe-

tővé kell tehát neki tenni, hogy földdel is megválthassa magát. Kötelezővé csak ott lehet a váltságot tenni, hol a jobbágy képes reá s ilyen megszorításokkal kész az alsó tábla ajánlotta választmány kiküldésébe egyezni. Gróf Dessewffy Emil nyomban elfogadta Vay indítványát. „Óvatosság, fokozatosság, bölcsesség, körültekintés, jog és érdekkímélés“ s a maradiság más ilyen jelszavával dobálódzott, s hogy milyen éles szemmel ítélte meg a helyzetet, jelzi az, hogy 1848. február 3-án azt mondta: „békében élünk; a földesur és a jobbágy közti viszonyt szabályozó törvények ingatlan erőben fennállanak; a nép bizalommal és nyugodtan várja intézkedéseinket; teljes szabadsággal, minden nyomasztó külbehatás nélkül rendelkezhetünk“, vagyis nincs mit sietni. A ki három héttel az Európát alapjaiban megrendítő földrengés előtt így ítélte meg a helyzetet, az természetesen csak száz esztendővel azelőtti érvekkel dolgozhatott, ám-bár azzal dicsekszik, hogy „ezelőtt 9 évvel az örökváltság eszméjét a sajtóban“ ő penditette meg s beszéde különben is tele van csengő-bongó szólamokkal szabadságról, az adózás kiterjesztéséről, a munka áldásáról, a földmivelés felvirágoztatásáról. De végül elfogadta Vay indítványát, mely pedig mindezek megakasztására irányul. Sokkal helyesebben utalt reá a harmadik szónok, gróf Szapáry Antl, hogy a rendek javaslatában „főkép a dézma és robotváltságról van szó, mely mind a kettő a cél-nak többé nemcsak nem felel meg, hanem azonkívül a jobbágy-nak még gyűlöletes is „s e tételét az iemert tapasztalati és tudományos érvekkel igazolta.“ Azt tartom — mondotta — a váltság által a jobbágy, a földesur és az ország nyer, mivel a váltság által felemeltetik a gazdagság, annak felemelése pedig mind a hármat érdekli.“ Csakhogy abból indult ki, hogy az alsó tábla egyedül a földesurra akarja a váltságot kötelezővé tenni, pedig, mondja, alig ismer 2—3 olyan esetet, mikor a földesur akadályozta a váltságot, ellenben van „száz és száz eset, a hol a legjutányosabb váltságajánlási mód mellett a legvagyonosabb, leggazdagabb jobbágyok sem fogadták el azt.“ Követeli tehát, hogy „mind a két felet kényszerítő törvény“ alkottassék s ily utasítást kíván a kiküldendő választmánynak adni. Gróf Erdődy Sándor azon kezdte beszédét, „hazánkban temérdek a teendő, mindenhez pénz kell“ s kijelenté, hogy „az urbéri viszonyok megszüntetése hazánk mind anyagi, mind

alkotmányos szellemi kifejlődésére elkerülhetetlen szükséges.“ Ehhez azonban valami 300 millió kell, melyet egyedül a közteherviselés útján szerezhetni be. Szónok, ki a kor egész felvilágosodásától át van hatva, igen jellemző áttekintést ad az örökváltság ellenségeiről. „Az örökváltságnak — mondja — sok ellenségei vannak, ne ámítsuk magunkat, sok világi, sok egyházi földesurat lehet ezek közé számítani. Sok nem gondoló, sok igen sokat gondoló jobbágy is ellensége. Ellensége van a megyékben is. Sok egyén, a ki az urbéri viszonyok megszüntetésével mind a földesurra, mind a jobbágyra nézve a mostani befolyását ott eltűnni látja. Ellensége a burokratia, mert az urbéri viszonyok megszüntetésével megszűnik az urbialis minden beavatkozási joga. Ezenkívül ellensége azért is, mert az örökváltság annak talpköve, mitől a burokratia legfőképp irtózik, t. i. nemzetünk alkotmányos kifejlődésétől.“ Gróf Cziráky János azon őszinte vallomással kezdte, hogy „a fontos kérdésben gyakorlati előismeretekkel“ alig dicsekszik. Mindazáltal hosszasan beszélt kikelve „az eddigi fennálló urbéri törvények felforgatása“ ellen, mit a főrendek a régibb országgyűléseken is „bölcsezen megtagadtak.“ „Higgadt gondolkodás, érett megfontolás“ s más ilyen jelszavak hangoztatása után elfogadta bizonyos módosításokkal Vay indítványát. Gróf Almássy Móricz főleg az előtte szóló szellemében ugyanezt tette. Tihanyi Ferencz temesi gróf megjegyezte, „tagadni nem lehet, hogy mindnyájan és mindenben még nem vagyunk előítéletek nélkül“, s hogy az 1840-iki törvény meddősége magában a törvényben rejlik, mely megengedte ugyan a váltságot, de „sem módokat, sem kellékeket nem határoz, mikép kellene a megváltásnak történnie, holott kellett volna s lehetett volna módokat is határozni: biztosította volna legalább azon tőkét minden más tartozások felett, melyek az örökváltságból erednek.“ Mindazáltal ellenzi a kényszerítést s elfogadja Vay indítványát.

Gróf Teleki László utalt a Galicziában történetekre, valamint arra, hogy jó lesz a kötelező örök váltságot még olyankor eszközölni, mikor a földesur még teljes váltságot kaphat s azt óhajtja, hogy a váltságdíj egy részét az állam vegye magára. Hozzáteszi, ha a főrendek a kötelező váltságot elleneznék, „akkor ezáltal a lengyel vetónak egy új nemét hoznók be s annak

ellenében, mit üdvösnek és hasznosnak látunk az egész hazára nézve, egyes embernek adnánk vetót; miáltal hazánk érdeke nagyon is kockáztatva volna.“ Indítványozza tehát, egyezzzék bele a felső tábla a választmány kiküldésébe, de adja neki utasításul a következőket: „1. Igyekezzenek javallatot készíteni, mely szerint az urbéri viszonyokból kibontakozás a földesur teljes kármentésítésével hova-hamarább és pedig országos intézkedés útján eszközöltessék úgy, hogy 2. a jobbagynak a maga megváltására minél több könnyűség nyujtassék egyrésztől finansialis intézkedések útján, másrésztől a megváltás különféle módjai s nemeinek lehetővé tétele által, 3. hogy a szabad egyezkedésnek a lehetőségig tág tér engedtessek, azonban mégis 4. az örökváltság ügyében teendő intézkedések sikere egyesek beleegyezésétől föl ne függesztessék.“ Báró Vay Miklós késznek nyilatkozott indítványát bizonyos tekintetben Teleki óhajai szerint módosítani. Busan Hermann Horvátország követe kényszerítés nélkül, teljes kármentésítéssel s hitelintézet felállítással elfogadja Vay indítványát.

Gróf Csáky Tivadar szerint a jobbagyság vagyonosabb részére „az urbéri szolgálat nem nyomasztó“ s így maga sem akarja magát váltani, a szegényebb pedig nem válthatja meg magát, különben végromlásnak indul. A kényszerítő törvény annál fölöslegesebb tehát, mert oly vágyakat idézhetne elő a népben, „melyek a státusra nézve szomorú következményekét szülnének.“ Gróf Teleki Domokos a külföldre utalva, melegen védi az állam közbejöttével eszközözendő váltságot, mert ez „azon biztos mód, mely egyedül vezethet az urbéri viszonyok teljes átalakítására.“ Óhajlja a választmány kiküldését, még pedig a legszélesebb hatáskörrel, hisz úgy is csak olyan javaslatokat fog tenni, melyek előkészítése hosszabb időt igényel. Pártolja tehát Teleki László indítványát. Hertelendy Ignác főispán hangsúlyozza, hogy „századunk az ipar s gazdaság százada, az ipar-szabadságnak pedig fő és első postulatuma a szabad föld“, mégis gróf Cziráky nézeteihez mondja magát legközelebb állónak. Ürményi József főispán szerint „a kényszerítés eszméje magában már, mint olyan, némi nyomasztót foglal“ s azért jövőre is az „előbbi törvényes intézkedések célzatát veszem zsinórmértékül.“ — Az országban nincs „általános hajlam az örökváltság iránt.“ Általában a jövő ország-

gyűlésre akarja a kérdés eldöntését halasztani. Csatlakozik Vay indítványához. Gróf Haller Ferencz elfogadja az alsó tábla javaslatát, mert Galicziára utalva, sürgősnek tartja a kérdés megoldását. Gróf Széchen Antal sulyosaknak találja ugyan az urbérszolgálatokat, de „lehetnek viszonyok s léteznek hazánkban, hol ezen természeti szolgálatok a létező gazdasági körülményeknek inkább megfelelnek és sokkal kevesebb terheket foglalnak magukban, mintha azoknak készpénzzeli megváltása történnék.“ Azt hiszi, hogy hazánk jelenleg olyan állapotban van, mikor az állam közbelépése még nem szükséges s azért a galicziai eseményekre való hivatkozás sem indokolt, mert az ottani és a magyar urbérvizonyok közt nem talál hasonlatosságot. Galicziában olyan urbéri visszaélések voltak, melyeknek nálunk már az 1836-iki törvény elejét vette. Pártolja Vay indítványát. Lonovics József esanádi püspök őszinte barátja a váltságnak s „a fennálló urbéri viszonyoknak egyik főbaját abban látom, hogy azok mellett a földesur sokszorosan károsíttatik, a jobbágyság pedig demorizáltatik.“ De ellenzi a kényszert s Teleki László néhány eszméjével bővítve elfogadja Vay indítványát. Ugyanezt teszi báró Vay Alajos, ki így kezdi beszédét: „Valóban nem gondolhatja oly egyén, ki a köznéppel érintkezésbe nem jön, mily esalárdság uralkodik közöttük földesurok irányában. De ha a gazdálkodó birtokos hallja, hogy, ha jobbágyának 2 ekéje van, a rosszabbikat kikeresi és 4 ökre közül a rosszabbikat bele fogja, vele nem szánt, hanem karczolgat; ha 2 szekere van, a rosszabbikba fog, hogy reá talyigára való tehernél többet ne rakhasson, csakhogy magát azzal menthesse: uram többet nem rakhatok, mert különben szeke-rem letörik! ha reggel nem a törvénszabta órakor, hanem 2 vagy 3 órával később áll ki és az estet be sem várva, haza szökik; ha az úr dolgát immel-ámmal nem dolgozza le, hanem átheveri: bizony mondom, ha az ember mindezeket látja és ha még azt is tapasztalja, hogy tulajdon azon jobbágy, ha magának dolgozik, még egyszer annyit dolgozik, mint az ur dolgán, akkor megszűnik jobbágyaihoz ragaszkodni és akaratlanul azt mondja: örökváltság jöjjön el a te országod!“ Mindazonáltal szónok sem óhajtja a kötelezés kimondását, legfellebb kivételes, „elkerülhetetlen“ esetekben s még inkább ellenzi a kizá-

rólág pénzen való megváltást, mert „nem tudhatja senki, mi van a jobbágy rózsával kifestett ládájában.“

A február 4-iki ülésben esoribatlan érdeklődéssel folyt a vita. Gróf Zichy Ottó Deákrá és Köleseyre hivatkozva a legmelegebben kelt a parasztok védelmére, „kik helyettünk szántanak, helyettünk boronálnak, helyettünk vetnek és aratnak és kiket azonfelül ingyen munkával terhelünk és a vagyonból dézmát veszünk.“ „Ezen népfajt szabaddá tenni kötelességünk . . . mert a tapasztalás azt tanítja, hogy azon pillanatban, melyben földmivelőink szabad földdel birnak, azonnal okszerű gazdasághoz foghatnak.“ Ezen kérdés szerencsés vagy szerencsétlen megoldása a trón, dynastia és aristokrátiától függ; ha szerencsésen megoldatik ezen problema, úgy Magyarország ujjonnan születik, hatalmasabb erőre Magyarország soha, de soha nem ujjulhat fel, mint az örökváltság által; ha pedig meg nem oldatik, úgy ne kívánjuk, hogy a 10 millió népnek vérét és vagyonát továbbá dézmáljuk; hiszen a vasláncz, ha tulfeszittetik, végre is robajjal elszakad és azon épület, melyet ezen vasláncz tartott, földre omlik. A feudális systéma szerencsés megoldási pillanata még mostanig mosolyogva tekint reánk, használjuk fel a jelen pillanatot, mert az elmaradt időszakok többé vissza nem térnek.“ Pártolja az alsó tábla javaslatát. Báró Mesznil Viktor kiemeli, hogy „sokan az urbért, mint valami magasztos, gyönyörű intézményt dicsérik; én a legmacchiavelistikusabb találmánynak tartom; örökös sakkban tartani nemességet és népet egymás ellen, fékezni az egyiket a másik által, minden perezben kezében tartani azon hatalmat, hogy egyiket a másik ellen fel lehessen ingerelni, azon szint adhatni a dolognak, hogy minden, mi a népnek kedvező, az atyai kormánytól s minden, a mi sujtó, a földesurtól jó s így megörökíteni a vizzálykodást, a kaszti gyűlöletet a néposztályok közt, — ezért az urbéri viszonyok fentartását mindenkor támogatta az absolutismus.“ „A mostani urbéri állapotból minden áron szabadulni kell, mert ebben halál magva rejlik s az örökváltság eszméje valóban olyan a hazára nézve, mint Krisztus urunk megváltása volt a bűnös emberi nemzetre. Hogy a hazalajosainak valódi honszeretete s az egységben rejlő erő által nagy, virágzó, hatalmas és boldog lehessen, erre csak a közös teherviselés s az örökváltság vezet.“ A mostani állapotban

„csupán az önkény diszlik s alkotmányos népjogok szerzéséről és terjesztéséről álmodni sem lehet. És ez ok magában elég, hogy a polgári szabadságnak s erőnek a legóriásabb akadályát, az urbéri állapotot, ha csak lehet, Dávidként egy parittyaváltással lesujtani igyekezzünk.“ Óhajtja tehát a kötelező törvényt, de ellenzi a földben való megváltást, mert „a földbirtok tulnyomó része jelenleg is a nemesség kezén van s a jobbágyot azon tudatban, hogy most is alig tud földéből megélni, semmi sem keseríti el annyira, mintha tőle földet akarnak elvenni, mi jelenleg a contributionalis fundus tekintete miatt is lehetetlen volna.“ Hibáznak azok, — mondja — kik abban, hogy a praestatiók formájának megváltoztatására nézve törvény hozatik, tulajdon-sértést keresnek, mert itt csak a tulajdon használásának oly formába való alakításáról van szó, mely a közjóval jobban megegyezik, mely a közkifejlést nem gátolja s nemesak az adózó nép jobb sorsát, hanem a nemes földesurnak jól értett jobblétét is eszközli. Ez nem egyéb, mint kisajátítás a közjó tekintetéből s vigyázzanak azok, kik az idők jeleit megérteni nem akarják.“ Jelenleg „kivivhatónak“ a kötelező örökváltságot azonban még ő sem tartja, de pártolja gróf Teleki László indítványát. Bezerédy Miklós czimzetes püspök Vay indítvához csatlakozik, mert „a kimélő, óvakodó eljárás szerintem igen összhangzó eddigi urbéri törvényeinkkel.“ Marczibányi Antal főispán fölemliti, hogy „midőn az urbér 1836-ban kihirdettetett, a nép mindazt, mi üdvös és czélszerű volt, csak a kormánynak tulajdonította és mindig azon gyanusítást tette, hogy nem az urak, hanem a kormány adta azt.“ A kényszerítést nem hiszi mellőzhetőnek; meg kell hozni a törvényt s ha az meg van, majd gondoskodni lehet az utját álló pénzbeli akadályok elhárításáról. Egyébiránt elfogadja Vay indítványát. Gróf Pálffy József azt várta a kormánytól, melynek szakemberei vannak, hogy az örökváltság pénzbeli mozzanatát illetőleg kész tervvel fog előállani: gróf Teleki indítványát pártolja. Gróf Károlyi Lajos felemliti, hogy tettekkal bizonyította be, hogy barátja az örökváltságnak és pedig nem politikai okokból, „hanem csak azért, mert a földmivelésnek előmenetelét és a gazdaságnak jobb karbani helyzetetését szívenből óhajtottam.“ De még sem helyesli a kényszerítést; „a kényszerítési törvény majdnem a lehetetlenségek közé tartozik,“ mert a legtöbb jobbágyközség

sem óhajtja s szónok sok jobbágyot ismer, „kik azt mondják, hogy a robot kiszolgáltatása által semmi kellemetlenségük sem a vármegyével, sem a földesurral nincs és azon állapotokkal megelégedeznek.“ Vay indítványát támogatja. Báró Wenkheim Béla minden utasítás nélkül óhajtaná a választmányt kiküldeni, hogy maga készítsen oly tervet, mely „az örökváltságot a lehetőségig elfogadhatóvá, kívánatossá és a jobbágy előtt kedvessé tegye.“ Azt hiszi, hogy míg „az ideiglenes tartozások meg nem váltatnak s a szabályozás meg nem történik, addig az örökváltságról szó sem lehet“ s a kényszerítést „időelőttinek s a mostani körülmények között kivitelben lehetetlennek is“ tartja. A választmány ne készítsen tehát „finansziális tervet“, mert „sokan ezt fogják mondani: a tervet elkészítettük, már most a pénzt teremtsé elő a felség vagy az arisztokratia.“ Teleki módosításaival elfogadja Vay indítványát. Báró Bedekovich Lajos főispán ellenzi a kényszer alkalmazását s Vay indítványához csatlakozik. Gróf Zichy János menekülni óhajt a bonyodalmas urbéri viszonyokból, „először, önérdék és mezei gazdaság tekintetéből, másodsor, mert ki akarom emelni e néposztályt onnan, a honnan más nemzetek már kiemelték.“ Rövid felszólalását azzal végzi, hogy Teleki indítványára szavaz. Majláth György országbíró kiemeli, hogy Teleki és Vay indítványa közt lényeges ellentét nincs s azok, kik Teleki véleményéhez járulnak, megnyugodhatnak Vay indítványában. Gróf Batthány Lajos osztozik e véleményben, mire az elnöklő nádor fölteszi a kérdést. Előbb azonban Vay még egyszer felolvasta indítványát. Erre kisebb méretekben újra megindult a vita, melyben több szónok a dolog érdeméről is nyilatkozott. Így Rudics József főispán, ki nem az uradalmi szolgálatokban látta a főbajt, hanem „abban, hogy a dírtokhoz, azaz annak hasznaihoz nincsenek idomítva a terhek; például Árva megyében egy telek hasonló terhet visel az uradalomra nézve, mint a mennyit visel egy telek Csongrád, Békés vagy a bánáti vármegyékben, holott az Árva megyebeli telek $\frac{1}{15}$ részét sem adja a haszonnak, mit megad a nevezett megyékben.“ Végre az elnöklő nádor báró Vay Miklós indítványát elfogadottnak jelentette ki. Az indítvány üzenet formában, melynek lényeges részét fentebb ismertettem, a február 5. ülésben megjegyzés nélkül végleg elfogadtatott, de hitelesítése elha-

lasztatott addig, míg ki lesz nyomatva. A febr. 10. ülésben azonban a hitelesítés alkalmával ismét elég hosszasan tárgyalták, sőt némely apró irályi módosítás mellett egész kikezdések elhagyattak, másokon meg éppen nem lényegtelen változások eszközöltettek. Egészben a főrendek elfogadták ugyan a követek azon indítványát, hogy az urbérügyben törvényjavaslat kidolgozására országos választmány küldessék ki, de más utasításokat akartak a választmánynak adni, mint a követek s az itt felmerült elvi nézeteltéréseken zátonyra jutott az egész tervzet. Választmány nem küldetett ki, javaslat nem készült s mikor elérkezett a döntés emlékezetes pillanata, az országgyűlésnek rögtönöznie kellett valami javaslatot, mely az elhamarkodás minden bélyegét magán viselte. Ezért egyedül a főrendeket terheli a felelősség, kik még mindig nem hallották meg a kor intő szavát s e főfontosságú kérdésben olyan állást foglaltak el, mely érthetővé, szükségyszerűvé tette, hogy a későbbi eseményekben, az urbér végleges megoldásában száanalomra méltóan nevetséges szerepet játszottak, illetve teljesen háttérbe szorultak. Ellenben a forradalmárnak bélyegzett Kossuth, ki minden fondorlat daczára az alsó tábla többségének vezetőjévé emelkedett, ez időben is a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel buzgólkodott a nemzeti eszmények valószínűsítésén. Rendületlenül ragaszkodott az ellenzéki programban kifejtett összes reformokhoz, de tette ezt a viszonyok alapos ismeretével, messzemenő kimélettel a hatalmi tényezők, a nemesség jogos érdekei s főleg az udvar iránt. Kész volt a részletekben minden józan engedményre, hogy a kormány is hozzájárulhasson a reformokhoz. Az ugynevezett conservatív reformerek az udvar érdekében bizalmasan sokat érintkeztek vele s még 1848. február 26-án is azt jelentették Bécsbe, hogy Kossuth kész követeléseit mérsékelni. Azt azonban egyebek közt föltétlenül megkívánja, hogy „a nép javára egy örökváltási és élelmezési törvény alkottassék és a domesticában való részvéte a nemességnek elrendeltessék.“ De az udvar és hivei még ezt a keveset sem akarták. Sőt e párt állítólagos reformerei sem voltak hajlandók tovább menni annál, „hogy az örökváltási kérdés egy stádiummal előbbre vitessék s a kényszerítés csak ott mondasék ki, hol tökéletes kárpoztást nyújtani képes a jobbagyság, „más szóval ők is a főrendiház felfogásában osztoztak. 1848.

február végén, mikor a francia forradalom már kitört, de hire még nem érkezett meg, a kormánypártnak legfelvilágosultabb elemei is elleneztek tehát a jobbágyfelszabadítást s csak valami megkésett félrendszerrel óhajtottak port hinteni a tömegek szemébe, mi épp oly hatástalan maradt volna, mint az önkényes örökváltság vagy a birtok és hivatalképes általános elvének törvénybe igtatása. Sőt még a február 24-iki forradalom első rémhíre sem ábrándította ki őket. Addig, míg azt hitték, hogy hatalmukat a rendőrség és a katonaság szuronyaival továbbra fentarthatják, nemcsak engedni nem akartak, hanem a legkihívóbban szembe szálltak a közvéleménnyel s hogy szabaduljanak tőle, az országgyűlés berekesztésével szerettek volna magukon segíteni. A párisi események első hírére gróf Apponyi György, a kancellár, a kormánypárt esze, márcz. 1-én azt írta pozsonyi barátainak, hogy „ily helyzetben engedményeket akarni kicsikarni, politikai bűn volna, de hiába való is lenne, mert erre rá nem állanánk.“ Ily gondolkodás mellett magok idézték föl a zivatart, mely végkép összetörte, elsodorta a fennálló politikai rendszert és embereit.

Kossuth és barátai ellenben tisztábban láttak; nyomban fölfogták a párisi forradalom világtörténelmi jelentőségét s be sem várták, míg hatásai Bécsben megnyilatkoznak. Első hírére tudták, mit jelent s ennek megfelelően cselekedtek. Összefoglalták programjuk főkérdéseit, határozottabb alakba öntötték egyes elveit s Kossuth már márcz. 3-án megtette az alsó táblán az indítványt, hogy az országgyűlés az új helyzetnek megfelelő feliratot intézzen a koronához.

Az aránylag rövid felirat, mely az alsó tábla márczius 4-iki üléséből kelt, említi, hogy a rendek elhatározták „az ország új szükségeinek“ fedezésére a közös teherviselést a házi adóra s azután így folytatja: „Elhatároztuk, hogy az urbéri viszonyokból kibontakozást kármentesítéssel összekötve eszközöljük s ezáltal a nép és a nemesség közti érdekeket kiegyenlítve, hazánk boldogságának gyarapításával trónját megszilárdítjuk.“

A beszéd, melylyel Kossuth a felirati javaslatot a követeknek elfogadásra ajánlotta, nemcsak a hallgatóságra, hanem nyomtatásban országszerte, fordításban Ausztriában elterjedve elbűvölő hatást tett. A rendek márczius 4-én elfogadták s esat-

lakozás végett a főrendeknek azonnal átküldötték felirati javaslatukat. Itt azonban egyszerre zátonyra került. A bécsi bölcsesség úgy akart a felirattól s a benne foglaltakkal szemben való állásfoglalástól szabadulni, hogy a főrendiház elnökségével huzta-halasztatta az ülés összehívását s így a főrendek nem tárgyalhatták a feliratot. De éppen ez a taktika vált vesztére, mert időközben a bécsi nép fölkelése egész új helyzetet teremtett. A kormány és rendszere megbukott, a közéletben meg új tényezők, az elnyomott tömegek kezdtek érvényesülni. A párisi, bécsi, pozsonyi hírek, különösen pedig a felső ház rossz indulatu és okatlan huza-vonája felriasztották az egész országot. A városokban, sőt községekben megmozdult az utcza, bizottságok alakultak, nyilatkozatok tétettek, követelések hangzottak föl s az egész nép bele szólt a politikába. A közvélemény e szenvedélyes kitörése nagyot lendített a nemzeti követelések sikerén, mert nyomása alatt az udvar és hivei egyre több engedményt kényszerültek tenni, másrészt meg új bátorságot öntött az ellenzékbe s megszilárdította a követeléseikhez való ragaszkodásban. Új, szilajabb jelleget adott a küzdelemnek, másfelől meg lehetővé tette Bécsnek, hogy már ekkor hozzá fogjon a nemzetiségeknek a magyarság elleni föllázításához. A nemzeti akarat legszebb és legemlékezetesebb megnyilatkozása, márczius 15-én Pesten történt a fiatal írók vezetése alatt, kik a magyarság óhajait „Mit kíván a magyar nemzet“ czimnel 12 rövid pontba foglalták, melyek közt ott szerepel, hogy akarják: 4. törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben; 6. a közös teherviselést; 7. az urbéri terhek megszüntetését. E kívánságokat az alsó tábla ez időben már nagyrészt teljesítette, illetve reájok nézve legalább elvi határozatot hozott. Így márczius 14-én kimondotta a közteherviselést, még pedig már nemcsak a házi adóra, hanem korlátozás nélkül minden adóra nézve. A bécsi események nyomása alatt végre a főrendek is csatlakoztak az alsó tábla feliratához, melyet márczius 15-én fényes országos küldöttség vitt Bécsbe Ferdinánd királyhoz. Ez kegyelmesen elfogadta, a benne foglaltak teljesítését kilátásba helyezte s a magyar felelős miniszterium elnökévé a nádor-királyi helytartó utján gróf Batthány Lajost, a szabadelvű párt nagyrabecsült tagját nevezte ki azzal, hogy az új törvényjavaslatokat kidolgoztassa s az egyes tárczák betöltése

íránt előterjesztéseit megtegye. A gróf teljes tudatában a jobbagykérdés jelentőségének, mikor 17-én az országos küldöttséggel hajón Pozsonyba visszatért, még utközben elhatározta, hogy az országgyűlés befolyásosabb tagjait a megérkezés estéjén értekezletre hívja az örökváltság ügyében, melyre nézve a főrendek oktalan magaviselete miatt még semmiféle javaslat nem készült. Az értekezlet a mellett döntött, hogy az urbériség azonnal megszüntetendő s ily szellemben mielőbb törvényjavaslat készítendő. Minthogy Deák Ferencz, a kijelölt igazságügyminiszter, akkor még nem volt Pozsonyban, hová mint Zala ujonnan választott követe, csak 20-án érkezett, az örökváltsági javaslat elkészítése sok egyébbel az események központján álló Kossuthra hárult, ki meg Ghiczy Kálmán, nádori ítélőmestert kérte föl, hogy nyomban megszövegezze. Ghiczy, Kossuth utasításai szerint haladéktalanul teljesítette a megbízást s Kossuth a munkálatot már a 18-iki kerületi ülés elé vitte, hol elfogadtatván, haladéktalanul az országgyűlés elé terjesztetett.

A márczius 18-iki ülés délután két órakor kezdődött és rövid megszakítással ötödfélkor folytatódott, mikor az urbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvényjavaslat napirendre került. Babarczy Antal (Csongrád) a czimre nézve ajánlott módosítást, Kende Zsigmond (Szatmár) meg a következők bevételeit indítványozta: „a függőben és folyamatban levő polgári és büntető perek a robottal együtt tüstént a megyei hatósághoz tétessenek át.“ Kossuth nem egészen szabatosnak találta ugyan Babarczy módosítását, de mégis számba véve aggodalmait, a javaslat czimét következőkben ajánlá megállapítani: „Az urbéri és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban levő szolgálatok, dézma- és pénzbeli fizetések megszüntetéséről.“ Ezt elfogadták azon változtatással, hogy a „szolgálatok“ szó mellé zárjelben magyarázatul a robot szó is oda tétetett. Kende indítványáról nincs szó az ülés naplójában, de nem jutott be a törvénybe. A javaslat gyorsan elfogadtatván, az elnök azt indítványozta, hogy az holnap közöltessék a főrendekkel. Minthogy azonban Kossuth bejelentette, hogy, mint a miniszterelnöktől hallotta, a főrendek még ma ülést tartanak, a javaslat nyomban elküldetett hozzájuk.

A főrendek márczius 18-án délután 2 órakor szintén tar-

tottak ülést, melyen elfogadták a közös teherviselésről szóló javaslatot. Ezt az ülést az elnöklő nádor következő szavakkal rekesztette be: „A t. karok és rendek most az örökváltsági tárgy felett értekeznek s azzal csak néhány óra múlva készülnek el, azért az ülés eloszlattatik, ma már ülés tartatni nem fog, hanem holnap“. A főrendek azzal távoztak tehát, hogy aznap többé ülés nem lesz. A nádor azonban a követek kérésére, kik az ügy gyors elintézését sürgették, esti 8 órára folytatólagos ülésre hívta össze a felső táblát. Csakhogy igen kevesen kapták meg idejében az értesítést s az ülésre, melyen Majláth György országbíró elnökölt, kevesen, valami tizenheten jelentek meg. Az elnök előbb az egész javaslatot olvastatta föl, azután a pontonkinti felolvasást, illetve tárgyalást ajánlotta.

De az első pontnál maga vetette föl a kérdést, benn van-e az eltörölt jobbágyterhek közt a szőlődézma is? Azután hozzátette, hogy más mozzanatok szintén megfontolandók, mihez idő kell. Másrészt lehet, hogy némely kérdésben a főrendek még tovább akarnak menni, mint a követek, miért is a tárgyalásnak holnapra való elhalasztását indítványozta. Csakhogy a családok nem fogott s báró Perényi Zsigmond, gróf Pálffy János és gróf Ráday Gedeon ellenezte a halasztást, mire a ház a tárgyalás folytatása mellett döntött. Ekkor az udvar hivei más módon, a javaslat módosításával igyekeztek a döntést elhalasztani s gróf Cziráky János az első ponthoz indítványt is tett, mely azonban báró Perényi és báró Redl Imre felszólalására elvetetett. Báró Perényi minden egyes pontnál az alsó tábla szövegét védte s noha itt-ott elég heves vita folyt, melyben gróf Batthyány Lajos miniszterelnök is támogata, a javaslat minden egyes pontja változatlanul elfogadtatott. Az alsó tábla esti 9 órakor tartott folytatólagos ülésén már hivatalosan bejelenték, hogy a főrendek hozzájárultak az urbérjavaslathoz. A márczius 20-ki ülésen több főrend részéről ezékezés történt ugyan arra, hogy az utolsó ülésen igen kevesen voltak jelen, de senki sem vonta kétségbe az akkor hozott határozat törvényességét. A duzzogóknak bele kellett az ügy gyors elintézésébe törődniök, mert érezték, hogy régi hibáik és bűneik miatt tekintélyök elhalaványul s az események vezetése kisiklott kezökből. Az alsó tábla márczius 19-én reggel 8 órakor a közös teherviselésről, az urbér, valamint a papi tized eltörléséről szóló javaslatokat végleg elfo-

gadta s a nyomban megtartott országos elegyes ülésben a javaslatok mindkét tábla által hitelesítettvén, megpecsételtettek s szentesítésül a királyhoz fölterjesztettek.

Még az előző napon, minthogy mindkét tábla elfogadta a javaslatot, tehát a márcz. 18-ki országos ülésből a követek nyilatkozatot tettek közzé „a jelen országgyűlés feladata iránt s egyebek közt biztosították a közvéleményt, hogy azon ügyek közé, melyeket még a jelen országgyűlésnek okvetlenül törvénnyel kell intéznie“, sorolják a közös teherviselést és 4-er „az urbéri viszonyoknak a magánbirtokosokra nézve közállományi kárpótlás melletti megszüntetését“. Másrészt nem kételkedve a királyi szentesítésben, sokan azonnal megküldték a javaslatot vármegyéjöknek, mely ki is hirdette a jobbágyoknak, hogy megnyugtassa őket. Így tulajdonképen életbelépett, mielőtt szentesítést nyert volna, a mi pedig még sok nehézséget okozott. Bécsben a reakció új bátorságot kezdett meríteni s mint több más javaslaton, az örökváltságon is változtatásokat követelt. A király márczius 28-ki leiratában, mely a másnapi országos elegyes ülésben olvastatott fel, értesítette az országgyűlést, hogy a közös teherviselésről szóló törvényjavaslatot szentesíti. Azután a leirat így folytatja: „Az urbéri tartozásokról szóló törvényeziknek azon főelvét: hogy ezek s az urbért pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgáltatok, dézma és pénzbeli fizetések kármentesítés mellett megszüntessenek, szinte kegyelmesen jóvágyni méltóztatott ugyan; minekutána azonban az urbéri szolgáltatok azonnali megszüntetésével épen azon osztály, mely ritka nagylelkűséggel oly tetemes áldozatokat hoz, erejéből rögtön kivetkeztetnék s ez által egy részben a mezei gazdálkodás csökkentésével s a kereskedés, ipar és nemzeti gazdaság kárával, sőt éhínség előidézhetésével is, az egész hon súlyos veszélybe ejtetnék, az országos karok és rendek azon káros következtések eltávolítására vezető eszközökről gondoskodván, e tekintetből az érintett törvényjavaslatot bővebb tanácskozásba vegyék.“ Ezzel szemben a kerületi ülés már márczius 28-án, mikor a leirat tartalmáról értesült, azt a határozatot hozta, hogy az urbérváltság nem érinti a fejedelmi jogokat s „miután a f. hó 19-ről kelt alázaatos felírás mellett felterjesztett törvényjavaslat által az urbéri viszonyok megszüntetését az ország rendei tisztán, határozot-

tan és egyhangulag kimondották; ezen elhatározásuknak sikerét sem elhalasztani, sem attól bármi részben elállani a karok és rendek semmi szín alatt és semmi tekintetnél fogva legkevésbé sem szándékoznak. A karok és rendek ennél fogva sem bővebb, sem újabb tanácskozásnak sem helyét, sem szükségét nem látják; sőt mivel a fentemlitett törvényjavaslatot szinte úgy, valamint azt, mely a közös teherviselés iránt felterjesztett, a kegyelmes kir. válasz által teljesen helybenhagyottnak tekintik, annak semminemű változtatásába vagy foganatosításának felfüggesztésébe nem egyeznek.“ E határozatot a 29-ki országos ülés egész terjedelmében magáévá tette s az nyomban a főrendekhez jutott, kik azonnal (márcz. 29.) letárgyalták, ámbár többen a tárgyalás holnapra halasztását kívánták. Ez ellen mások felhozták, hogy itt az alsó táblának nem üzenetéről van szó, melyet eddig sem szoktak tárgyalni, hanem csak tudomásul venni. Maga báró Vay Miklós ajánlotta, hogy mivel „e tárgyban visszalépésnek helye nincs“ többé, vegyék tudomásul a követek határozatát. Báró Jeszenák János nemesak az egyszerű tudomásvételt, hanem a határozathoz való hozzájárulást kívánta s gróf Batthyány Kázmér melegen szót emelt az utóbbi indítvány mellett, mert „polgári kötelessége ezen táblának kimondani, hogy oly válaszzal megelégedni nem tud, mely a nemzetnek legszebb reményét és a neki adott legszentebb ígéretet kijátszani akarja“. Némi vita után az elnök csakugyan a hozzájárulást jelentette ki s ez értelemben az országgyűlés a királyhoz újabb feliratot intézett. Időközben azonban új bajok támadtak.

Mint ahogy számos vármegye már kihirdette a törvényjavaslatot, a gyakorlatban csakhamar kitűnt, hogy fölöttébb elhamarkodva készült, mert egyes pontjait különféleképen lehet magyarázni. Mint Deák Ferencz, az igazságügyminiszterjelölt márczius 28-án haza jelenté, már akkor sokan fordultak hozzá a kéressel, eszközöljön módosításokat a javaslaton. De Deák, ki elkészítésében még nem vett részt, visszautasított minden változtatást, ámbár némely kifogást maga is jogosultnak tartott. Csakhogy attól félt, hogy a módosítással együtt a javaslat szentesítése tétetik kockára, másrészt a módosítások a parasztságnak biztosított jogok megnyirbálására vezethetnek. „Miután a törvényjavaslatot, — így jelezte a saját állás-

pontját — mind a két tábla egyhangulag elfogadta, miután azt sok megyében kihirdették, minden lépést veszedelmesnek tartok, s elvenni ismét az adottat, egyenesen annyi volna, mint öldöklő parasztháborút felidézni.“ Az ápr. 5. kerületi ülésben egyesek újra felvetették a módosítás kérdését, de Deák megint elutasította s csak annyiba egyezett bele, hogy az elfogadott szöveg változatlan fentartása mellett az egyik pontra nézve a gyűlés a helyes értelmezést megállapítsa. Ugyanaz nap az alsó tábla országos ülést is tartott s a királyhoz intézett feliratában ismételte, hogy „a felterjesztett törvényjavaslat által az urbéri viszonyok megszüntetése tisztán és határozottan kimondva, a fentisztelt királyi válasz (márcz. 28-iki leirat) által pedig szinte ugy megerősítve levén, ezen törvényczikkely sikerének bármi részben elhalasztását sem szükségesnek, sem eszközölhetőnek nem véljük“.

De ezzel még nem volt az ügy elintézve, mert az ápril 8-ki országos ülésben újra napirendre került.

A miniszterelnök ugyanis előadta, hogy „az urbértörvényczikkely életbeléptetése iránt a törvényhatóságokban különböző értelmű határozatok hozattak; s ennek következtében a rendek felhivatván: miszerint lehető félreértések elkerülése tekintetéből állapítsák meg, mi az említett törvénynek értelme, a részben, milyen tartozások lettek megszüntetve. Ennek következtében határozottat: a törvénynek értelme azon szó által „urbéri“ teljesen világos levén, a karok és rendek felvilágosító újabb törvény alkotásának szükségét nem látják“. De két irányban mégis világosabban megmagyarázták értelmét. Egyrészt kimondották, hogy az urbéri birtok „oly birtokot jelel, mely a jobbágyi birtoktól az urbéri törvények értelme szerint rendezési per vagy kibecsülés útján el nem vétethetett“ másrészt, hogy az új törvény szerint „csak oly robot, dézma (uri kilenczed) vagy ezeket pótló pénzfizetés szüntettetik meg, mely urbéri birtok után teljesített a földesur javára; azaz oly birtok után, mely az urbéri törvények szerint a jobbágy kezéről a földesur részére vissza nem vétethetett“. Magában az országos ülésben, a napló szerint, a vita igen rövid volt s csak néhány mellékes határozat kifogásoltatott. Így például, hogy nemesak a szorosán vett urbéri tartozások utáni dézma, hanem minden néven nevezendő földektől járó fizetés,

mely a dézmával rokon, eltörendő s hogy az tekintendő urbéres földnek, mely az urbéri táblázatokba be van vezetve, mi ellen felhozták, hogy vannak községek, melyekről urbéri tábellák nem készültek. Az ilyen kifogások a felsőtábla ugyanaz napi ülésében is felhangzottak, de a többség elállott a törvényjavaslat szövegének utólagos módosításától, mely határozatot még az alsótábla ugyanaz napi folytatólagos esti ülésében bejelentették. E közben az események nyomása alatt az udvar abban hagyta ellenállását s másnak 9-én végre felolvasták azon hivatalos 8-ki keletü értesítést, hogy a király a sokat vitatott javaslatot „legkegyelmesebben jóvá hagyni méltóztatott“, a mivel a régi jobbágy-intézmény s a rajta nyugvó munkaszervezet törvényes uton, az összes illetékes tényezők beleegyezésével megszüntettetett. A végleges szentesítés a többi törvényekkel az emlékezetes országgyűlés ünnepélyes berekesztésének napján, április 11. ment végbe.

Az 1848-ki országgyűlés 31 czikkből álló törvénykönyve a magyar törvénytárnak örökké ragyogó aranyköve, melynek célja az előbeszéd szerint „az összes magyar népnek jogban és érdekekben egyesítése“. Közvetve vagy közvetlenül mindegyik törvényczikk érintette tehát a munkástömegeket is. Mindazáltal a jobbágykérdésre és a vele kapcsolatos ügyekre első sorban a következő törvényczikkek vonatkoznak:

VIII. czikk. A közös teherviselésről. Ez akként intézkedik, hogy 1848. nov. 1-től kezdve „Magyarország és a kapcsolt részek minden lakosai minden közterheket külömbőség nélkül egyenlően s aránylagosan viselik“, mire nézve a felelős miniszterium a törvényhatóságok meghallgatásával teszi meg az előkészületeket.

IX. czikk. Az urbér és azt pótló szerződéses alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről. Az említett összes fizetések „a törvény kihirdetésétől fogva örökösén megszüntetnek“ s „a törvényhozás a magánföldesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület véd-pajzsa alá helyezi.“ Az urbéri tartozással felérő tőkét az állam fizeti, mire nézve a legközelebbi országgyűlés elé a kormány törvényjavaslatot köteles terjeszteni. Addig is a földesur, a kinek urbérisége volt, a váltók kivételével moratoriumot kap, vagyis tartozásai föl nem mondhatók s csupán az esedé-

kes kamatokra pörölhető. Ugyane törvény megszünteti az uri törvényhatóságot vagyis az uriszék intézményét, a melynek jogkörét más, részben birói, részben közigazgatási hatóságokra ruházza.

X. czikk. Az összesítésről, legelő-elkülönözésről és fajzásról.

XI. czikk. Azon ügyekről, melyek addig a földesuri hatóságok által intéztettek.

XII. czikk. Az urbéri megszüntetett magánuri javadal-
mak statusadóssággá leendő átváltoztatásáról. Mindhárom tör-
vény a IX. törvényezikk egyes elvi határozatait részleteiben
szabályozza s gyakorlati végrehajtások módozatait szabja meg.

XIII. czikk. A papi tized megszüntetéséről. „Az egyházi
rend — mondja a bevezetés — a papi tizedről minden kárpót-
lás nélkül lemondván, az ország rendei ezen, a haza oltárára
letett áldozatot örök emlékezet okáért törvénybe igtatják“ s
magok részéről is eltörlik a tizedet akár pénzben, akár termé-
szetben, akár közvetlenül az egyháznak, akár bérlők, akár
örökös szerződések, akár királyi adomány alapján fizettetett.
A mennyiben azonban az eltörlés az alsó papság egyes tagjai-
nak jövedelmét csökkentené, kárpótlásukról az állam külön
törvény útján fog intézkedni, azon világi családok pedig, me-
lyek a papi tizedet magántulajdonul megszerezték, szintén
külön állami kárpótlásban részesülnek.

XV. czikk. Az ősiség eltörléséről. Ez a törvény az eltör-
lést csak elvileg mondja ki s utasítja a miniszteriumot, hogy
az új polgári törvénykönyvet a legközelebbi országgyűlésre „az
ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján“ dolgozza ki.

Minthogy a birtokképeességet már az előző országgyűlés
megadta a bevett felekezetek tagjainak, az 1848-ki törvény-
könyvben erről külön nincs szó. Ez elvet annál kevésbbé volt
szükség ismét beigatni, mert épen az új törvények háritották
el az akadályokat, melyek eddig az elv valóságának útját
állották. Ellenben föltünhet, hogy sok más hiányzik a jobbágy-
ügyi törvényekből, különösen a IX. czikkből, mely az egész
nagy reform alapja s azon elveket tartalmazza, melyeken a
következő törvények s munkaszervezet ujjáalkotásának nagy
műve felépült. Hogy nem mondja ki a jobbágyintézmény álta-
lános eltörlését, mint egykor József császár tette, az a viszo-

nyok időközben beállt törvényes és természetes változásából magyarázható meg. Okvetetlenül meglepő azonban az, hogy a kilenczed megszüntetéséről nem tesz említést s csupán a robotot, dézmát és pénzbeli fizetéseket említi az urbéri terhek örökösen eltörölt nemei sorában. Sőt ennél is meglepőbb, hogy foglalkozik ugyan az összesítéssel, legelő-elkülönnéssel, fajzással, de magát a jobbágytelket egyetlen szóval sem említi. Hallgatással mellőzi a telek tulajdonjogának kérdését s különösen azt, szabad tulajdonos-e immár a volt jobbágy ez eddig urbéres földnek, a mi pedig igen lényeges volt, mert abban az időben történtek olyan örökváltságok is, melyekben a paraszt a nem telkének tulajdonjogát, hanem csupán a rajta nyugvó urbérszolgálatokat váltotta bizonyos időre vagy örökre magához. Az új kötelező örökváltság látszólag tehát Kossuth 1846-ki tervezete keretében mozog, mely csupán jobbágyszolgálatok megváltására vonatkozik, ámbár nem zárja ki azt az értelmezést sem, hogy a megváltásban a telek befoglaltatik s a paraszt annak s tulajdonosává lett, a mint az új törvényt a gyakorlatban csakugyan értelmezték. A törvény azonban minden esetre hiányos volt, a mi a gyors munka következménye, melyvel készült és elfogadtatott s a mi miatt Deák bosszusan „rögtönzés“-nek nevezte.

Kétségek kívül ez az oka, s nem csupán az a körülmény, hogy Erdély különös viszonyai külön számbavételt igényeltek, hogy az erdélyi országgyűlés lényegileg elfogadta, néhol szó szerint átvette az Erdélyre vonatkozó 1848-ki magyar törvényeket, de az urbértörvényeken (IV., V., VI. t.-cz.) a helyi viszonyokra való tekinteteken kívül több elvi jelentőségű módosítást is tett.

A magyarországi események az erdélyi mozgalmak vezetőire is egyre mélyebb hatást kezdtek gyakorolni. A nemesi tömegek ekkor sem igen akartak a jobbágyfelszabadítás eszméjével megbarátkozni. De legalább báró Wesselényi Miklós, ki még nem rég ellenezte a kötelező örökváltságot, meghajolva a pozsonyi események előtt, 1848. április 12-én erdélyi honfitársaihoz, kik a parasztságot megint csak „puszta kapacitálással“ vagyis üres biztatással akarták kifizetni, nyílt levelet intézett. Ebben figyelmeztette őket, „értsék meg a pillanat intését, melyet büntetlenül mellőzni nem lehet.“ Most ő hirdette azt.

mire két évvel azelőtt Kossuth figyelmeztette. „Nincs arról többé kérdés — mondotta az erdélyi nemességnek — maradjanak-e meg a robot és dézma, vagy eltöröltessenek? Vége van annak örökre s menthetetlenül; nincs hatalom, mely annak létét fentartani vagy visszavarázsolni képes lenne. Most csak a körül forog a kérdés: hát nálunk Erdélyben mi szabadítsuk-e fel a parasztot vagy ő törje szét bilincsét s rázza le görbesztő terhét nyakáról, avagy a kormány vegye le azt róla?“ Csakugyan nem volt más választás. A magyar országgyűlés törvényjavaslatának hírére az oláh parasztság sok helyen megtagadta az urbéri szolgálatokat, sőt itt-ott a nemesi jószágok felosztását követelte. Azon a nemzeti gyűlésen pedig, melyet az oláhság 1848. május 15-én Balázsfalván tartott, azt kívánta, hogy az urbéres terhek s a dézma kárpoztás nélkül töröltessenek el. Ilyen hangulatban tárgyalta az erdélyi országgyűlés a jobbágykérdést. A főszónok ott is báró Wesselényi Miklós, az ügynek két évtized óta lelkes apostola volt. Szívhez szólóan hirdette: „az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük őket oda, hová őket isten teremtette. Legyenek az eddigi jobbágyok és zsellérek többé nem parasztok, pór nép, misera plebs, hanem szabad polgárok.“ Szavainak immár volt hatásuk s az erdélyi országgyűlés a magyarok példájára oldotta meg a kérdést. Az erdélyi törvények szintén az urbériségeken nyugvó robot, dézma és pénzbeli fizetések eltörléséből, illetve kötelező pénzbeli megváltásából indulnak ugyan ki, de már a telekről sem feledkeznek meg, midőn legalább annyit mondanak (IV. 4.), hogy „a helységek polgárai (eddigi jobbágyok és zsellérek) azon telkek és földek használatában, melyek kezökben találtnak, bárminő természetűek legyenek is, azok nem fognak bíróság közbejötte nélkül háborgattatni.“ Az erdélyi törvény kimondja továbbá, hogy az e célra alakítandó új bíróságok fognak azon pörökben itélni, melyekben a földesur és volt urbéresei közt a föld természetére (valjon urbéri vagy majorsági) vita támad, de az erdélyi törvények és magánjog azon elvei szerint, hogy a jobbágy „földétől, a mely kezén van, meg nem fosztathatik.“ Itt tehát már ki van mondva, hogy a volt urbéres kezén levő telek vagy más urbéres föld tőle el nem vehető, ámbár a tulajdonjog itt nincs részére föltétlenül biztosítva. A törvény kijelenti továbbá,

hogy a volt urbéresék „legeltetési, fajzási, nádlási rendes és folytonos eddigi haszonvételeikben“ megszoríttatni nem fognak, de épületfát a földesur a saját erdeiből nem ad nekik többé, továbbá, hogy az eddig urbéres szőlők jövőre is kötelesek tizedet adni s a kisebb királyi javadalmak (regálék) eddigi birtokosaik használatában hagyatnak. Az erdélyi törvény beczikkelyezi ugyan a magyarországi XII. törvényt, de tovább megy, mint ez s a földesurak kárpótlására, illetve az e czélra fölveendő államkölcson biztosítására első sorban a sóaknák jövedelmeit s ha nem elegendők, Erdély összes közjövedelmeit „hypotheca gyanánt.“ Kétségkívül az időközben Magyarországnak tett tapasztalatok folytán s a felelős magyar kormány beleegyezésével vétettek be e határozatok az 1848-ki erdélyi törvényekbe, melyek jóval később készültek, s melyeket V. Ferdinánd király csak június 10-én Innsbruckban, hová akkor a bécsi mozgalmak elől menekült, szentesített.

De bármilyen hézagok és homályosok voltak az új törvények, a gyakorlatban véget vetettek a jobbágyság rég elavult intézményének s lehetővé tették a nemzeti munkaszervezet modern szellemű átalakulását. A jobbágyság megszűnt, a mivel sok százados történet is véget ért s beolvadt a nemzet általános történetébe. Mint a külföldön az 1789. és 1830-ki forradalmak, akképen Magyarországnak az 1848-ki viharos népmozgalom hozta meg ezt a rég óhajtott átalakulást. A rendek szivvel-lélekkal élére álltak a népnek, s diadalra segítették politikai eszményeit. Deák Ferencz, az új igazságügyminiszter magatartásuk okait igen találóan adta elő. „Franciaországban — mondotta egyik kerületi ülésén még márcziusban — megingott a trón, Németország általános mozgalomban van s mindez visszhangra és rokonszenvre talált Ausztriában s nálunk is. A törvényhozó test tehát igen helyesen azt hitte, hogy itt minden halogatás veszélyes lehet, ily mozgalmak idején akár kormánynak, akár a törvényhozásnak egyéb feladata nem lehet, mint a mozgalmat vagy elnyomni, vagy annak élére állani: a rendek nem érezvén magukat elég erőseknek, hogy elnyomják, igen bölcsen tették, hogy élére állottak, mert ez által polgári háboru kitörését gátolták meg.“ Csakugyan mérhetetlen szolgálatot tettek ezzel nemzetöknek, melynek

immár óriási nagy többsége látta az 1848-ki törvényekben üdvét és szabadsága biztosítékait. Mikor azután a bécsi udvar megindította a fegyveres támadást e törvényeknek habár első sorban közjogi alkotásai ellen, míg éppen a jobbágyságra vonatkozó részeket később maga volt kénytelen végrehajtani, a tömeg a támadást a saját szabadsága elleni merényletnek vette, s immár nem egy rend vagy osztály, hanem egy hatalmas nemzet kelt a szent törvénykönyv védelmére, hogy csodákat műveljen érte a csatatéren is. A véres küzdelemben a középkori agrár-feudális szervezet egész szerkezete szétromboltatott s a közös vérkeresztség nemcsak a papiron, hanem a valóságban megteremté az egységes, jogban és teherben egyenlő magyar nemzetet. Minde változásnak előfeltétele a jobbágyság törvényes felszabadítása volt, mert a míg az meg nem történt, mint minden rendi államban, ur és jobbágy nálunk is bizalmatlanul, ellenségesen álltak szemben egymással. Az 1847/8-ki törvényhozás végre megalkotta az egészséges viszonyt az uralkodó rétegek és a nagy munkástömegek közt, melyek előbb a harcmezőn, azután a béke, a termelő munka terén s a polgárosodás, a vagyonosság, a nemzeti virágzás egy új korszakát nyitották a magyar állam és társadalom fejlődésében. Ellenben azon aggodalmak, melyeket a felszabadításhoz fűztek, egyáltalán nem teljesültek. Sohasem élt annyi magyar e hazában, soha a magyar nemzeti érzés, a magyar polgárosodás szellemi és anyagi tekintetben a fejlettség ama fokán nem állt, soha a földművelés annyira nem virágzott, ipar, kereskedés, közlekedés annyi munkáskéznek kenyeret nem adott, mint ma, két nemzedékkel a fölszabadulás után. Időközben az új munkaszervezetből új társadalmi és gazdasági bajok keletkeztek ugyan, de a közös munka és siker az egymásra utaltság tudatát egyre jobban kifejleszté a századokon át haragvó testvér népretegek között.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
BEVEZETÉS. A magyar jobbágyság szerepének jelentősége a nemzeti történelemben. — A jelen munka tárgya és felosztása	5—10

ELSŐ KÖNYV.

A gazdasági munkaszervezet az Árpádok korában

ELSŐ FEJEZET. A mezőgazdasági munkaszervezet általános fejlődése. A mezőgazdaság az őskorban. — Szervezete. — A rabszolga és a szabad jogállású népeesség. — Európa munkaszervezete a honfoglalás korában. — A jobbágy és szolgálatai. — A jobbágytelek. — Régi mértékek. — A régi pénzláb. — Összehasonlítása a pénz mai abszolút és relatív értékével	13—26
MÁSODIK FEJEZET. A magyar munkaszervezet a honfoglalás korában. — A magyar föld gazdasági viszonyai a IX. században. — A honfoglaló magyarok gazdasági élete. — A nyugat jobbágyszervezetének első behatása a benszülöttek és külföldről hozott rabszolgák által	27—35
HARMADIK FEJEZET. A munkásnép Szent István államszervezetében. — István király nyugati mintákat követ állam- és egyházszervezetében. — A fekvő birtokot teszi új alkotásai alapjává. — Ezek közzgazdasági jelentősége. — Népesedés politikája. — A várszerkezet. — A királyi vármegye mint gazdasági tényező. — Várkatonák és várnépek. — Szabadok és rabszolgák. — A kolostorok. — Az egyéni tulajdon. — Az adománybirtok. — A vendégnépek. — A munkáselemek terhei és szolgálatai. — A munkáselem gazdasági csoportosulása a pécsváradi apátság és a veszprémvölgyi apácák jószágain. — Az új munkaszervezet beviszi a magyar népet a nyugat gazdasági közösségébe	36—54
NEGYEDIK FEJEZET. A munkaszervezet a XI—XII. században. Az ország anyagi fejlődése. — A tihanyi apátság. — Guden paloznaki birtoka. — A garamszentbenedeki apátság. —	35

Acsády: A magyar jobbágyság története.

- Szent László gazdaság-politikája. — A pannonhalmi apátság 1083. körül. — Könyves Kálmán király. — A zobori apátság. — A dömösi apátság. — Kutas község. — A csatári apátság. — A telepítés. — A százszok bevándorlása. — A királyi hatalom és a munkásnép 55—73
- ÖTÖDIK FEJEZET. A munkaszervezet a tatárjárás előtt.** — II. Endre. — A társadalom rendi megoszlásának kezdete. — A munkásiép az arany bullában. — Urbariumok. — Jelentőségek. — Urbéres pörök. — Szebeléd és földesura. — A pannonhalmi apátság birtokviszonyai 1240. körül. — Az apátság és munkásnépe közötti viszályok. — Az egyes községek urbéres terhei 74—96
- HATODIK FEJEZET. A munkaszervezet a XIII. század második felében.** — A tatárjárás gazdasági jelentősége és következményei. — A Szent István-féle alkotmány helyét a rendi alkotmány kezdi elfoglalni. — A földesuri jog kibővítése az igazságszolgáltatásban. — A nemesi vármegye. — A telerítés. — Urbéres pörök. — A városok. — A soltési intézmény. — A szabad költözés és első törvényes biztosítása 1298. — A földesuri hatalom alatti népek szolgálatainak főcsoportjai. — A magyar munkaszervezet végképen a nyugati államokban dívó vezérelvekhez alkalmazkodik 97—115

MÁSODIK KÖNYV.

A jobbágyság megalakulásának és elfajulásának kora.

- ELSŐ FEJEZET. A jobbágy-intézmény megalakulása.** — Magyarország a XIV. század elején. — Csák Máté. — László erdélyi vajda. — Jobbágy-politikájok. — I. Károly király és a szabad költözés. — Uj adórendszerével véglegesen megalkotta a jobbágy-intézményt 119—133
- MÁSODIK FEJEZET. Nagy Lajos király kora.** — A kilenczed. — Betetőzi a jobbágyság különválását a többi társadalmi rétegektől. — E korbeli urbariumok. — A fekete halál és következményei. — A gazdasági viszonyok 134—144
- HARMADIK FEJEZET. Az első nagy parasztfőlkelés kora.** — Zsigmond király és a jobbágyság. — A földesuri hatalom kiterjesztése. — A szabad költözés. — Telepítés. — Urbéri egyezségek. — Külföldi eszmék beözönlése. — Patarénus és huszita tanok. — Az 1437-iki erdélyi parasztlázadás és következményei 145—162
- NEGYEDIK FEJEZET. A Hunyadyak kora.** — Hunyady János és a jobbágyság. — A köznép szerepe Magyarország megmentésében 1456-ban. — I. Mátyás király. — Küzdelmei a szabad költözés törvényes biztosításáért. — Urbérek. — A

	Oldal
<p>földbirtok megoszlása s a nagybirtok tulsulya az agrár-szervezetben</p> <p>ÖTÖDIK FEJEZET. Az 1514-iki parasztfölkelés kora. — II. Ulászló. — Az olygarchia felülkerekedése. — Küzdelmei a királylial a jobbágyság röghöz kötése körül. — Egyre megnehezíti a szabad költözést. — Az 1504:XVIII. törvénycikk. — A jobbágyság gyászos helyzete. — Külföldi paraszmozgalmak. — Dózsa György fölkelése. — Vérbefojtása</p>	163—176
<p>HATODIK FEJEZET. A jobbágyság röghöz kötése. — Az 1514-iki őszi országgyűlés. — Eltörli a szabad költözést. — Megtorló intézkedései. — Országos urbér-rendezés. — Verböczy István Hármaskönyve és a jobbágyság. — Hatásai. — II. Lajos kora. — Az ország kettészakadása. — A jobbágyság és a török. — János király visszaállítja a szabad költözést. — György barát jobbágyvédő törekvései. — A röghöz kötöttség érvényben marad</p>	177—198 199—213

HARMADIK KÖNYV.

A jobbágyintézmény a három részre oszlás korában.

<p>ELSŐ FEJEZET. A három részre oszlás gazdasági következményei. — A királyi, erdélyi, török államterület. — Önálló jogfejlődések. — A jobbágyság az örökös háborukban. — A hitujítás és a munkásrétegek</p>	217—226
<p>MÁSODIK FEJEZET. A királyi terület. 1. A szabad költözés a XVI. században. — I. Ferdinánd a szabad költözés törvényes visszaállításán fáradozik. — Törekvése 1556-ban sikerül. — Az idevonatkozó törvény nem hajtatik végre. — Miksa király. — Rudolf király. — A jobbágy szabad költözését korlátlan joggal a vármegye kezdi szabályozni</p>	227—241
<p>HARMADIK FEJEZET. A királyi terület 2. A szabad költözés a XVII. században. — Bocskay István szabadságharcza és a jobbágyság. — A hajdu városok. — A rendiség küzdelme a hajduvárosok ellen. — A rendiség és a jobbágyság. — A vármegye és a jobbágyság. — Az országgyűlés 1608-ban törvényesen a vármegyére ruházza a szabad költözés ügyét. — A köznép pusztulása</p>	242—252
<p>NEGYEDIK FEJEZET. A királyi terület. 3. A jobbágyság a vármegye uralma alatt. Parasztfölkelések. — A vármegyék intézkedései a szabad költözés körül. — Vármegyei tilalmak, földesuri korlátozások — Urbéres pörök. — A köznép gazdasági kizsákmányolása. — I. Lipót király. — Parasztlázadások. — Vallásüldözés. — Az ország nagy részének pusztulása a fölszabadító háboruban. — A tömegek elkese-</p>	

- redése az állam és a földesur ellen. — Bereg megyében fegyvert fog. — Élére csakhamar II. Rákóczy Ferencz áll. — A szabadságharcz és a jobbágyság 253—270
- ÖTÖDIK FEJEZET. A királyi terület. 4. A jobbágyság közterhei.** — Az állami adó és közmunka. — Folytonos emelkedése. — I. Lipót király új adórendszere. — A vármegye mint adóztató tényező. — A jobbágyság egyházi és iskolai terhei. — Az urbéri terhek és szolgálatok. — E korszak földesuri urbariumainak általános jellemzése. — Jó földesurak. — Nem ők a földesuri hatalom igazi fajtái 271—288
- HATODIK FEJEZET. A királyi terület. 5. A jobbágyság urbéres terhei.** — Az urbéres terhek főcsoportjai. — A törvényben. — A gyakorlati életben. — A földesuri követelések végtelen sokasága és változatossága az egyes urbariumokban. — Ezek nem törvényes keretekben mozognak, hanem korlátlanok. — A zalavári apátság 1568-iki, a szatmári 1592-iki. — A dávidczeni, mádi, verhovinai jobbágyok. — Az ecsedi uradalom 1648-iki, más községek későbbi urbariumainak részletes ismertetése. — A földesuri hatalom korlátlanságának gazdasági és erkölcsi következményei. — A parasztság nyomorusága. — A földművelés hanyatlása. — A bortermelés. — A marhatenyésztés. — Új gazdasági növények meghonosodása 289—307
- HETEDIK FEJEZET. A jobbágyság Erdélyben.** Erdély mint külön fejedelemség. — Külön jogfejlődése. — A törvényhozás a jobbágyságról. — Approbáták és Compiláták. — A tényleges állapotok. — Az urbáriumok. — A gazdasági viszonyok alakulata 308—320
- NYOLCZADIK FEJEZET. A jobbágyság a török területen.** — A magyarföldi török uralom. — Jogi és erkölcsi ellentétek. — A földbirtok. — A munkaszervezet. — A köznép állami és urbéres terhei. — A hódoltság. — A gazdasági állapotok 321—334

NEGYEDIK KÖNYV.

A jobbágyvédelem kora.

- EISŐ FEJEZET. A jobbágyság III. Károly korában.** A magyar birodalom a szatmári béke évtizedében. — A jobbágykérdés az országgyűléseken. — Az állandó hadsereg felállítása. — Az állandó adózás behozatala. — A vármegyék s a jobbágyság. — A földesuraság és a jobbágyság. — Telepitések. — A Pero-lázadás. — Drávántuli mozgalmak. — A királyi hatalom és a köznép. — A jobbágyság Erdélyben. — Urbárium a három szlapon vármegye részére. — A gazdasági tevékenység újabb lendülete 337—360

- MÁSODIK FEJEZET. A jobbágyság Mária Terézia korában.** Mária Terézia egyénisége. — Megindítja a jobbágyvédelmet. Eleinte az országgyűléssel igyekszik jobbágyvédő politikáját valósítani. — Szándékai meghiusulnak a rendek ellenállásán. — Szlavóniában új urbért hirdet. — Az 1764/5-iki országgyűlés. — Urbéres viszonyok. — Parasztmozgalmak. — A horvát jobbágyság fölkelése. — A tömegek elkeseredése. — A rendiség jobbágyellenes szelleme. — Mindez önálló eljárásra kényszeríti a királynőt 361—374
- HARMADIK FEJEZET. Mária Terézia urbérrendezése.** A rendek és a jobbágyvédelem. — Ez utóbbinak eredményei a külföldön. — Mária Terézia önhatalmilag indítja meg az urbérrendezést. — A művelet végrehajtása. — Az 1767-iki magyarországi urbarium, melyet a temesközi és horvátországi követnek. — Ez urbariumok főelvei. — A jobbágytelek állományának megállapítása. — A jobbágytelken nyugvó terhek maximuma. — Más jobbágyvédő határozatok. — Az urbáriumok előnyei és hátrányai. — A parasztság hangulata. — Telepítések. — Erdély. — A mezőgazdaság állapota 375—395
- NEGYEDIK FEJEZET. József császár és a jobbágyság.** A császár általános reformtevékenysége. — Erdélyben eltörli a jobbágyságot. — A Hóra-lázadás. — Magyarországon előbb a közigazgatást rendezi s csak azután szünteti meg a jobbágyságot. — A reform hatása. — Csak látszólag gyökeres, a valóságban keveset változtat a fennálló viszonyokon. — Németesítés. — A köznép hangulata a császár ellen fordul. — Halála előtt József visszavonja törvénytelen ujitásait, de fentartja a jobbágyság eltörlésére vonatkozó rendeletét 396—408
- ÖTÖDIK FEJEZET. II. Lipót és a jobbágyság.** Lipót az 1780-iki állapotba helyezi vissza Magyarországot. — Ezzel a jobbágyság intézményét is helyreállítja. — A magyar irodalom és jobbágykérdés. — Költők és írók álláspontja. — A király jobbágypolitikája. — Nem József császár, hanem Mária Terézia irányát folytatja. — Az 1790/1. országgyűlés. — Jobbágytörvényei. — Beczikkelyezi a Terézia-féle urbariumot. — Országos urbérbizottságot küld ki a további reformjavaslatok kidolgozására. — Az erdélyi országgyűlés. — A magyar országos bizottság elkészíti munkálatát, de csak II. Lipót halála után 409—420
- HATODIK¹⁾ FEJEZET. A jobbágykérdés 1825-ig.** Ferencz király egyénisége. — Irtózik minden ujitástól. — Hosszas háborui. — Negyvenhárom évi uralkodása a jobbágyságra elvileg

¹⁾ A szövegben sajtóhiba folytán: negyedik fejezet áll, mit itt helyreigazitunk.

meddő marad. — Törvényei a Terézia-féle urbér megújítására szorítkoznak. — Maradi iránya a rendiségre is visszahat. — Martinovics összeesküvése. — A haladó eszmék üldözése. — Az irodalom és jobbágy-kérdés. — Berzsenyi. — Kazinczy. — A két Kisfaludy. — Horvát István. — Katona József. — Berzeviczy Gergely, az új irány uttörője. — Főbb munkái. — Farkas Mihály Ludas Matyiája. — Az urbéres viszonyok alakulata. — Erdély

421—448

ÖTÖDIK KÖNYV.

A jobbágyság felszabadításának kora.

ELSŐ FEJEZET. Gróf Széchenyi István kora. Az 1825/7-iki országgyűlés. — Jobbágyellenes hangulata. — Felsőbüki Nagy Pál. — Az urbérrendezést új országos bizottsághoz utasítják. — A jobbágyság 1828-iki országos összeírása. — Mozgalom a robot ellen. — Gróf Széchenyi István föllépése. — A „Hitel“, „Világ“ és „Stadium“ a jobbágyságról. — E művek hatása. — Parasztlázadás a felvidéken 1831-ben.

451—464

MÁSODIK FEJEZET. Az 1832/6. és az 1839/40. országgyűlés kora. Széchenyi föllépésének következményei. — Az alsó és felső táblán megszaporodnak a haladás hívei. — Báró Wesselényi Miklós. — Deák Ferenc és a jobbágykérdés. — Kölcsey Ferenc. — Gyökeres urbérrendezéssel akarják a jobbágyügyet megoldani. — Az udvar magatartása. — Az urbér tárgyalása az 1832/6-iki országgyűlésen. — Az ellenzék és a kormánypárt küzdelmei. — A kormány a vármegyékkel módosíttatja a követek szabadelvű utasításait. — A haladás hívei kisebbségbe jutnak. — Az új országos urbértörvény. — Előnyei és hátrányai. — Kísérletek az önkénytes örökváltsággal. — Az 1839/40-iki országgyűlés. — Törvénybe igttatja az önkénytes örökváltság elvét

465—585

HARMADIK FEJEZET. Kossuth Lajos kora. Az önkénytes örökváltság csak szűk körben bír terjedni. — Az örökváltság egyes esetei. — A kötelező örökváltság eszméje mindinkább tulsulyra emelkedik a közvéleményben. — Nézeteltérések a földesuri kárpótlás fedezésére nézve. — A robot és dézma. — Kossuth Lajos. — A jobbágyság teljes felszabadítását tüzi ki végcéljául. — Az irodalom. — Vörösmarty Mihály. — Szigligeti József. — Petőfi Sándor. — Az 1843/4-iki országgyűlés. — A birtok- és hivatalképesség kiterjesztése a nem-nemesekre. — E törvényeknek csak elvi jelentőségük van

486—498

NEGYEDIK FEJEZET. A jobbágyintézmény utolsó évei. Kossuth a kötelező örökváltságot, a jobbágyság megszüntetését írja zászlajára. — Azt akarja, hogy ne az udvar, hanem a nemes-

ség teljesítse a tömeg óhajait s így a nemzet két alkateleme teljesen összeolvadjon. — A galicziai parasztlázadás hatása. Kossuth tervet készít a kötelező örökváltság valósitására. — Báró Eötvös József. — A műszaki tudományok haladásainak hatása a közszellemre. — Fáy András. — A takarékpénztárak. — Az ellenzéki program a jobbágykérdésről. — Az udvar és pártja. — Erdély. — Az erdélyi nemesség és jobbágykérdés. — Báró Wesselényi nem helyesli Kossuth kötelező örökváltság-tervét. — Az 1847-iki erdélyi országgyűlés. — Maradi törvényeit a király nem szentesíti. 499—512

ÖTÖDIK FEJEZET. A jobbágyság megszüntetése 1848-ban. Az országgyűlési követválasztások. — Az új alsótábla. — A királyi előterjesztések a jobbágyságról. — A követek és a jobbágyság. — Az alsó tábla a kérdés megoldására országos választmány kiküldését ajánlja. — Az indítvány feletti vita. — A főrendek és az alsó tábla indítványa. — A főrendek meghiusítják a törvényjavaslat előkészítését. — A francia forradalom hatásai. — Az alsó tábla új urbérjavaslata. — Tárgyalása a két házban. — Az udvar huzza-halasztja a szentesítést. — Az országgyűlés nem enged. — A király szentesíti az urbérjavaslatot. — Az 1848-iki törvénykönyv urbértörvényei. — Rövid ismertetésök és jellemzésök. — A jobbágyság mozgalma Erdélyben. — Báró Wesselényi Miklós az örökváltságért. — Az erdélyi urbértörvények. — Befejezés 513—544

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár